

Poštnina plačana v gotovini

VARSTVO SPOMENIKOV

III

3-4/1950

VARSTVO
SPOMENIKOV

III.

LJUBLJANA

1950

TISKARNA »SLOVENSKEGA POROČEVALCA«
V LJUBLJANI

VSEBINA

<i>Emilijan Cevc</i> : Obraz domovine	81
<i>Marijan Zadnikar</i> : Minoritska cerkev v Ptujju	88
<i>Drago Komelj</i> : Otočec in njegova restavracija	114
<i>Ciril Velepčič</i> : Obnova gradu Štatenberg	119
<i>Emilijan Cevc</i> : Umetnostnozgodovinsko pričevanje znamenja v Volčah	136
<i>Bogo Teply</i> in <i>Ivan Meznarič</i> : Odprava hišne gobe ter obnova viteške dvorane v mariborskem gradu	141
<i>Franjo Baš</i> : Cena kulturnih spomenikov	149
<i>Angela dr. Piskernik</i> : Blejsko jezero in blejski otok	156
<i>Ana dr. Budnar</i> : Martuljkova skupina	163
<i>Angela dr. Piskernik</i> : Zaščiteni drevesni park Hotemež	170
Poročila o delu Zavoda v II. polletju 1950	172
I. Referat za spomenike NOB	172
II. Referat za umetnostne spomenike	175
III. Velmožje	185
IV. Delovanje odseka za varstvo prirode	185
Naši muzeji v letu 1950	192
Posavski muzej Brežice	192
Mestni muzej Celje	192
Mestni muzej v Ljubljani	192
Prirodoslovni muzej v Ljubljani	194
Slovenski tehniški muzej	197
Zemljepisni muzej Slovenije	199
Pokrajinski muzej v Mariboru	200
Mestni muzej v Ptujju	201
Muzej v Škofji Loki	202
Med knjigami in revijami	203
Oesterreichische Zeitschrift für Denkmalpflege (M. Z.)	203
Hoffmann Hans-Kläui Paul, Die Kunstdenkmäler des Kantons Zürich (F. B.)	208
Technical Studies (R. B.)	208
L'amour de l'art (M. Z.)	212
Arheološki spomeniki na Koroškem po 1945 (F. B.)	214

»Varstvo spomenikov« izhaja dvakrat letno v dvojni številki. Izdaja in urejuje ga Zavod za spomeniško varstvo LRS. Odgovorni urednik E. Turnher, upravni ravnatelj Zavoda, Ljubljana, Tomanova 1, tel. 40-39, p. predal 176

Problematika spomenikov NOB in ljudske revolucije

Edo Turnher

20. stoletje doslej nima mogočnejšega obdobja, kakor so bili napori miro-ljubnih narodov za osvoboditev izpod protiljudskih imperialističnih in fašistovskih režimov. V zgodovini človeštva, posebno še v zgodovini jugoslovan-skih narodov, ne najdemo nobenega tako velikega dogodka, ki bi ga mogli vzporejati z našo narodnoosvobodilno borbo. Za nas Jugoslovane je bila ta borba še mnogo pomembnejša kakor za nekatere druge, posebno zapadne narode, ki so se borili zoper fašistovske osvajalce. Mi si v tej osvobodilni borbi nismo priborili zgolj nacionalne svobode, strmoglavili imperialistični diktatorski režim, temveč smo si hkrati z zmago nad fašizmom izvojevali tudi vse pogoje za gospodarsko osamosvojitve, kakršna je potrebna za napredek in razvoj naše mlade socialistične države. To našo popolno svobodo smo si za razliko od nekaterih vzhodnih demokratičnih držav priborili sami ob naj-večjih žrtvah naših najboljših ljudi in so prav zaradi tega uspehi osvobodilne borbe za nas toliko pomembnejši in značilnejši za ves nadaljnji potek zgo-dovine naših narodov.

Le spričo takih naporov osvobodilne borbe, ki je docela preobrazila miselnost našega ljudstva, smemo tudi v bodoče pričakovati, da bomo z uspe-hom odvrnili sleherni napad na našo državo, najsi bo tudi pripravljen s tako ogromnim aparatom, kakor je bil napad kominformskih držav pod vodstvom Sovjetske zveze na naše državno in politično vodstvo.

Je morda nenaravno, da nam je svet sleherni predmet in spomin na to veliko obdobje naše zgodovine? Je morda nenaravno, da skušamo zbrati in urediti vse, kar naj našim zanamcem posreduje jasnejše razumevanje osvobo-dilnih naporov generacije pred njimi? Vsak civiliziran kulturni narod skuša v zgodovinskih spomenikih izpričati velika obdobja svoje zgodovine. Le malo narodov pa je, ki se morejo v vsej svoji zgodovini, kaj še v svoji najnovejši zgodovini, ponašati s takimi herojskimi dejanji in revolucionarnimi uspehi, kakor naši bratski narodi. Zavedati se moramo le, da živi vsa ta naša junaška doba v brezštevilnih velikih in majhnih spomenikih narodnoosvobodilne borbe in so prav ti tista svetla dediščina, ki smo jo dolžni čim popolneje, z odgo-vornostjo do naših junaških žrtev, zapustiti našim bodočim rodovom. Ne gre tu samo za znanstveno zgodovinsko delo, popolno muzealno zbirko ali zgolj za zgodovinske kulturne posebnosti; prav pri zbiranju in čuvanju spomenikov narodnoosvobodilne borbe gre tudi za našo kulturno in politično zrelost, za izpričanje naših patriotskih čustev in za krepitev zavesti, da smo si prav z narodnoosvobodilno borbo priborili tako svobodo, ki nam za vselej jamči kulturno in politično samostojnost.

Res so bila vsa ta leta po osvoboditvi mnoga važna vprašanja in dela, ki jih ni bilo moči odložiti. Tu je predvsem naš mogočni gospodarski petletni plan, ki pomenja osnovno pot k naši popolni socializaciji. Razumljivo je, da

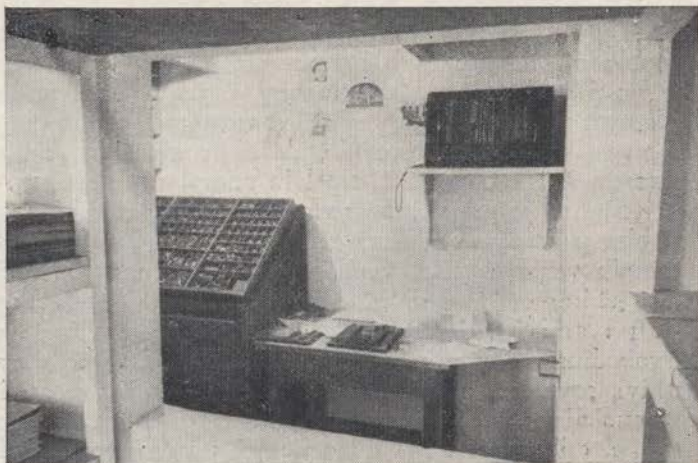
Velike Lazne — na
teh ruševinah je
stala planinska ko-
ča, v kateri je bil
15. IX. 1944. usta-
novljen Pokrajinski
odbor OF za Slo-
vensko Primorsko in
Trst

so te velike gospodarske naloge zavzele največji del fizičnih in duhovnih sil ljudstva. To je morda najtehtnejši vzrok, da doslej ni bilo mogoče v pogledu zbiranja in čuvanja spomenikov NOV, storiti vsega, kar je bilo želeli in je bilo potrebno. Treba je priznati, da imamo ta čas zbranega, deloma zavarovanega in evidentiranega mnogo takega dragocenega gradiva, ni pa uspelo doslej sestaviti popolnega seznama vseh predmetov, ki predstavljajo spomenike narodnoosvobodilne borbe. Sestaviti tak seznam, po njem zbrati, zaščititi in po potrebi konservirati vse predmete je naloga obsežnega aparata znanstvenikov, predvsem zgodovinarjev, muzealcev, restavratorjev in konservatorjev. Uspešno delo je mogoče začeti le z dobro izdelanim sistematičnim načrtom, kakršen edini nam more biti jamstvo, da bo to veliko kulturno-zgodovinsko delo opravljeno s potrebno strokovno vestnostjo in temeljitostjo.

Kakšno je stanje spomenikov narodnoosvobodilne borbe danes in kaj je bilo doslej v pogledu njihove zaščite, zbiranja, ohranitve in drugih potrebnih ukrepov storjenega? Skrb za spomenike narodnoosvobodilne borbe je pripadla prvotno Muzeju narodne osvoboditve, ki mu je bila z ustanovitveno uredbo poverjena skrb za zbiranje, ureditev in ohranjanje vsega gradiva narodnoosvobodilne borbe. Od ostalih muzejev so zbirali gradivo narodnoosvobodilne borbe na svojem področju še Mestni vojni muzej v Ljubljani, Pokrajinski muzej v Mariboru, lokalni muzeji v Ptuju, Škofji Loki, Brežicah in Celju, v poslednjem času pa tudi v Postojni in Novem mestu. Od množičnih organizacij je opravila na temelju 3. člena svojih pravil mnogo koristnega dela Zveza borcev NOV, precej tudi LMS in AFŽ.

Zakonito osnovo pa je dobilo varstvo gradiva narodnoosvobodilne borbe šele z zakonom o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti ljudske republike Slovenije, ki je bil sprejet v naši ljudski skupščini 19. maja 1948., ki ga je službeno dolžan izvajati Zavod za spomeniško varstvo. Ta zakon določa v svojem prvem členu, da veljajo za kulturne spomenike premični in nepremični predmeti ali skupine predmetov, ki so zgodovinsko, arheološko, kulturnozgodovinsko, umetniško, etnografsko, ali sociološko

Obnovljena
Tomšičeva tiskarna
v Ljubljani (stavnica)

pomembni oziroma domačijsko značilni, zlasti pa spomeniki narodnoosvobodilne borbe.

Spomeniki narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije so raztreseni po vsej Sloveniji, oziroma po slovenskem ozemlju, tudi tistem, ki je ostalo izven naših meja. Razsežnost tega ozemlja je precejšnja, če upoštevamo ponekod tudi slabe prometne zveze, saj so se partizani večinoma borili v težko dostopnih krajih. Ti spomeniki so utrpeli po osvoboditvi velike poškodbe. Lani so ugotovile pregledovalne ekipe, da so razen baze 20, bolnišnice Franja in tiskarne Slovenija vse barake razpadle in gnijo. Zavod za zaščito spomenikov se je, povezan z organizacijo Zveze borcev NOV, lotil prvenstvenega reševanja najprej večjih in obsežnejših spomenikov, posebno takih, ki so pomembni in značilni za največje dogodke osvobodilne vojne. Zavod je povezan z organizacijo Zveze borcev obnovil mnogo nepremičnih objektov n. pr. baz, bolnišnic, tehnik, bunkerjev itd., to je takih objektov, ki so bili pomembni

Obnovljena Tomšičeva tiskarna v Ljubljani
(tiskarski stroj)

v narodnoosvobodilni borbi. Seveda bodo nadaljevali z obnavljanjem spomeniških objektov, a da bi rekonstruirali vse naše spomenike, tudi tiste, ki so popolnoma uničeni in o katerih nimamo slik ali fotografij, zaradi pomanjkljivosti podatkov ne bo mogoče. V takih primerih bomo označili tloris s kamnom ali jarkom ter na primernem mestu postavili kamen s spominskim napisom, kar bo zadostovalo, da si bo obiskovalec ustvaril sliko objekta, v katerem je živel, se boril, trpel in umiral naš partizan.

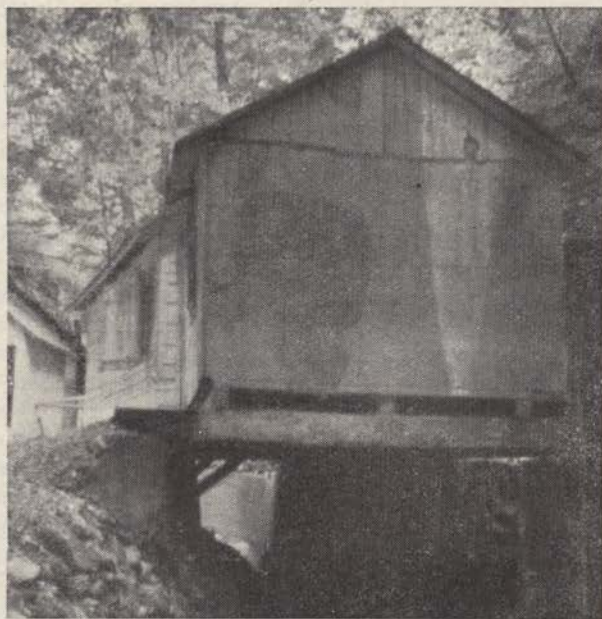
Mnogo je premičnih predmetov t. j. arhivalij in muzealij, katerim doslej ni bila posvečena zadostna pažnja. Sicer je bilo tudi takih predmetov doslej zbranih veliko število, vendar jih je vsepovsod še toliko, da zahteva temeljito zbiranje prav sistematični postopek. Tem arhivalijam in muzealijam (n. pr. arhivi vojaških enot, odborov Osvobodilne fronte, arhivi narodnoosvobodilnih odborov itd. oglasi, partizanska literatura in tisk, okupatorski arhivi, sovražni arhivi, časopisi itd. ter razni predmeti kakor orodje, orožje in municija, obleka, oprema, pribor, zastave, kažipoti, sanitetna oprema, fotografije, odlikovanja itd.) smo dolžni posvetiti prav toliko pažnje kakor nepremičninam in drugim večjim predmetom in to ne le zgolj s stališča muzealca, temveč vse bolj s stališča kulturnozgodovinskega znanstvenika, ki mu je naloga do popolnosti zbrati vse gradivo, ki se nanaša na veliko obdobje naše zgodovine. Prav s temeljitim zbiranjem teh predmetov izpričujemo svojo kulturno in politično zrelost in svoj odnos do vsega, kar nas spominja največjega vsenarodnega zgodovinskega dejanja — osvobodilne borbe.

Vsi doslej zbrani predmeti so brez skupne evidence. Hranijo jih po večini posamezne masovne organizacije na okrajnih sedežih brez posebnega strokovnega nadzorstva in varstva, izvzemši predmetov, ki so ta čas že v muzejih. Verjetno so ti predmeti, čeprav zbrani z vestnostjo in ljubeznijo, izpostavljeni pogosto okvaram, razkroju in razpadanju. Iz tega sledi, da ustanove in organizacije, ki so prevzele nalogo zbiranja gradiva narodnoosvobodilne borbe zaradi objektivnih in subjektivnih težav svojega dela niso utegnile opraviti. Naša naloga je, da dosedanje naše delo v tem pogledu samokritično temeljito proučimo in poiščemo take oblike dela, ki bodo temu vprašanju najbolj ustrezale. Slej ko prej sta Zavod za spomeniško varstvo pri Ministrstvu za znanost in kulturo in Zveza borcev narodnoosvobodilne borbe prva poklicana, da to nalogo rešujeta kot eno svojih najvažnejših dolžnosti in jo v cilju temeljitejšega sistema zbiranja, obdelave, eksponiranja in hranjenja arhivalij in muzealij iz dobe narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije, koordinirata.

Povsem razumljivo je, kakor rečeno, da moramo vso našo pažnjo posvetiti trajni ohranitvi teh spomenikov osvobodilne borbe. Pri tem delu nas ne smejo voditi zgolj muzealni odnosi. Vse bolj si jih moramo ohraniti kot trajne dokaze naše narodne sile in revolucionarnega zanosa. V njih bomo vselej spoznavali našo samostojno narodno bit, ki nas bo tudi v bodoče uspešno branila zoper zunanje napade, kakršen je kominformski in podobni.

K takemu delu je treba seveda pristopiti s sistematično izdelanim načrtom. Prva važna naloga je točna evidence spomenikov NOB in ljudske revolucije z vpisom nahajališča in stanja posameznih predmetov. Po tako zbranem gradivu se bomo morali odločiti za prioritetni red po pomembnosti posameznih predmetov kakor tudi po nujnosti drugih zaščitnih ukrepov, kakor so konzervacija, restavracija ali event. zaščita s hranitvijo na primernejših mestih.

Kasnejša naloga bo določanje, kje in kako bodo posamezni predmeti skupaj zbrani kot zaključene zbirke. Pričakovati smemo, da bomo z reorganizacijo Muzeja narodne osvoboditve v bližnji bodočnosti dobili osrednji muzej narodne osvoboditve, ki bo v najpopolnejši meri hranil pomembne dokaze velike dobe. Prav tako pa bomo izpopolnjevali zbirke s tega področja kakor jih že danes hranijo nekateri pokrajinski in lokalni muzeji. Nujno bo treba na vseh tistih

Objekti bolnišnice »Franja« so dobili v letu 1950. novo nosilno konstrukcijo

okrajih, koder danes še ne obstojajo podrobne zbirke, ustanoviti muzeje narodnoosvobodilne borbe. Kljub temu, da bomo imeli osrednji muzej, ki bo do neke mere popoln in bo iz njegovih zbirk razviden zgodovinski razvoj in potek narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije, ne bodo okrajni muzeji narodnoosvobodilne borbe zgolj postranskega pomena. Treba bo s tankim čutom za zgodovinski pomen posameznih predmetov določiti, kateri predmeti bodo morali nujno ostati v teh muzejih. Po svojem političnem in upravnem sestavu so naši okrajni zaključene enote, ki so v času narodnoosvobodilne borbe doprinašale individualne prispevke, katerih značaj mora biti značilno podan prav v njihovem muzeju NOB. Vsi ti okrajni muzeji skupaj z ostalimi zbirkami in osrednjim muzejem bodo šele podajali celoten zgodovinski in znanstveni material osvobodilne borbe, ki bo zgodovinarjem bodočih pokolenj nudil vse možnosti proučevanja naše velike dobe.

Povdariti je treba, da zbiranje in čuvanje zgodovinskega materiala narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije ni le pravica in dolžnost muzejev, organizacij Zveze borcev in drugih množičnih organizacij, temveč kulturna dolžnost slehernega zavednega državljana. Popolnega uspeha pri tem

delu smemo pričakovati le, če se bo vsakdo zavedal dolžnosti, da po svoji sposobnosti sodeluje pri obsežnem delu. Potrebno je predvsem tesno sodelovanje upravnih faktorjev z Zvezo borcev kot masovno organizacijo, ki je s tem problemom najtesneje povezana. Seveda kaže k skupnemu delu pritegniti tudi ostale množične organizacije kakor AFŽ, LMS, Ljudsko prosveto in kulturne ustanove, šole, zavode itd. Le po tej poti bo mogoče vsakogar prepričati o pomembnosti zbiranja tega materiala za javne zbirke. Vemo, da je še brez števila predmetov in dokumentov narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije v zasebnih rokah, ki jih ljubosumno čuvajo ne le iz pietetnih razlogov, ker se predmeti nanašajo na njihovo ožje sorodstvo ali prijateljstvo, temveč zaradi skrbi, da se pri njih dobro čuvani predmeti ne bi porazgubili ali uničili. Ko bomo uspeli po navedenih potih organizirati povsod potrebne muzeje narodnoosvobodilne borbe, bo ta sum odpadel in vsakdo bo rad oddal doma čuvani predmet v javno zbirko, koder bo najvestneje hranjen in oskrbovan po strokovnjakih.

Zavod za spomeniško varstvo in Zveza borcev narodnoosvobodilne borbe se torej obračata na vse, ki imajo smisel za opravljanje zadevnih nalog. Apeliramo predvsem na naša muzejska društva in muzealce, zgodovinska društva in zgodovinarje, pedagoge in vse one, ki kažejo ljubezen in zanimanje za strokovno delo za novo ustanovljene muzeje, da takoj spočetka pomagajo pri tem delu. Vključiti bomo morali tudi študente, ki bodo posebno v počitnicah v svojem domačem okolišu imeli dovolj prilike za zbiranje gradiva. Povsod, koder obstoja Muzej narodnoosvobodilne borbe, naj organizacije Zveze borcev in Poverjeništa za prosveto takoj pokrenejo akcije za sestavo kroga sodelavcev, ki naj skupno s sekcijo za zbiranje gradiva narodnoosvobodilne borbe pri okrajnih odborih Zveze borcev NOV takoj prično z delom. Vso strokovno pomoč pri tem delu bo v vsakem pogledu nudil Zavod za spomeniško varstvo, na katerega naj se te sekcije dosledno obračajo za pomoč in nasvete. Podrobna navodila in predpise teh sekcij bo Zveza borcev skupno z Zavodom pravočasno razposlala vsem, ki bodo sodelovali pri tem pomembnem delu za muzeje NOB. Šele z ustanovitvijo posameznih muzejev narodnoosvobodilne borbe bodo množične organizacije, ki so doslej že zbirale material in ga tudi hranijo, mogle izročiti zbirke tem muzejem, kakor je bil njihov namen. Koder že obstojajo muzeji z oddelki NOB, bodo seveda le-ti prevzeli ta material. Seveda pa velja ta poziv tudi za vse posameznike in ustanove, ki so že doslej nesebično in s pravim patriotskim čustvom zbirali spomenike narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije.

Že sedaj pa je nujno poudariti, da naloga mladih muzejev narodnoosvobodilne borbe nikakor ne bo smela ostajati le v internem muzealnem delu, temveč bo njihova dolžnost posvečati trajno skrb tudi vsem spomenikom narodnoosvobodilne borbe na njihovem področju, to so predvsem nepremični spomeniki, ki so potrebni trajnega čuvanja in nege. Prav v takih primerih utegne škodovati prevneta centralizacija za njihovo skrb ne le iz razloga, da so ti spomeniki od centra dokaj oddaljeni, temveč so tudi odmaknjeni trajnemu nadzorstvu. Zato bo važna naloga teh okrajnih muzejev tudi skrb za nepremične spomenike, ki so iz večine nadvse pomembni za zgodovino narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije.

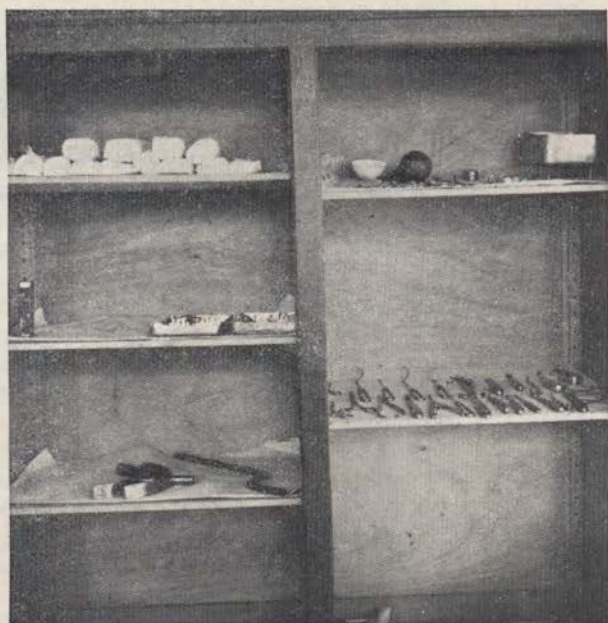
Mnogo, premnogo organizacijskega in praktičnega dela je pred nami. Toda trajna ohranitev spomenikov narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije, svetlih prič naše junaške borbe za svobodo, je nujna, zato jih moramo

tudi ohraniti. da jih pone-
semo s seboj v prihodnja
lepša in srečnejša obdobja
naše socialistične Jugosla-
vije.

Nakazani problemi ohran-
itve spomenikov NOB in
ljudske revolucije s posebn-
nim ozirom na očuvanje
premičnih spomenikov, to
je arhivalij in muzealij,
nujno zahtevajo koordinaci-
cijo dela med organizaci-
jami Zveze borcev NOB
in muzealci ter zgodovinar-
narji. V ta namen sta skli-
cala Glavni odbor Zveze
borcev NOV Slovenije in
Zavod za spomeniško var-
stvo pri Ministrstvu za
znanost in kulturo 22. IV.
1950 konferenco, katere
so se udeležili povabljeni
zastopniki ministrstva za
znanost in kulturo, sekre-
tarji sekcij za zbiranje
gradiva NOV pri okraj-
nih odborih Zveze borcev
NOV, zastopniki Muzeja
narodne osvoboditve, mno-
žičnih organizacij ter mu-
zealci in zgodovinarji —
Po referatu »Problematika
varstva spomenikov
NOB«, ki ga je imel za-
stopnik Glavnega odbora
Zveze borcev in Zavoda
za spomeniško varstvo, so
referirali okrajni sekretarji
sekcij za zbiranje gradiva
NOV o storjenem delu na
tem področju. Po poročil-
nih je sledila diskusija, ki
so se je prav vneto udele-
leževali predvsem naši
strokovnjaki muzealci in
zgodovinarji. Osvetlili so
marsikateri problem pravi-
lne zaščite in pokazali
so tudi veliko pripravlje-

Operacijska soba bolnišnice »Franje«

Operacijska soba — vitrina s konserviranimi instrumenti
in sanitetnim materialom

nost in veselje sodelovati pri tem plemenitem in nadvse važnem delu. Na koncu so bili sprejeti naslednji sklepi:

1. Za ohranitev, čuvanje, pregled in strokovni nadzor nad vsemi spomeniki NOB in ljudske revolucije ustanovljamo okrajne muzeje NOB na sedežih okrajnih ljudskih odborov oziroma njihovih poverjeništev za prosveto.

Naloga okrajnih muzejev NOB je:

a) zbiranje arhivalij in muzealij iz obdobja gibanja delavskega razreda, narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije.

b) konservatorska in znanstvena obdelava znanega gradiva.

c) eksponiranje gradiva,

č) hranjenje gradiva.

Po osvoboditvi so pristopili h gornjim nalogam Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani, Pokrajinski muzej v Mariboru, lokalni muzeji v Ptuj, Škofji Loki, Brežicah in Celju, v zadnjem času pa so se z vnemo lotili oblikovanja muzejev v Postojni in Novem mestu. Zaščito spomenikov na terenu so opravljali Zavod in Zveza borcev s podporo oblasti in masovnih organizacij. Navedene ustanove in organizacije zaradi objektivnih in subjektivnih težav svojega dela niso zadovoljivo izvedle. Zaradi tega je Glavni odbor na temelju 3. člena svojih pravil z Zavodom za varstvo spomenikov sklical seštev, da se izvede koordinacija med Zvezo borcev in Zavodom v cilju temeljitega sistema zbiranja, obdelave, eksponiranja in hranjenja arhivalij in muzealij iz dobe narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije.

2. Naloga sekcij za zbiranje gradiva NOV pri okrajnih odborih Zveze borcev NOV je, da v sodelovanju z republiško sekcijo ter Zavodom pristopijo takoj k ustanavljanju muzejev NOB na sedežih okrajev. Kjer muzeji že obstojajo, naj izvrše njihovo reorganizacijo v smislu teh sklepov.

3. Sekcije za zbiranje gradiva NOB pri okrajnih odborih Zveze borcev NOV so dolžne s poverjeništvu za prosveto na okrajih sestaviti uprave novih muzejev. Naloga teh uprav je, s pritegnitvijo množičnih organizacij in posameznikov kar najvestneje zbirati arhivalije in muzealije na terenu (arhivi vojaških enot in OF odborov, arhivi narodnoosvobodilnih odborov itd., partizanska literatura in tisk, oglasi, sovražni arhivi, časopisi itd., predmeti: orožje in municija, obleka, oprema, pribor, zastave, kačipot, sanitarna oprema, tiskarski stroji, fotografije, odlikovanja itd.). Uprave so dolžne nadalje evidentirati na svojem področju spomenike narodnoosvobodilne borbe (baze, bunkerji, tehnike, tiskarne, ambulante, bolnice, TV stanice, ječe in taborišča, kraje borb, kraje, kjer so bile ustanovljene brigade in druge vojaške edinice, kraje, kjer so padli naši heroji, kraje, kjer so bili streljani talci itd.).

Gradivo, ki so ga zbrale množične organizacije na terenu, naj pridobe uprave za novo ustanovljene muzeje.

4. Za strokovno delo in posvet naj bodo v cilju obdelave, razstavljanja, hranjenja in evidentiranja pod točko 3. navedenih arhivalij in muzealij pritegnjeni v uprave vseh muzejev NOB, muzejska in zgodovinska društva oziroma muzealci in zgodovinarji, pedagogi in vsi oni, ki kažejo ljubezen in zanimanje za strokovno delo pri novoustanovljenih muzejih.

5. Zavodu za zaščito kulturnih spomenikov pripada koordinacijska naloga pri strokovnem upravljanju vseh muzejev NOB, Glavnemu odboru Zveze borcev NOV pa dolžnost, da bodo te svetinje, ki predstavljajo borbo za našo svobodo, vselej pravilno in dostojno prikazane kot največji kulturni spomeniki.

Pogled od jugovzhodne
strani s pokopališča

Restavracija cerkve na Ptujski gori

Marijan Zadnikar

Kjer se severozahodni obronki Haloze poslednjič poženo kvišku preden se mehko zlijejo v Dravsko polje, stoji na griču sredi istoimenskega trga cerkev na Ptujski gori. Čeprav komaj dobrih sto metrov nad deloma z gozdovi pokritim in silno rodovitnim poljem, se odpira z gore čudovit razgled: od temnega Boča in daljnih zasavskih vrhov, pa v jasnem vremenu celo do Kamniških planin in Uršlje gore na koroški meji, preko zelenega Pohorja tja do Maribora in višin nad Gradcem ter po obronkih Slovenskih goric z Vurberkom in starodavnim Ptujem na severu v valovite Haloze proti vzhodu in jugu. Po tej svoji izredni legi je Ptujška gora spomenik naše domačije in krajine.

Vendar je spomeniška pomembnost Ptujške gore prvenstveno zajeta v pojavu njene cerkve, ki zavzema med najpomembnejšimi gotskimi arhitekturnimi spomeniki v Sloveniji najodličnejše mesto. Na to stopnjo jo dviga predvsem kvaliteta in enotnost lahko rečemo klasične gotške arhitekture, skupina izredno kvalitetne gotške plastike in ne na zadnjem mestu sicer stilno ne enotna, baročna oprema. Odlično sožitje obeh tako različnih slogov, gotike in baroka v notranjščini gorske cerkve ponovno potrjuje načelo, da se, čeprav v stilni neenotnosti, le kvaliteta veže s kvaliteto in da umetnostno nepomemben izdelek, pa čeprav po zunanji obliki slogovno več ali manj ustrezen, kvarno vpliva na okolico in ne more zadovoljiti celo manj zahtevnega in umetnostno nešolanega očesa. Za primer naj navedem le hladnost, s katero

vplivajo nekateri n. pr. novogotski leseni oltarji v pristni srednjeveški notranjščini, ki kot navadni mizarski izdelki sicer težijo po čim popolnejšem kopiranjju značilnih gotskih oblik, pa vendar izpadajo kot tuje telo, ki bi ga umetnostno resničen in kvaliteten izdelek čeprav 17. ali 18. stoletja lahko s pridom nadomestil.

Ob tem se mimogrede vsiljuje vprašanje, ali bi bilo prav tako plodno tudi sožitje baročne arhitekture in kvalitetne pristne gotske opreme? Verjetno bi nemirna in igriva baročna prostornina ne ustrezala resnim in strogim gotskim formam take opreme in je ugoden vtis v prvem primeru posledica sprostitve, ki jo človek občuti ob živahnih linijah baroka, ki zmanjšujejo resnost in strumnost dane gotske arhitekture. Za primer naj nam služi lesena baročna prižnica na Ptujski gori, katere stopnice se v elegantnem loku zavijejo ob vitkem kamenitem gotskem snopu in se poigravajo z njegovo resnostjo, s katero ta premišljena in smotrno opira obok.

Arhitektura na Ptujski gori

Pomen Ptujске gore je najprej v njeni odlični gotski arhitekturi. Nastala v prvih desetletjih 15. stoletja po prizadevanju ptujskih gospodov in celjskih grofov, je cerkev na Ptujski gori izrazito plemenitaška ustanova, po svoji obliki in merah pa je bila zidana in namenjena za romarsko cerkev, ki lahko sprejme tudi večje število romarjev, kar jo loči od običajnih podružnic.

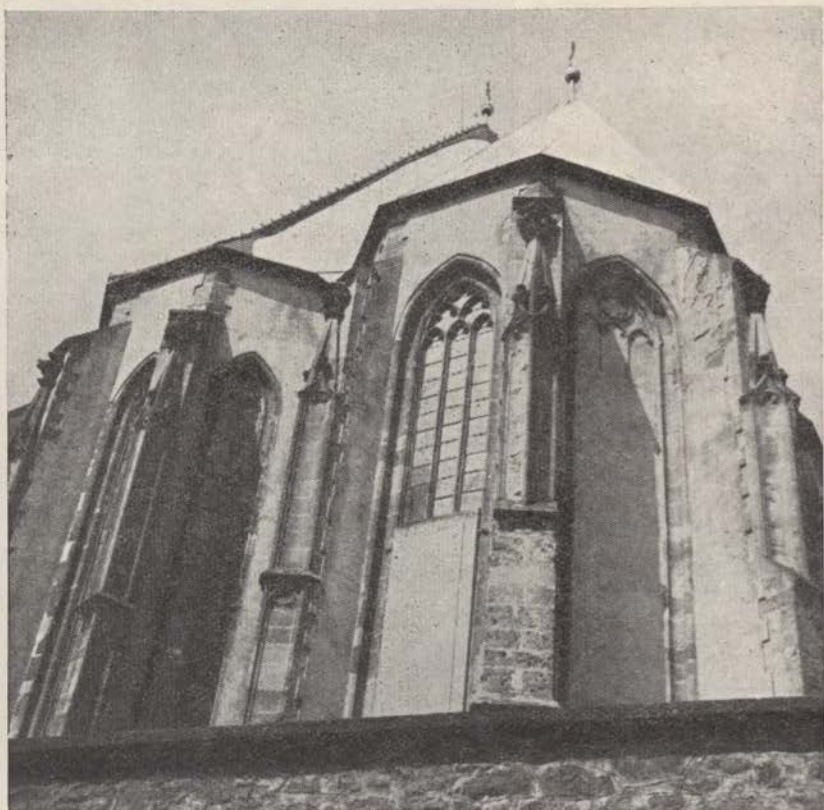
Razčlenitev njene arhitekture da v kratkem tole sliko:

Pogled na zunanjščino nam pokaže v konturi močno sklenjeno stavbno gmoto, iz katere se na zahodu poganja le osmerokotni zvonik s piramidno streho. V tej obliki spada cerkev med one gotske stavbe, s katerimi je gotika kot nujen vmesni člen v razvoju zahodnoevropske arhitekture v svoji zreli in pozni dobi navezala prehod iz srednjeveškega stavbarstva v renesanso, ko je stremela po zaokrožitvi raztrganih obrisov tudi prostorno neenotnih arhitektur kot dediščine romanske dobe. Za pogled na zunanjščino je posebno značilna vrsta dinamično rast stavbe in konstrukcijo izražajočih dvakrat stopnjevanih kamenitih opornikov, ki se proti vzhodu in posebno še ob apsidah zgoste tako, da dajejo silno slikovit in za lepotni izraz stavbe odločujoč vtis. Na tem mestu jih odlikuje tudi izrazito krasilno povdarjena oblika, ko se jim v sredini višine oziroma od spodnje tretjine navzgor hrbti spremene v proti gledalcu z ostrim robom obrnjene prislonjene stebriče, okrašene s slepim krogovičjem in s križnimi rožami na vrhu. Druga značilnost zunanjščine so izredno visoka in široka dvo-, tri- in celo štiridelna okna, ki zavzemajo med oporniki skoraj vso steno tako, da se izraža v ritmičnem menjavanju plastično povdarjenih in osvetljenih opornikov in mednje poglobljenih devet metrov visokih oken, da je stena sama reducirana na minimum in je s tem gotika dosegla svoj smoter, dematerializacijo stene, ko je veliko ploskev, ki bi sicer pusto učinkovala, razbila na konstruktivne opornike in kar čipkasto zastrte odprtine oken med njimi. Stena kot razmeroma dolgočasna in masivna dvodimenzionalna ploskev se uveljavlja le na fasadi, ki je vsaj danes lepотно najmanj izdelan del stavbe in ji da šele zvonik, ki se izvije iz nje, nekaj gotsko občutenega višinskega vzpona. Verjetno pa je bila tudi fasada v prvotni obliki pred katastrofo, katera je stavbo doletela že v prvih desetletjih njenega obstoja, tudi v tem oziru zadovoljivejše rešena, kar pa bomo še pozneje omenili.

Značilen pogled s trga na baročno stopnišče in fasado

Opisani izraz zunanjščine, ki bi bil zlasti dosleden in učinkovit ob pogledu z južne strani, ker moti pogled na severno fasado, v kateri je le eno okno in dematerializacija stene ni tako dosledna kot na južni strani, razmerna visoko župnišče in cerkvi na tej strani prislonjena istočasna gotska zakristija, pa je v precejšnji meri zmanjšan s prizidkom baročne kapele sv. Frančiška Ksaverija. To kapelo med dvema opornikoma na mestu prvotnega gotskega stranskega vhoda v cerkev, ki ga je pokrivala lepo okrašena lopa, so pozidali v spomin na kugo l. 1682. Z visoko in lepo okrašeno lopo je bil prekrit tudi glavni vhod v zapadni fasadi. Med dva, pravokotno k fasadni steni prislonjena opornika, je bil v vsej njuni globini razpet gotski rebrast obok, ki se je naslanjal spredaj na dva ohranjena okrogla polstebra s kapiteli, v kotih pa na konzole, okrašene z maskami, ki jih prekriva listje. Sedanji obok je poznejši in nižji, prekrit s pultno streho. Vhod sam je pravokoten, predeljen z delilnim stebričem z bujno listnatim kapitelom. Prav ta kapitel, ki je moral vsaj navidezno nekaj nositi oziroma podpirati in oblika ločnega ščita nad portalom, v katerem je sedaj gotski pravokotni relief Marijine smrti, govorita močno za domnevo, da se je v omenjenem timpanu prvotno nahajal relief Marije Zavetnice s plaščem, ki je danes vzidan v baročnem velikem oltarju in ki se po svojih merah in obliki popolnoma sklada s timpanom nad glavnim portalom.

Vzhodni del stavbe je v tlorisu in v gradnji živahno razgiban in kamnoseško bogato okrašen

Poleg obeh omenjenih vodi v cerkev še popolnoma ohranjen tretji vhod in sicer s severne strani, ki ima pravokotno odprtino, nad njo timpanon v obliki oslovskega hrbta okrašen s slepim trilistnim krogovičjem, s križno rožo na vrhu in z vitkima fialama ob straneh.

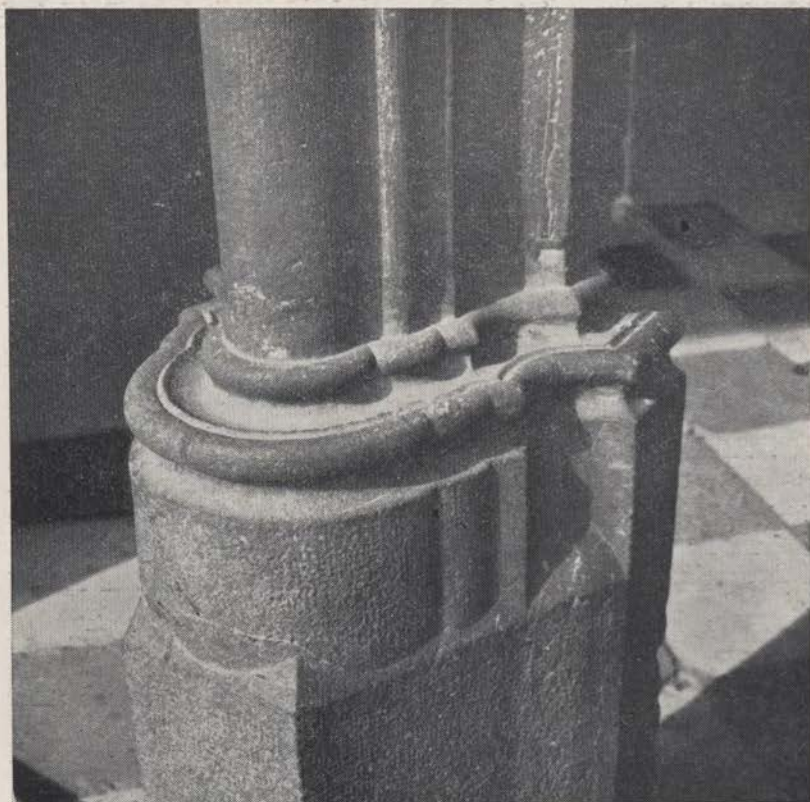
Stopimo pri glavnem vhodu v cerkev. Pogled v notranjščino je pravo doživetje. Iz temačnega prostora pod korom, obokanega s tremi polami križnih, rebrastih obokov, se odpira skozi troje razmeroma ozkih šilastih lokov vse polno čudovitih pogledov v notranjščino, ki jo poprej opisana ogromna okna napolnjujejo s polno svetlobo. Pred nami je izrazito v podolžno os proti vzhodu usmerjena dvorana, ki jo sicer dve vrsti vitkih snopastih stebrov delita v tri ladje, vendar tako, da ostane prostor enoten in se nemoteno preliva na vse strani. Našo pozornost priteguje najmočnejše osvetljeni vzhodni del, ki ga označujejo v vse smeri razpostavljena okna zaključnih stranic treh poligonalnih apsid tako, da srednja nekoliko izstopa pred stranskima dvema in je prostor v tej smeri zelo razgibano zaključen. V istem smislu je tudi srednja ladja rahlo vzvišena nad stranskima dvema, kar prostor poživlja in razgiblja tudi v navpični smeri, vendar tako diskretno, da razliko v višini ladij obiskovalec opazi šele potem, ko primerja višine nad šilastimi loki, ki delijo med

Štiridelna okna v južni fasadi

seboj ladje, do obokov v sredini in v obeh stranskih ladjah. Tako v višino stopnjevana prostornina (Staffelkirche) je prvi plod prizadevanj gotske arhitekture po poenotenju prostora in se je razvila iz prostorno neenotne bazilike tako, da je slednja izgubila v srednji ladji svojo lastno osvetljavo, ko sta se obe stranski ladji dvignili, vendar še nista v višini popolnoma dosegli srednje ladje. To se je zgodilo šele v naslednji stopnji z uresničitvijo cerkve — dvorane, v kateri so vse tri ladje enako visoke. Eden glavnih ustvarjalcev tega stavbarstva, ki je zapustilo tudi pri nas skupino pomembnih arhitektur iz konca XV. stol. (Kranj, Škofja Loka, Radovljica, Cerknica, Št. Rupert, Crngrob) je bila bavarska Stetheimerjeva delavnica (Landshut). Kakor je pokazal prof. Stelè pa ima rudi naša gorska cerkev svoje vzore v sosednji Avstriji in sicer v Strassengelu pri Gradcu, ki se razen v merah in v vitkem osmerokotnem zvoniku na severni strani po razdelitvi prostora in po pogledu na zunanjšino popolnoma sklada s ptujskogorsko arhitekturo. Obema pa je bila vzor stolnica Sv. Štefana na Dunaju, tako po razdelitvi talne ploskve, snopastih stebrih, kakor po v višino stopnjevanem prostoru.

Tako oblikovana notranjščina je torej središče zanimanja v proučevanje srednjeveške arhitekture usmerjenega zgodovinarja, pa tudi manj znanstveno

Delilni steber v glavnem portalu — mojstrovina srednjeveškega kamnoseka

interesiranega obiskovalca, ker ga privablja s svojimi na lepotni izraz prostora pretehtanimi merami, z rastojo snopastih stebrov kot nosilcev oboka in z visokimi okni. Značilno je, da so enostavni mrežasti oboki v srednji ladji in križni v stranskih ladjah brez sklepnikov, kar podčrtuje resnost in eleganco stavbe. Kameniti ščitki z grbi so prosto obešeni v sredini temenskih polj. Vlogo povezovalca vseh arhitekturnih členov in oblikovalca prostora pa ima svetloba, ki prihaja skozi visoka okna. Za vso notranjščino je značilen topel ton, ki ga sedaj v največji meri podpira naravna barva kamna. Prav ohranitev barvne toplote v notranjščini oziroma celo potenciranje tega njenega izraza, ki naj dokaže, da je kamen zmožen največje toplote kljub mnenju, da je mrzel v izrazu, prav to je bila ena poglobitnih nalog predvidene restavracije poleg tega seveda, da pokaže arhitekturo kot celoto v vsej njeni konstruktivni lepotnosti in da jo v tem čimbolj podpre.

Restavracija

Odločitev o tem, katera načela naj obveljajo za restavracijo, spričo dobro rešenih podobnih nalog pred vojno, ni bila posebno težka. Ljudski okus bi bil pred 50 leti, pa tudi danes verjetno še vztrajal na tem, naj se cerkev nanovo

Pogled v notranjščino skozi šilasti lok pod korom

poslika. Kakšen rezultat bi dala takšna odločitev nam je lep vzgled »slikana« notranjščina v proštjski cerkvi v Ptuju, pa tudi mnoge druge, kjer se slikarija ni podredila arhitekturi. Tudi danes stanje našega v take namene uporabnega

slikarstva ne bi dalo boljše rezultate. Zato je obveljalo že v Stični, v ljubljanskih Križankah in pri Sv. Petru, v Vitanju, predvsem pa v Kranju, v opatijski cerkvi v Celju in v mariborski stolnici postavljeno in dobro preizkušeno načelo, naj se restavracija nasloni na pri preiskavi sten in svodov ugotovljeno prvotno slikarsko obravnavo, naj odkrije ohranjene figuralne slikarije, kolikor pa teh ni, naj se omeji na harmonijo dveh tonov, ki naj čimbolj podpreta arhitekturo v njenih konstrukcijah in s katerima se obravnavajo v svetlejši niansi svodna polja, v temnejši pa stene, medtem ko ostanejo vsi kamnoseško obdelani deli v svoji naravni barvi kamna, kateri se morata podrediti tudi oba izbrana tona za obok in stene.

Na poprej opisane značilnosti in kvalitete gorske cerkve oprt in upoštevaajoč predvsem značaj njene notranjščine, na katero naj bi se omejila prva faza restavracije, je prevzel vodstvo obnovitvenih del slikar in restavrator Peter Železnik, ki je že pri mnogih uspešno izvršenih večjih delih te vrste, tako v Mariboru kakor v celjski opatijski cerkvi ob podobni nalogi dokazal, da je sposoben prevzeti popolno odgovornost za pravilno vodenje in izvršitev dane naloge — restavrirati našo estetsko najučinkovitejšo in umetnostnozgodovinsko najpomembnejšo gotško notranjščino.

Za restavracijo je govorila predvsem nujna potreba po ohranitvi in po primernem vzdrževanju stavbe, saj je bila skoraj vsa severna stena v ladji zaradi vlage že brez ometa, deloma pa tudi deli sten na južni strani. Pa tudi celotna obravnava predvsem kamnoseških delov, snopov in reber, je zaradi beleža na njih, kar je že samo v nasprotju z načelom, da naj kamen živi in diha v svoji naravni barvi in površini, nujno zahtevala posega, ki naj vskladi posamezne dele z ozirom na celoto in vrne notranjščini njen topel ton.

Ker je bila streha do leta 1938, ko je bilo temeljito popravljeno ostrežje in preložena vsa opeka, močno defektna, je zamakalo in je stenski omet v višini 9 m povečini odpadel. To je bil do sedaj že tretji omet. Ker je bilo domnevati, da je cerkev vsaj deloma slikana, je bilo potrebno preiskati vse ploskve na svodu in vse stene, vendar se je pokazalo na svodu le 7 slikanih grbov in naslikana letnica 1491 ter na zvonikovi steni cca eden in pol kvadratnega metra slike z gradom in napisom v unciali ter na stenah troje prvotnih posvetilnih križev, poleg tega pa v južni kapeli pod korom pod beležem sledovi nimbov, ki so bili prvotno pozlačeni in je zlatu primešan baker udarjal skozi belež v obliki temnozelenih lis, kar je freske izdalo. Ker so se pred vojno zaradi vlage na koru že pokazale freske, je bila potrebna skrajna previdnost pri preiskavi ometa, kar se je lahko izvršilo, ko je bil v vsej notranjščini do višin kapitelov postavljen oder. Ugotovilo se je, da tudi omet na svodu ni več prvoten, temveč iz časa večjega popravila l. 1491, ker so bila rebra za tem ometom dvotretjinsko ometana. Vsi kameniti deli v notranjščini so bili večkrat pobeljeni, v baroku v sivem tonu z belimi črtami navidezne strukture gradnje, od zadnje obnove konec 19. stol. pa v drap tonu s temnimi črtami, ki naj ponazorujejo fuge. Ker se je ugotovilo, da je kamen zdrav in lepe barve, je šla restavracija za tem, da se pokaže kamen v svoji naravni barvi in bogastvu. V cerkvi prevladujejo tri vrste kamna: nosilni deli so iz sivega haloškega peščenca v raznih otenkih, ki je razmeroma trd in odporen; v krasilne namene je uporabljen viniški drobno zrnat slonokoščen peščenec, iz katerega so fiale, nekaj krogovičja, finejši deli sedilij in ostalih arhitekturnih delov, pa tudi sklepniki. Obdelava tega kamna je bila razmeroma lahka, ker se da žagati. Ostali deli pa so iz debelo zrnatega rumenega peščenca od

Obnovljeni notranj-
ščini daje značaj ka-
men v raznih barv-
nih odtenkih

Po zrušenju zvonika še v
15. stoletju obnovljeni del
obokov v srednji ladji nad
pevskim korom z novo
odkritimi mojstrskimi znaki
in naslikanimi grbi in let-
nico 1491

Sv. Barbare pri Borlu (rebra, okenski stebriči, spodnji deli sedilij in deloma tudi opornikov). Rebra so z eno tretjino pravilno konstruktivno vzdana v svod, razen onih v srednji ladji ob zvoniku, kjer so bila vstavljena po katastrofi in so vzdana le na površini. Podrobna preiskava je dognala, da so zaradi zrušenja zvonika še v 15. stol. nastale razpoke tudi v stebrih, predvsem na onih treh ob zvoniku, kjer je barva kamna drugačna zaradi vlage, kateri so bili verjetno delj časa izpostavljeni preden so cerkev popravili. Ugotovljeno je bilo tudi, da se nekoliko poseda severna apsida, ki je na podstrešju že nezadostno vezana na srednjo apsidno, dočim ni opaziti sledov poškodb zaradi potresov. Pri preiskavi sten se je pokazalo, da omet ni več prvoten, razen na onih mestih, kjer so freske in posvetilni križi, ki so jih ob novem ometavanju obzirno obšli. V severni steni je bilo v višini podstrešja nad zakristijo ugotovljeno gotsko okence.

Na mestih, kjer je zaradi slabe strehe najmočnejše zamakalo in je vlaga, pomešana z amonijakom od živalskih odpadkov na podstrešju (netopirji) pronicala več desetletij v stene, je bilo potrebno odstraniti prepereli del stene do zdrave podlage in so se ti deli izolirali z bitumenom. Nato so se začele na novo ometavati vse stene z apnenim ometom brez primesi cementa. Prav tako je bil izoliran spodnji del baročne kapele in na novo ometan. Na okenskih policah so bili napravljeni odtočni žlebiči za odvod kondenzne vode. Ker je stavba zaradi svoje izpostavljene lege vrh griča vedno v nevarnosti, da jo odkrije vihar in se voda nabere na podstrešju ter nato polagoma zamaka v obok in v stene, so bili svodi na najnižjih mestih preluknjani in vložene pet centimetrov debele cevi, ki gledajo en centimeter v ladjo in po katerih naj bi iz podstrešja odtekla voda, če bi se zaradi defektne ali nenadoma razkrite strehe nabrala nad oboki. V ta namen je potrebno oboke na podstrešju ponovno prevleči z živo apneno prevleko, po kateri naj odteka voda skozi odtočne cevi. Opisana silno preprosta a dobro premišljena naprava je ohranjena še v prvotni obliki iz gotske dobe v župni cerkvi v Kranju, v cerkvi sv. Duha v Slovenj Gradcu in je Ptujski gori sedaj služila za vzor.

Čiščenje beležev s kamenitih delov v notranjščini je bilo izvršeno tako, da so se ti deli snažili z lopaticami, dleti in železnimi ščetkami, takoj nato pa še s fibris ščetkami, da bi preprečili morebitno rjo zaradi čiščenja z železnim orodjem, ne da bi bila ob celotnem postopku spremenjena prvotna površina. Tako očiščeni kameniti deli so bili nato umiti z vodo, nato pa na poškodovanih mestih deloma zaliti s sorodnim ometom oziroma plombirani s kamnom.

Toniranje notranjščine se je izvršilo šele po vsem opisanem delu, upoštevajoč pri tem predvsem topli ton, ki ji ga daje naravna barva kamenitih reber, pa tudi ostalih kamenitih delov, snopov in velike kamenite ploskve zvonikove stene v notranjščini, ki hladnega tona tudi kot pendant izrazito toplega baročnega oltarja ne bi prenesla. Svodna polja so se tonirala v svetli slonokoščeni barvi, stene pa v toplejšem pastelnem chamoix drap tonu zato, da ne bi izgubil svoje vloge kamen, ki je v zapadnem delu zaradi vlage ob že večkrat omenjeni katastrofi že močno patiniran. Glavno načelo obnove notranjščine je bilo, da se gotska arhitektura s primernim toniranjem sten v izrazu čimbolj podpre in uveljavi. Vsi kameniti deli so ostali v svoji naravni barvi, le 2½ cm široki spodnji rob reber je bil na novo rdeče pobarvan, kakor je narekovalo ugotovljeno prvotno stanje oziroma vsaj od l. 1491 dalje. Pod zvonikom so bili zaradi talne vlage močno poškodovani in prepereli kamni izmenjani v istem materialu in isti obliki.

Ob tako temeljito izvršeni restavraciji, ki je vrnila stavbi njen prvotni izraz in podčrtala v izrazito lepotnost usmerjeno razpoložensko prostornino, pa je tudi umetnostna zgodovina prišla na svoj račun. Razkrit je namreč lep del njenega življenja in pojasnjene mnoge doslej nezadostno rešene uganke.

1. Ob odstranitvi beleža s temenskih polj, kjer je bilo pričakovati freske, so se na oboku srednje ladje ob zvoniku pokazali slikani grbi v ščitkih in letnica 1491 v pravokotnem polju. Popolno pomanjkanje plastično okrašenih sklepnikov ali vsaj povdarjenih stikališč reber, kar je tako značilno za severozapadno Slovenijo in zaradi česar se gorska notranjščina razlikuje od prostorno sicer sorodnih poznogotskih dvoran gorenjske skupine, katerih bogata mreža obočnih reber je skoraj preobložena s sklepniki in kar igračkasta, prav pomanjkanje teh izrazitih krasilnih delov na konstruktivnih členih obočne konstrukcije pa daje Ptujski gori njeno resnost in eleganco. Ne torej na stikališčih reber, temveč v sredini temenskih polj so nameščeni kameniti ščitki z grbi, ki predstavljajo od vzhoda: vurberskega zmaja, ščit s polovico belega orla na levi in z belordečimi vodoravnimi pasovi v desni polovici, nadalje ščit z belim ptujskim sidrom ter končno ščitek, katerega rumena spodnja polovica je vodoravno po sredini ločena od rdečega zgornjega dela z belo šesterokrako zvezdo. V naslednjem temenskem polju proti zapadu je večja okrogla odprtina, nato pa slede na novo odkriti slikani grbi v zadnjih štirih poljih pred zvonikom. Prvi ima sivkast okvir s polkrožno nazobčanim robom in je z diagonalo od desne predeljen tako, da je v levi zgornji polovici na sivem ozadju upodobljen rumen lev (štajerski panter?), spodnji rdeči del pa ima v smeri druge diagonale širok bel pas. Naslednji ščitek je siv s široko belo vodoravno progo po sredi in se razlikuje od prejšnjega le po rdeči barvi sicer enakega okvirja. Tretji grb ima spet siv okvir in v belem polju na levo obrnjeno glavo rdeče živali z velikim jezikom v odprtem gobcu. Prav ob zvonikovi steni je v trikotnem temenskem polju na sivem ozadju četrtega ščitka naslikana rumena košarica z ročajem, kakršno ima sv. Doroteja na novo odkritih gotskih freskah. Na obeh sosednjih poljih je v črnem ščitku po en bel mojstrski znak. V južnem polju je to navpična bela proga, ki se spodaj v ostrem kotu lomi levo navzgor, na desni strani pa raste iz nje mehko valovita, na stiliziran list spominjajoča črta. V severnem ščitku je na črnem ozadju bel znak iste oblike, kakor ga kot kamnoseškega zelo pogosto najdemo na vseh kamnoseško obdelanih delih stavbe. Njegov pojav v ščitku na tem mestu si razlagamo tako, da je mojster svoj mojstrski znak v obliki grba na kamenitem ščitku obesil v zadnjem temenskem polju v isti vrsti z ostalimi grbi. Omenili smo že, da glavna vhodna lopa ni več prvotna in da je bila ta svoj čas zaradi neke katastrofe podrta. Ker je prav tako zrušen tudi srednji obok na koru, ki je nedvomno dosegal višino glavne ladje in od katerega so ohranjene v kotih še vse štiri konzole z nastavki reber, smemo sklepati, da je tudi to povzročila neka nesreča, posebno še, ker so bila tudi rebra v zapadnem delu severne stranske ladje uničena in nadomeščena z novimi, prav rahlo, torej ne več konstruktivno vdelanimi v obok. Vsi ti znaki govore za to, da se je na zapadni del stavbe nekoč zrušila velika množina kamenja, ki je podrla vhodno lopo, obok na koru in ladijske oboke okrog zvonika. Zaradi strele oziroma požara se je namreč podrl prvotni zvonik, ki je bil nedvomno višji od sedanjega, ki ni v sorazmerju z maso ostale stavbe. Da se je to zgodilo že nekaj desetletij po nastanku cerkve dokazuje poprej omenjena naslikana letnica 1491, ko

Novo odkrite freske iz okrog 1425 — Marija na sliki Binkošti

je bila cerkev zopet popravljena. S tem v zvezi pa je razložljiv naslikani mojstrski znak poleg letnice in sicer tako, da je bil ob nesreči poleg ostalih kamenitih ščitkov v zapadnem delu stavbe uničen tudi ščitek z mojstrskim grbom, ki je visel s stropa in so ga l. 1491 le naslikali na obok poleg drugega mojstrskega znaka, ki verjetno pomeni mojstra, ki je vodil popravila stavbe.

Poleg letnice 1491 v pravokotnem polju je v ščitku naslikan v desno obrnjen svetel ptič in ob straneh črki U in M v unciali.

2. Ob odstranitvi ometa v kužni kapeli sv. Frančiška Ksaverja se je pokazalo, da je ta nastala na mestu prvotne gotske lope nad južnim stranskim vhodom med srednjima dvema opornikoma na južni fasadi. Ugotovilo se je, da je bila prvotna luneta (timpanon) nad tem vhodom iste oblike in velikosti kakor ona nad glavnim vhodom in bi Milostna podoba lahko bila prvotno tudi tu nameščena. Za to domnevo bi govorilo tudi dejstvo, da je bila stranska lopa s portalom celo bogateje okrašena od glavne in sta bila oba opornika, med katerima se je lopa razpenjala, bogato profilirana. Del tega profila je viden

Novo odkrite freske iz okrog 1425 — sv. Doroteja. Donator z napisnim trakom v desnem spodnjem kotu še ni v celoti odkrit

tudi še po izvršeni restavraciji v nalašč zato odprtem pasu v baročnem ometu, s katerim so zamaskirali gotske forme. Čeprav so hoteli baročno kapelo iz okrog l. 1700 na zunanjščini z zokljem vključiti v gotski stavbni sestav, so z njo razbili južno fasado z njenim ritmom živahnega menjavanja opornikov in oken.

3. Ob čiščenju beleža s kamnoseško obdelanih delov je bila ugotovljena na njih izredna množina kamnoseških znakov, bodisi na snopastih stebrih, lokih, rebrih, oknih, portalih, sediljajah, pa tudi na zunanjščini, ki so važno pomagalo umetnostnemu zgodovinarju pri določevanju števila zaposlenih kamnosekov ob gradnji in predvsem za ugotovitev delavnice in smeri, kjer je iskati vzorov za našo stavbo.

Že A. Stegenšek navaja v svoji knjižici: Božja pot k Materi božji na Črni gori, Dunaj 1914, da je naštel 167 kamnoseških znakov, od katerih se nekateri 25 do 40 krat ponavljajo. Sedanja restavracija je dala v tem pogledu sledeče nove izsledke:

Med potekom obnovitvenih del je bilo samo v notranjščini stavbe naštetih 810 kamnoseških znakov. Če bi preiskali tudi vso zunanjščino, zlasti še zunanjo stran oken, opornike in posebno tudi podstrešje in če upoštevamo, da je

dosti znakov po vzdavi kamnov na danes nevidnih ploskvah, bi dobili toliko množino teh podpisov gotskih kamnosekov na kamnih, ki so jih obdelali in zaradi evidence nad opravljenim delom z njimi opremili, da bi po primerjanju teh znakov z že ugotovljenimi na sorodnih stavbah predvsem v Avstriji dobili mnogo jasnejšo sliko o zgodovini in nastanku našega spomenika. Med 810 naštetimi znaki v notranjščini je kakih 80 različnih, od katerih se potem nekateri mnogokrat ponavljajo, drugi pa so spet zelo redki, po čemer smemo sklepati, da je bilo pri gradnji zaposlenih nekaj stalnih kamnosekov, morda kakih 10, ostali pa so se izmenjevali in so zato njihovi znaki bolj redki. Najpogostejši je že omenjeni znak, ki se pojavlja tudi v grbu kot mojstrski znak, od ostalih pa znaki s + (gl. str. 28!). Zaradi poznejšega študija, ki bo posebno na tej podlagi nedvomno zelo ploden, objavljamo doslej ugotovljene različne znake, ki so bili med restavracijo, ko je bila vsa notranjščina zaradi odra razmeroma lahko dostopna, posneti po naravi tudi na onih delih, ki danes niso dostopni. Vsi ugotovljeni znaki so bili zaradi poznejše lažje orientacije rdeče obarvani.

4. Spričo dejstva, da je bila v srednjem veku domala vsaka podružnica poslikana in sicer prezbitenij v celoti, z večjimi stenskim kompozicijami pa tudi severna stena v ladji, ki je bila v ta namen brez oken, pa tudi drugi deli stavbe, dočim so imele večje župne cerkve vsaj obok slikarsko okrašen (Kranj, Škofja Loka), bi bilo skoraj popolno pomanjkanje stenskih slikarij na Ptujski gori prav čudno in malo verjetno. Edina slikarija je bila doslej odkrita na južni steni med korom in sosednim oknom in sicer ozko in visoko polje s figuro sv. Krištofa, pod katerim je latinski napis, ki se nanaša na svetnikovo priprošništvo zoper naglo smrt. Poleg te slike je bila na koru deloma odkrita slika nekega škofa v ornatu in na drugi strani stoječa figura s sklenjenima rokama. Težka oblačila, ki popolnoma zavijajo telo in pa barve, od katerih prevladujeta posebno vijolična in temno zelena, govore bolj za drugo polovico kakor za začetek 15. stoletja. Tudi zelo uničeni fragmenti fresk nad sv. Krištofom in ob oknu na koru bodo po barvah in po težkih draperijah sodeč nekako istočasni.

V sklopu restavracije notranjščine so bile odkrite v južni kapeli pod korom nove freske. Prostor, ki meri v tlorisu 4.90×3.45 v smeri osi stavbe, se odpira proti vzhodu in severu z gotskim lokom na konzolah oziroma na prislonjenem masivnem stebru ob zvonikovi steni v južno stransko ladjo in v srednje polje pod korom. V zapadni steni je polkrožno gotsko okno močno vrezano v steno (svetloba 145×55). Vse stene razen 180 cm visokega spodnjega pasu in vsa svodna polja z rebri kakor tudi okenska špaleta so poslikane s freskami. Največjo slikano ploskev predstavlja južna stena za odstranjenim oltarjem sv. Križa, ki je razdeljena v tri dele: v neposlikan 180 cm visok spodnji pas, v katerega segajo izpod zgornje slikarije 4 temnosivi, prvotno cinoblasto rdeči krogi s posvetilnimi križi, katerih dva sta lepo ohranjena tudi na kameniti steni zvonika. Srednje polje v tej steni v višini 160 cm zavzemajo freske, razdeljene z navpičnima pasovoma na tri pravokotna polja. V srednjem je Pietà, ki zavzema v veliki trikotniški kompoziciji večino polja. Za njo so z obeh strani simetrično razvrščene po tri moške in ženske figure. V levem polju je na levi sv. Katarina, na desni sv. Doroteja s košarico cvetja, v katero dete, stoječe na drevesu, nabira rože. Poleg kleči v tretjinski velikosti do ostalih figur starejši mož s sklenjenima rokama, obrnjen proti sliki Pietà, s katero je idejno povezan in ima napisni trak s tekstom: *Maria cū filio miserere mei ī hoc exilio — nedvomno podoba donatorja.*

Neustrezna debela plast ometa na opornikih iz časa restavracije leta 1940

V desnem polju je najprej sv. Andrej s knjigo in veliko belo brado označen z izrazitim lesenim križem, desno od njega pa mladeniška postava sv. Krištofa, ki brodi po zeleni vodi, dete na njegovi levi rami pa blagoslavlja. Podobno kot na levi strani donator kleči tudi tu mož v sivi halji, ki mu tonzura določa stan. Napis na traku v dveh vrstah da naslednje besedilo: Esto salutata virgo cum prole beata? Me tibi mente via commendo vgo Maria. Tudi ta figura z napisom je miselno povezana s srednjo sliko Pietà.

Zgornji pas sega do oboka in meri v višino 2.10 ter ima tako obliko polovice kroga, katerega radij je omenjena višina. V srednjem polju je Križanje. Korpus na križu, ki je v strukturi lesa na sliki dobro podan, je zelo dobro ohranjen, žal pa je popolnoma uničen zaradi odpadlega ometa Janezov obraz, dočim je njegovo poprsje, ki je tudi uničeno, bilo že svoj čas ponovno ometano. Marija je ogrnjena v belo, z rdečim blagom podloženo haljo. Levo od Križanja je Vstajenje z zelo naivno in nepravilno naslikanim sarkofagom iz rdečega marmorja, pod katerim spita dva vojaka v srednjeveški bojni opremi z lokom in s sulico. Desno od Križanja je Oljska gora. Kristus kleči v vijolični halji obrnjen v levo, na desni pa spijo trije apostoli. Vrt Getsemani je označen s pletenim plotom, krajina pa s stiliziranimi giottovskimi skalami. Napisni trak je brez besedila.

Zgornji pas loči od spodnjega 5 cm visok rumen trak s sivim napisom, ki je od vseh že omenjenih za umetnostno zgodovino najpomembnejši, pa tudi najslabše ohranjen. Začetek je popolnoma izbrisan. Ostali del bi se glasil nekako takole: ... Pxima feria post festu sciti viti M(artiris) hoc opus fecit pingi dns Mathias pleban / ecce sciti viti i tren? ... (dalje nečitljivo).

Zapadna stena: nad oknom v šilastem delu je upodobljena stigmatizacija sv. Frančiška, levo ob oknu Marija in Marta, desno ob oknu mučenec s trakom brez napisa — sv. Ahacij. V okenski špaleti sami so na desni strani Binkošti z lepo Marijo v sredini, na levi pa Vnebohod. Zgoraj v loku držita dva angela velik ščit, razdeljen na polja, med katerimi so: levo zgoraj bogat rumen listni ornament, pod njim bela šestkraka zvezda na temno vijoličnem polju in spodaj nejasen rumen ornament. Desno zgoraj je značilno belo ptujsko sidro na temnem ozadju, pod tem pa dva simetrična, pokonci stoječa leva. V ozkem pasu nad vzhodnim šilastim lokom sta komponirana angela, ki držita Veronikin prt.

Zaradi loka je severna stena nesimetrično razdeljena. Poslikana je z legendo sv. Nikolaja in sicer zgoraj prizor, kako sveti škof v nadnaravni velikosti vodi jadrnico s polomljenim jamborom, s katere padajo v morje vreče, sodi in zaboji, varno k bregu, ki je na levi označen s skalami.

V spodnjem pasu desno od loka je na zvonikovi steni prizor, kako svetnik v močno utrjeni palači obišče tri sestre in jim izroča velik zlatnik, ki pa je v 500 letih že močno potemnel.

Štiri svodna polja so poslikana tako, da nastopata v vsakem polju evangelist oziroma njegov simbol in eden od štirih cerkvenih očetov. Posamezne figure so komponirane v okvirje v obliki kroga, kvadrata, gotskega trilista, pa tudi bolj kompliciranih oblik, ki se ne ozirajo na rdeč pas iz stiliziranih gotskih deteljic, ki poteka ob rebrih. Rebra sama so poslikana z akantovimi listi na rdečem ozadju.

Pri vseh slikah prevladuje izrazito brezprostorje. Prizorišče je nakazano deloma s spodnjim zelenim pasom, večinoma pa stoje figure na neopredeljivih nerealnih tleh. Ozadje je temno vijoličasto, mešano iz svetlomodre in rdeče barve. Arhitekture se slikar izogiblje, ker je dokazal na sliki Vstajenja s sarkofagom in v legendi sv. Nikolaja, da zelo slabo obvlada perspektivo. Težišče slikarjevega dela in uspeha je v množici figur, za katere so značilne izrazito mehke gube oblek ter hotena in z ljubeznijo do najmanjših detajlov naslikana milina obrazov (Marija na sliki Križanja, sv. Doroteja, Katarina in posebno še Marija na sliki Binkošti, ki spominja na lepотно in umetnostno najpomembnejše nemške Madone 15. stol.). Prevladujoče barve so svetlo zelena, rdeča, bela, ki prehaja v sencah v rumeno ali zelenkasto, in rumena; vse pa so umerjene in ubrane med seboj. Po izrazitem mehkem gubanju oblek, iskani milini obrazov in po brezprostorju, ki še vedno vlada in v katerem se deloma še pojavljajo shematizirane giottovske skale, sodijo opisane freske, v čas okrog leta 1425. Doslej najstarejša ugotovljena letnica nekega obiskovalca je 1426.

Novo odkrite freske pomenijo važen doprinos k poznavanju našega gotskega stenskega slikarstva, predvsem tudi v ikonografskem oziru, saj je pojav cerkvenih očetov na obočnih poljih v družbi z evangelisti oziroma njihovimi simboli v našem dosedaj znanem gradivu manj pogost in pada iz zelo razširjenega koncepta tkzv. »kranjskega prezbiterija«, ki pozna le skupino štirih evangelistov okrog Kristusa, vladarja vsemirja. S temi freskami pa se je močno dvignila tudi umetnostno zgodovinska privlačnost Ptujске gore, saj se je odlični arhitekturi in prvovrstni plastiki sedaj pridružilo še več ali manj istočasno slikarstvo, katerega smo doslej kar začudeni pogrešali.

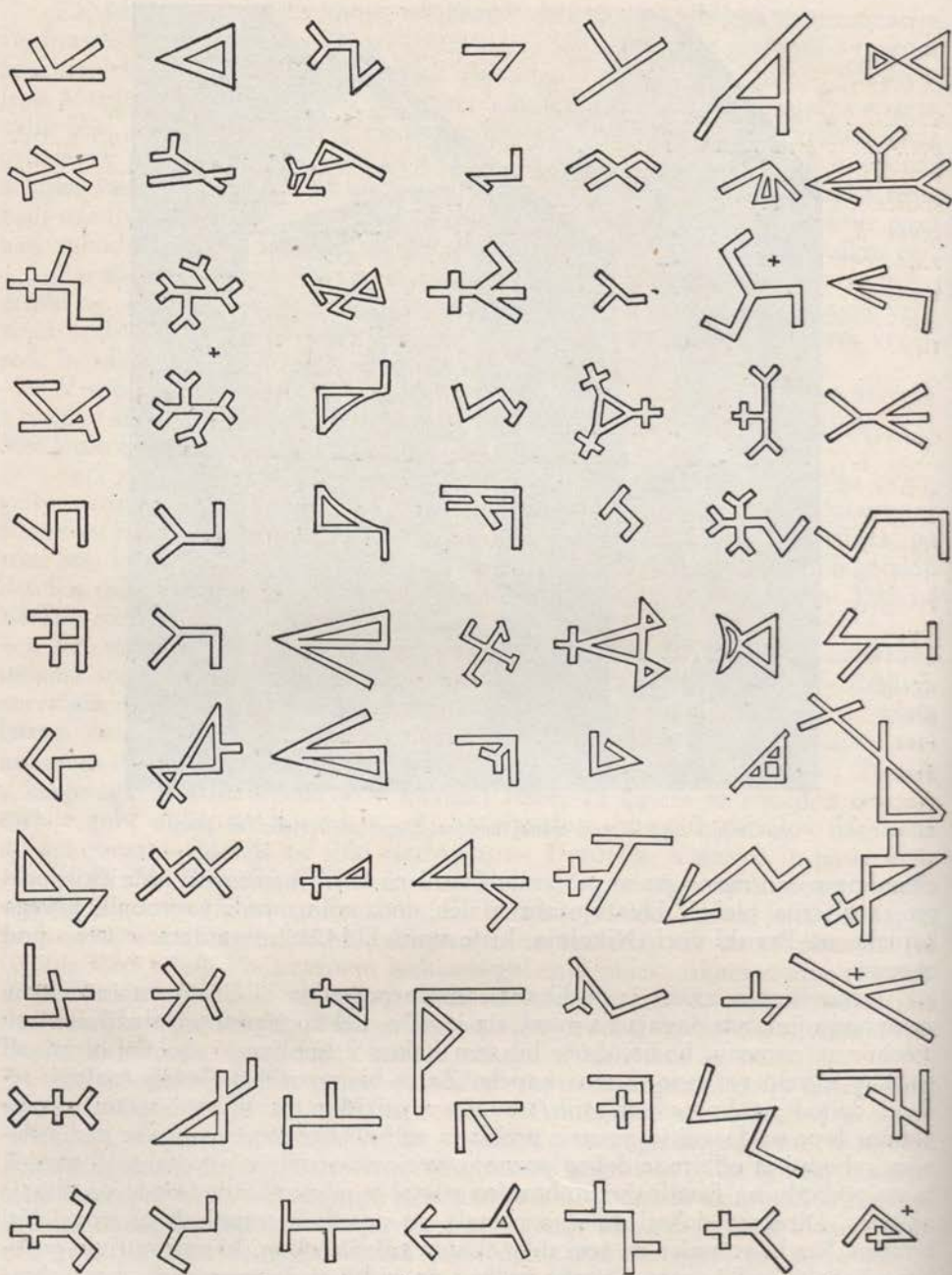
V sklopu restavracije bodo freske dokončno odkrite in osnažene, deloma zavarovane in plombirane, neposlíkani deli sten pod njimi ometani in primerno tonirani, velika menza odstranjenega oltarja sv. Križa razstavljena in odstra-

»Celjski oltar« stoji zunaj cerkve. Stene med stebri so nove

njena, na njeno mesto pa se postavi ob steni na štirih kamenitih stebričkih preprosta oltarna plošča. Dva epitafa v tleh, med njima tudi nagrobnik prvega kaplana na Ptujski gori, Nikolaja, ki je umrl l. 1424, se vzdida v steno pod oknom.

Razmišljanje, zakaj je poslikana samo neposredna bližina kora in deloma stena nad njim, nas navaja na misel, da je južni del kora prvotno služil nekemu posebnemu namenu, bodisi da je bil tam kakor v ljubljanski stolnici oltar, ali pa, kar je zelo verjetno, krstna kapela. Za to bi govorili naslednji razlogi: sedanji dohod na kor s polžastih stopnic v prizidku na severni strani glavne vhodne lope na fasadi je pozneje prebit in so polžaste stopnice, ki se nad sedanjim vrhom kot odbite še dobro poznajo, verjetno vodile v prvotni višji zvonik in po prehodu na fasadi skozi ohranjen portal v južnem delu fasade do oltarja na koro. Direktno dohod do tega portala po posebnih stopnicah ni mogel biti izveden, ker bi stopnice na tem delu fasade zakrile okno, ki razsvetljuje poslikano kapelo pod korom. Dostop na koro pa je bil nedvomno tudi skozi ohranjeni portal v višini kora na severni strani verjetno preko mostovža naravnost iz župnišča ali pa po posebnih stopnicah na tem mestu. Da je koro služil liturgiji, bodisi daritvi ali krščenju, dokazuje niša z odtočno cevjo v jugozapadnem oglu na koro v fasadni steni.

V notranjščini ugotovljena različna kamnoseška znamenja

Poleg obnovitve baročnega velikega oltarja iz prve polovice 18. stoletja in zelo bogate istočasne prižnice, katere stopnice se vijejo v elegantnem loku ob kamenitem gotskem snopastem steburu, na katerega je prislonjena tudi streha prižnice s pozlačeno plastično skupino Vere, Upanja in Ljubezni, kar je bilo izvršeno predvsem iz težnje po zadovoljivi ljudskega okusa in bi si dosledno spomeniško varstvo vsaj v nekaterih delih želelo drugačne obravnave, bodo izvedena v drugi etapi obnovitvenih del še nekatera dela, od teh najprej zamenjava vseh okenskih stekel, ki so neenotna in defektna, s katedralnim steklom, ki je trenutno najugodnejša rešitev, če upoštevamo, da je potrebno obnovljeno notranjščino na vsak način tudi s te strani zaščititi pred vlago. Prav tako je v načrtu izmenjava tlaka iz kamenitih črno-belih plošč z enakimi novimi in prestavitve nekaterih oltarjev. Oba kamenita gotska oltarja se namestita v stranskih apsidah in se s tem v zvezi odstrani neustrezen in umetnostno nepomemben pseudogotski oltar Žalostne Matere božje iz južne apside, oltar iz severne apside se prenese na prvi snop, drugi baročni oltar pa v severno kapelo pod korom. Rezultat bo ta, da bosta oba gotska oltarja v obeh stranskih apsidah zaživela z arhitekturo, oba baročna ob vhodu v prezbiterij bosta z glavnim oltarjem stilno povezana v celoto, oba naslednja snopa stebrov pa bosta brez prislonjenih oltarjev krepkeje uveljavila svoje kvišku stremeče življenje, s čimer bo celotna prostornina nedvomno pridobila na izraznosti in lepoti.

K popolni ureditvi Ptujске gore spada tudi pravilna obravnava njene zunanjščine. V desetih letih od zadnje restavracije se je pokazalo, da ta ni bila niti estetsko niti tehnično zadovoljivo izvršena. Umetno dodana debela plast novega ometa, ki predvsem na opornikih in na zvoniku v nasilni meandrasti črti sledi lepo klesanim kamnom in sili v ospredje, nikakor ne ustreza, ker izstopa iz ploskve, po tehnični plati pa kot tuje telo omet odpada in ne vrši svoje funkcije, da bi ščitil notranjo strukturo zidu, kjer je ta preračunana na tanko plast ometa. V tem smislu naj bi se izvedla tudi bodoča, že močno potrebna obnova zunanjščine.

Ob vsem tem pa ostane nerešeno še eno nadvse kočljivo in nujno vprašanje: zaščita »celjskega« baldahinskega oltarja, ki na svojem sedanjem mestu zunaj cerkve ob zakristiji očitno propada, izpostavljen vsem vremenskim neprikladnostim, katerim prvotno ni bil namenjen. Ne bilo bi v skladu z njegovo umetnostno zgodovinsko pomembnostjo, pa tudi ne z velikopotezno obnovo celotne Ptujске gore, če bi ne rešili celjskega oltarja, za katerega je A. Stegenšek ob proslavljanju 500 letnice našega spomenika l. 1914 z vso resnostjo zapisal: rešite celjski oltar. Danes, po 36 letih, je njegov poziv še vedno neureseničen in rešitev le še bolj nujna, pa čeprav je oltar doslej kljuboval zobu časa v neprijetnih okoliščinah. Nujno je potrebno zanj najti primerno mesto v obnovljeni notranjščini, iz katere ga je postavil dobesedno pod kap čas, ki ni imel razumevanja za njegovo vrednost.

Šele ko bo pravilno rešen tudi ta dragulj iz gorske zakladnice, bo obnovljena Ptujška gora prvi ponos našega spomeniškega varstva.

O varstvu slovenske srednjeveške plastike

Emilijan Cevc

— Vprašuješ, koliko srednjeveških plastik se je na Slovenskem ohranilo do današnjih dni. Resnično, odgovor ni tako lahak, kot se zdi. Prvič jim moramo določiti časovni okvir, drugič pa moramo računati z namenom in s funkcijo, za katero so bile ustvarjene. Torej najprej čas: Začeti moramo pač z najstarejšim plastičnim spomenikom na naših tleh, s predromansko pletenino iz karolinške dobe, verjetno iz 9. stoletja, v Slivnici pri Mariboru. Ta spomenik tvori doslej spodnjo mejo našega časovnega okvira. Zgornjo pa moramo iskati v dvajsetih ali tridesetih letih 16. stoletja, ko se srednjeveške »gotske« forme obenem s srednjeveškim duhovnih občutjem začno umikati novim renesančnim težnjam; poleg tega pa tudi ikonoklastični protestantizem na slovenskih tleh omaja plastično tvornost, ki jo polno spet obnovi šele 17. stoletje.

Težje pa je s funkcijskim značajem plastike same. Skoraj vsa je verskega značaja, toda porabljena je bila na različne načine, le prave, proste plastike v današnjem smislu ne najdemo. Največ je seveda oltarne plastike, ki se prosti še najbolj približuje, druga pa je spet neločljivo povezana z arhitekturo kot nje okrasje: v čelih portalov, na kapitelih, konzolah, sklepnikih. Tretjo skupino spet tvorijo figuralno in dekorativno okrašeni nagrobniki itd. Čim dlje segamo nazaj v srednji vek, tem bolj je arhitekturno vezana, čim bližje smo »renesansi«, tem bolj se osvobaja in skuša sama sebi zadoščati. Če torej odbijemo izrazito arhitekturno plastiko, bi lahko rekli, da poznamo do danes okoli 500 kosov lesenih in kamenitih srednjeveških plastik.

— Katera slovenska dežela pa nam jih je največ ohranila?

— To je odvisno od njene lege in zgodovine. Čim bolj je bilo kako ozemlje izpostavljeno turškim navalom in v baroku vplivom Italije, tem bolj je njegova srednjeveška umetnostna posest trpela. Stvar je podobna kot pri srednjeveškem slikarstvu: čim bolj se bližamo jugovzhodu, tem manj je srednjeveških plastičnih spomenikov in slabša je njih kvaliteta. Najbogatejša je z njimi Koroška, najrevnejša pa Dolenjska, Notranjska in okolica Brežic, dočim nam Bela Krajina doslej ni razkrila niti enega tovrstnega kosa. Dravska in Mislinjska dolina, okolica Ptuja in Gorenjska so nam zapustile razmeroma mnogo prič svoje srednjeveške plastike, začudo mnogo spomenikov pa nam zadnji čas odkriva osvobojena Primorska, med drugim celo dva cela krilna oltarja iz začetka 16. stoletja, ki so na naših tleh prava redkost. Mnoge kipe nam je ohranil le njih »milostni« akcent kot oltarne podobe romarskih cerkva, drugi so obležali pozabljeni na cerkvenih podstrešjih, tretje so razmestili po nišah »zlatih« oltarjev 17. stoletja, četrte so spet vzdali v cerkvene zunanjsčine, peti so se morali umakniti v poljska znamenja... Kdor ima odprte oči, jih lahko najde tudi tam, kjer bi jih najmanj pričakoval, celo pod kapom kmečkih hiš...

— Pa so te plastike zelo poškodovane?

— Nekatere so razmeroma dobro ohranjene, mnoge pa so obtolčene, razbite, predelane, skoraj vse pa so na novo prebarvane. Usoda nekaterih je še prav posebna: tako je najbrž ogenj poškodoval poznogotski Marijin kip v Mostah pri Kamniku, pa so mu, ker je bil verjetno zelo čaščen, ožgane dele obtesali in ga oblekli v obleko iz blaga. Včasih pa so to storili samo na ljubo sprememljenemu lepotnemu okusu. Tako je n. pr. Marija v Suhodolah pri Komendi dobila nove lase in novo obleko, zato pa je morala žrtvovati dletu svoje prvotne

Kip sv. Daniela s Pohorja v Mariborskem muzeju. Že ob fotografiji lahko slutimo ubrano in mehko polihromacijo, s katero je figura po uspeli restravraciji spet zaživela v nekdanjem lepotnem izrazu; prim. zlasti polihromacijo obraza, ki je sicer realistično koncipiran, pa mu prav barva vliiva posebno, za štajersko-koroški milje značilno milino

oblike. Tudi dragoceni velesovski Mariji iz začetka 13. stoletja se ni godilo dosti bolje ali pa Križanemu v ljubljanski stolnici... Najhuje pa je odrezal kip sv. Boštjana v Završah, ki ga je kasnejši čas spremenil kar v figuro samega hudobca! Célo vrsto takih predelav bi še lahko navedli, pa naj zadostuje. Manj tragično je seveda, če je kip le na novo pobarvan. Pri nekaterih je storil to že barok — in ne slabo! — drugih pa se je lotil šele čopič novejših »restavradorjev«. Prekrasno baročno polihromacijo kaže n. pr. Marijin kip iz Trobelj pri Slovenjem gradcu, primer obupne preslikave pa nudi relief sedeče Marije z Detetom iz ca. 1520 v Narodni galeriji. Kako spremeni nova barva ves prvotni izraz kipa, nas pouči fragment »Prestola Milosti« v Središču ob Dravi ali pa pred nekaj leti preslikani kipi v oltarjih cerkve sv. Tomaža v Ratečah na Gorenjskem.

— Ali bi ne bilo najvarneje prenesti vse te plastike v muzej?

— Le ne nesreče! S tem bi sicer za nekaj časa odmaknili njih fizično, pospešili pa duhovno smrt. Kajti muzejski objekti so mrtvi. Taka rešitev bi bila dopustna le v skrajnem primeru. O. *Fischel* je ob nekem Riemenschneiderjevem kipu zapisal tole: »Nihče, kdor občuti duhovne sile, ki so na teh tleh in v tem ozračju rodile dela (kot je ta kip), si ne more želeti, da bi se izkoreninjena, iz duhovne in fizične zveze iztrgana družba umetnin v naših muzejih še za kak kos pomnožila...« V tem pa se skriva tudi osnovno pravilo pravega varstva spomenikov: pustimo jih na mestu, za katerega so bili ustvarjeni, le zaščitimo jih in nato stalno nadzorujemo!

— Toda ali se ti ne zdi, da morajo muzeje in galerije pokazati čim popolnejši diagram naše umetnosti? Če pa bi ravnali po tvojem, bi ostali prazni!

Marijin kip iz znamenja pri Stranicah. Kljub slabi novi polihromaciji kip v svoji elegantni stilizaciji obleke zadostno priča, da smo z njim izgubili zelo važen spomenik naše lesene plastike drugega desetletja 16. stoletja. Malo pred vojno je bil odpeljan neznano kam. Krona na glavi je nova

— Poglejmo realno: prav srednjeveških plastik, pa tudi drugih umetnin, hranijo naši muzeji že toliko, da s tem gradivom prav lahko dostojno ponazore našo umetnostno tvornost preteklosti. Otresimo se že zastarelega mnenja, da mora biti muzej polip, ki s svojimi lovskami ropa podeželje za svojo bogatitev. Danes mora biti pravilo muzejske hiše, da ne sme množiti svojih zbirk z devastacijo svojega okoliša, ampak v glavnem s pritezanjem kosov iz privatnih zbirk. Nekateri vrzeli v svojih eksponatih lahko kompletira s kvalitetnimi kopijami in z odlički, kar velja zlasti za centralne muzeje. Kajti končno je muzej kot skladišče znanstveno pomembnih objektov le nujno zlo, kadar teh ni za nobeno ceno možno drugače rešiti. Znanstvenik študira predmete raje na mestu, kjer ali za kamor so nastali, v njih biološki življenjski sredini. Sam sem bil pri študiju srednjeveške plastike prisiljen oblezti vse kraje, kjer je bil najden tak, danes v muzejih shranjen kip. Šele kadar umetnino doživimo v njenem prvotnem domu, »na terenu«, z vsemi njenimi zgodovinskimi, geografskimi, reliefnimi, socialnimi in celo biološkimi profili, se nam približa. Zanja velja isto kakor za pesnika, o katerem pravi pregovor, da mu mora obiskati domovino, kdor hoče dodobra spoznati njegovo delo. Umetnina, iztrgana iz svojega življenjskega okolja, iz svoje prvotne funkcije, je mrtva! »Izgubi tako svojo zgodovinsko pričevalnost kot tudi velik del svoje umetnostne pomembnosti.« — Sam *M. Dvořak* je zapisal te besede. — Ne diha več z lastnimi pljuči, ampak z inventarnimi številkami, ki so ob lepem odstotku predmetov sploh brez vseh drugih navedb.

— Toda »na terenu« lahko umetnine kdo ukrade ali na tihem kupi... saj si sam rekel, da je po poljskih znamenjih mnogo srednjeveških plastik.

— Žal je res tako. Brezvestni trgovci so svoj čas oropali že marsikatero

Sv. Barbara iz Velike Nedelje v Ptujskem muzeju. Izredno lep primer, kako je okorna prelikava spremenila ves izraz figure. Šele uspela restavracija ji je vrnila nekdanjo milino. Obenem pa nam nudi kip tudi lep zgled polihromirane plastike iz okoli 1420, ki pušča kamnu čim več njegovega lastnega barvnega akcenta in poudarja le robove, podšivke oblek in attribute v rokah svetnice, obraz pa oživilja le z lahnim toniranjem ustnic, lic in oči

cerkev in znamenje. Tako je bil n. pr. nek naš relief iz prve polovice 15. stol. — menda tisti, ki je bil protipostavno »kupljen« v Zgornji Vižingi pri Marenbergu — prodan v Nemčijo in ga je mesto Berlin poklonilo Göringu za poročni dar. Lepa »Pietà« iz ca. 1420, ki je stala do vojne v znamenju pri Kojnicah, je na skrivaj odromala v neko graško privatno zbirko in pomemben Marijin kip iz znamenja pri Stranicaх se je odpeljal v neznanem avtomobilu neznano kam pod pretvezo, da gre v muzej. Še pred prvo svetovno vojno je bilo na Dunaju na prodaj mnogo srednjeveških plastik iz naše ožje domovine, za katerimi je izginila vsaka sled... Razni prekupčevalci z umetninami, pa tudi razni snobistični »ljubitelji«, so odhajali na pravcate roparske pohode na deželo in prav srednjeveške plastike so postale pogosto njih žrtev. In nato so s svojo tiho lepoto samevale v meščanskih sobah ob kitajskih vazah, pepelnikih in kičastih slikah, med rožljanjem čajnih priborov in klepetom dam... In vendar tega ropanja nismo mogli zavreti, ker pred vojno še nismo imeli spomeniškega zakona. Šele nova Jugoslavija nam ga je dala in moramo se privaditi temu, da ga bomo res tudi spoštovali in izvajali in ne žrtvovali često le navideznim potrebam ali celo kaki muhavosti neodgovornih ljudi. Premnogoteri kraj izgubi z uničenjem kakega kulturnega spomenika ali z njegovim prenosom

v muzej svojo zadnjo kulturno in turistično znamenitost in zgodovinsko pričó. Še bolj žalostni pa so primeri, ko so bili dragoceni kipi vandalsko razbiti. Kdo nam bo to škodo nadoknadil? Tako so neki »turisti« razbili kamenito Pietà iz srede 15. stoletja v baročnem znamenju pod sv. Primožem nad Kamnikom; poškodovan je bil kip iz ca. 1470 v znamenju v Kranjski gori in drugi, iz istega časa, v Kovorju pri Tržiču...

— Kako pa naj plastike po poljskih znamenjih zavarujemo, če jih ne smemo spraviti v muzej?

— Vrnimo jih tja, od koder izhajajo. Navadno izvirajo iz najbližje cerkve. Poleg tega pa krajevne ljudske odbore še posebej opozorimo na te lokalne dragocenosti, da jih bodo znali ceniti in varovati. Če je v kraju lokalni muzej, jih lahko prenesemo tja, nikakor pa ne v centralne muzeje. Prav lokalni muzeji in krajevne kulturno prosvetne ustanove bi morale nenehno vcepljati ljudem spoštovanje do kulturnih spomenikov.

— Rekel si poprej, da so mnogi kipi poškodovani in preslikani. Kako pa je z njih restavracijo?

— Najprej si pogledjva vzroke njih naravnega propadanja. Največji sovražnik lesene plastike je črv, poleg tega pa razne vremenske razmere, če je kip izpostavljen na odprtem prostoru. Zato moramo skrbeti, da varujemo leseno plastiko na suhem mestu s čim stalnejšo temperaturo, pa tudi tu ne sme biti naslonjena na steno, da ne deluje nanjo kondenzirana vlaga. Tako se ognemo ne le trohnobi lesa samega, ampak tudi preprečimo, da bi se luščila s kipa barva, kar se rado zgodi tudi, če stoji kip v preveč kurjenih stanovanjih. Toda o barvi se bova pomenila kasneje. Za zdaj si odgovorimo, kako zatreti v lesu črva, ki je včasih kar spoznavno znamenje za starost kipa.

Postopki so različni. Najpreprostejše sredstvo proti črvom je petrolej, s katerim plastiko prepojimo ali ga vbrizgamo v črvove luknjice. To pa smemo storiti le pri kipih, s katerih je barva že izginila, sicer bi vlaga škodila barvni osnovi. Kemična industrija pa je založila trg tudi z drugimi preparati, ki uspešno učinkujejo in jih navadno vbrizgavamo v luknjice. Najmikavnejši pa je poizkus, ki so ga napravili pred leti na znanem oltarju sv. Volbenka iz ca. 1490 v Kefermarktu. Vso cerkev so hermetično zaprli in ves prostor ciklonizirali s cianovodikom. Ciklonizacija plastike v zaprtih skrinjah bi se verjetno tudi v muzejih dobro obnesla.

Seveda pa so včasih plastike od črva že tako razžrte, da jih skoraj le še barva drži skupaj. Tu si pomagamo tako, da les napojimo z vročo klejevo raztopino, v kateri les spet otrdi.

— Poprej si omenil na novo pobarvane kipe. Ali smemo to novejšo barvo odstraniti, da pridemo do stare, skrite pod njo?

— Teoretično: smemo. Vendar pa je treba pri tem skrajne previdnosti. Najprej naj ti v nekaj besedah razložim tehniko barvanja srednjeveških plastik:

Ko je kipar svoje delo z dletom končal, je izročil kip, če ni bil sam tudi polihromator, v nadaljnjo obdelavo slikarju. Če je bilo le mogoče, so ustvarjali kiparji figure iz enega samega kosa dobro posušenega lesa, če pa so bili prisiljeni, da so zbili z lesenimi cveki skupaj več kosov lesa, so njih stikališča navadno prelepili s platnom, da so preprečili morebitne kasnejše razpoke. Čez to je polihromator položil eno do tri osnovne plasti iz krede in kleja, ki jih je do dobra zgladil in nato pobarval z doma pripravljenimi tempera barvami. Kadar so kipe hoteli zlatiti, kar je ljubila pozna gotika, so na rdečerjav, z alkoholom prepojen »bolus« nanašali v tanke lističe stenjeno zlato ali srebro,

Pietà iz znamenja pod Sv. Primožem nad Kamnikom. Ta dragoceni spomenik iz srede 15. stoletja je postal pred nedavnim žrtev barbarskih turistov, ki so ga razbili

Pietà iz znamenja pri Konjicah. Kvaliteten in ikonografsko zelo mikaven kip, ki pa je med vojno, žal, odromal čez mejo

ki so ga nato zgladili z ahatom ali merjaščevim zobom. Seveda ni prevladovala ves srednji vek ista tehnika in barvitost; idealistično 14. stoletje ljubi slonokoščen, bled karnat, zlate lase in lahko rdečena lica in usta, 15. stoletje pa vodi tudi barvno v večji realizem.

Če hočemo zdaj kaki plastiki vrniti prvotno polihromacijo, se moramo najprej prepričati, v koliko je ta sploh še ohranjena, za kár je treba strokovnjakove pomoči. Ne smemo namreč posnemati tistih »ljubiteljev«, ki so postavljali kipe na sredo dvorišča — potem pa po njih z vedri vročega luga, da bi videli, kaj »se bo pokazalo« pod novejšo barvo. Drugi spet so tolkli po kipu s kladivom, da ni letela preč le novejša barva, ampak tudi stara s krednato osnovo vred. Lepo baročno polihromacijo, čeprav novejšo, bomo žrtvovali le tedaj, kadar bomo popolnoma prepričani, da je srednjeveška še odlično ohranjena. Pri odстранjevanju nove barve pa se lahko poslužujemo mokrega ali suhega postopka.

Mokri je hitrejši in se ga lahko poslužimo povsod, kjer je kip poslikan z oljnato barvo; kemična sredstva za ta namen so navadno lasten recept posameznih restavratorjev, industrija pa nam nudi tudi preparate, kot so n. pr. beizol, pansol itd., ki so zelo uspešni. Te snovi razkrajajo vse maščobne barve (oljnate, firneže, lake), tempera in vodne barve ter pozlato pa puste nedotaknjeno. Ker so gotski polihromatorji porabljali v glavnem vodne barve in pravo zlato, ostane stara polihromacija pri tem postopku nedotaknjena.

Suhi postopek je mnogo zapletenejši in ga porabljamo zlasti tam, kjer je tudi nova polihromacija izvršena v tempera barvi. Tu mora restavrator s počasnim, napornim delom luščiti novejšo barvo z ostrim nožičem, pri čemer je treba silne potrpežljivosti in spretnosti, ki se bolj prilega ženski kot pa moški roki.

Zapomniti pa si moramo pravilo, da je treba tako pred suhim kakor pred mokrim postopkom skrbno pregledati, če prvotna barvna osnova kipa ni luščljiva in poškodovana. Čim opazimo kako poškodbo, moramo pred čiščenjem osnovo na tem mestu pričvrstiti z vročo klejevo vodo. Pa tudi kasneje se začne lahko barva luščiti in tedaj pomaga spet podbrizgavanje z isto raztopino.

— Kaj pa, če stara polihromacija ni več ohranjena. Ali smemo tedaj izlužiti kip do lesa.

— To ni priporočljivo, ker pri tem lahko les ranimo, da postane kosmat in lisast, kar zelo moti. To bi bilo dopustno le, če je nova polihromacija izredno grda ali če je z debelo barvno plastjo skažena prvotna forma kipa.

— Ali smemo potem les s čem prepojit ali tonirati?

— Če naravna barva lesa pretrdo učinkuje, jo smemo lahko tonirati z orehovo pajco in nato natreti z belim čebelnim voskom, da dosežemo prijetno patino medlega leska.

— Kako pa je s kamenito srednjeveško plastiko?

— V glavnem velja za njeno ohranitev isto kot za leseno. Tudi pri kamenitih kipih in reljefih je treba velike previdnosti. Srednjeveške kamenite plastike so ustvarjene v glavnem iz raznih vrst peščenca, le redki nagrobniki so iz marmorja. Imamo pa še poseben umetni kamen, čigar kemični sestav še danes ni do konca raziskan ter ga je včasih le težko ločiti od finega peščenca. Predno so torej lotimo restavriranja takega kamenitega spomenika, moramo za vsakega posebej določiti individualen tehnični postopek, ustrezen kemični strukturi materiala.

— Kateri pa so glavni sovražniki kamenite plastike?

+

Marija v Narodni galeriji v Ljubljani. Leseni kip je po svoji izraziti reliefni tendenci zelo zgovoren primer plastike začetka 16. stoletja, z okorno preslikavo pa je izgubil mnogo svoje pričevalnosti. Na podstavku, desno od Marijinega stopala, vidimo še kosček platnene osnove, na katero je bila nanešena prvotna polihromacija (+).

Kip sv. Petra iz Radovljice v Narodni galeriji v Ljubljani. Neuspela restavracija je sicer kvalitetni plastiki iz pribl. 1500 napačno obnovila desnico s ključi; verjetno je svetnik nekdanj z desnico blagoslavljal

— Poleg neukega človeka spet najprej vlaga. Meteorna — v znamenjih, na zunanjščinah cerkva itd. — zlasti če se ji pridruži še delovanja mraza in toplote, saj vemo, kako led kamen razganja. Tudi veter plastikam škoduje, ker jih obrusi ali odpiha iz njih finejša peščena zrnca in ustvarja luknjice, ki se vedno bolj širijo, tako da se zdi površina kipa kar gobasta. — Druga nevarnost je talna vlaga, ki ogroža zlasti v stene pri tleh vzdane nagrobnike; pogledimo le epitafe pod zvonikom frančiškanske cerkve v Novem mestu! Ker smo že pri nagrobnikih, naj omenim še to: mnogi so še zdaj vstavljeni v tlak raznih cerkva, tako da jih ljudje brusijo s čevlji. Naša dolžnost je, da te kamne čimprej dvignemo ter jih vzdamo v primerni višini, izven območja talne vlage, v stene cerkva, po možnosti v južne, ki so bolj suhe, vendar ne tako, da bi jih ljudje obdrsavali s hrbti in rokami. — Tretja vrsta je kondenzirana vlaga, ki nastaja tedaj, kadar pride topel, vlažen zrak v dotiko s hladnim kamnom, pri čemer se vodni hlapi zgostijo v kapljice in kamen se začne »potiti«. Ta vlaga ne ostane le na površju, temveč prodira globoko v kamen.

Nadalje se napravijo na kamnu rade skorjaste tvorbe: voda na njegovi površini raztopi lažje topljive snovi, ki se nato zasigajo v nekako skorjo, pod katero pa se razkroj kamna nadaljuje, tako da je včasih pod skorjo kamen kakor od črva razžrt. Isto se zgodi, če je kamen pobarvan z oljem. Pravimo,

da tedaj ne more »dihati«. Oljnata barva je za kamen strup, tem hujši, čim bolj deluje nanj tudi vlaga.

Posebno nevarno je tudi železo. Nekatere plastike so z njim zvezane, ojačene ali pa so pritrjene z železnimi kavljki k steni... Železo rjavi in kamen razganja. Prav tako je škodljiv tudi cement, posebno če zalivamo z njim razpoke v kamnu, ker ima drugačen razteznostni koeficient kot pa »popravljeni« kamen. Za lepljenje kamenitih kosov porabljammo raje kazein, ki veže kamen trdno in neškodljivo.

— Kako pa je s polihromacijo kamenitih plastik?

— Tudi te so bile navadno poslikane s tempera barvami; včasih je barva nanešena na štuku podobno osnovo, ki je prvotno bela, večinoma pa se je že navzela lokalne barve. V pozni gotiki pa so polagali barve na slično krednasto osnovo kot pri leseni plastiki. 14. stoletje je včasih belkasti apnenec le rahlo toniralo. Če hočemo pri kameniti plastiki odkriti starejšo polihromacijo, je treba še bolj paziti kot pri leseni, ker kamen osnovo veže rahleje kot les.

— Kaj pa konserviranje z vodenim steklom?

— Če ni garancije, da bo ostal kip v prostoru s stalno temperaturo, se bojim, da bo učinek prej negativen kot pa pozitiven, ker lahko kamen pod stekleno glazuro prepereva, čim dobi glazura kako razpoko.

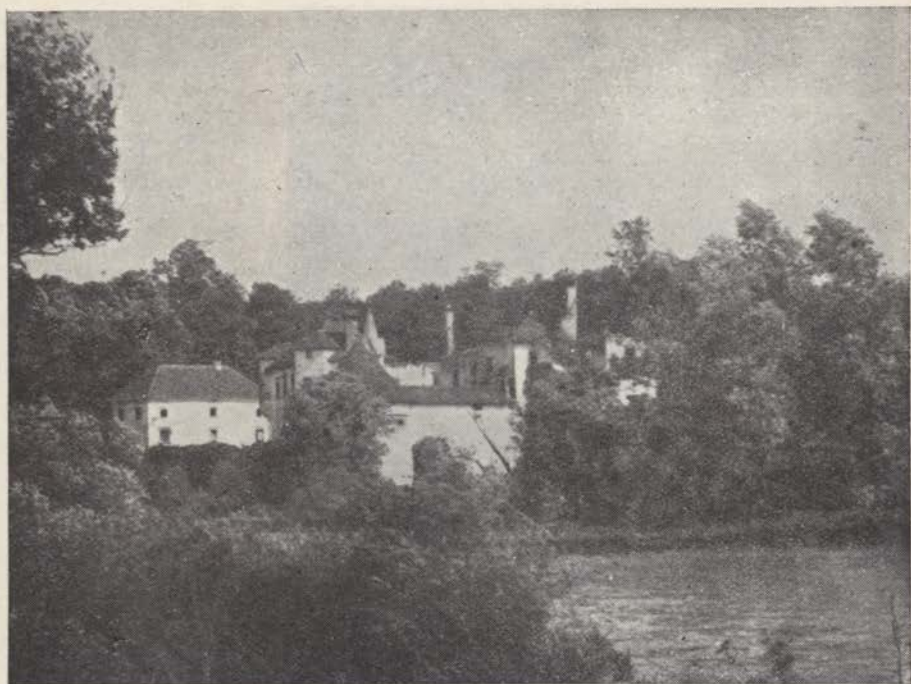
— Kako pa je s konservacijo srednjeveških plastik pri nas?

— Tega dela se še nismo prav lotili. Niti popolnega pregleda spomenikov še nimamo, ker še ni ves teren topografsko raziskan. Najprej je seveda treba vsako plastiko zaščititi kot kulturni spomenik, saj so prav srednjeveški kipi izredno pričevalno gradivo za našo kulturno zgodovino in kažejo tudi izredno pokrajinsko diferenciran izraz, tako da že lahko govorimo o kranjskih, štajerskih, koroških, primorskih skupinah, da, celo o gorenjskih in dolenskih, v kolikor ne kar o delavnicah, vezanih na razna mestna središča. Tudi če je kak spomenik še tako fragmentaren, je vreden vse pozornosti. Zato moramo to spomeniško posest še posebej zavarovati pred raznimi privatnimi »ljubitelji« in trgovci.

Kar zadeva restavratorske posege, so ti pri nas šele v povojih. Pri Zavodu za varstvo kulturnih spomenikov LRS se je že osnoval restavratorski oddelek, ki bo imel posebnega strokovnjaka za plastiko. Dela mu res ne bo zmanjkalo, saj je le redka srednjeveška plastika, ki ni potrebna popravila. Kakšne lepe rezultate lahko od tega dela pričakujemo, nam kaže n. pr. kip sv. Danijela s Pohorja iz druge polovice 15. stoletja v Mariborskem muzeju, ki so ga med vojno v Gradcu očistili, da je zaživel spet v izredno mikavnem, patiniranjem koloritu, ali pa kamenita kipa sv. Barbare in sv. Katarine iz Velike Nedelje (ca. 1415) v Ptujskem muzeju, ki sta šele po odkritju stare polihromacije zadobila nazaj vso svojo nežno, prefinjeno gracilnost, med tem ko sta poprej učinkovala neprimerno okorneje.

— Še eno vprašanje: Kaj pa, če je kip preveč poškodovan. Ali mu smemo obnoviti odbite in izgubljene dele?

— Res, taki kosi še v muzeju motijo povprečnega obiskovalca, kaj šele, če še služijo svojemu namenu v cerkvi. Zadnji čas so reševali ta problem na ta način, da so kipe dopolnili z novimi deli, vendar pa tako, da lahko te dodatke vsak čas odstranimo, ker niso na original ne pribiti ne prilepljeni, ampak le pritaknjeni. Tako je zadovoljen preprost človek pa tudi znanstvenik, ki hoče imeti plastiko pred seboj tako, kakršna je pač preživela svojo stoletno usodo. Mislim, da bi si na ta način lahko pomagali tudi pri nas.

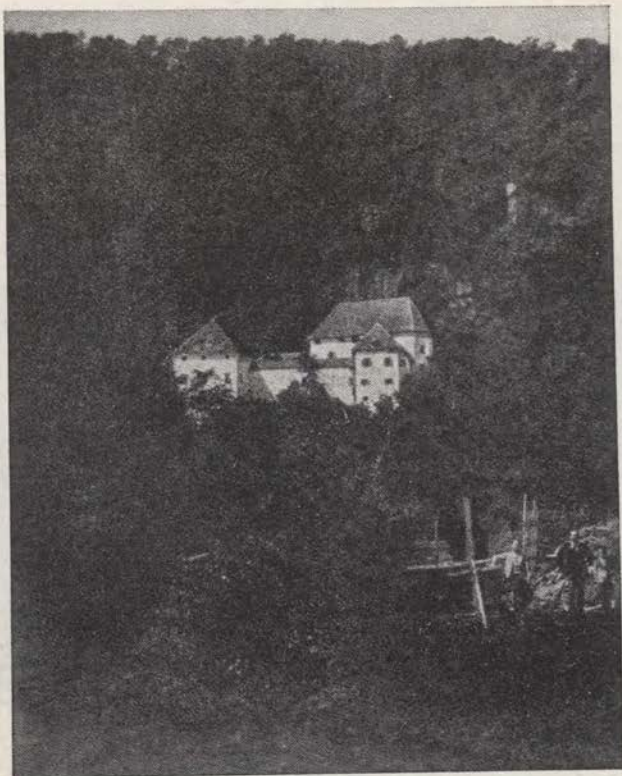

Otočec, sredi Krke pod St. Petrom pri Novem mestu, je odličen primer sožitja grajske arhitekture s pokrajino

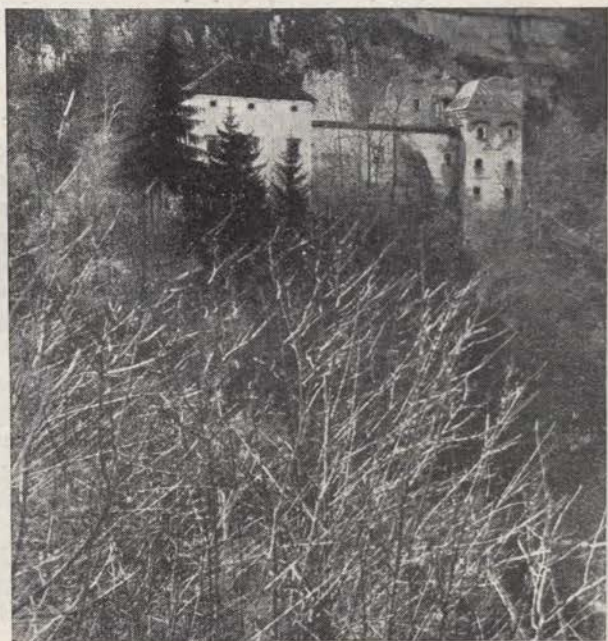
Dolenjski gradovi in spomeniško varstvo

Drago Komelj

Najprej pogled v zgodovino! Od prve polovice 12., pa nekako do konca 15. stoletja omenjajo viri na Dolenjskem vsaj 60 gradov. Vendar je bila od teh že v Valvasorjevem času razrušena dobra tretjina. Prelistajmo XI. knjigo »Die Ehre...« iz leta 1689 in kot razvalino najdemo označen ali upodobljen že Šumberk, Sicherstein, Žibnek, Svibno, Boštanj (na Savi), Čretež, Čušperk, Lihtenberg, Prežek, Lanšprež, Staro Sotesko, Gorenji Mokronog, Fridrihštajn, Podpeč, Rekštajn, Kozjak, Dobropole, Radeče, Ottenstein, Št. Jurjevo goro, Sostro, Vrhkrko. Med naštetimi je tudi nekaj takih, katerih lokaliteta je še vedno dvomljiva in nedoločena, nekaj pa je takih, ki jih sočasni zgodovinski viri ne omenjajo (Dobropole, Ottenstein, Jurjeva gora). Sem moramo prišteti tudi vrsto gradov, ki se sicer omenjajo v pisanih zgodovinskih virih, ne najdemo pa jih v Valvasorju: Obla gorica, Falkenberg, Orišek, Štrlek. Zadnji n. pr. je bil porušen že leta 1499., kakor priča listina v kapiteljskem arhivu v Novem mestu. V tem času je bila že opuščena, po sporočilih v virih, tudi Stara Soteska. Nedvomno je izguba funkcije eden najbolj usodnih momentov v življenju naših gradov. Največkrat je grad izgubil na svojem pomenu zato, ker si je lastnik sezidal nov udobnejši grad, kakor lahko zasledujemo posebno od renesanse dalje. V bližini skoraj vseh zgoraj naštetih gradov namreč najdemo

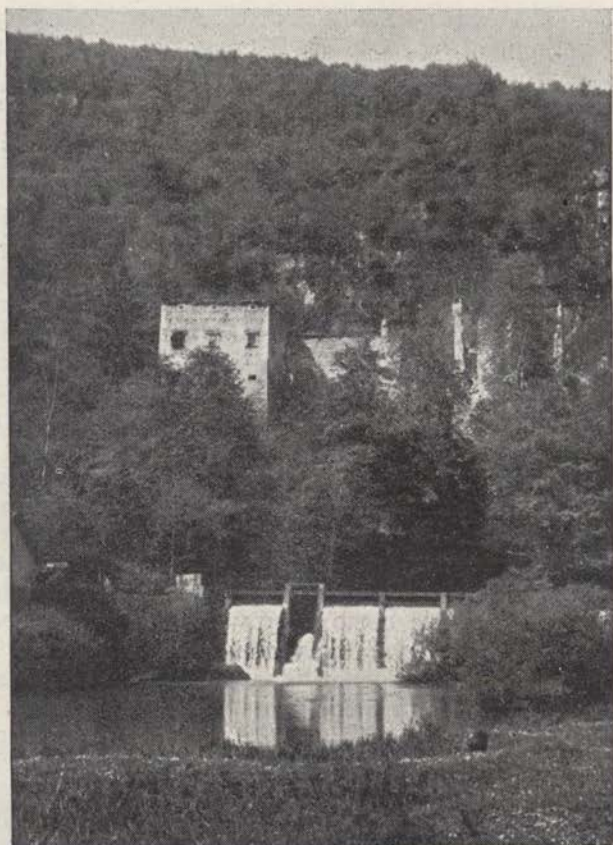

Grad *Luknja* pri Novem mestu je bil 1902. leta še v celoti ohranjen. Postavljen je na skalnat čok, na eni strani zavarovan z umetno speljanim jarkom, pod prepadno steno nad izvirov Temenice. Na sliki je še dobro vidno staro jedro, ki se dviga nad mlažim obzidjem s stolpi. (Po sliki v DIS 1902)

Grad *Luknja* okoli l. 1930. Jugo-zahodni stolp je sicer dobil novo streho, vendar jedro je že razkrito (po razglednici)

Grad *Lukenja* 1950. V zadnjih 20 letih pa je grad postal popolnoma razkrit, že prej nepokriti in nezavarovani deli pa so se zrušili (Foto Zavod)

mlajše, v dolino postavljene, ki so za življenje prikladnejši. Starejši grad pa je zaradi izgube življenjske funkcije pričel razpadati ali pa so ga celo namerno rušili in kot gradivo uporabljali pri zidanju novejšega gradu. Tako sta se, po Valvasorju, spremenila v ceneni kamnolom Dobropoljski grad in Kozjak, po tradiciji, pa tudi stari Prežek. Po drugi strani pa opazimo, da so ta čas vztrajali na svojih starih, srednjeveških, po naravi utrjenih položajih tisti gradovi, ki so ob koncu srednjega veka doživeli temeljitejšo prezidavo v smislu večjega stanovanjskega udobja (Hmeljnik itd.). Nikakor ne drži, da bi turške ali druge vojne zmanjšale število gradov na Dolenjskem, vendar pa so te odločilno vplivale na njihov arhitekturni značaj.

Pa preskočimo dobrih 200 let in si za mejo postavimo leto 1941. V tem času se je spet nekaj, za Valvasorja še celih gradov, spremenilo v razvaline. Vzrok je bil običajno isti: lastnik si je zaradi neprikladnosti terena in neudobnosti raje sezidal nov grad v dolini (Mehovo, Višnja gora, Ortnek). Še v začetku 19. stoletja nam kažejo stare litografije ali slike nekatere gradove še prav lepo ohranjene. Šele ob koncu stoletja sta pričela ob brezbriznosti in nemarnosti lastnikov razpadati Lukenja in Žužemberk. Nekaj gradov je razpadlo tudi zato, ker so po turških vojnah izgubili svoj vojaški pomen: Kostel, Poljane. Tudi obdobje NOB ni šlo mimo gradov. Večina do takrat ohranjenih

je v tem času postala žrtev vojne in strateškega požara (Mokronog, Turjak, Hmeljnik, Mirna, Otočec, Ribnica, Stari grad, Gracarjev turn, Kočevje, Boštanj pri Grosuplju, Breitenau, Rakovnik, Krupa, Pobrežje). Nismo pa tu našli neštevilnih renesančnih in baročnih graščin, ki jih je doletela prav takšna usoda.

Srednjeveški značaj že v močno spremenjeni in niti ne več izraziti obliki ohranjajo danes le še nekateri gradovi (Škrljevo, Gradac, Mokrice, Trebnje, Vinica, Bogenšperk in morda še Graben in Šrajberski turn), pri ostalih, do nedavna še celih, pa se srednjeveška podoba z vsakim dnem bolj in bolj zabrisuje ali sploh izginja. O nekaterih priča le še položaj, na katerem je nekoč stal grad. Od Rakovnika v Mirnski dolini je poleg groblje kamenja ohranjen le še del stene z gotskim oknom. Prav tako je tudi s požgano Krupo v Beli Krajini. Po osvoboditvi je bil grad še dobro ohranjen, danes pa stoji poleg novega pitališča za svinje deloma še nekdanja fasadna stena z okroglim stolpom v oglu. Tudi razkriti zidovi požganega Mokronoga, Klevevža, Mirne so postali v zadnjih letih žrtev brezsrčnega miniranja; prav isto se je letos zgodilo s požganim ribniškim gradom, ki se je spremenil po zadnjih miniranjih v brezoblični kup kamenja. Na Hmeljniku so se šele po 5 letih sami zrušili dragoceni renesančni arkadni hodniki; stebriči in balustri pa služijo danes bogvekje raztreseni za manj primerne namene. Tudi o Breitenau zaman iščemo sledov, da ne omenjamo še cele vrste nekdanj renesančnih in baročnih stavb, ki jih danes ni več. Ne bomo se ustavljali pri vsakem primeru posebej, pogledimo le končni rezultat: po 5 letih lahko mislimo le še na zasilno zaščito Otočca, Starega gradu, Žužemberka, Turjaka in Soteske. Obsežna, že pred leti započeta restavracija Gracarjevega turna pa je letos zastala.

Marsikdo, pa tudi tisti, ki se ima za naprednega in celo razgledanega, bo morda podvomil o upravičenosti varstva naših gradov in bo z neosnovanimi argumenti, pričenši s fevdalizmom . . . , ugovarjal našim prizadevanjem, da se ohranijo vsaj nekateri najbolj značilni. Vendar tako preprosta ta stvar kljub vsemu ni, da bi z neutemeljenimi ali namerno navedenimi protiargumenti zmanjševali skrb za naše gradove, katerih varstvo zahteva naša kulturna odgovornost in jo določa celo zakon sam. Prav gotovo mi ne bo nihče oporekal, razen če je do teh spomenikov že v naprej skeptičen ali brezbrizen, da na svojem potu od Novega mesta proti Kostanjevici ob levem bregu Krke zavzet nenadoma obstane ob pogledu na Stari grad, ki se mu odpre z ovinka pod Mačkovecem. Grad je danes sicer razvalina, vendar še v celotnem obsegu. Še vedno se dviga ves mogočen nad dolino Krke, na strmem obronku v gozdnem zelenju pod Trško goro. Le še nekaj kilometrov naprej in že smo pri Otočcu! Edinstven primer gradu na otoku sredi Krke, skrit v drevju, utrjen z obzidjem in okroglimi stolpiči. Grad je odličen primer sožitja krajine z arhitekturo, ki se je tu kar zrastle z okoljem in se z njim veže v nerazdružno celoto. Ne bomo se mudili še pri ostalih primerih, ugotoviti moramo le, da si Žužemberka ne moremo misliti brez orjaškega gradu, in da je Mokronog sedaj še večja razvalina, odkar so mu nasilno omajali njegovo poanto v gradu nad naseljem. Gotovo je pravkar omenjeni *krajinsko domačijiški moment* eden tistih, s katerim bi že lahko opravičili varstvo in ohranitev naših gradov.

Zgodovinsko dokumentaren je dosti širši. Po zaslugi napredne znanosti in na podlagi naprednejše znanstvene metode smo vendarle prišli do tega, da lahko preteklost objektivneje presojava kot so jo znale prejšnje dobe. Nedvomno so gradovi pri nas najstarejše pričre srednjeveškega posvetnega stavbarstva. Na

Hmeljnik, poznogotski koncept gradu, ki je nadomestil starejši grad, je dobil v času turških vpadov dvojno obzidje s stolpi, renesansa pa mu je spremenila zunanost ter oblikovala arkadno dvorišče (po razglednici)

Hmeljnik. Grad je bil med vojno požgan in bombardiran, arkade v dvorišču so se zrušile (foto Zavod)

podlagi njihove stavbno-zgodovinske analize lahko razlagamo takraten način življenja nekaterih družbenih plasti, poleg tega pa nam taka analiza nudi dragoceno gradivo za proučevanje gospodarske, posebej pa še agrarne zgodovine. In končno: ali se bo res proučevanje naše keramike ustavilo ob gradiščanski kulturi? Kod drugod bi našli zanesljivejše datirano gradivo za prikaz razvoja naše keramike od gradiščanske kulture naprej, kot na gradovih! In naša literarna zgodovina! Ali se ne veže Dalmatin s Turjakom, Prešeren in Smole s Prežekom, zbiratelj narodnega blaga Rudež z Ribnico in Gracarjevim turnom, pa tudi Trdina je tam pisal svoje gorjanske bajke in povesti!

In končno še beseda o *umetnostni* pomembnosti naših gradov. Deloma smo že pri krajinskem omenili tudi lepotni moment. Pustimo sedaj ob strani krajino in se omejimo samo na arhitekturo, arhitekturo kot umetnost. Če sledimo razvoju grajske arhitekture od početkov, pa recimo, do konca srednjega veka, opazimo, da se hotena lepotnost vse bolj uveljavlja in prevladuje nad samo ustreznostnim in uporabnim in to tem bolj, čim bolj se bližamo zatonu srednjega veka. Namesto na podlagi stavbnogodovinske analize utemeljenega umetnostnega vrednotenja vzemimo grad raje v njegovi enkratni celotnosti! Postopna rast grajskega kompleksa v stoletjih je tako v tlorisu kakor v lupini izoblikovala slikovite in mikavne poglede, ki so posebno poudarjeni v dvorišču z arkadnimi hodniki. Vendar pa je problem gradu kot umetnine še vedno kočljiv in nudi sila zanimivo področje za primerjavo umetnostne vrednosti cerkvene in svetne arhitekture med seboj.

V glavnem so ti trije momenti, zaradi katerih je grad spomenik in zaradi katerih je vredno, da ga ohranimo. Ni pa potreba še posebej poudariti, da so vsi ti momenti končno tudi vzgojni, oziroma bi lahko bili. Prvi krajinsko domačijski je dan sam po sebi, drugima dvema, ki sta manj opazna, pa se je treba šele privaditi. To delo bi lahko opravila popularizacija, vendar pa bi s tem dejansko le malo prispevali k uspešnemu varovanju spomenikov. Če je n. pr. bistvo varstva prirode v tem, da se ne vmešavamo vanjo, da za to zadostuje le ostro postavljena zaščitna odločba in budnost, je značilnost varstva kulturnih in seveda tudi umetnostih spomenikov, da ne le nadzorujemo in registramo vsakokratne spremembe na spomeniku, ampak da mu pomagamo z zaščitnimi, preventivnimi in restravtratorskimi posegi, skratka, da mu obnavljamo in daljšamo njegovo življenjsko dobo. Pomen spomeniškega varstva je namreč v tem, da spomenik očujemo do skrajnih mej možnosti v njegovi topljivi obliki z vsemi posebnostmi njegovega spomeniškega značaja, pa najsi bo pokrajinsko mikaven, historično dokumentaren ali estetsko oziroma umetnostno vrednoten. S svojo tvorno osnovo propade tudi spomenik sam kot dejstvo in ostane lahko le še kot pojem. Pri varstvu spomenikov pa računamo samo z dejstvi, sicer se lahko zgodi, da se bo kdaj spomeniško varstvo v svoji popularizacijski obliki omejevalo le še na fotografske posnetke in narisane tlorise. Da pa sama popularizacija ne zadostuje, pogledjmo vrsto fotografskih posnetkov! Na prvem je grad Luknja iz okoli 1902, drugi Luknja okoli 1930, tretji pa Luknja 1950. Kakšen je rezultat po 50 letih! Luknja je bila dovolj popularizirana, saj je še vedno ena priljubljenih izletnih točk novomeščanov, vendar pa taka popularizacija in tako abstraktno razmerje ni moglo preprečiti, da ne bi zaradi starosti in vremenskih prilik razpadala. Sedaj pa drug primer: Hmeljnik je bil pred vojno v dobrem stanju in celo restavriran po načelih spomeniškega varstva. Grad je sedaj razvalina, ki rapidno propada tako, da čez nekaj let ne bomo imeli več Hmeljnika, ampak le še kup razvalin.

Rakovnik v Mirnski dolini je rasel iz četrtooglatega stolpa, kasneje se je razširil za tri trakte z dvoriščem v sredi. Četrtooglata osnova je kasno gotskega izvora

Rakovnik. Po rušenju v zadnjih letih je grad postal brezobličen kup kamenja

Tu sem naštel le dva primera iz praktičnega »varstva« in spričo tega gotovo ne bo nihče mogel verjeti, da je temelj varstva le popularizacija spomenikov. Celo dosedanja spomeniška praksa je pokazala, da je bila uspešna samo tista zaščita, ki se ni posluževala zgolj dopisovalnih in priporočilnih pripomočkov, temveč je temeljila na praktičnih varstvenih posegih.

Drugi način reševanja gradov bi morebiti predstavljalo luščenje »dragocenejših« arhitekturnih detajlov, ki naj se prenesejo

v muzej. Tudi tak način varstva je le včasih na mestu. Res, s tem rešimo n. pr. lepo oblikovano in profilirano okno, portal, del stebra ali sklepnik, morda celo napisno ploščo. Ne dvomim, da bodo ti »rešeni« kosi kdaj morda celo edini ostanki nekdanjega gradu. Paudarjam pa, da je taka intervencija na mestu le v skrajnem slučaju. Kaj bi bila posledica take »zaščite«? Napolnitev muzejskih zbirk in lapidarijev, dočim bi bila razvalina pri tem oropana dragocene stavbnogodovinske pričevalnosti. Pri arhitekturnem spomeniku ni dragocen samo detajl. Detajl še ni arhitektura. Dragocen je predvsem tudi oni del, v katerega je vzidan n. pr. za muzejsko zbirko ustrezen kos. Ohranjati razvalino, v njej pa tudi arhitekturni detajl, ki ne samo poživilja stene, ampak je hkrati časovno pričevalen, je pravo naziranje. Poglejmo gradove, iz katerih so luščili in ropali te, za znanstveno proučevanje tako dragocene fragmente (Višnja gora, Šumberk, Rekštajn itd.). Večinoma jih pri tem niso vodili kakšni muzejsko zbira-

teljski nagibi, ampak le praktično uporabni. Stoji samo še zid, v njem so odprtine brez detajlov, ki bi pobliže dokazovali stavbno zgodovinski sestav gradu; v takih primerih smo večkrat prisiljeni omejevati se zgolj na nekatere hipotetične stavbnozgodovinske obrise, kajti takih oporišč kot je n. pr. formalno stilni kriterij, nimamo več, pa čeprav ohranja tak grad še vedno krajinskó mikavnost. Poglejte: ali ne živijo lepo oblikovani kapiteli stebrov cesarskih pfalzev v Goslarju, Gelnhausnu v razvalini lepše, kot če bi bili razstavljeni v muzejski zbirki? Ali ne bi taka razvalina izgubila svojo zanimivost, če bi ji pobrali stebriče, kapitele in druge plastične detajle? Le v skrajnih primerih, ko ni več računati, da bi mogli ohraniti razvalino, lahko pristopimo h končnemu luščenju in shranjevanju plastično dekorativnih detajlov v muzejski zbirki ali v lapidariju.

Tudi z zaščitno tablico, ki opozarja na kulturni spomenik, lahko prepričimo morebitno odvažanje ali rušenje gradu, ki že sam na sebi propada. Zavedati pa se moramo, kadar govorimo o varstvu *spomenikov*, da jih ne bomo obvarovali in hranili niti z napisno tablico, niti z abstraktno popularizacijo, kadar potrebuje spomenik nege in zaščite. Ohranili ga bomo le s takojšnjo intervencijo v obliki kredita, gradbenega materiala in delovne sile. Vsak drug način varstva je brezuspešen in neučinkovit, kot je kaj malo koristen sentimentalen odnos do naših propadajočih gradov. V tem smislu je letos Zavod zapolcel uspešno akcijo za zaščito nekaterih dolenjskih gradov. Dobro se zavedamo, da vsega itak ne bomo mogli več rešiti. V večini primerov zato, ker nimamo več kaj reševati. Zato pa se moramo zavzeti vsaj za ohranitev tega, kar se še da rešiti, pa najsibo to ohranjen grad še v celotnem obsegu, ali v delnem, ali pa naj gre za varovanje poslednjih ostankov, ki so le še lokalno historično pomembni brez vsake druge spomeniške značilnosti. Končno pa smo se morali spoprijazniti s tem, da bo o mnogih gradovih zanamcem govoril le še pravočasno posnet tloris in fotografski posnetki s popisom, kolikor nismo že tudi tega zamudili.

Videli smo, da je v preteklosti zaradi izgube funkcije pričel propadati tudi grad sam. Vendar pa se danes, ko dozoreva zavest spomeniškega varstva, ne moremo, niti ne smemo pri varstvu gradov omejevati na to, da bi bila zaščita le v iskanju uporabnika ali iskanju nove funkcije. Ustvariti si moramo tako razmerje do spomenikov grajske, pa tudi cerkvene arhitekture, ki bi se brez apriornih predsodkov o njih uporabnosti ali pomembnosti, rentabilnosti ali celo materialni vrednosti izoblikovalo do take mere, kot se je ponekod izoblikovalo kulturno razmerje do antičnih spomenikov grške ali rimske kulture. Zanimivo je, da te spomenike izkopavajo, restavrirajo in ohranjajo, ne da bi pri tem pomislili na njih praktično funkcijo. Nasprotno, celo novejši objekti se morajo prilagajati ali umakniti starim samo zato, da stara spomeniška pričevalnost pristneje zaživi v novem okolju. Ali se tudi v nas ne bi mogel prebuditi podoben odnos do naših dolenjskih gradov, ki bi poleg vseh poprej omenjenih momentov in iz njih izviračóga turističnega, znanstvenega ali praktičnega interesa, bili vendarle spomeniki, ki ne bi samo dopolnjevali, ampak se celo vezali s pojmom domovine?!

Butaličeva hiša v Mekinjah pri Kamniku

Iz dosedanje prakse varstva etnografskih spomenikov

Boris Orel

Referat za etnografijo pri Zavodu za spomeniško varstvo LRS v Ljubljani je v času od 1. maja 1948 do 31. maja 1950 evidentiral in deloma proučil na terenu okrog 70 raznovrstnih etnografskih spomenikov. Med njimi je do zdaj zaščiteneh z začasno odločbo Zavoda za spomeniško varstvo 23 spomenikov in sicer:

I. Kmečki domovi (hiše z gospodarskimi pritiklinami)

1. Dravčbaherjev dom, št. Janž nad Dravčami pri Vuzenici; lastnik Marija Dravčbaher, št. Janž;
2. Prežihov dom na Prežkem vrhu, KLO Kotlje; lastnik Alojzija Kuhar, Stražišče, p. Prevalje;
3. Vodnikov dom v Zagorici pri Stranjah (Kamnik); lastniki Miha, Ivana in Manca Podgoršek, Zagorica št. 1, p. Stahovica pri Kamniku;
4. Vahov dom v Ljubnem na Gorenjskem; lastnik Ivan Langus, Ljubno 27, p. Podnart;
5. Srakov dom v Lipovcih (Prekmurje); lastnika Andrej Sraka in Franc Bobovec, Lipovci 85, p. Beltinci;
6. Horvatov dom v Bogojini (Prekmurje); lastnik Janez Horvat, Bogojina 46.

II. Kmečke hiše

7. Butaličeva hiša v Mekinjah pri Kamniku; lastnik Bernard Butalič, Mekinje št. 5 pri Kamniku;
8. Hafnerjeva hiša v Hosti pri Škofji Loki; lastnik Pavle Hafner, Škofja Loka, Kopališka 3;
9. Krtova hiša v Krtouščah pri Gorenji Trebuši; lastnik Jože Kumar, Krtoušče 27 pri Gor. Trebuši, p. Čepovan;
10. Šenkova hiša na Zg. Jezerskem (Ravne); lastnik Ludvik Virnik, Zg. Jezersko 7 nad Kranjem;
11. Jenkova kasarna na Zg. Jezerskem (Ravne); lastnik Ivan Anko, Zg. Jezersko 3 nad Kranjem;
12. Tončina hiša v Vrbičju pri Grosupljem; lastnik Jože Žmuc, Vrbičje 6, p. Grosuplje;
13. Žalčeva hiša na Sinjem vrhu pri Črnomlju; lastnik Peter Žalec, Sinji vrh 67, p. Vinica pri Črnomlju;
14. Nacetova hiša v Puštalu (Škofja Loka); lastnik Polde Polenec, Škofja Loka, Puštal 6,
15. Mohorjeva hiša v Ljubnem na Gorenjskem; lastnik Franc Praprotnik, Ljubno 20, p. Podnart;
16. Kaparjeva hiša na Dobravi pri Črnučah; lastnik Frančiška Vehovec, Dobrava 8, p. Črnuče pri Ljubljani.

III. Gospodarska poslopja

17. Španova kašča v Srednji vasi v Bohinju; lastnik Janez Preželj, Srednja vas 8 v Bohinju.

IV. Sestavni deli hiš in gosp. pritiklin

18. Leseni poslikani strop kašče v Birtovi hiši na Pecah pri Grosupljem; varuh hiše Anton Pritekel, Ponova vas 18, p. Grosuplje.

V. Obrtne delavnice

19. Vrhovškova vodna kovačija v Račah pri Framu; lastnik Jože Vrhovšek, Rače 1, p. Fram.

VI. Pohištvo

20. Hišna miza (intarzirana mižna plošča z nosilnim ogrodjem); lastnik Ivan Muri, Zg. Jezersko 37 nad Kranjem.

VII. Slike

21. Podoba »ex voto 1742« iz Št. Joba pri Brnici na Koroškem; lastnik Lojz de Reggi, Ljubljana, Dolenjska 14.

VIII. Glasbila

22. Cimbali, lastnik Ivan Baranja, Murska Sobota, Klavniška 2;
23. Cimbali, lastnik Mihael Baranja, Nemčavci pri Murski Soboti.

Med kmečkimi domovi, ki so bili zaščiteni z začasno odločbo, moramo omeniti še Brnekov dom v Srednji vasi v Bohinju. Ta dom, ki je bil brez dvoma eden najlepših alpskih stegnjenih ali enotnih domov v bohinjskem kotu, pa je žal o priliki lanskega splošnega požara v Srednji vasi pogorel ter je tako njegova zaščita brezpredmetna. Ta primer nam potrjuje, da ni dovolj, če neki nepremični etnografski objekt spoznamo za spomenik in ga potem zaščitimo. Vsekakor ga mi moramo hkrati natančno proučiti, popisati njegove sestavne dele in ves inventar ter dognati vse, kar je v zvezi z njegovo funkcijo, delokrogom, povrh tega pa zbrati vse podatke o njegovem nastanku, posneti njegov tloris, fotografirati zgradbo in razne njene zunanje in notranje sestavne dele.

Če pregledamo vseh 23 zaščitene etnografske spomenike, ki smo jih zgoraj navedli po skupinah, najdemo, da je med njimi 8 spomenikov iz Gorenjske, 3 iz škofjeloško-cerkljanskega področja, 2 iz Dolenjske, 1 iz ljubljanske okolice, 4 iz Prekmurja, 1 iz Bele Krajine, 2 iz Štajerske in 2 iz Koroške. Ta pregled nam pove, da med zaščitene spomenike manjkajo še etnografski spomeniki iz Slovenskega Primorja. Referat za etnografijo je med drugim

Krtova hiša v Krtouščah pri Gorenji Trebuši

Vodnikova hiša v Zagorici pri Kamniku

seveda mislil tudi na etnografske spomenike s tega našega zapadnega etničnega področja ter jih je do zdaj že mnogo evidentiral. Po podrobni proučitvi bo v kratkem zaščiteneh nekaj važnejših spomenikov iz raznih predelov Slovenskega Primorja. Sicer pa moramo poudariti, da smo z zaščito etnografskih spomenikov iz vseh ostalih slovenskih predelov tudi komaj dobro pričeli in da nas glede nadaljnje zaščite čaka še mnogo dela. Vrhu tega pa bo treba dosedanja in bodočo zaščito urediti tako, kakor jo predpisuje naš republiški zakon o varstvu spomenikov.

Na kratko naj se dotaknemo vprašanja, kateri razlogi so bili odločilni za zaščito zgoraj navedenih etnografskih spomenikov. Zaščito kmečkih domov, hiš in gospodarskih prituklin so narekovali predvsem ti-le momenti: 1. Objekt je spomenik po svoji geografski legi; 2. domovi, hiše in gospodarske pritukline so po svoji izgradnji značilni primeri slovenskega ljudskega stavbarstva iz preteklih stoletij; 3. posamezni objekti zelo dobro predstavljajo določen pokrajinski tip bivališča ali gospodarske pritukline; 4. nekateri objekti so etnografsko-spomeniško pomembni tudi zaradi tega, ker imajo v svoji notranjščini dobro ohranjene stare sestavne dele, ki so značilni za določeni pokrajinski hišni tip; 5. naposled govore za spomenik razni sestavni deli zunaj objekta, ki kažejo lepe primere ljudsko-umetniške ustvarjalnosti v preteklih stoletjih. K naštetim momentom se morejo pridružiti še razni drugi razlogi: Prežihova kmetija je povrh raznih okolnostih etnografskega in geografskega značaja n. pr. spomenik tudi zaradi tega, ker je nekoč služila za bivališče slovenskemu pisatelju Prežihovemu Vorancu.

Pri ostalih skupinah so bili razlogi zaščite podobni ali drugačni. Tako obrtna delavnica, Vrhovškova vodna kovačija v Rančah pri Framu, predstavlja lep primer značilne vodne kovačije, kakršna je nastala z razvojem pohorskega železarstva v preteklih časih, mimo tega pa hrani pomembne tehnološke predmete, ki jih je treba glede na njih redkost ohraniti.

Leseni poslikani strop kašče v Birtovi hiši na Pecah iz začetka 19. stoletja pomeni nedvomno novost v slovenski etnografiji oziroma v slovenski ljudski umetnosti. Ornamentika stropa sicer razodeva v marsičem cerkvene vplive, je pa vsekakor najbogatejša med vsemi, kar smo jih zasledili na stropih kašč v grosupeljskem okraju.

Hišna miza na Zg. Jezerskem iz druge polovice 19. stoletja je znamenita predvsem po svoji plošči, na kateri je ornamentika izdelana v tehniki intarzijske. Nekaj posebnega je na tej plošči obrobni okras v obliki malih trikotnikov, ki predstavljajo tedne in nedelje v letu. Tudi po ostalem rastlinskem in drugem okrasju je mizna plošča svojstveno in redko ljudsko-umetniško delo, ki njegovo vrednost še povečuje dejstvo, da je koroško.

Votivna podoba iz Koroške je v etnografskem pogledu pomembna med drugim zavoljo tega, ker zelo dobro prikazuje kmečko stavbarstvo, zlasti pa ljudsko moško nošo na Koroškem (okolica Beljaka) v prvi polovici 18. stoletja.

Cimbala sta redek ljudski glasbeni instrument, ki je značilen predvsem za Prekmurje. Mimo tega potrebuje cimbal Glasbeno-narodopisni institut v Ljubljani za svoje znanstvene in praktične namene, pa bo zato enega izmed zaščiteneh cimbalov v bližnji bodočnosti odkupil.

V svoji dosedANJI spomeniški praksi je moral referat za etnografijo na terenu reševati vprašanja raznega značaja. Danes naj načnemo vprašanje odnosa lastnikov do zaščite njihovega objekta. To vprašanje je osnovne važnosti ter so od njegove uspešne rešitve odvisna vsa ostala vprašanja. Kako so torej

lastniki sprejeli zaščito objektov, kakšno stališče so zavzeli v tem trenutku, ko jim je bila po pošti ali osebno po referentu ali zaupniku dostavljena zaščitna odločba? Referat za etnografijo je mogel do zdaj ugotoviti v glavnem tri raznovrstne odnose: 1. Lastnik odklanja zaščito; 2. lastnik sprva odklanja zaščito, nenadoma pa mu je dobrodošla, ker jo skuša izkoristiti v svoje špekulativne namene; 3. lastnik ima pravilen odnos do zaščite objekta, zaščitni odlok sprejme s polnim razumevanjem kulturnega pomena spomeniškega varstva.

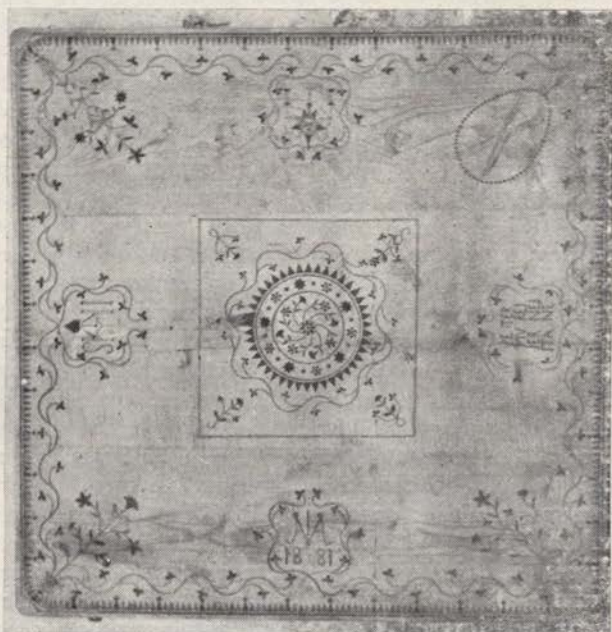
Prvi primer nam običajno predstavlja lastnika, kmeta, ki sprejema zaščito z velikim nezaupanjem ter se je skuša ubraniti. Sprva sploh noče opravičiti svojega odklonilnega stališča ali ga pojasniti, šele čez čas, ko ga omehčajo pojasnjevalne besede referenta ali zaupnika, izjavi, da vidi v zaščiti prvi korak k nacionalizaciji njegove kmetije, da z zaščito ne bo več pravi lastnik svoje hiše itd. Drugi pa se zopet branijo zaščite z izgovorom, češ da jim potem ne bo več mogoče hiše popravljati ali prezidati tako, kakor bi oni hoteli. Vse take in podobne slučaje ne smeta referent in zaupnik jemati površno, imeti morata mnogo potrpljenja z lastnikom, kateremu morata s poljudnimi besedami obrazložiti pomen in ustroj spomeniškega varstva. V vprašanih raznih popravil ali prezidav, ki jih ima lastnik v načrtu, nikakor ne smeta že naprej zavzeti odklonilnega stališča, kajti mnogokrat je taka vprašanja možno rešiti tako, da ustrezemo željam lastnika, da pa pri tem hkrati obvarujemo spomeniško pomembne sestavne dele hiše. Pojavlja se največkrat vprašanje prezidave veže z ognjiščem v kuhinjo s štedilnikom. Krtova hiša v Krtouščah ima na priliko vežo z nizkim odprtim ognjiščem, ki jo je treba vsekakor ohraniti. Zato smo pregovorili lastnika, da uporabi za kuhinjo s štedilnikom ne morda vežo z ognjiščem, ki je eden najlepših sestavnih delov njegove hiše, temveč kak drug stranski prostor, naprimernejše štible ali kamro.

V drugem primeru imamo opraviti z lastnikom, ki najprej o zaščiti noče ničesar slišati, nenadoma pa jo sprejme z odprtimi rokami ter se hoče z njo okoristiti. Kmet je n. pr. lastnik na pol lesene hiše, ki je zaščiten z odločbo Zavoda za spomeniško varstvo. Hiša je v zelo slabem stanju in nujno potrebna raznih popravil. Vendar kmet se tega dela noče lotiti, pa čeprav je lastnik velikih gozdov ter ima torej lesa v izobilju. Zaščite svoje hiše pod nobenim pogojem ne priznava. Pa pride čas, ko mu je treba oddati po krajevnem ljudskem odboru predpisano količino lesa. Tedaj pokaže organom ljudskega odbora zaščitno odločbo ter jih opozori na njen odstavek, po katerem je dolžan vzdrževati in ohranjati zaščiteno nepremičnino. In nato jim pravi, da lesa nikakor ne more oddati, češ da ga rabi za popravilo svoje hiše. Jasno je, da so taki in podobni primeri špekulativnega odnosa do zaščite zelo kočljive narave ter jih je treba reševati v tesnem sodelovanju z ljudsko oblastjo, da tako preprečimo zlorabo zakona o spomeniškem varstvu. Priporočljivo pa je seveda, da smo v stalnih stikih z ljudskimi odbori ne samo v takih, temveč tudi v raznih drugih primerih.

Kar se tiče tretjega primera, to je, da ima lastnik pravilen odnos do zaščite objekta, moramo priznati, da so taki primeri v dosedanji spomeniški praksi prevladovali. Lastnik je po navadi z velikim razumevanjem sprejel na znanje zaščitno odločbo, ponekod si je celo štel v čast, da je njegova hiša proglašena za enografski spomenik. Taki odnosi so nam pomagali, da smo vsa ostala vprašanja, ki so se pojavljala, z lahkoto rešili. Tako je na priliko name-raval lastnik svojo staro hišo podreti, ker zida v bližini novo hišo. Ko smo

mu sporočili, da bomo njegovo staro hišo zaščitili, se je s tem dejstvom takoj sprijaznil ter sprejel naš predlog, da staro hišo po preselitvi uporabi za kak drug namen.

Ko na kratko in površno razpravljamo o nekaterih vprašanih iz dose-danje etnografske spomeniške prakse, smo s tem že prav za prav nakazali nekaj konkretnih nalog, ki naj jih tovariši zaupniki opravljajo pri izvedbi varstva etnografskih spomenikov na terenu. Mnogo je teh nalog, ena je važnejša od druge in o njih bomo v prihodnji številki Vestnika še nadalje spregovorili.

Intarzirana mizna plošča z Zg. Jezerskega

Alpski botanični vrt „Julijana“ v Trenti

Dr. Ana Budnar

Po knjigah dr. Juliusa Kugyja o Julijskih Alpah je postal alpski botanični vrt »Julijana« pri sv. Mariji v Trenti svetovno znan. Ustanovil ga je leta 1926. Švicar, gozdarski inženir Albert Boil de Chesne, ljubitelj prirode in dober Kugyjeve prijatelj. Z njim je izvedel Kugy nekaj skupnih tur v planine in mu posvetil več svojih del (Fünf Jahrhunderte Triglav, Die Julischen Alpen im Bilde, Aus vergangenen Jahren). Ustanovitelj tega vrta je bil tudi lastnik velikih lovišč v Trenti. V dobi kapitalizma je žrtvoval veliko denarja in truda za vrt, za pripravo primerne terena, za poti, za sajenje rastlin in drugo, a vrt takrat ni bil v korist širokim plastem slovenskega ljudstva. Kot botanik je urejeval ta vrt po biološko-botaničnih načelih, ga redno obiskoval in vzdr-

ževal. V zadnjih letih pred drugo svetovno vojno je imel v njem nasajenih in vzgojenih kakih 800 raznih alpskih gorskih in visokogorskih cvetic iz Julijskih Alp, Kranjskih, Koroških in Kraških Predalp. Prinašal pa je tudi rastline iz tujih krajev, celo iz Kavkaza. Na ekskurzijah, kjer je nabiral rastline, mu je pomagal njegov uslužbenec Tožbar Anton, domačin Trentar od sv. Marije. Pri saditvi in drugih delih v vrtu pa je imel uslužbeno tudi Kavs Ana iz Soče. Lastnik sam, ki živi v Trstu, po letu 1943. ni več prišel v Trento; oskrbovanje botaničnega vrta je prepustil takrat, proti mesečni nagradi, omenjenima uslužbencema, ki sta poznala vse rastline tudi z latinskimi imeni. Zlasti Kavs Ana je še nekaj časa skrbela za vrt, ga čistila, ruvala plevel, okopavala grede, skrbela za namakanje in zalivanje, pobirala seme nekaterih rastlin, ga sortirala in sejala v lončke.

Alpski botanični vrt »Julijana« v Trenti je napravljen v prelepi, svetu odmaknjeni gorski okolici, ki obdaja dolino Trente od vseh strani. Leži ob vznožju naših Julijskih Alp, v ozki gorski dolini pri cerkvi sv. Marije (nadmorska višina 710 m), v nadmorski višini 730 do 750 m, eno uro hoda od izvira Soče. Urejen je desno nad cesto, ki veže Trento z Vršičem in Kranjsko goro, toda ne ob cesti, odmaknjen je nekako 60 m od nje. Pred vrtom tik ceste je najprej ograjen prostor s travo in njivo. Od vozne ceste preko te trave vodi lepa vijugasta stezica po pobočju navzgor do posebej ograjenega botaničnega vrta, ki se razteza prav tako kot predvrt 20 m navzgor po skalovitem, precej strmem, 30° nagnjenem površju in valovitem zemljišču. Vrt ima posrečeno lego, ker je grajen v pobočje stopničasto, valovito zemljišče pa je prirejeno zahtevam alpineta. Vrt obsega po podatkih katastrskega urada v Tolminu 2572 m², po navedbi Kugyja med njegovim poetičnim opisom vrta pa približno 3000 m² površja. V vrtu so zasajena, deloma pa prirodno rastoča tudi drevesa, zlasti ob obeh podolžnih ograjah, med njimi macesni, smreke, bori in razni listavci; drevesa so že precej dorasla in predstavljajo manjši gozdič. Med obema gozdicema so veliki balvani in skalni bloki, ki mole iz tal. Vse je porabljeno spretno in srečno. Rastline so posajene in grupirane med balvani in skalnimi kladami tako, da skušajo prikazati od vhoda spodaj, navzgor proti vrhu dolinsko floro, montano, subalpsko floro, planinske trate, floro gozdov, pašnikov, predel rušja, melišča in prodišča in na vrhu naskalno in nivalno rastlinstvo. Taka razporeditev naj bi posnemala nastopanje cvetic, če se vzpenjamo iz doline na vrh kakega Julijca. Poleg domačih rastlin sta v vrtu tudi dve gredi tujk za primerjavo z domačimi. Vse rastline so značene s črno napisanimi latinskimi imeni na pločevinastih tablicah. Rastine enoletnice in visokoalpske cvetice v alpinetu, ki niso bile že več let nadomeščane in na novo sajene, so iz vrta izginile, zato je razumljivo, da so ostale tablice brez rastlin, prazna mesta pa je preraščal od časa do časa plevel. Tudi na mestih, kjer so bile zasajene rastline, ki naj predstavljajo floro melišč in prodišč, se rastline niso ohranile, ker jih ni nihče nadomeščal. Visokoalpske rastline, med njimi n. pr. planike, so spremenile svoj visokogorski izgled in so dobile dolinski karakter (zelene liste, podaljšano steblo). V Kugyjevi knjigi »Fünf Jahrhunderte Triglav« so še fotografirane prekrasne planike iz vrta »Julijana«; iz ene korenike raste 20 velikih zvezdastih koškov na dva decimetra dolgih steblih.

Mnogo trajnic, dreves in drugih lesnatih rastlin, tudi brez vrtnarjevega negovanja dobro uspeva, marsikatero bodo brez grobih posegov v vrtu še dolgo lahko dobro rasle.

Hostov kreč (*Saxifraga Hostii* Tausch.) na skali v alpinetu »Julijana«

V jesenskem času, po odvetu rastlin v vrtu, nudi vrt sliko precejšnje zapuščenosti in večkrat tudi zanemarjenosti. Ne moremo pa primerjati cvetočega alpskega vrta v začetku ali v sredi maja, kadar je negovan, z vrtom v jeseni, ko se zdi opazovalcu zapuščen. Večina obiskovalcev zamudi najlepšo priliko spomladi, zato je razočarana nad vrtom v jeseni in se ji zdi vrt popolnoma neoskrbovan. Pri ogledu vrta moramo računati z dejstvom, da ne cveto najlepše in najzanimivejše rastline istočasno.

Na vrtu samem ni studenca ali vodnjaka. Nad vrtom na desni strani pa pada preko skalne stene Kukle, kjer je pozimi kot lavin, slikoviti slap, od katerega je po ceveh napeljana voda v cementni bazen na vrt. Ta napeljava je bila pri slapu samem neokusna, zelo primitivna in preveč vidna nad površino zemlje; sedaj je deloma izboljšana, deloma pa bo še zasajena s primernim grmičevjem (vrbe), da ne bo tako vidna. V samem vrtu teče voda po cevi iz rezervoarja v lesena korita, izdolbljena iz debel, da izgleda kot studenec in napajališče v planinah. Po malem curlja voda na nekaterih mestih, kjer nima posebnega odtoka, tako, da se rastline, ki v naravi žive le na vlažnih in močvirnih mestih (*Pinguicula*, *Parnassia palustris*, *Viola biflora*) počutijo kakor doma. Druga skalna klada je čudovito lepo okrašena z avrikliji. Senčnata mesta krasi gorska gozdna flora, vlažen temen prostor tik nje pa praprotnice. Red rastlin torej ni po botaničnih družinah, rodovih, vrstah, ampak po svojstvenih potrebah in življenjskih zahtevah posameznih rastlin. Zgradba je zato biološko-geografska, zamisel razporeditve rastlin po rastlinskih družbah pa dobro izvedena, tako da je zgradba vrta nevsiljiva.

Po celem vrtu vodijo neprisiljeno zvite stopnjičaste stezice, kot v naradi, na čudovito lepo počivališče in razgledišče z mizico in klopmi, s katerih gledaš na Trentske gore in na dolino pod nogami; sam pogled na Triglav zakriva visoka Kukla. Kugy pravi, da Soča od vseh strani šumi do vrta.

Pred drugo svetovno vojno, ko je vrt pridobival po zaslugi Kugyja na svojem pomenu in ugledu, so ga poznali in cenili med Primorci mnogi opazovalci in občudovalci narode in alpske flore, zlasti pa še mnogi domačini peda-

gogi. Tržačanom je bila priljubljena botanična ekskurzija. Sedaj, še bolj kot prej, ko ni več krivične meje, si ogledujejo vrt številni obiskovalci in turisti iz cele Slovenije in širne Jugoslavije, ko obišejo izvir Soče ali potujejo po Soški dolini.

Vodilo je načelo, da vrta ne kaže opustiti tudi iz znanstvenih ciljev, n. pr. proučuje se lahko spreminjanje visokoalpskih in drugih vrst rastlin, posajenih v nižini 740 m ter primerja se jih z onimi v alpinetih na še nižji nadmorski višini, tako na ljubljanskem botaničnem vrtu.

Prosvetno-didaktični smotri so prav tako narekovali ohranitev tega vrta. Saj se lahko srednješolci, visokošolci in profesorji seznanijo v vrtu z vsemi alpskimi rastlinami, ki sicer uspevajo raztreseno po vseh verigah Juljskih Alp, Kamniških planin in Karavank. Tam se lahko vrše izpopolnjevalni tečajji zanje, kjer na enem mestu v kratkem času spoznajo vse alpske rastline, za katerih spoznavanje sicer porabijo mnogo več časa na težavnih ekskurzijah. Turistično propagandni momenti so prav tako zahtevali ohranitev in obnovitev vrta. V Triglavski narodni park, kjer naj bi v bodoče bil tudi tak vrt, je mogoče dostop le telesno zdravim ljudem z dobro telesno konstitucijo, do vrta v Trenti pa je možen dostop z avtomobilom in vozom tudi telesno šibkejšim in starejšim ljubiteljem prirode in pedagogom. Poučni bi bili tukaj tudi tečajji za člane Narodne in Gozdne milice, ki širom Slovenije pazijo, da ljudje ne uničujejo redkih rastlin, ki so zaščitene z odločbo Ministrstva za prosveto.

Referat za Varstvo prirode pri Zavodu za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije je takoj po opozorilu zastopnika Postojnske jame dne 18. januarja 1947. (še pred priključitvijo dela Primorja) vzel alpinet v Trenti v svojo zaščito, da ga očuva pred vsakršnimi poškodbami. Referat za Varstvo prirode in Prirodoslovni muzej sta se takoj nato zanimala za nadaljnjo usodo in stanje tega vrta. Zato je Zavod za zaščito opozoril na Trentski vrt Ministrstvo za prosveto, ki je 16. aprila 1947. poslalo naročilo okrajnemu ljudskemu odboru Tolmin, naj prevzame vrt v svoje varstvo KLO Trenta, ki naj strogo zabrani v vrtu vsako presajanje, trganje rastlin, sekanje ali ruvanje dreves, grmičevja in drugih rastlin, kakor tudi napravljanje poti, skratka vsako škodo, ki bi jo ljudje povzročili po svoji nevednosti ali zlonamernosti. Obenem je naročilo Ministrstvo, naj KLO Trenta pojasni prebivalstvu, da bo vrt služil splošni ljudski koristi in da ga zaradi

Skalne klade v alpinetu »Julijana«, porasle z visokogorskimi cvetkami in obkrožene z drevjem

tega ljudska oblast z zakonom sprejema v svoje varstvo, da mu ne bi kdorkoli zmanjšal prirodne, znanstvene in lepote vrednosti.

Od ustanov si je prvi ogledal vrt zastopnik Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani dne 28. julija 1947. in dal potrebne ukrepe. V istem letu 25. oktobra sta si ogledala nato alpski vrt v Trenti tudi člana Gozdarskega instituta Slovenije. Po tem se je pričel Gozdarski institut zanimati za vrt in kazati živ interes, da se ta vrt reši propada, ki mu je grozil zaradi zanemarjenosti, ter da se ohrani v korist ljudstvu in za namene gozdarstva v osvobojenem Slovenskem Primorju. Gozdarski institut je takoj skušal vrt obnoviti, urediti in razširiti z gozdnim arboretom, ki naj bi služil splošnim ljudskim koristim, tudi gozdarskim potrebam in znanstvenim namenom instituta. Zavedal se je, da so potrebna popravila lesene vrtno ograje, namakalne cevi in korit za vodo, da je treba očistiti in urediti vrtno stezice, popraviti gredne oporne zidove, temeljito opleti gredice in nanositi sveže zemlje, obnoviti napisne tablice in znova posaditi cele vrste rastlin, ki so odmrle zaradi zanemarjenega oskrbovanja ali zaradi neodgovarjajočih ekoloških pogojev, obnoviti in preurediti rastlinjak itd. Vsa ta obnovitvena in preureditvena dela so zahtevala mnogo stroškov in zaposlitev vrtnarja. S proračunom Gozdarskega instituta za leto 1948., kjer je bila za vrt predvidena primerna vsota, je bila obnova in oskrba vrta tudi materialno zagotovljena. Leta 1948. je tudi Gozdarski institut prevzel zemljišče alpskega vrta v svojo upravo in z vso vestnostjo skrbel za njegovo obnovitev.

Prirodoslovni muzej in Referat za Varstvo prirode sta 10. oktobra 1948. poslala v Trento zastopnika, da si skupno z zastopnikom Gozdarskega instituta ogledajo stanje vrta potem, ko je vrt prevzel Gozdarski institut v svojo upravo.

Ker so bila v letih 1947. in 1948. mnenja o usodi alpskega vrta v Trenti precej različna, je Referat za varstvo prirode sklical 25. januarja 1949. širši posvet merodajnih ustanov. Na posvetu se je razpravljalo o tem, ali naj se vrt še ohrani, kdo naj ga nadalje oskrbuje in vzdržuje, kdo naj še prispeva k vzdrževalnim stroškom, ker Gozdarski institut iz svojih proračunskih sredstev alpineta ne more vzdrževati, ker to tudi ne bi spadalo v njegov delokrog. Na posvetu je prevladalo mnenje, naj se alpski vrt v Trenti ohrani, Gozdarski institut naj začasno še obdrži upravo vrta, Referat za varstvo prirode pa naj skuša dobiti kredit za obnovo in vzdrževanje vrta od Ministrstva za prosveto, da bodo botaniki muzeja, univerze in univerzitetnega botaničnega vrta še isto pomlad lahko pričeli z urejevanjem vrta, v poznem poletju pa z ekipo študentov nabrali v Julijskih Alpah iz vrta izginule alpske rastline in jih prinesli v Trento ter jih tam posadili v vrtu.

Glede na sprejete zaključke posveta v januarju mesecu 1949. se je tekom leta 1949. in 1950 napravilo sledeče:

1. Gozdarski institut, ki je vrt upravljal, je zaposlil tov. Tožbarja A., ki je v teku leta 1949. oskrbel najnujnejša popravljalna, urejevalna in očiščevalna dela. Popravil je vrtno ograjo, vodne namakalne naprave, zamenjal obe leseni koriti z novimi, popravil potne in gredne obzidke, klopi ter posul stezice. Leta 1950. je zgradil stezico od vrta do slapa in še malo dalje pod steno Kukle. Postavil je dve leseni klopi v vrtu, pri slapu pa bo v kratkem namestil mizico s klopjo, od koder bo najlepši pogled na okolico in na celoten slap. Nadzorstvo nad temi deli je bilo poverjeno vodji raziskovalne postaje Gozdarskega instituta v Kranjski gori, ki je Trento stalno obiskoval in dajal navodila.

2. Referat za varstvo prirode je na svojo prošnjo na Ministrstvo za prosveto dosegel honorarno nastavitvev Kavs Ane, ki je takoj spomladi 1950., ko je skopnel sneg, začela z delom v vrtu in skrbi po svojih močeh, da so rastline v vrtu primerno zalite, gredice oplete, pota in steze posute s peskom, da namakalna naprava deluje, pravilno namešča napise in sadi prinesene rastline. Vodi tudi fenološke zapiske, n. pr. kdaj se cveti kake rastline v vrtu odpro, ki so važni za primerjavo cvetenja v visokem gorstvu in v nižini. Razen tega pošilja muzeju žuželke, ki jih najde na posameznih rastlinah, kajti te žuželke oprasujejo dotične rastline. Nabirala je semena že leta 1949. v jeseni in jih sejala v posebne lončke.

Skorjasti kreč (*Saxifraga crustata* Vest.)
med gruščem v alpinetu »Julijana«

3. Botaniki Prirodoslovnega muzeja in Gozdarskega instituta so organizirali leta 1949. dve ekskurziji v Julijske Alpe, kjer so nabirali alpske rastline, pregledali teren in prinesli rastlinske sadike v Trento ter jih posadili tam v vrtu; dajali so tamošnjim nastavljenecem tudi navodila za delo. Na prvi ekskurziji so bili v pomoč tudi študenti biologi, na vsaki ekskurziji je bilo nabranih preko 50 vrst rastlin. V letu 1950. se to delo nadaljuje, do sedaj se je vršila ena taka ekskurzija.

Posvet 25. novembra 1949. je moral razčistiti še vedno pereče probleme in dati mnenja o raznih predlogih. Na tem posvetu pa je bilo določeno sledeče:

1. Upravo alpskega vrta v Trenti prevzame na splošno željo zastopnikov Prirodoslovnega muzeja, katerega nameščenci so se že doslej brigali za alpinet. Sestavil je muzej tudi proračun za stroške njegovega vzdrževanja in obnovitve v letu 1950., ki je vnešen v proračun Ministrstva za znanost in kulturo.

2. Urejevanje, vodstvo del in nadzorstvo vrta ima Prirodoslovnega muzeja. Za prinašanje rastlin iz Alp v vrt skrbi tudi Prirodoslovnega muzeja; za pomoč pri teh delih mu je tov. A. Tožbar, ki pomaga pri nadomeščanju odmrlega alpskega rastlinstva z novimi sadikami, katere prinaša iz visokih vrhov Julijskih Alp in Kavs Ana za dela v vrtu.

3. Vsa ohranitvena in obnovitvena dela v vrtu podpira moralno in materialno Planinska zveza Slovenije, katere agilni člani nudijo strokovne nasvete.

4. Uredi se zopet nekdanji vrtič za vzgojo sadik na nasprotni strani ceste pri cerkvi Sv. Marije, kjer se bodo sadike prilagajale novim podnebnim vplivom in prilikam.

5. Sprejme se v celoti predlog Gozdarskega instituta Slovenije, katerega je izdelal ing. dr. V. Tregubov o razširitvi vrta na steno Kukle s slapom in priključitev širšega predela, to je Mlinarice—Korita in Kukle—Razorja k zaščitnemu pasu. Predlagatelj je utemeljil svoj predlog sledeče:

»Obstoječi alpinetum se nahaja komaj 100 m od izredno slikovitega slapa, ki že oskrbuje alpinet z vodo. Slap pada strmo po skoro navpični skali, ustvarjajoč zelo slikovit žleb. To skalovje, ki obkroža celo dolino in ustvarja prirodno visoko steno veličastne oblike, ima zelo interesantno reliktno floro, brez dvoma zelo redkega sestava; tam se n. pr. nahajajo prirodna rastišča črnega bora, rdečega bora, rušja in macesna (*Pinus nigra*, *Pinus silvestris*, *Pinus mughus*, *Larix decidua*), med grmovjem *Rhamnus pumila*, *Sorbus aria*, *Rhododendrom hirsutus*, *Rhodothamnus chamaecystus*, *Erica carnea*, *Amelanchier ovalis*, *Cotoneaster integerrima* in dr., a med zelišči *Primula auricula*, *Astrantia minor*, *Pinguicula alpina*, *Viola biflora* in dr.

Iz tega se vidi, da predstavlja ta stena izredno zanimiv relikten botanični objekt, katerega je treba na vsak način zaščititi kot prirodno lepoto (slap) in znamenitost (botanične redkosti na ozkem prostoru). Večina teh alpskih rastlin raste na spodnjem delu tega skalovja, to je tam, kjer je mikroklima hladnejša in vlažnejša. To je razumljivo, ker je ta skalna stena obrnjena proti severu, a vemo, da nastopa pri strmih straneh inverzija vegetacijskih pasov, ki nastane zaradi tega, ker hladni zrak hitreje pada po strmih stenah navzdol. Poleg tega je ta del bolj zasenčen, insolacija je torej mnogo slabša. Vse to skupaj vzeto, povzroča ekološke pogoje, ki imajo za posledico posebne prilike nahajališča, ki so povoljne za nastajanje alpske vegetacije. Na osnovi tega bi se razširitev obstoječega alpineta morala nadaljevati vzdolž spodnjega roba te strme stene, počeni od slapa. Ker že spada področje slapa s to steno vred k državnim posesti, bi ne bilo težav, če se to izloči kot objekt v kulturno-znanstvene svrhe. Estetsko-turistično bi alpinet mnogo pridobil tako s pogledom na slap in na veličastno steno, botanično pa zaradi boljših vegetacijskih prilik.

Nad alpinetom in steno ter deloma okrog njiju se nahaja gozd z vrhom Kuklo (1700 m). Severna stran tega vrha pada v dolino Mlinarice z istimenskim potokom. Potok Mlinarica ustvarja v svojem dolnjem toku v dolžini nekaj kilometrov globoko sotesko redke lepote. Brez dvoma je to eden najlepših in najbolj zanimivih vintgarjev v Sloveniji, ki je še malo znan. Levi breg te doline, to je severna stran Kukle, je zelo strma. Tam se še nahajajo prirodno zelo dobro razviti tipi gozdov, ki še niso bili do sedaj eksploatirani zaradi težkih pogojev izvoza. Ti prirodni sestoji predstavljajo velik praktično znanstveni interes, ker so to edini gozdovi v tem področju, ki so še obdržali svoj prirodni značaj in so glede na to zelo važni za komparativna proučevanja gozdov. Razen tega so zelo zanimivi iz estetsko turističnega vidika. Na osnovi tega, naj se tudi severna stran doline Mlinarice (proti Kukli) s potokom Mlinarice proglasi za prirodni park — rezervacijo.

Že s samo izbiro teh objektov in z njihovim očuvanjem se postavi realni temelj za nadaljnji razvoj tako važnega in po svoji lepoti edinstvenega prirodnega predela v Trenti. V sorazmerno majhni razdalji moremo imeti: stari alpinet »Julijana«, novi alpinet na strmi steni Kukle s prikladnejšimi prilikami za alpske rastline, vodopad s slikovito steno in reliktno floro, novi arboret v gozdu nad cesto, vintgar Mlinarice, eden najlepših v Sloveniji, prirodni gozd pragozdnega tipa, a vse to drug ob drugem, ustvarjajoč neprekinjen predel.»

6. Glede na sprejete sklepe posveta je Referat za varstvo prirode skupno z Gozdarskim inštitutom sestavil zaščitno odločbo za alpinet »Julijana« in za predlagane pritegnjene predele, tako za novi alpinet pri slapu na steni Kukle, s katerim bo razširjen že obstoječi alpinet, za arboret »Trenta«, prirodni gozdni rezervat pod Kuklo, sotesko Mlinarice—Korita in visokoalpski predel Mlinarice z Razorjem. Za sestavo zaščitne odločbe je bilo potrebnih nebroj katastrskih, geografskih, gozdarskih, turističnih in drugih podatkov, ter strokovna mnenja in soglasja, katere so oskrbele razne ustanove, med njimi predvsem Gozdarski inštitut, Referat za varstvo prirode, Prirodoslovni muzej, Katastrski urad Tolmin in ministrstva. Sedaj lahko rečemo, da bo zaščitna odločba v prihodnjih dneh potrjena in objavljena ter tako alpski vrt in predeli v Trenti izročeni v korist in varstvo ljudstva.

Zaščitena Rakova kotlina

Dr. Angela Piskernik

Rakova kotlina je samo nekaj kilometrov oddaljena od Rakeka, saj leži sredi hribovitega, z gozdovi pokritega prehoda med Cerkniškim jezerom in Planinskim poljem. Daljni njeni mejniki so na jugovzhodu Nadlišček (708 m) in Stanški grič (702 m), na severovzhodu Rakovski grič (646 m), na severu Sukov grič (622 m), na severozahodu Cerovica (674 m) in na jugozahodu Javornik (Veliki Rovani 946 m).

Kotlina je dolga okoli 3 km; znotraj krožne ceste je široka 200—300 m, a tu in tam sega daleč čez cesto in se tako razširja v kraško dolino.

V Rakovi kotlini so na malem prostoru zbrani v svoji značilni obliki vsi pojavi našega Krasa: številni izviri in ponori ali požiralniki, slikovite soteske, globoki udorni kotli, kraška dolina in celo dva naravna mostova.

Glavna izvira v tej kotlini sta Rak in Kotel. Rak izvira na jugovzhodu kotline, v njenem najvišje ležečem delu; v veliki suši popolnoma usahne. Kotel pa izvira nizko v kotlini na zapadni strani iz 8 m globokega tolmana in iz razpok v steni in stalno teče. Po kratkem toku se izliva v Rak. Med obema glavnima izviroma pa je še mnogo manjših izvirkov, ki teko le ob času, ko je dosti vode.

Oba glavna izvira, Rak in Kotel, dobivata vodo pod zemljo iz Cerkniškega jezera, Kotel iz Male Karlovice, Rak pa iz Cerkniškega največjega požiralnika Velike Karlovice. Ko na zadnjem severozahodnem koncu kotline Rak v Škocjanski jami izgine, teče približno 2 km daleč pod zemljo in se zopet pojavi — skupaj s Pivko — na Planinskem polju kot reka Unec. Toda tudi Unec je ponikalnica. Kmalu izgine pod površjem in privre izpod skal šele pri Vrhniku, posebno močno v Retovju in Močilniku. Tu je dobil ime Ljubljaničica. Tako torej teče skozi Ljubljano tudi voda, ki oživlja Rakovo kotlino.

Kotlina kaže svoje najznamenitejše kraške pojave ob svojem začetku in ob svojem koncu. Začenja se na jugovzhodu tam, kjer priteče Rak iz podzemeljskih Zelških jam. Nekoč je brzel potok še naprej pod površjem skozi votline in podzemeljske jame. Strop teh votlin pa je bil sorazmerno tenak in se je tu in tam popolnoma zrušil, udril in se pogreznil v globino. Tako so nastale do 50 m globoke mračne soteske in vrtoglavi kotli ali kukave. Zaradi tega je tok Raka že v prvih 50 metrih dostopen skozi osem odprtih in skozi

RAKOVA KOTLINA

MERILO 1:12960

- GOZD
- TRAVNIK
- VODA
- MEJA ZAŠČIT. OZÉMLJA

- ① *Kapelica*
- ② *Naravni veliki most*
- ③ *Skocijanska jama*
- ④ *Kotel (kukava) pod ponoram*
- ⑤ *Rakova struga*
- ⑥ *Logarjeva hiša*
- ⑦ *Kotel*
- ⑧ *Žaga-razval.*
- ⑨ *Mali naravni most*
- ⑩ *Velika žaga-razval.*
- ⑪ *Velike jame*
- ⑫ *Krožna cesta*

nekaj večjih udornih sotesk. Vije se na dnu teh sotesk in kukav, tu mirno, mrmrajoče po širši strugi, tam divje razpenjen skozi kratke stisnjene tesni. Toda ne tu ne tam za dolgo, kajti že zopet ti izgine izpred oči in se pod površjem prebija naprej do prihodnje soteske ali kukave.

Ena teh kukav, ena največjih, je Zadnja jama. To je kakih 800 m dolg, 40 m širok in čez 50 m globok udorni kotel. Strop nekdanje jame se ni ves zrušil, ostal je del stropa, ostal ozek skalni obok, ki se še danes vzpenja 55 metrov visoko nad dnom kotla. To je vitki Mali naravni most, ki je 25 m dolg, 4 m debel in samo 3 m širok. Po njem pelje ozka stezica na drugo stran potoka. Stoječ na njem, zagledaš ob dnu kotla velike črne bruhalnike, iz katerih se ob veliki vodi vali bobneče vodovje Raka.

V bližini Zadnje jame in sploh levo in desno od Rakove struge so še drugi večji in manjši udori.

Pod Zadnjo jamo Rak ponovno ponikne in ponovno teče prosto med skalnimi stenami, da slednjič pridivja v dolino in se tam umiri.

Dolina je okoli 2 km dolga aluvialna ravnica, ki že napravi vtis pravega kraškega polja. Dno je debelo pokrito z ilovnato naplavinno, v katero je vre-

zana do skalne podlage do 15 m široka in do 3 m globoka struga Raka. Ob strugi so obširni travniki, pobočja hribov pa se položno spuščajo proti njim ali pa proti vodi. Na teh pobočjih in med travniki so lepi gozdni sestoji, ki jih tvorita jelka in bukev, primešanih pa je nekaj smrek in tu in tam kaka duglazija. Ob cesti v bližini Velikega naravnega mosta je pas umetno posajene kulture zelene duglazije.

Po dolgem deževju in posebno spomladi po močni odjugi se precejšen del doline spremeni v globoko jezero.

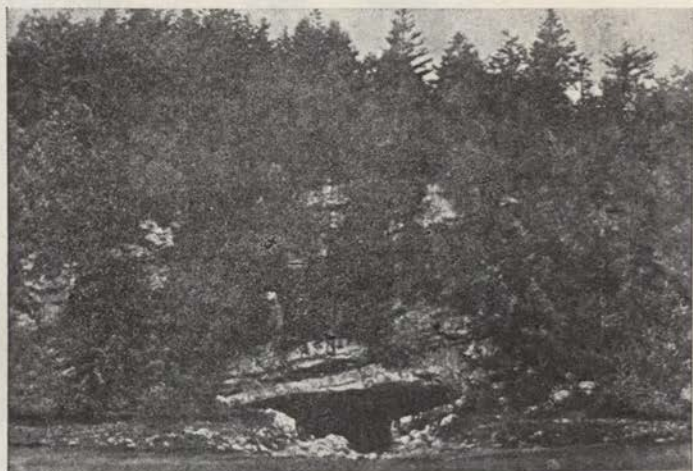
Veliki naravni most

Kakor je zanimiv začetek Rakove kotline, tako je zanimiv tudi njen konec. Dolina se namreč prične ožiti in se slednjič ostro zavije proti jugozapadu. Nenadoma jo zapre 50 m visoka skalnata stena, skozi katero vodi naraven predor. Ta stena predstavlja drugi, Veliki naravni most, ki je dosti debelejši od Malega in je 20 m širok. Čezenj je izpeljana gozdna cesta od Rakeka sem, po njem drve avtomobili in kamioni v obeh smereh. Tam prideš tudi na krožno cesto, ki je izpeljana okrog in okrog Rakove kotline. Nad cesto je v bližini Velikega naravnega mosta razpadla kapelica Sv. Kocjana, po kateri imenuje ljudstvo Rakovo kotlino tudi »Kotlina Škocjan pri Rakeku« ali kratko »Škocjanska kotlina«.

Pri mali vodi izginja Rak v grušču in rupah pod stenami, ob veliki vodi pa se zaganja skozi kratek predor pod Velikim naravnim mostom v globoko Škocjansko kukavo. Ta je dolga kakih 150 m in se zdi zaradi navpičnih in

previsnih sten mrka, strahotna. Na njenem dnu ležijo ostanki zrušenega stropa, skalnate pečine, med katerimi divja Rak v vrtincih naprej in izgine slednjič skozi 20 m visoko žrelo v Škocjansko jama.

Pobudo za ohranitev tega prirodnega kraškega spomenika je dobil Referat za varstvo prirode od svojega zaupnika, dobrega poznavalca Krasa, tovariša prof. Pavla Kunaverja. Objekt sta si nato 18. X. 1948. ogledala in ga opisala naš sodelavec pri Varstvu prirode tov. ing. Šivic in naš sotrudnik tov. nadsvetnik Gspan. Na podlagi opisa je bil sestavljen začasni osnutek za zaščito, ki je obsegal samo strugo potoka Raka in okolico do krožne ceste. Ta osnutek je Referat odposlal 9. XI. 1948. št. 318/48 v izpopolnitev in redakcijo Gozdar-

Velika Karlovica

skemu institutu Slovenije, Komiteju za turizem in gostinstvo, Ravnateljstvu zavoda za zaščito in 26. I. 1949. št. 12/49 še Podjetju za upravo kraških jam v Postojni.

Gozdarski institut je z dopisom od 28. I. 1949, št. 86/1 na nameravano zaščito Rakove kotline opozoril gozdno gospodarstvo v Št. Petru na Krasu in mu dal smernice za nadaljnje, iz varstvenih ozirov omejeno gospodarjenje v tem predelu. Predlagal je obenem Referatu, naj zaščiti tudi ožji obrobni gozdni pas iznad krožne ceste v širini kakih 100 m v toliko, da se naj v njem vrši izkoriščanje nekoliko obzirneje. Dalje je menil, da se naj napravijo na višinskih točkah, ugodnih za razgled, manjše jase oz. ozke preseke, nevarna mesta na takih razglediščih pa se naj zavarujejo s trdno ograjo.

Podjetje Kraške jame Slovenije pa je 3. II. 1949. št. 129 predlagalo v zaščito 200 m širok pas nad krožno cesto in to okoli Zelških jam in okoli udara nad Velikim naravnim mostom, ker bi sicer ostala nezaščiteni Mali naravni most in Škocjanska kukava.

Po izpopolnitvi in končni redakciji je bil osnutek odločbe 4. IV. 1949., št. 115/49 odposlan na Ministrstvo za prosveto v potrdilo. 6. septembra 1949 je v Uradnem listu LRS (št. 27/171—49) izšla odločba o zavarovanju okolice

Rakove kotline pri Rakeku na Notranjskem, ki vsebuje predpise, s katerimi je zajamčena ohranitev vseh prirodnih znamenitosti tega kraškega ozemlja.

Viri:

Arhiv Referata za Varstvo prirode (Prirodoslovni muzej) v Ljubljani
† Šerko Alfred, Kotlina Škocjan pri Rakeku (Geogr. Vestnik 1948/49, 195)
Čermelj L., O podzemnih vodnih tokovih primorskega Krasa (Proteus 3, 76).
Kunaver P., Vrnjeni biser (Plan. Vestnik 1948,178). — Kras živi (Proteus 1948/49, št. 7).
Rutar S., Rakovska kotlina in Cerkljiško jezero (Plan. Vestnik 1900, p. 40, 72).

Slike:

Mali naravni most: Plan. Vestnik 1900, p. 73.
Mali naravni most: Plan. Vestnik 1948, št. 5-6-7, p. 179.
Veliki naravni most: Plan. Vestnik 1948, 5-6-7, p. 179.
Veliki naravni most: Plan. Vestnik 1900, p. 56, 58.
Velika Karlovica: Plan. Vestnik 1900, p. 79.
Rakova kotlina. Skica. Risal dr. St. Bevk.

Spomeniki slavnih Slovencev

Marijan Zadnikar

V letu 1949 je Zavod za spomeniško varstvo poleg spomenikov NOB posvetil posebno pažnjo spomenikom velikih Slovencev, ki so morda od vse naše spomeniške posesti najbolj vezani na slovensko zemljo, saj nas spominjajo ljudi, ki so na vseh področjih znanosti in umetnosti soustvarjali slovensko kulturo. Prav po tem bi lahko njihove rojstne hiše, domove in njihova poslednja bivališča imenovali kar slovenske narodne spomenike. Vendar je med njimi in ostalimi kulturnimi spomeniki bistvena razlika. Spomeniška pomembnost gotske plastike, romanske cerkve ali Šubičeve slike je v njej sami, ker gre za v sebi zaključeno umetnino, ki je samostojen in enkraten likovni organizem. Rojstna hiša Ivana Cankarja na Vrhniki n. pr., ki celo ni več prvotna niti ni pomembna kot primer bodisi kmečke ali meščanske hiše določene starosti, pa je kljub temu kulturni spomenik, ker se veže z rojstvom našega največjega pisatelja, kar ji posredno daje spomeniški značaj. Uri budilki n. pr. na splošno nikakor ne moremo pripisovati spomeniške pomembnosti, razen če bi šlo morda za prvi izumiteljski ali sicer tehnično izredno pomemben izdelek te vrste. Majhna ura budilka, ki jo je pesnik Aškerc vedno nosil s seboj in ki ga je spremljala na vseh njegovih potih, pa je nedvomno prav po zvezi z velikim pesnikom spomeniško pomembna in je kot del njegove zapuščine prav tako vredna, da se ohrani, kakor n. pr. žepni črnilnik, ki je pesniku nadomeščal takrat še ne izumljeno nalivno pero in ga je veliki Slovenec uporabljal na svojih potovanjih. Razume se, da je v tem smislu prišteti med spomenike tudi vso literarno zapuščino slavnih Slovencev, njihove rokopise in korespondenco, prav tako pa tudi vse predmete, ki so bili v najožji zvezi z njihovim življenjem in ustvarjanjem. Naloga Zavoda v tej zvezi je torej ta, da zaščiti vse take predmete na svojem mestu toliko časa, dokler ne dobe svojega končnega mesta v muzeju, knjižnici, galeriji, ali pa v za to urejenem poslopu, ki se kot rojstna ali smrtna hiša veže z imenom velikega pokojnika.

Ko je šlo za to, da se neka ustanova prične sistematično zanimati za usodo teh spomenikov in da se ne bi več dogajalo, da so n. pr. rojstne hiše (Aškerc) ali pa grobovi (Grohar) brezbrizno propadali, se je pričel Zavod v okviru posebnega referata zanimati tudi za te »narodne spomenike« in bo Zavod skrbel zanje nekako tako, kakor za ostalo spomeniško posest; vodil bo evidenco nad njimi, zbiral fotografije in skrbel za to, da jih njihovi lastniki oziroma uporabniki, kadar gre za stavbe, v skladu z Zakonom o varstvu kulturnih spomenikov primerno oskrbujejo. Ker je še mnogo rojstnih hiš in domov zaslužnih Slovencev celo brez najskromnejših spominskih plošč, ki bi opozarjale na pomembnost stavbe, bi naj Zavod skrbel tudi za to, da se rojstne hiše in domovi sistematsko opremljajo s spominskimi ploščami. Izvedba in odkritje samo seveda ne bi bila Zavodova dolžnost, temveč naj bi Zavod dajal pobudo za to ljudskim odborom, posameznim strokovnim društvom, SKUDom in ostalim množičnim organizacijam.

Ker predvsem strokovna društva, ki so bila vabljeni k sodelovanju, niso pokazala pravega razumevanja za izpolnitev te svoje dolžnosti, je Zavod v letu 1949 sam oskrbel večje število spominskih plošč za Ljubljano in ostale kraje v Sloveniji. Čeprav to ni njegova naloga, je to storil zato, da bi dal zadostno pobudo in zgled, kako je treba organizirano pričeti reševati tudi to vprašanje. Tako društvom ni preostajalo drugega, kakor organizirati primerno odkritje, s čimer bi počastila svoje vzornike. S tem pa se je seveda nehote ustvarilo mnenje, da Zavod naroča spominske plošče, jih odkriva in da ima celo poseben referat za odkrivanje spomenikov. Zavod tega referata nima, niti ga po svojem namenu ne more imeti, kakor ne more imeti referata za slikanje fresk ali za zidanje novih stavb. Namen in dolžnost Zavoda je varstvo in proučevanje že obstoječih kulturnih spomenikov v smislu Zakona, opozarjanje na pravičen odnos do njih in dajanje pobud za njihovo ohranitev. Prav v istem smislu bo Zavod obravnaval tudi spomenike velikih Slovencev: skrbel bo, da njihove rojstne hiše ne bodo propadale, ker jih morajo po Zakonu o varstvu kulturnih spomenikov lastniki oziroma uporabniki primerno vzdrževati, opozarjal bo na dostojno ureditev njihovih grobov in po potrebi interveniral, kjer bi bili taki grobovi zaradi opustitve starega pokopališča ogroženi, preko Ljudske prosvete pa bo Zavod še nadalje vzpodbujal društva slovenskih književnikov, skladateljev, upodabljajočih umetnikov in ostale organizacije, naj s smiselnim in sistematskim odkrivanjem spominskih plošč izkažejo vsaj na ta način skromno priznanje moži, iz čigar dela tudi oni še sedaj črpajo pobude za lastno ustvarjalnost. V tem smislu vidi Zavod namen svojega referata o velikih Slovencih.

Izvršnemu odboru Ljudske prosvete, ki naj bi letos skrbel za nameščanje spominskih plošč, je Zavod predlagal, naj bi odkrili spominske plošče naslednjim zaslužnim Slovincem:

Kette-Murn, cukrarna v Ljubljani,
Matej Sternen, Verd št. 22,
Jožef Petkovšek, Verd št. 24,
Ivana Kobilca, Ljubljana,
Janez in Jurij Šubic, Poljane nad Škofjo Loko,
Dr. Fran Mesesnel, Ljubljana,
Josip Ipavec, Št. Jurij pri Celju,
Hinko Smrekar, Ljubljana,
Niko Pirnat, Idrija,

Slavko Osterc, Veržej,
Janez Trdina, Gracarjev turn
Janez Trdina, Novo mesto,
Oton Zupančič, Vinica,
Danilo Cerar, Ljubljana.

Tudi pri tem delu bo Zavod v okviru referata in v skladu z namenom Zavoda in njegovim delokrogom sodeloval.

Slovenski tehniški muzej

Franjo Baš

Tehniški muzej je smotrna zbirka zgodovinskih in sodobnih spomenikov, ki ponazorujejo produkcijske procese.¹ Kot tak bo Slovenski tehniški muzej na eni strani izraz razvoja naše tehnike, zlasti od rokodelstva dalje, na drugi aktiviziranje spomeniškega varstva na nova, iz sodobnosti izhajajoča področja in na tretji razvojna nujnost našega zgodovinarstva, da se zamore njegovo, predvsem pravnogospodarsko zgodovinsko dejavnost poglobiti in razširiti na raziskovanje in obravnavanje produkcijskih procesov. V zvezi s slovenskimi razmerami je potrebno delo za Slovenski tehniški muzej razdeliti v prvenstveno evidentiranje in zavarovanje tehniških spomenikov, ki mu bo sledilo njihovo zbiranje in grupiranje v znanstveno analiziranih razstavah, s ciljem zgodovinskega in tehniškega izobraževanja najširših ljudskih množic. Vzporedno s spomeniško varstvenim in tematsko razstavnim delom pa bo teklo raziskovalno delo s črpanjem tehniških spomenikov kot novih virov za zgodovino posameznih produkcijskih panog na Slovenskem.

Zgodovina slovenske tehnične kulture je zgodovina zakladov naše zemlje od vode, rud, kamenin in hribin do premogov; zgodovina gozdarstva, poljedelstva, obrti in prometa v najširšem smislu besede ter zgodovina strojne industrije v preteklosti in današnjosti s Titovo petletko in socializacijo. Iz tega sledi, da sestavljajo tehniške kulturne spomenike imena krajev (Krapje, Lončarovci, Železniki in podobno), ledin (Trebnik, Cojzarica i. p.), cerkve s patroni posameznih produkcijskih panog (Miklavž, Krišpin, Barbara i. p.), v mestih in trgih obrtniških ulic ali predelov (Barvarska ulica, Pungart i. p.), v vaseh podobna vulgarna hišna imena (Kuhar, Tovornik i. p.); nadalje tradicija na opuščene rudarske rove, kamnolome; gozdarsko, lovsko, ribiško in poljedelsko orodje, živinska oprema; bivališča v vseh svojih konstruktivnih sestavinah; obrtniški inventar in obrtniške naprave ter izdelki kakor mere, uteži; produkcijske naprave in produkcijske priprave za rudarstvo in predelovanje rud, lesa, zemlje, tekstilij, usnja in kož, maščob, voska, mlinarstva in drugega hranilstva do pekovstva in lectarstva; vinogradništva in kletarstva v vseh odtenkih rokodelstva in domače obrti; obrti in industrije s parnim, električnim ali motornim pogonom; končno promet v vseh oblikah prometnih sredstev od tovarništva, brodov, cest in mostov do železnice, pošte, avtomobila in aero-

¹ Umestno bi bilo, seznaniti javnost s programom Slovenskega tehniškega muzeja v posebni brošuri, ki bi jo množično razširili med ljudstvo; ker to ni mogoče, naj v ta namen služijo periodična krajsa in pregledna poročila. (Primerjaj moje poročilo »Slovenski tehniški muzej« v Ljudski Pravici dne 12. marca 1950.)

plana ali radia. Poleg teh primerov tehniških spomenikov imamo pisane, tiskane, risane, slikane in načrte, ki bodo v veliki meri mogli nadomeščati tehniške naprave in priprave proizvodnega značaja, iz česar sledi nujnost, da bo Slovenski tehniški muzej vseboval tudi arhivski in knjižni oddelek.

Misel Slovenskega tehniškega muzeja se je rodila z rastjo naše današnje industrije. Pred časom so n. pr. na Jesenicah napredni železarji začeli zbirati gradivo za železarski muzej. Jesenicam je sledila Kropa, kjer so domačini postavili z zbirko domačih umetno kovaških izdelkov izhodišče za krajevno tehniško razstavo. Železniki so smotrno pristopili h konserviranju historičnega plavža in vključili v bodoči delovni plan muzej krajevnih železarskih dejavnosti. Od muzejev je Pokrajinski muzej v Mariboru pričel s predpripravami za ustanovitev prirodopisnotehnoškega muzeja in s študijem tehniških spomenikov na terenu, ki je vodil n. pr. do spomeniškega zavarovanja Verhovškove fužinarske kovačije nad Framom. V začetku 1950 pa je Minister za znanost in kulturo imenoval pripravljalni odbor za Tehniški muzej s predsednikom prof. ing. C. Rekarjem, ki je pričel z načelnim obravnavanjem tehniško muzejskih vprašanj in z evidentiranjem tehniško-muzejskega gradiva.²

Pripravljalni odbor je ugotovil, da je potrebno slovensko tehniško muzejsko delo usmeriti v te-le smeri: v organizacijo krajevnih tehniških zbirk, h katerim spadajo tudi novi tehniški ali tehnološki oddelki v že obstoječih muzejih, nadalje v organizacijo osrednjega Slovenskega tehniškega muzeja v Ljubljani, z nalogo, prikazati zgodovinski razvoj na Slovenskem aktivnih tehnik in vzporedno s tem v zaščito tehniških spomenikov na terenu.

Slovenija ima vrsto krajev, ki so se razvili in ki so do danes ohranili kakor n. pr. Kropa ali Železniki značaj obrtniškega selišča. K bistvu in značaju takega selišča spada ohranitev njegovega krajevnega življenjskega značaja z zavarovanjem njegove horizontalne in vertikalne izoblike v domačinski povezanosti z okoliško pokrajino. K zavarovanju historičnega izraza kraja pa spada kot slika dejavnosti v kraju tudi zbirka izdelkov, ki so ga v zgodovini razvili in ki ga tudi danes označujejo; to zbirko naj upravljajo krajevni ljudski odbor ali odločilno krajevno industrijsko podjetje, ki se tako vključi na eni strani v sodobno in bodoče spomeniško varstveno delo Zavoda za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije; ki jo nadalje vodi kot vzgojno in učno zbirko za današnje in bodoče krajevnih produkcijske kadre, pri čemer pa mora biti organizacijsko

² Pripravljalni odbor je svoje delo osredotočil na naslednje programne točke:

1. Evidenca vseh spomenikov industrijske dejavnosti in sicer, kje se nahajajo in v kakšnem stanju, da bi mogel pokreniti vse, da se v smislu zakona o varstvu spomenikov zaščitijo in ohranijo, da se ne uničijo in razgubijo ali izginejo.

2. Zbiranje odnosno odkupovanje zgodovinskega orodja in obratnih naprav za muzej odnosno v kolikor se unikati ne bi mogli odstopiti, da napravi kopije, modele, ali makete.

3. Zbiranje načrtov, slik, opisov, spominov in podatkov za arhiv tehniškega muzeja in razvid o tem, kje se tako gradivo nahaja.

4. Podati pregledno sliko o pridobitvah planskega gospodarstva, o napravah, ki so nastale v okviru petletke in zbrati vzorce predmetov, ki so se prvič izdelali po osvoboditvi v Jugoslaviji kakor n. pr. prva prenosna motorna žaga, nove vrtnalne naprave itd.

5. Nuditi pomoč pri ustanavljanju krajevnih muzejev tam, kjer so za to dani razlogi in realne potrebe ter že obstoječim muzejem pri ustanavljanju novih tehniških oddelkov.

V celoti je namen Slovenskega tehniškega muzeja, smotrno zbrati vse tehniške pridobitve Slovenije v zgodovinskem razvoju produkcijske tehnike in jih nazorno predočiti ljudstvu v sestavu celotnega tehničnega razvoja.

povezано s pripravljalnim odborom za Slovenski tehniški muzej. Na uspehlih primerih Jesenic, Kroke in Železnikov so se krajevni predstavniki, Zavod za varstvo spomenikov in pripravljalni odbor za Slovenski tehniški muzej znašli pri sistematično razdeljenemu delu, ker je v vseh živela ista spomeniška in kulturna tehniška miselnost ter tovariška skupnost enakovrednih sodelavcev.

Navedeni načrti ali primeri dela izhajajo iz krajev z obrtniškim značajem; naloga drugih krajevnih predstavnikov bi bila, da dajo pobudo za njim ustrezno spomeniško varstveno obravnavanje njihovega okraja ali krajevnega tehniškega izročila. Pri tem bo mogoče agrarno tehniško preteklost ohraniti predvsem v zemljevidih, skicah, risbah, fotografijah in načrtih, vendar jo bo mogoče tudi z izvirnimi spomeniki vključiti v agrarni oddelek Slovenskega tehniškega muzeja. Obratno od večine starejših tehniških muzejev,³ ki vključujejo zlasti obrt in industrijo, bo imel Slovenski tehniški muzej nalogo, predstavljati slovensko tehniko v njeni celoti. Za to pa nudijo tudi naši agrarni predeli najraznovrstnejše gradivo; vzemimo za primer samo naše vinogradništvo, kjer je po prehodu vinogradov v ljudsko last še vrsta orodja, ki je izven porabe. Če nima zadruge ali državno posestvo namena ali možnosti, da ga zavaruje kot glasnike dobe pred ljudsko demokratično Jugoslavijo, ima kulturno dolžnost, da se poveže z najbližjim muzejem. Če je orodje rokodelski izdelek, bo vključeno v muzejsko etnografsko zbirko, če ima obrtni ali industrijski značaj, pa v tehniško; v obeh primerih pa je poizkušati, da ne ostane samo pri enem predmetu, temveč da se zbiranje nadaljuje, dokler ni pokazan proces proizvodnje od pričetka do konca. K preši spada n. pr. vse, od brente za grozdje do vedra za mošt; ali k sodu vse od vedra za mošt do vlaka za vino ali črpalke za pretakanje. Primere za način sodelovanja pri Slovenskem tehniškem muzeju najdejo interesenti v zbirkah že obstoječih muzejev v Mariboru, v tamkajšnjih pripravah za prejo in tkanje ali v začetnih zbirkah železniškega gradiva; v vinarskem oddelku muzeja v Ptuj; v bogati razstavi jarmov v Posavskem muzeju v Brežicah, ali v pripravah za izdelovanje klobukov in glavnikov v Škofjeloškem muzeju. Pribor za konzum spada n. pr. po svojem okolju v etnografski ali v umetnoobrotni oddelek; v tehniški pa kot zadnji člen njegovega izdelovanja, torej v zbirko glinene ali steklarske produkcije od surovine do glaviranja ali rezanja. Podobne primere za sodelovanje s Slovenskim tehniškim muzejem bo nudilo gozdarstvo (n. pr. produkcijski proces od gozda na planini do lesnega skladišča v papirnici), poljedelstvo (od motike do kašte), travništvo (od srpa in kose do jasli) itd. Vse to kaže, da bo vsak kraj hranil predmete, s katerimi bi mogel prispevati k Slovenskemu tehniškemu muzeju ali za tehniške oddelke v naših podeželskih muzejih. Poleg tega pa imamo pri nas še vrsto kmečkih hiš in poslopij, ki so vredna, da se zlasti s konstrukcijskimi sestavinami za bodoče zavarujejo kot kulturni spomeniki, kar se je v vrsti primerov tudi že izvedlo.

Bolj kot agrarni, vendar še vedno manj kot obrtniški spomeniki so se vključili v delo s Slovenskim tehniškim muzejem spomeniki naše industrije, brez katerih je tehniški muzej nemogoč zlasti z njeno sodobno industrijsko revolucijo. Industrije zamorejo prispevati arhivsko gradivo, zlasti načrte v času, ko ti zastarijo; z ustanavljanjem lastnih tovarniških zbirk vseh izdelkov, ki bi začasno služile za učila tovarniškemu tehnikumu in ki bi se predale čez

³ N. pr. Conservatoire des arts et des métiers v Parizu, Kensingtonski muzej v Londonu, Nemški muzej v Münchenu ali Tehniški muzej na Dunaju.

določen čas muzeju; z zbirkami izdelkov za današnje razstave lokalne in republiške industrije ali pa da bi tovarna izdelala za muzej od vsakokratnih izdelkov n. pr. dvoje primerov. Izdelki so eden od tehniškomuzejskih ponazoril industrije; enako pomembni so stroji in z njimi surovine, ker šele s temi bo v muzejski razstavi mogoče predočiti potek proizvodnje. Za bodoče tehniško zgodovinsko razlaganje in komentiranje industrijske današnjosti pa bodo služili zlasti načrti in tovarniško arhivsko gradivo sploh.

Če se bodo pri zavarovanju in zbiranju obrtnih agrarnih in industrijskih spomenikov za Slovenski tehniški muzej znašli zgodovinsko in tehnično zainteresirani, se bodo tem pri spomenikih prometnega značaja morali pridružiti tudi geografi. Vozarska postajališča ob cestah, brodniške ceste, tovarniške in potovske steze in poti, postajališča in vezališča splavov, brode ali primerjalno geografijo selišč s starimi deli pred in novimi po železnici bodo ugotavljali predvsem fotografi, geografi in kartografi. Pri zbiranju gradiva za sejmarstvo se jim bodo pridružili interesenti, ki zgodovinsko čutijo ali zasledujejo razvoj, medtem ko bodo delo na spomenikih prometnih sredstev od ceste z vozom in od mosta do železnice, pošte in aeroplana morali vršiti strokovnjaki, ki se bavijo z zgodovino svoje stroke. Vsi ti pa bodo navezani na tisoče posameznikov, ki — vsak v svojem kotičku Slovenije — poznajo historičnotehnične podrobnosti kraja ali posedujejo posamezne prometne spomenike, pa naj bo to samo fotografija nekdanjega broda na Savi, ribniška krošnja ali pa koš za nošnje paških česjen na Koroško. Posebno pozornost je posvečati strokovnim in arhivskim prometnim spomenikom, ki bodo zaradi značaja n. pr. mosta, lokomotive ali avtomobila šele z načrti in opisi omogočili vsestransko prometnomuzejsko razstavo z razvojnim prerezom preteklosti, ki ustreza v prometu vlogi produkcijskega procesa v kmetijstvu, obrti in industriji.

Slovenski tehniški muzej bo mogel nastati samo s sodelovanjem vseh Slovencev. Pripravljalni odbor je samo iniciativni organ, ki pa bo moral postati zvezni organ vseh strokovnjakov in ljubiteljev, ljudskih oblasti ter podjetij, od katerih je vsakdo sposoben, da doprinese svoj delež za muzejsko ustanovo, ki bo morala postati razvojni izraz našega gospodarstva, naše znanosti in naše prosvete. Operativno je za to potrebna čim širša mreža zaupnikov, ki bi vsak v svojem okolišju ugotavljali tehniške spomenike, se v zvezi z njimi povezali s pripravljalnimi odbori ali z Zavodom za spomeniško varstvo LRS ali z najbližnjimi podeželskimi muzeji in ki bi nadalje zbirali tehniško zgodovinsko tradicijo, stavljali predloge ter delovali v svojem kraju kot izvršni organi pripravljalnega odbora ali Zavoda za spomeniško varstvo. Pri dejstvu, da bo Slovenski tehniški muzej v svojem prikazu produkcijskih procesov razvojna slika tudi našega socializma, je upravičen apel na vse oblasti in podjetja, poklicne in znanstvene organizacije ter domačijsko usmerjene posameznike, da vzamejo v svoj delovni program tudi Slovenski tehniški muzej. Osrednje oblasti LRS so to že storile in s tem dale vsem najlepši vzgled, zlasti Ljudski tehniki in Ljudski prosveti. Za začetek dela naj velja pravilo: Evidenca spomenikov tehniške kulture v kraju, podjetju ali na domu in poročilo o teh Pripravljalnemu odboru za Slovenski tehniški muzej v Ljubljani, Marmontova ulica (Institut za metalurgijo).

O čiščenju in urejevanju registratur

Modest Golia

V zadnjih mesecih preteklega leta so izšla navodila o čiščenju in izločevanju spisovnega gradiva iz registratur vseh ustanov, od najvišjih do najnižjih. Med razlogi, zakaj naj bi se čiščenje in ureditev registratur izvedla, je bil izmed najvažnejših ta, da bi bila uvedena preglednost med nakopičenimi spisi, obenem bi pa pri tem našli tudi novih surovin za naše papirnice. Misel ni bila slaba. Edina in kardinalna napaka pa je bila storjena z navodili, ki niso bila dosti jasna in celo drugo z drugim v nasprotju. Poleg tega je bila ta akcija zamišljena in prvotno tudi izvajana edino po administrativni plati, dočim drugih vidikov niso jemali resno v poštev, kljub temu, da so bili predvideni v navodilih, zlasti zaradi tega ne, ker je čiščenje izvedlo izključno administrativno osebje. Ti nameščenci so seveda gledali predvsem na trenutno operativno vrednost izločenega spisa, kaj je in kaj bo važno za zgodovino, tega poznanja pa ni nikakor mogoče od njih zahtevati. Zaradi tega je Predsedstvo vlade LRS imenovalo komisijo, ki je bila sestavljena iz arhivskih strokovnjakov in je izvršila ponovni pregled.

Slehernemu mora biti na prvi pogled popolnoma jasno, da taka akcija ne zadeva samo javnih ustanov, ampak tudi zgodovinarja, ki mora bdeti nad tem, da se ne uničijo dokumenti, na podlagi katerih bodo znanjci pisali zgodovino naše dobe. Osrednji državni arhiv Slovenije hrani n. pr. administrativne spise za deželo Kranjsko od 16. stoletja do 1945. skoraj nedotaknjene, sedaj pa bi bila s takim čiščenjem napravljena vrzel in sicer v dobi, ki je prelomna in tako važna v slovenski zgodovini.

Zato bi rad ob tej priložnosti nanizal nekaj misli, ki so se porodile pri teh pregledih. Važne in upoštevanja vredne so ne le za arhivarja, ampak za slehernega, ki mu je pri srcu varovanje kulturnih spomenikov. Zlasti Zavodovi zaupniki bodo na podlagi teh ugotovitev lahko o pravem času postavili besedo na pravo mesto in preprečili škodo, ki bi se sicer morebiti zgodila.

Pojem, kaj je zgodovinsko važen dokument, je skoraj nemogoče opredeliti, zlasti pa za spis, ki je komaj nastal, ker skoraj nikdar ne razpolagamo z za to potrebnimi komponentami. Saj vendar ne vemo, ali bo v bodočnosti kraj, kjer je bil spis izdan, zgodovinsko važen, prav tako tudi ne vemo za osebo, ki ji je bil namenjen ali ki ga je izdala. Zato je čiščenje registrature pod vidikom zgodovinske važnosti skoraj popolnoma nemogoče in nedopustno.

Pustimo pa to splošno ugotovitev ob strani in si oglejmo nekatere posebne vidike, na podlagi katerih se je vršilo čiščenje.

Prvo vprašanje, ki ga je treba razčistiti, je: na kakšen način je mogoče rekonstruirati zgodovino? Ali jo je mogoče samo na podlagi okrožnic, ki jih je izdala neka ustanova in ali niso mogoče k temu potrebni še spisi, ki pripejo od podrejenih ustanov in se nanašajo na okrožnice? Nedvomno je, da je treba okrožnico shraniti obenem s prispelimi spisi, ne pa jih uničiti, češ da se prepisi nahajajo pri podrejenih ustanovah. Pomisliti moramo namreč, da je pošiljatelj večkrat prehodna ustanova, katere registratura ni samo neurejena, ampak se večinoma pri razpustu porazgubi in uniči ter na ta način propade tudi prepis. Na osrednji ustanovi, ki je stalna, pa bi ostal spis ohranjen in v zvezi z drugimi spisi, ki so jih poslale druge ustanove v tisti

zadevi, pomenil veliko vrednost za proučevanje dotične panoge gospodarstva, ki jo izvaja osrednja ustanova v zvezi s svojimi podrejenimi ustanovami.

Nadalje, ali je mogoče določiti smernice oziroma navodila v nekaj vrsticah, pri vsej bohotni razpredenosti našega gospodarstva? Nikakor ne! Zlasti pa ni točno in jasno navodilo, naj se izloči spis, ki je izgubil svojo vrednost. Na prvi pogled bi bilo to navodilo mogoče sprejemljivo, če ga podrobneje premostrimo, spoznamo, kar smo že zgoraj na splošno ugotovili, da lahko izgubi spis sicer administrativno vrednost, a v istem trenutku pa lahko zadobi zgodovinsko važnost. Zato se nameščeneec, ki mu je poverjeno čiščenje in izločevanje spisov, znajde v zagati, iz katere ni druge poti, kakor da pusti spise nedotaknjene in neha s čiščenjem. V nasprotnem slučaju pa bi vzel preširoke kriterije in delal škodo ne le zgodovini, ampak tudi sebi pri tekočem poslovanju ter bo hodil ponovno brskat in iskat po kupu, kjer so izločeni spisi, ker jih bo gotovo v doglednem času spet rabil.

Spisi, ki nastajajo v uradu, so večinoma zažnamovani v delovodnikih. Imamo pa tudi spise, ki so prišli v urade na ta ali oni način in so ostali neregistrirani. Nekateri nameščenci so take spise brez pomišljanja izločili, češ saj niso nastali v tekočem uradnem poslovanju. Ta misel pa je popolnoma zmotna. Spomnil bi samo na primer, kjer je neki tajnik sprti uničeval spise in poročila, ki jih je zahteval od referentov za posamezne sektorje dela, in sicer samo zaradi tega, da bo imel čisto mizo. Ta poročila res niso bila registrirana, a so dragocen dokument, ki bi razčlenil in osvetlil trenutno problematiko določenega sektorja. In zato se tak spis mora hraniti.

Iz tega premišljanja bi se dalo izvesti mnogo zaključkov. Najvažnejša ugotovitev pa je, da je treba pri čiščenju tekoče registrature posebne previdnosti in vestnosti, da se ne bi uničili dokumenti, ki bodo služili v prihodnosti za dokaz naporov in dela našega ljudstva v prvih obdobjih socialistične izgradnje. V nasprotnem slučaju ne trpi škode le zgodovinsko gradivo, ampak tudi tekoča administracija in celotne registrature lahko postanejo neuporabne. Zlasti pa se ne sme vršiti izločevanje spisov prenaglano in kampanjsko, temveč z vsem preudarkom in po ustaljenih smernicah. K delu je treba poklicati arhivskega strokovnjaka, ki bo dal primerna navodila. Doslej izločene spise pa, ki niso več važni za operativno, naj bi vsaka ustanova odločila iz tekoče registrature in shranila na zdravem in primernem prostoru pod varstvom nameščenca, ki ima čut za hrambo spisovnega gradiva.

Vsak, ki ima kakršno koli možnost za ohranitev spisovnega materiala, zlasti pa Zavodovi zaupniki, naj bi budno pazili na njegovo hrambo. V primeru uničevanja naj bi takoj opozorili prizadete činitelje, naj preprečijo škodo, obenem pa jih seznanili z zakonskimi predpisi o varstvu arhivskega materiala in sicer:

Splošni zakon o državnih arhivih, z dne 21. januarja 1950. Ur. l. FLR, VI./L 2 - 115.

II. Kazenske določbe:

10. člen. Kdor uniči ali poškoduje zgodovinski arhivski material ali ga spravi v tujino brez poprejšnjega dovoljenja pristojnega državnega organa zato, da bi onemogočil ohranitev ali uporabo takega materiala v znanstvene in druge splošno koristne namene, se kot storilec kaznivega dejanja kaznuje z odvzemom prostosti in s prisilnim delom do enega leta.

11. člen. Z upravno kaznijo odvzema prostosti do treh mesecev ali s kaznijo poboljševalnega dela do treh mesecev ali z denarno kaznijo do

50.000 din se kaznuje za prekršek odgovorni vodja, oziroma druga odgovorna oseba v uradu, ustanovi ali organizaciji kakor tudi posameznik, ki:

1. ne hrani vestno zgodovinskega arhivskega materiala, ki ga ima on sam oziroma urad, ustanova ali organizacija, ali ki ga ne zavaruje pred okvaro ali uničenjem;
2. onemogoči upravičenim uslužbencem državnih arhivov nadzorstvo nad hrambo zgodovinskega arhivskega materiala;
3. ne obvesti pristojnega državnega arhiva o zgodovinskem arhivskem materialu, ki se najde pri njem;
4. onemogoči organom državnih arhivov uporabo zgodovinskega arhivskega materiala, ki ga ima on sam oziroma urad, ustanova ali organizacija;
5. poškoduje zgodovinski arhivski material ali ga uniči brez poprejšnjega dovoljenja pristojnega državnega arhiva.

12. člen. Upravni kazenski postopek o prekrških, določenih v tem zakonu, vodi in izreka kazni Izvršni odbor, Okrajnega, Mestnega oziroma Rajonskega ljudskega odbora.

Republiški minister oziroma predsednik komiteja, ki je pristojen za vprašanja znanosti in kulture, lahko namesto Izvršilnega odbora, Ljudskega odbora za vsak storjeni prekršek uvede upravni kazenski postopek in izreče kazen.

Poročilo o delu Zavoda v prvem polletju 1950

1. REFERAT ZA SPOMENIKE NOB:

Bolnica Gornji Hrastnik: obnovitvena dela so v celoti končana. Preostali material je bil odpeljan k drugim objektom.

Jelendol: Bolnica je na novo postavljena. V tej zvezi je bilo napravljenih 24 novih oken s šipami in 5 novih vrat. Popravljeni so vse barake. Kuhinja, ki je tudi zahtevala novih popravil, je dobila nov zidan štedilnik. Na novo je bila postavljena krušna peč. Vsi objekti so na novo prebeljeni, pota nabrunčena. Izdelana je tudi operacijska miza in postelja.

Baza 20: vse je urejeno in obnovljeno: stara baraka je sedaj dvignjena in spodzidana, dobila je nova tla, streha je na novo prekrita, vloženih je dvojje novih oken. Stene so v notranjščini obite s papirjem, teren med barako in kuhinjo je nabrunčen. Nad barako je postavljenih 9 novih klopi in 9 m dolge stopnice. Kuhinja je dobila novo s škodlami krito streho, nova tla, police in mizo.

Agitprop: baraka je dvignjena in spodzidana ter od prvotnega mesta odmaknjena za pol metra. Predelane so postelje, tla do kuhinje pa so nabrunčena. Spalnica za kuharice je na novo prekrita ter narejene nove stopnice, ki vodijo v kuhinjo. Med barakami je postavljenih 6 miz in 13 klopi.

Cvetkova baraka: je dvignjena in spodzidana, stranske stene obite z lepenko, notranjščina pa s papirjem.

AFŽ baraka: je dvignjena, spodzidana in na novo prekrita.

Vidmarjeva baraka je dvignjena, spodzidana, zunanje stene so obite z lepenko, notranje s papirjem, pragi so novi.

Baraka za stražo: je na novo prekrita, dobila je nov strop.

Baraka stari CK: je na novo prekrita, strop popravljen z deskami, napravljena so nova lesena tla. Zunanje stene so obite z lepenko.

Baraka novi CK: je obita znotraj s papirjem, popravljen je prag in stopnice. Kuhinja za stražo je prekrita z lepenko.

Baraka za zaščitno četo: je na novo obita s papirjem.

Baraka Mihe B.: je zunaj obita z lepenko, znotraj s papirjem, streha je popravljena, magacin pa na novo prekrit s škodlami. Ena baraka je prekrita z opeko, druga manjša pa je znotraj obita s papirjem, zunaj z lepenko. Stranišče je popravljeno in na novo prekrito.

Bunker 42: je popolnoma na novo zgrajen, izvršena je izolacija in kamuflaža. Za bunker se je porabilo 80 kub. metrov jelove hlodovine.

Bunker 44: je za enkrat obnovljen v notranjščini. Ostali material je pripravljen.

Osredek: Bunker IOOF je bil v celoti obnovljen.

Ljubljana: obnovljena in za obiske dostopna je tiskarna Toneta Tomšiča v Šubičevi ulici.

Bolnica Franja: Tudi v letošnjem letu so se nadaljevala večja obnovitvena dela v Franji. Barake so spodzidane, razen dveh so že vse v celoti obnovljene. Bolnica je bila 9. maja odprta za obiske.

II. REFERAT ZA UMETNOSTNE SPOMENIKE:

Ptuj — Minoriti: Zaščita minoritske cerkve v Ptuj, ki je bila bombardirana 3. jan. 1945, se je pričela z dokončnim čiščenjem terena 15. maja 1950. Od zgodnje gotske arhitekture iz srede 13. stoletja sta ohranjeni v vsej višini obe vzdolžni steni prezbiterija ter spodnji deli ladijskih sten z vsemi arhitekturnimi členi, po katerih je možno rekonstruirati prvotno stanje. Cerkev bo ohranjena kot razvalina in bo z nasadi vključena v zelenje in v park ter tako v celoto Ptuja kot izrazitega zgodovinskega in spomeniškega mesta. Zaščita sama se bo izvedla tako, da se izenačijo ladijske stene do enotne višine, prezbiterij pa se zavaruje na ta način, da se obe vzdolžni steni, od katerih se severna nagiba navzven, povežeta medseboj z močnimi železnimi vezmi, pozida se porušeni vzhodni poligonalni zaključek, vse zidovje pa se na vrhovih in v razpokah zalije s cementom, da se prepreči nadaljne razkrajanje vezilnega ometa zaradi vlage. O pomenu spomenika in o zaščitnih delih bomo obširneje poročali v naslednji številki Varstva spomenikov.

Prilesje pri Plaveh: Pod cerkvijo Sv. Ahaca z znamenitimi gotskimi freskami je Okrajno gradbeno podjetje v Gorici kopalo gramoz za briški vodovod in je bila zaradi tega nevarnost, da se izpodkopyana cerkev poruši. Podjetje je bilo opozorjeno na nevarnost, ki grozi kulturnemu spomeniku in je prenehalo z nadaljnjim odkopavanjem.

Grad pri Slovenj Gradcu — Sv. Pankracij: Da se ohrani gotska arhitektura z izrednim monolitnim stebrom kot nosilec oboka, je potrebno nujno popravilo vse strehe, ker delna popravila v tej tehniki kritja (kamenite plošče) niso uspešna. Delo je v teku.

Boreča pri Gor. Petrovcih — Sv. Ana: Vaški cerkveni odbor je sklenil ob poznogotski podružnici z lesenim nastrešnim stolpičem postaviti nov zidan opečni zvonik. Ker bi bilo s tem popolnoma spremenjeno sedanje stanje celote, za kar pa ni dejansko nobene potrebe in je stavba v sedanji obliki najbolj skladna z okolico, se Zavod ni strinjal z nameravano gradnjo in je odklonil gradbeno dovoljenje. V kolikor bi bila za to nujna potreba, se lahko obstoječi nastrešni zvonik obnovi v isti obliki in v istem materialu.

Senčur pri Kranju: Zaradi gradnje združnega doma so krajevni faktorji nameravali odstraniti kapelico v trikotu na križišču cest, zgodnje delo arhitekta Vurnika. Ogled je pokazal, da za odstranitev ni nobenega razloga in se namera ni izvršila.

Groblje pri Domžalah: Uprava ekonomije Ministrstva za gradnje je v nasprotju z zakonom o spomeniškem varstvu in brez obvestila Zavodu porušila baročno kapelico z Jelovškovimi freskami. Ogled je pokazal, da je v cerkvi sami, ki je zlasti pomembna po Jelovških freskah in baročni opremi trenutno skladišče gradbenega materiala in je Zavod zahteval izpraznitev stavbe zaradi njene spomeniške pomembnosti.

Šmarna gora: Zavod je izdal dovoljenje za namestitev hidrometeorološke opazovalnice v cerkvenem stolpu, ki ne bo bistveno spremenila obstoječega stanja in značilne oblike strehe.

Jezerko — stara cerkev Sv. Ožbalta: S pocinkano pločevino je bila popravljena cerkvena streha.

Žužemberk — Sv. Nikolaj: Južno steno med vojno poškodovane cerkve z znamenitimi freskami in za ta teritorij umetnostno geografsko važnimi »odprtimi linami« za zvonove, ki je bila zaradi zadetka na večji površini prebita, je na lastno pobudo popravil župni urad sam. Zavod je oskrbel potrebni material (salonit) za popravilo 15 kv. metrov cerkvene strehe ob zvonikovi steni.

Ilirska Bistrica — Sv. Trojica: Podružnico, ki stoji tik nad železniško progo nasproti kolodvora je nameraval MLO podreti zaradi postavitve skladišča za les, o čemer pa Zavoda ni obvestil. Ugotovljeno je bilo, da gre sicer za teritorialno tipično stavbo iz leta 1648, vendar brez posebne spomeniške pomembnosti. V kolikor bi bila odstranitev nujno potrebna, Zavod ne bi vztrajal na ohranitvi.

Ljubljana — Zadržna gospodarska banka — Miklošičeva cesta 10: Narodna banka je zaprosila za dovoljenje, da bi prebelila spodnje prostore, v katerih je zaradi temne slikarije delo otežkočeno. Ker je stavba s svojo slikarijo v narodnih motivih dokument prizadevanj našega stavbarstva po prvi svetovni vojni v smeri ustvaritve nacionalne arhitekture, ki pa se ni uveljavila, Zavod ni pristal na beljenje, temveč je predlagal naj se stene po potrebi oblože z lesenitom, ki se lahko poljubno obarva, slikarija pod njim pa se ohrani.

Št. Jošt nad Kranjem: Leta 1948 je udarila v cerkev strela, zaradi česar je zgorelo vse ostršeje in škodlasti strehi na obeh zvonikih. Župni urad je oskrbel nov strešni stol in je bila streha prekrita s kamenitimi ploščicami, ki jih še izdelujejo v Zalem logu. Oba zvonika sta bila zasilno prekrita z dvokapno streho iz desk. Ker se je obok nad zvonovi zrušil že ob velikem potresu leta 1895 in je sedanja zasilna streha slaba, zaradi česar je ogrožen znani zvon iz leta 1834 s Prešernovim napisom, je potrebno napraviti definitivno streho. V ta namen se prekrije prostor za zvonove z betonsko ploščo, ki bo nadomestila ob potresu zrušeni obok, istočasno pa bo služila za streho, dokler se ne obnovita obe škodlasti strehi v prvotni obliki.

Ptujska gora: Podrobno poročilo glej v posebnem članku v tej številki Vestnika.

Zanigrad — Slov. Istra: V dveh poletnih mesecih je ekipa pod vodstvom prof. Maks Kavčiča odkrila ca. 50 m² fresk v ladji, dočim so v apsi skoraj popolnoma uničene. Freske pripadajo prvi polovici 15. stoletja in predstavljajo prizore iz Pasiona, svetniške legende, Sv. Nedeljo, Pohod in Poklon Treh kraljev, Poslednjo sodbo itd. Poškodovani deli sten so bili na novo ometani in prebarvani, istočasno pa popravljena tudi cerkvena streha iz kamenitih plošč.

Leskovec v Halozah: Za novo barvanje cerkvenega zvonika, katerega pločevinasto streho je pričela razjedati rja, je Zavod oskrbel potreben material.

Konjice — pokopališka cerkev Sv. Ane: Stavba iz 16. stoletja, v kateri je Tattenbachova grobnica, je potrebna temeljitega popravila strehe. Zavod je izposloval les za strešni stol, delo bo vodil nadžupnijski urad v Konjicah v lastni režiji.

Visoko pod Kureščkom: Znamenito podružnico iz 14. stoletja z gotskim patroniranim stropom in freskami Janeza Ljubljanskega iz leta 1443 so vaščani uporabljali za senik. Po naročilu Zavoda je bila cerkev izpraznjena. Nova okna, ki so sicer pripravljena, zaradi negativnega odnosa lokalnih faktorjev do kulturnega spomenika niso mogla biti nameščena.

Golo nad Igom: Ker cerkev ni zadostno zaprta, so neodgovorni ljudje dragoceno baročno opremo poškodovali.

Vrb nad Želimljani — Sv. Peter: Pri znameniti srednjeveški podružnici s freskami (15. stoletje), ki je bila v norranjščini požgana, vendar so freske ohranjene, je nujno potrebno namestiti nova vrata. Zaradi nerazumevanja lokalnih faktorjev niso mogla biti nameščena.

Cerknica: Nabavljen je bil potrebni material za obnovo kazalnih plošč na uri župne cerkve.

Dravograd — Sv. Vid: Streha na zvoniku romanske stavbe, ki je bil pred leti na novo prekrit s pločevino, je bila letos s strani proštirskega urada s pleskanjem zavarovana pred rjo.

Žeželj pri Vinici: Zaradi močno poškodovane strehe je pričel razpadati lesen strop, ki je od leta 1943 izpostavljen padavinam. Zato so morali umakniti oba stranska oltarja, ki sta bila prav tako ogrožena. Zaradi pomembnosti predvsem lesenega velikega oltarja z

mnogimi plastikami in bogato arhitekturo, je potrebno stavbo zaščititi pred nadaljnjim propadanjem. Delo bo v sodelovanju in po navodilih Zavoda vodil župni urad.

Gosteče pri Škofji Loki: Streha pri vsestransko znameniti podružnici je izredno slaba zaradi česar je resno ogrožen lesen renesančni strop, ki je najbogatejši te vrste v Sloveniji. Župni urad je bil na to opozorjen in bo s sodelovanjem Zavoda izvršil potrebna popravila.

Turnišče — stara cerkev: Po svojih freskah iz konca 14. stoletja izredno pomembna stavba nujno potrebuje temeljitega popravila strehe. Južna stran je bila deloma popravljena, za severno pa je potrebnih 1500 komadov strešne opeke. Župni urad se je obrnil na Zavod za potrebno nakaznico.

Ljutomer — baročni portal pri cerkvi: Kamenite plastike in arhitektura iz prve polovice 18. stoletja so v slabem stanju. Delo bo izvršeno, čim bo na razpolago potreben strokovnjak.

Razkrižje: Župni urad namerava v lastni režiji popraviti zvonik, na katerem je zaradi posledic vojne zgorela streha in vse leseno ogrodje. Zvonik je najnovejši del (iz leta 1907) cerkvene stavbe iz leta 1799. Načrte za novo streho na zvoniku bo Zavod vskladal s celoto.

Križna gora pri Ložu: Ker cerkev ni zadostno zaprta, so v zadnjem času nekulturni obiskovalci lepo baročno opremo močno poškodovali. Polomljene so lesene plastike, razbit lestenc iz barvastih stekel, zrušena streha nad prižnico, uničene orgle, razbita intarzirana baročna omara v zakristiji in ves inventar odnešen. Po naročilu Zavoda bo župni urad v Starem trgu oskrbel nova vrata na južni strani, dočim bodo ona v nasprotni strani zazidana.

Bezuljak pri Begunjah pri Cerknici: Med vojno je vihar odnesel zvonikovo streho pseudogotske oblike, ki ni bila v skladu z značajem stavbe. Župni urad je nameraval obnoviti streho v isti obliki in istem materialu (pločevina). Po ogledu je Zavod svetoval obliko štiristrane piramide prekrite z bobrovci, kar je stilno bolj ustrezno in lažje izvedljivo.

Mirna: Med vojno požgan grad je bil kasneje miniran. Letos so pričeli ponovno rušiti ostanke gradu in odvažati material. Zavod se je pri krajevnih faktorjih zavzel za ohranitev razvaline.

Otočec: V teku je zasilna zaščita nosilnih zidov v obsegu gotskega jedra. Delo vrši ekipa, ki je obnavljala spomenike NOB na Rogu. Ker pa se je na otok in celo v grad vselila farma rac je Zavod proti naselitvi protestiral pri Ministrstvu za državne nabave.

Ptujski grad: V drugem nadstropju, kjer je bila začasno postavljena zbirka slovenskih najdb, so pričeli trohneti stropovi. Napravljen je načrt, da se, ali zamenjajo posamezni tramovi, ali da se strop obesi na železne nosilce, tako, da ostane štukatura očuvana.

Mariborski grad: V gradu, kjer je danes muzej, je bilo v viteški dvorani ugotovljeno leglo hišne gobe. V teku so obsežna restavratorska dela. Poročilo priobčimo kasneje.

Grm pri Novem mestu: Zaradi slabe peči se je v zimskih mesecih zakadil strop s štukaturo in slikarijo iz 17. stoletja v dvoranci nad glavnim vhodom. Uprava državne kmetijske šole bo letos ponovno restavriral strop, dvoranca pa bo služila le reprezentančnim namenom.

Turjak: Ogled požganega in obstreljevanega gradu je pokazal, da je stanje razvaline še vedno zadovoljivo in še vedno je računati na restavracijo gradu v celotnem obsegu. Ponovno je treba popraviti in obiti s strešno lepenko zasilno streho nad takozvano »lutrovska kapelo«
z gotskimi freskami.

Vurberk: Zavod je dal dovoljenje za delni odvoz materiala iz lani zrušene stene. V tretjem nadstropju so se pokazali ostanki gotskih fresk s prizori iz svetniškega življenja.

Ribnica: Brez Zavodovega dovoljenja in vednosti so letos zaminirali še ostali del požganega, sicer dobro ohranjenega ribniškega gradu. Ker se od gradu ne da ničesar več rešiti, Zavod vztraja vsaj na ohranitvi obzidja s stolpi.

Novo mesto: Zavod je odklonil načrt, da se vrtovi ob Krki pod starim mestnim obzidjem zasujejo z namenom, da se razširi pot, ki danes vodi po starem obzidju, ki razmejuje spodnje in gornje vrtove ob Krki. Zavod je predlagal, naj bi se pot razširila v zgornje vrtove, tako, da bi ostal nespremenjen značaj ostankov nekdanjega mestnega obzidja in se ne bi pokvarila krajinska slika.

Virmaše — *gotski križ v znamenju*: Zaradi ogroženosti je Zavod dal dovoljenje škofjeloškemu muzeju, da prepelje križ k restavratorju. Po restavraciji se bo križ postavil v eno od bližnjih cerkva.

Konjice — *kip Sv. Janeza*: Na dvorišču ekonomije Tovarne usnja je stal kamenit kip sv. Janeza Nepomuka iz 18. stoletja. Zavod je dal dovoljenje za prevoz kipa v celjski muzej.

Volče — *gotsko znamenje*: V delu je restavracija gotskega znamenja z reliefi Vstajenja, Križanja, Matere Božje in škofa. Znamenje je razstavljeno, posamezni deli očiščeni in sedaj se natapljaajo z apeno vodo. Pripravljen je tudi kamen za popravilo baze, ki je sedaj prevlečena s cementom.

Štatenberg — nadaljuje se delo na restavraciji štukature in slikarije. Delo se je osredotočilo na glavno dvorano. Podrobnejše poročilo pričbimo kasneje.

Krakovo — relief Matere božje iz 13. stoletja. V zvezi z restavracijo je bil relief prepeljan v prostore bivše protestantske cerkve, napravljen pa je tudi načrt za drenažo kapelice (Mušič—Detonijeva).

Kostanjevica — v režiji ministrstva za gozdarstvo je bil v dvotretjinskem obsegu prekrit vzhodni trakt z arkadami. Dela se bodo nadaljevala. Leta 1946. započeta restavracija nekdanje cistercijske cerkve se bo v letošnjem letu končala s provizornim prekritjem zidov nad snopi in kapiteli. Prezbiterij se bo predvidoma v celoti prekril.

Stari grad — v načrtu je letos zasilno prekritje nosilnih zidov z enokapnicami. Material je že pripravljen.

Krupa — *grad v Beli krajini*. Iz kapele, ki je po svoji arhitekturi nepomembna in razpada, so bili prepeljani v Metliko trije kameniti renesančni epitafi.

ŠTIČNA

V sodelovanju z institutom za arhitekturo na univerzi v Ljubljani je pričel Zavod sistematično proučevati spomenike romanskega stavbarstva v Sloveniji. To področje je v primeri z ostalo in predvsem z gotsko arhitekturo mnogo manj raziskano in bo treba še temeljitega proučavanja, da bomo dobili o dobi, v katero spadajo najstarejši spomeniki arhitekture pri nas (nekako od l. 1000 do 1250), vsaj tako jasno sliko, kot nam jo nudi srednjeveško stensko slikarstvo. Posamezni drobci o romanski arhitekturi so sicer raztreseni po vsej umetnostno zgodovinski literaturi, vendar do prvega resnejšega poizkusa obravnave srednjeveške arhitekture do l. 1430 pokojnega umetnostnega zgodovinarja Jožeta Gregoriča ne moremo z njimi računati kot z znanstveno neoporečnimi prispevki v tej smeri. Tako so na primer skoraj vsi tlorisi, v kolikor sploh obstajajo, idealizirani in znanstveno neuporabni, ker ne upoštevajo pogostih nepravilnosti v srednjeveški arhitekturi. Ena glavnih nalog sistematskega proučavanja romanske arhitekture je prav verno posnemanje tlorisov in prerezov, risanje stavbnih detajlov, fotografiranje in beleženje novih izsledkov.

V tej smeri je Zavod pričel proučevanje najprej na samostanski cerkvi v Stični. Pričeto delo bo nadaljeval tako, da bo sistematsko obdelal posamezne zemljepisno zaokrožene predele in predvsem dosedaj že znane spomenike romanske arhitekture v Sloveniji.

ŠTANJEL

V vrsti proučevanj naših najpomembnejših urbanističnih spomenikov, mest in starih naselij, v zvezi z izdelavo zaščitnih pravilnikov, od katerih je nekaj že izvršenih, je Zavod s sodelovanjem instituta za arhitekturo v decembru 1949 podrobno proučil morda najzanimivejši urbanistični in arhitekturni spomenik našega Krasa — Štanjel. Utrjeno kraško naselje zavzema z gradom zapadno pobočje že v rimski dobi naseljenega griča. Značilna razporeditev ulic z mikavnimi pogledi in predvsem kamenita arhitektura, ki sega v večini objektov še v gotsko dobo, se zrašča s pobočjem, kot bi bila izklesana iz njega. V vsem naselju prevladuje kot izključno gradivo kamen, iz katerega so domači kamnoseki izdelali portale in okna, ki z značilno posnetimi robovi še spominjajo na gotiko. Kamen služi tudi za kritje streh (škrilj), za konzolne nosilce stropov, za lijake in celo za žlebove, ki jih nosijo kameniti držaji. Kras se je s svojim bogastvom — kamnom tu prav edinstveno izrazil.

Na podlagi katastrskega načrta so bile označene vse stavbno pomembne hiše, izvršeni nekateri tlorisi, zrisani razni detajli, posnet tloris porušenega renesančnega gradu in župne cerkve z značilnim gotskim prezbiterijem, ki je v notranjščini sicer barokizirana, na zunanjščini pa hrani na opornikih izredno množino kamnoseških znakov, ki so važen pripomoček za ugotovitev sorodstvenih zvez med posameznimi spomeniki gotske arhitekture. Nadalje je bilo izvršenih večje število foto posnetkov, risb in barvnih skic. Vse to gradivo bo služilo za poznejšo monografsko obdelavo Štanjela, kamenitega mesta na našem Krasu.

III.

Referat za etnografske spomenike

Referat je vodil nadzorstvo nad zaščitnimi objekti na terenu, predvsem v okolici Kamnika. Med drugim je moral urejevati tudi razna vprašanja med lastniki zaščitnih objektov in oblastnimi organi. Zavod je interveniral za gradbeni material. Z začasno odločbo Zavoda so bili preventivno zaščiteni sledeči objekti: Vahova in Mohorjeva hiša v Ljubnem, Polenčeva hiša v Puštalu pri Škofji Loki, Srakov dom v Lipovcih, Horvatov dom v Bogojini, Prežihova kmetija na Prežihovem vrhu, kmečka hiša na Sinjem vrhu št. 67.

IV.

Referat za arheološke spomenike

Izdana je bila zaščitna odločba za numizmatično zbirko tov. Hern Marije, Mirje št. 2. Izdano je bilo dovoljenje za arheološko izkopavanje na bivšem Jakopičevem vrtu v Ljubljani in na prostoru pred Srednjo tehnično šolo.

V.

Referat za varstvo prirode

Ministrstvo za znanost in kulturo je izdalo in objavilo zaščitne odločbe za drevesni park Dvor-Hotemež, gozdni park v Fazaneriji pri Murski Soboti in drevesni park v Sežani.

Ministrstvu za znanost in kulturo so bili predloženi v objavo osnutki naslednjih zaščitnih odločb:

Za Kalvarijo, Badlov vrh, Grajski log, Piramido (Maribor), Mariborski otok na Dravi, potem za Zrkovske loge ob Dravi, za Zadnji kraj Cerkniskega jezera, za Kačje smreke na Koševniku pri Idriji, za cemprinov nasad na Kladjeku na Pohorju, za širši zeleni pas okrog glavnega mesta Ljubljane, za drevesni park Rafut pri Gorici, za 2 alpineta, 2 arboreta, 1 gozdni rezervat, 1 večji planinski predel in za sotesko Mlinarico — vse v Trenti.

VI.

Referat o slavnih Slovencih

Kranj — Prešernova hiša: Mestni ljudski odbor v Kranju, poverjeništvu za prosveto, urejuje Prešernovo hišo v pesnikov muzej. V ta namen bo po načrtih ing. arch. M. Mušiča stavba dobila obliko, kot jo je imela v Prešernovem času. Okna na glavni fasadi dobe spet kovana dvodelna zunanja krila, kot so še ohranjena na zadnji fasadi, v Prešernovi pisarni se odkrije pozneje ometan lep lesen strop, namesti se izpričana prvotna črna kuhinja v prvem nadstropju in vse stene pobarvajo v toplem sivem tonu, ki je bil ugotovljen pod novejšimi beleži. Vsa oprema v stanovanjskih prostorih prvega nadstropja se bo prilagodila Prešernovemu času, dočim bo pritličje z vitrinami izrazito muzejsko razstavno urejeno.

Dela bodo predvidoma končana do obletnice smrti 3. decembra.

Kranj — pokopališče: Zaradi opustitve starega mestnega pokopališča bo ves obzidan prostor spremenjen v park, v katerega pa bodo vključili Prešernov in Jenkov grob ter še dva pomembnejša nagrobnika.

Cerovec v Jeruzalemskih goricah — dom Stanke Vraza: V zvezi z bližajočo se stoletnico pesnikove smrti (24. maja 1951) bo njegova rojstna hiša, ki je skrajno zapuščena in razpada, pod vodstvom muzeja v Mariboru primerno obnovljena.

Resolucija Muzejskega sveta

Muzejski svet, zbran na svojem drugem zasedanju v Ljubljani dne 22. do 25. maja 1950, sprejema po referatih, ki so bili na zasedanju podani in po vsestranski diskusiji naslednje zaključke:

1. Ugotavlja, da se muzeji in galerije ter Zavod za spomeniško varstvo LRS od osvoboditve do danes v novi, Titovi Jugoslaviji storili znaten korak naprej.

2. Pri delu teh ustanov pa so se pokazale določene pomanjkljivosti in težave, in to organizacijskega, kadrovskega, strokovnega, tehničnega in ideološkega značaja. Zato muzejski svet sprejema naslednje zaključke:

Splošne naloge

1. Muzej je ustanova, ki s svojim notranjim delom zbira, ohranja in znanstveno proučuje muzejsko gradivo, ter s stalnimi in znanstvenimi razstavami opravlja ljudsko - izobraževalno delo.

V ta namen je potrebna notranja izgradnja muzejev in smotrna popularizacija muzejskih ustanov. S tematskimi razstavami, priprav vodnikov, organizacijo vodstev in predavanj, kar vse naj pripomore k življenjski vključitvi muzejev v izobraževanje najširših ljudskih množic.

2. Muzejski svet ugotavlja, da je osnovno vprašanje večine muzejev vprašanje primer-
nih prostorov. Posebno težko je stanje prostora centralnih muzejev Narodnega, Etnografskega in Prirodoslovnega v Ljubljani ter Muzeja NOV v Ljubljani. Kot najbolj nujen zasilen ukrep se priporoča adaptacija podstrešja v stavbi Narodnega muzeja v Ljubljani, ureditev lapidarija v Celju in Ptuj, prostorov Zemljepisnega muzeja v Ljubljani in novomeškega muzeja v Novem mestu.

3. Novo snujočemu se muzeju v Novi Gorici je treba dati formalne osnove razvoja v organizacijskem pogledu, kakor tudi v pogledu prostorov.

4. Ugotavlja se, da je stanje sistematskih zbirk v depojih kritično in da je treba neodložljivo pristopiti k reševanju tega vprašanja s tem, da se za depoje uredijo primerni prostori, da se energično pristopi h konservaciji zlasti inventarizaciji predmetov na strokovno znanstvenih temeljih. Pri inventarizaciji naj se posamezne ustanove v odnosu modernih muzeoloških principov poslužujejo tistega načina, ki najbolj ustreza značaju njihovih zbirk. Voditi je treba dohodno knjigo, glavno knjigo inventarja in pripadajoče kartoteke.

5. Muzejski svet smatra za potrebno, da se prouči možnost in potreba oddelitve znanstvenega dela od upravnega.

6. Pozivajo se uprave muzejskih ustanov, da podrobno prouče notranjo organizacijo muzejskega dela na svojih ustanovah (sestaneke vodstva, sestanki muzejskega kolektiva, delavni sestanki, sindikalne podružnice itd.).

7. Muzejski svet ugotavlja pomanjkanje muzejskih kadrov in v ta namen priporoča:

a) prouči naj se stanje muzejskega kadra po strokah, muzejih in izobrazbi.

b) Muzejski svet apelira na Ministrstvo za znanost in kulturo, na muzejske uprave, na Univerzo in LŠM, da skupno prouče možnost usmerjanja mladih kadrov v muzejske poklice in študentov na Univerzi v prakso v muzejih.

c) Muzeologijo je treba kot posebno disciplino uvesti v univerzitetni učni program.

č) Že obstoječi kadri se morajo izpopolnjevati s tečaji, strokovnim študijem, delom na terenu, ogledi drugih muzejev v državi in z muzeološkimi ogledi v inozemstvu.

d) z vsemi silami je treba delati na tem, da Svet za znanost in kulturo čimprej izda novo uredbo o muzejsko konservatorski stroki, s čimer se bo izboljšalo težko ekonomsko stanje muzejskih uslužbencev.

Z ozirom na dejstvo, da so muzeji in Zavod za spomeniško varstvo ustanove, ki šele nastajajo, apelira Muzejski svet na Komite za zakonodajo pri PV LRS, da se izvzamejo iz določbe o nemožnosti novih namestitev.

8. Muzejski svet ugotavlja potrebo tesne medsebojne povezave muzejev LRS in to pri planiranju, inventariziranju, restavriranju, delu na terenu in povsod kjerkoli se pokaže potreba.

9. Za neovirano izvajanje plana v muzejskih ustanovah je nujno potrebno, da so krediti točno fiksirani v proračunu in da se v teku leta ne zmanjšujejo.

Prav tako je neobhodno potrebno, da se prouči možnost hitrejša in rednejša nabave muzejskega tehničnega materiala ter obleke in obutve za terensko in interno delo.

Muzej narodne osvoboditve

Muzej NO je prvenstveno organizacijska naloga našega muzejstva zaradi potrebe dviganja patriotičnega duha, izgradnje nacionalizma, ohranjanje dragocenih borbenih tradicij našega naroda, ter krepitev bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov.

Da bi se mogla ta naloga izvršiti, predlaga muzejski svet, da se ustanovi Sekcija za muzej NO pri Muzejskem svetu, sestoječa iz predstavnikov CK KPS, IOOF, Muzeja NO, Zveze borcev, Zavoda za spomeniško varstvo ter praktičnih muzejskih strokovnjakov. Kot prvo nalogo te sekcije smatra muzejski svet, da ugotovi, ali je ljubljanski grad primeren za izoblikovanje stalne razstave muzeja NO, ki je neodložljiva.

Zbirke NO v kompleksnih muzejih naj se pridobijo in upravljajo v tesni povezavi z Zvezo borcev in Muzejem NO.

Narodno - zgodovinski muzej

11. Muzejski svet ugotavlja potrebo ustanovitve Narodno-zgodovinskega muzeja kot centralne muzejske ustanove LRS. Osnuje naj se poseben pripravljalni odbor, ki bo imel za nalogo, da ugotovi tematiko in razstavne možnosti takega muzeja. Ob tem se ugotavlja potreba, da se v zvezi s tem prouči vprašanje koroškega muzeja in muzeja beneške Slovenije ter sploh muzeja Slovencev v tujini.

Muzejski svet poudarja, da bo možna organizacija narodno-zgodovinskega muzeja samo v sodelovanju muzejskih strokovnjakov z arhivariji in zgodovinarji.

Mestni muzej v Ljubljani

12. Muzejski svet ugotavlja nujnost avtonomnega muzeja mesta Ljubljane kot glavnega mesta LRS. Priporoča, naj se formira posebna komisija pri muzejskem svetu, ki bo proučila razdružitev muzeja mesta Ljubljane od ostalih muzejev in arhivov in to v času, da bo konkretno mogoče planirati delo muzeja Ljubljane za leto 1951.

Narodna galerija

13. Spričo dejstva, da je Narodna galerija potrebna galerijska ustanova LRS in da je njeno bivanje v sedanji stavbi zaradi namere po drugačni uporabi stavbe ogroženo, muzejski svet apelira na pristojne oblasti, da se prepreči uporaba poslopja Narodne galerije za druge namene.

Zavod za varstvo kulturnih spomenikov

14. Zavod za varstvo kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije upravlja svoje varstvene dolžnosti na terenu v povezavi z muzeji. Muzejski svet ob tem ugotavlja:

a) načelno naj nepremični in premični spomeniki ostanejo na mestu, kjer so, dokler niso v svojem obstoju ogroženi.

b) Zavod naj pripravi seznam prioriternih spomenikov in izvede njihovo zaščito z odločbo v »Uradnem listu LRS«, vzporedno s tem pa naj v »Varstvu spomenikov« objavlja vsebino posameznih, z odločbo zaščiteneh spomenikov.

c) Zavod naj ljudsko izobraževalno uveljavlja varstvo spomenikov, s tem da izvaja njihovo vsestransko popularizacijo ter podvzame primerne korake proti kršitvam spomeniškega varstva.

č) Svoje naloge bo mogel Zavod voditi le tedaj, ako bo s pomočjo muzejev izvedena decentralizacija spomeniškega varstva na ta način, da bodo krajevni muzeji središča zaupniške mreže njihovega področja in operativni izvrševalci varstvenega dela.

- d) Nujno potrebno je, da se v Zavodu čimprej namesti pravni referent in arhitekt.
e) Potrebno je, da se v Svet za urbanizem pri Ministrstvu za komunalne zadeve vključi zastopnik Zavoda za varstvo spomenikov.

Muzeji in sorodne institucije

15. Iz narave muzejev, zlasti Narodno-zgodovinskega muzeja, Muzeja NOB in kompleksnih pokrajinskih muzejev izhaja nujnost, da zaradi znanstvenega pripravljanja muzejskih ponazoril tvorijo arhivi sestavni del muzejev.

16. Muzejski svet pozdravlja ob ustanovitvi Tehničnega muzeja sodelovanje inženirjev in tehnikov pri slovenskem muzejstvu kot nove sodelavce pri naših muzejih. Apeliramo na vse muzejske ustanove, da store vse za čimprejšnjo povezavo tehničnih strokovnjakov z našimi muzeji in našim spomeniškim varstvom.

17. Muzeji naj tesno sodelujejo z muzejskimi društvi, ki naj predstavljajo učinkovito pomoč upravam muzeja pri njihovem strokovnem in ljudsko prosvetnem delu. Muzejski svet pa ugotavlja potrebo, da se muzejska društva aktivirajo in da se zlasti pritegne v njihovo članstvo mladina.

Strokovna literatura

18. Muzejski svet poudarja potrebo po reorganizaciji revije »Varstvo spomenikov« v spomeniško muzejsko glasilo.

Muzejski svet energično apelira na pristojne faktorje, da store vse, da obstoječe muzealne revije redno izhajajo.

Končno poudarja muzejski svet potrebo, da Svet za znanost in kulturo FLRJ zagotovi potrebne devize za nabavo inozemske znanstvene literature iz muzejskih strok in da se ta literatura smotrno razdeli.

Zaključek

19. Končno muzejski svet izjavlja, da bodo muzejske ustanove z vztrajnim strokovnim prizadevanjem vsega muzejskega kolektiva LRS in ob tesnem sodelovanju z organi ljudske oblasti in množičnimi organizacijami doprinesle svoj delež k izgradnji socializma in prevzgoji ljudskih množic ter tako najbolje opravljale svojo nalogo.

V Ljubljani 24. maja 1950.

POPULARIZACIJA SPOMENIŠKEGA VARSTVA

Z. M.

Poleg člankov v dnevnikih in časopisih in z ilustracijami opremljenih v Tovarišu, ki naj seznanjajo ljudi s spomeniki samimi in s potrebami njihovega varstva, je živa beseda tista, ki morda pade na najbolj rodovitna tla. Predavanja s skioptičnimi slikami, ki jih bo Zavod postopoma imel po vsej Sloveniji, imajo namen prikazati tako spomenike same kakor opozoriti na njihovo pravilno varstvo.

V tem smislu je dalo prvo pobudo SKUD »Ivan Cankar« v Tržiču, katerega sekcija za spomeniško varstvo je zaprosila Zavod za predavanje, člani sekcije pa so se še podrobno seznanili s problemi spomeniškega varstva na svojem področju. Prav tako je Zavod v okviru Ljudske univerze v Metliki s predavanjem opozoril na umetnostne spomenike Slovenije in najznačilnejše med njimi prikazal tudi v sliki. Za enako predavanje je zaprosila tudi Srednja veterinarska šola v Ljubljani, katere slušatelji so se kljub svoji stroki, ki je močno oddaljena od področja umetnosti, živo zanimali za naše kulturne spomenike.

Zavod je s podobnimi predavanji vedno pripravljen seznanjati ljudi z našo spomeniško posestjo in se bo rad odzval, če bi posamezno društvo ali Ljudska univerza kjerkoli v Sloveniji želela predavanje s področja Zavoda.

Obraz domovine

Emilijan Cevc

Prav na kratko bi rad opomnil na nekatere momente, ki nanje vedno znova pozabljam ali pa si pred njimi toliko časa nalašč zatiskamo oči, da se bo končno zgodilo, da jih bomo prisiljeni zapreti, ker se bomo zgrozili nad storjenim zlom. Naj povem že takoj v začetku in z enim stavkom, kar bi vam rad s tem člankom približal:

Varujmo obraz domovine!

Saj se je že nekajkrat zgodilo, da je kak samotni glas kriknil to prošnjo v dnevni hrušč, toda odmeva ni našla. In vendar gre za vrednote, ki bi jih morali ljubiti z vsem srcem — saj je z njimi povezano vse naše življenje in korenini v njih prav tisto, kar nam daje pred vsem svetom znamenje samobitnega, kulturno tvornega naroda.

Varstvo domačije je samo razširjen pojem varstva kulturnih in prirodnih spomenikov, zajet v širokem okviru domovinskega prostora in zemlje na kateri živimo. Gre torej za varstvo slovenske stvarnosti, kakršna se je izoblikovala v stoletjih našega življenja na teh tleh; organsko in po srcu pomerjene stvarnosti.

Zakaj posebno poudarjam povezavo s srcem? Prav zato, ker je naš čas po vsem svetu le prepogosto bolan na srcu. To je bolezen, ki je nismo krivi sami in je ne ozdravi nobena papirnata modrost, »tuja modrost«, kot jo je imenoval Cankar. Svoje korenine ima v času, ki je bil našemu današnjemu dogajanju diametralno nasprotje, ko je bilo edino pravilo izkoriščanje živega in mrtvega, narave in človeka, v želji po dobičku, ki pa ni bil namenjen skupnosti. Pri tem ni odločal glas srca, ampak rezki zven denarja. Zato smo pozabili, da je veselje važna postavka v človeškem življenju.

In bolezen, ki je razjedala srce, je razjedala tudi obraz domovine. Tisočkrat je bil prebičan — in prav zato je vreden še večje ljubezni. Zgodilo se je, da smo se morali odreči celo lepoti, če smo hoteli živeti. Nismo utegnili pomisliti, da imamo pravico do nje. Nič čudnega, če so se nam pri tem oči tako utrudile, da še danes, ko dihamo z novimi in svobodnimi pljuči, često ne znamo izluščiti pravega razmerja iz grenke lupine navade in njenih predsodkov, tako da često očitamo predsodke prav zato, ker smo z njimi preobremenjeni.

Priznati moramo — dokler nismo mogli zavestno in svobodno oblikovati svoje usode, tudi nismo mogli varovati domovinskih lepot. Preutrujeni smo bili, da bi znali ločevati med lepim in neokusnim, kadar je šlo za vsakdanje potrebe, ki jih je narekovalo življenje, povrhu pa nam ni nihče nudil opore pri tem delu. Noben zakon in nobena oblast nam nista stala ob strani — kajti v oblasti ni odločal tisti, ki mora prvi bdeti nad svojim okoljem — narod sam. Danes moramo pokazati svojo revolucionarnost tudi po tej strani, da se ogiblremo napakam, ki jih je zakrivil zlasti kulturni kaos med obema

vojskama s svojim podpornikom, industrijskim kapitalizmom, ki je kot nevaren plevel dušil vse, kar je ustvarilo srce.

Toda skušajmo zdaj поблиže določiti pojem varstva domovinskega obraza:

Rekli smo že, da zajema ta pojem tudi ostale panoge varstva kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti, da pa je po svojem delokrogu širši. Gre za ohranitev tako posameznih arhitekturnih momentov kot celih naselij, vasi, mest — zadnje obsega že tako urbanistični referat varstva spomenikov! — vse pa gledano v celotni povezavi s pokrajino, v kateri živi in s katero je zgodovinsko povezano. Gre torej za to, da ohranimo posameznim predelom in celim pokrajinam določen in zanje specifičen izrazni pečat, ki ga je ustvarila že narava sama, nato pa človek v tistih plodnih trenutkih, ko je še znal naravi prisluhniti, z njo soživeti ter jo plemenititi. In tega ni mogel doseči drugače, kot da jo je tudi varoval. Pogosto je bilo to sožitje nezavedno — toda utemeljeno je bilo v poštenju in resnosti. Seveda pa se je moralo to razmerje porušiti v času, ko je postalo izkoriščanje narave brezobzirno. Kdor pa

Skaručna s kužnim znamenjem (Foto Ravnik)

ne čuti odgovornosti do narave, do zemlje, na kateri človek živi, je tudi do človeka ne čuti. Tako je postal žrtev tujca naš Kras že pred stoletji — z njim vred pa je bil gospodarsko uničen tudi njegov človek in klimatski pogoji so se tako spremenili, da je postalo življenje na teh kamenitih tleh nad vse težko. Značilno za čas prvih desetletij našega stoletja je bilo, da je skušal vsako prizadevanje po varstvu narave in domačije označiti kot nazadnjaško, kot sovražno napredku ter s tem že v naprej osmešiti vse, ki bi se drznili lotiti se te neenake borbe. Žal, moramo priznati, da usedline te miselnosti še danes žive — kako naj si sicer razlagam uradni dopis, ki ga je prejel naš Zavod in v katerem je bila vsaka intervencija za ohranitev nekega izredno lepega prirodnega kompleksa že v naprej omajana z besedami: »Upamo, da ne boste sentimentalni...« Zavod tedaj res ni bil »sentimentalen« in rezultat je: danes na tistem mestu ni nobene koristne naprave, kraj sam pa je uničen.

Povejmo naravnost: največji sovražnik domačijskega varstva je — ali bolje: je lahko — industrija.

Bled s Karavankami v ozadju (Foto Kunc)

In že slišim klic: »No, vidiš, da si res nasproten napredku!«

Moj odgovor: Ne smemo industrije ovirati, da bi obvarovali podobo kake pokrajine, želimo pa, da ta svoje objekte uredi tako, da ne bodo kvarili okolice. To je vse. Seveda pa ne gre samo za strogo tovarniške objekte, ampak tudi za delavska naselja. Prav ta so skvarila včasih naše podeželje bolj kot karkoli drugega. Življenjski pogoji in potrebe delavca so drugačni kot potrebe kmeta. Kmečki dom je urejen tako, da se vrašča v zemljo, da se z njo zliva — ker to zahteva kmečko delo in gospodarstvo. Življenje delavca pa je pomerjeno po mestu, zadoščajo mu mestno, ali bolje rečeno, predmestno urejeni stanovanjski prostori, kar izoblikuje seveda tip hiše po predmestnem vzorcu, ki pa se v podeželsko okolje prav nič ne prilaga ter je le prepogosto odsev siromaštva. Toda k temu se bomo povrnili še kasneje!

Naši predniki so imeli za lepoto pokrajine izredno tanek, vitalen posluš. Tako je dobila vsaka naša pokrajina svoj poseben, samo njej lasten izraz, ki je produkt naravnih danosti, načina življenja, družbenih razmer, stavbnega gradiva itd. Izoblikovali so se stili posameznih tipov hiš in celih naselij, izoblikoval se je — končno — stil cele pokrajine. To se ni zgodilo čez noč, ampak je posledica stoletnega razvoja in izkušenj.

Troje vrst stavbnega materiala ustreza trem glavnim geografskim prostorom našega ozemlja: les Alpam, kamen primorskemu pasu, glina Panonski ravnini. Tako se zdi, kakor bi v lokalnem gradivu postavljene stavbe pognale naravnost iz domačih tal. Posebno pozornost zasluži tudi kritje streh. Prvinska kritja so: kamenite plošče in korci v mediteranskem pasu, škodle v alpskem, slama v panonskem. Kritje z zarézno ali celo s cementno opeko, ki se kot kuga širi po našem podeželju, spreminja obraz naših vasi ter ga ropa značilnih slikovitih mikov. Tovrstno kritje je le nujno zlo, nikdar pa ne sme postati ideal, kar se danes le prepogosto dogaja.

S tem pa smo že nakazali nekaj momentov, ki jih je treba pri varstvu domovinskega obraza upoštevati. Računati je treba tako z gradivom kot z obliko in s tlorisom in to pri posamezni stavbi kot pri celotnem naselju, tako pri kmečki hiši kot pri zadružnem domu, šoli, cerkvi, gasilskem domu itd.

Človek naravo oblikuje, jo prikraja svojim potrebam. Toda, znova opominjam, njegovo delo se mora zlivati z naravo v eno. Upoštevati je treba prostor in ritem pokrajine. Celotne predele je treba obravnavati kot zaključene enote, stavbe in naselja je treba vanje vkomponirati. Vsak arhitekt mora vedeti, s kakšnim in s kako velikim prostorom mora računati, kako se ta prostor spet deli na manjše enote, sicer ne bo dosegel celostnega efekta. Prisluhniti mora večnostnemu ritmu prostora, ki ga določa pokrajinski relief z gorami, dolinami, vodami, gozdovi itd. Računati mora s tem, ali gre za stavbo v prosti pokrajini ali v sklopu zaključenega naselja. Prosto stoječa stavba učinkuje v svoji okolici kakor spomenik — dober ali slab. Vse pozornosti je treba, da ne skvarimo celotnega pogleda. Stavba se mora ali skromno podrediti okolici ali pa jo mora monumentalno podpreti in podčrtati, kajti domačijska vrednota določene pokrajine je njen bogat kapital, ki ga ne smemo prodati za skledo leče. Napačna ambicioznost ni nikdar na mestu. Vsak stavbenik in naročnik se morata zavedati, da sta za svoje delo odgovorna človeški skupnosti, najprej v določenem okolišju in nato vsega naroda. Kajti sleherni košček naše zemlje je naša skupna last, naše skupno bogastvo, skupna ljubezen. Stavba, pa naj bo to kmečka ali zgolj stanovanjska hiša, gospodarsko poslopje, kozolec, cerkev, kapela, uradno poslopje itd., ne bo nikdar motila, če bo izraz pošteno misleče

volje. S kako pretehtanim čutom so nastajali kmečki domovi, uskladeni v merah in oblikah, lično izdelani, lepo »posajeni«. Kakšne dominante pokrajine so cerkve in gradovi. Mnogokrat je osiromašen izraz celega predela, če tako dominantno odstranimo — to vidimo zlasti pri nekaterih gradovih, ki jih je uničila vojna. Kot primer izredne pokrajinske dominante, ki jo je ustvaril barok, naj omenim le cerkev sv. Trojice v Slovenskih goricah; ne samo, da je mogočna baročna stavba s tremi zvoniki sama po sebi izredno slikovita, ampak je nepogrešljiv poudarek celotne pokrajine, ki bi učinkovala brez nje monotono, tako pa se zdi, kot bi mehki griči zacveteli v pestri roži in zazveneli v posebni pesmi. Drug primer — skromna podreditev hiše pokrajini: dolenske vasi in hiše, ki mežikajo med drevjem, učinkujejo s svojo belino kot okras na zelenini gričev. Isto bi lahko rekli o zidanicah po vinogradih, na katerih učinkuje zelena barva galice včasih kar prešerno-naivno. Ozrimo se na vasi in zaselke po robovih Poljanske in Selske doline, ki so kot lepe ogrlice na prsih hribov. Če pa hodimo po teh dolinah, nas presenečajo vasice, stisnjene v stranske doline, ki jih od daleč niti ne pričakujemo ter nas obenem prepričujejo, kakega pomena je za gorskega kmeta rodovitna zemlja, kateri se je umaknil s svojo hišo prav na skrajni rob polja. Naj mar še posebej opozarjam na izredno mikavnost starih vaških in poljskih znamenj, ki so postavljena pogosto kot nepogrešljiv lepotni akcent na prevalih, križiščih, med skupino dreves in torej niso samo kulturni in zgodovinski, ampak tudi domačijski spomeniki, povezani s celotnim okoljem. — Ali pa pomislimo na pesem slovenskih kozolcev, teh katedral naših polj. To je arhitektura vsakdanjega kruha. Nič ni zlaganega na njej: oporniki so razkoračeni v pradavni moči zemlje, late so kot strune, skozi katere zveni zelenje in luč in bogastvo polja počiva na njih. Zdaj pa pogledimo pošastne kozolce z železobetonskimi stebri, preračunanimi z metri in s svinčnico, ki režejo pokrajino s svojimi strogimi vertikalami in z ostrim grebenom cementnih streh. Čar je ugasnil — ostal je le trpek račun.

Varstvo obraza domovine pa ne ohranja starih form kot samih sebi namenjenih, ampak še bolj kot vzor za oblikovanje novih. Pogledjmo samo naše zadružne domove! Kot središče novega družbenega življenja vasi bi morali biti tudi po svoji zunanji podobi res stvaritve, ki bi bile dorasle svoji nalogi, ne samo praktični, ampak tudi kulturni. Bili so zanje ustvarjeni nekateri tipi, namenjeni posameznim pokrajinskim predelom, toda navadno učinkujejo v svojem okolju vendarle kot tuje telo, ki ne računa s celoto. Narejeni so bili v kabinetih, njih dodelava preračunana na najkrajši čas izvedbe in na najnižje možne stroške — nihče pa ni pomislil, kako bodo pristojali v dano okolje, nihče — vsaj v večini primerov je kazno, da je bilo tako — ni pazil na celoten izraz v sklopu pokrajine, vasi, na silhueto in gmoto, na kraj, ki je lahko prikladen ali neprikladen... Ne smemo suženjsko posnemati starega. Opozoriti pa moramo na stare rešitve podobnih vprašanj, ki naj vzpodbude stvariteljske sile do novih, enakovrednih.

Vprašanje zase so šole! Čudna usoda je pač, da navadno prav šolsko poslopje kazi celo vas, če ne cele pokrajinske podobe — prim. le novo šolo v Češnjicah pri Železnikih! Navadno stoji na takem koncu, da naravnost izzivalno ruši skladen pogled na naselje; tem bolj, ker je večina šol sezidana v tako obupno uradnem stilu, da se v tem lahko kosa le še s standardnimi »k. u. k.« železniškimi postajami. Da na ta način s svojo hladno zunanostjo otrokom že od vsega začetka vlija strah, je razumljivo, tujcu pa sili, ko stopa mimo nje, v nosnice tisti tipični, zadržani vonj, ki ni vezan na prijetne spomine. Ali bi ne

mogli tudi pri šolah najti rešitve, ki bi estetsko in funkcijsko polnovredno služila svojemu namenu — tudi brez pošastnih, ogromnih tovarniških oken?

Šolam se pridružujejo navadno ambiciozne hiše vaških bogatinov — navadno krčmarja in kramarja. Stoje seveda tik ob cesti, da zbodejo popotnika takoj v oči. To so priče denarnega bogastva — pa duhovne revščine in baharije. Če je le mogoče, hočejo biti »gosposke«.

Tudi cerkvam ni bližnja preteklost naklonila boljše usode. V času, ko je izhiral zadnja iskra baročnega sloga in je prevladalo pusto historiziranje, je tudi cerkev izgubila organsko povezavo z okolico. Tuji, večinoma nemški stavbeniki so ji krojili načrte, zato so pogosto te stavbe brez sorazmerja z okoljem, hladne in puste v svoji psevdogotiki, psevdoromaniki in psevdorenesansi — poglejmo n. pr. le župno cerkev v Teharjah pri Celju. In škoda je še večja, ker so se tem stavbam morale umakniti pogosto stare, domačijsko in umetnostno neprimerno mikavnejše prednice.

Poglavje zase so transformatorji in sploh električne napeljave, zlasti kadar gre za daljnovode. Prvi stoji navadno kot moderna strašila že na začetku vasi, kričeče pobeljena, s pločevinastimi vrati . . . Še huje je, kadar se vgnezdijo to čudo kje na vrhu hriba, kot se je zgodilo n. pr. na Križni gori nad Škofjo Loko, od koder bode v oči po vsem Sorškem polju. Električni daljnovodi uničijo včasih cele predele, zlasti gorske doline. Skoraj kakor pravljica se nam zdi poročilo, da so na Koroškem speljali daljnovod pri Groppensteinu tako, da je glavni predel doline ostal nedotaknjen, pa čeprav je bilo treba napraviti nekoliko ovinka čez hrib.

Premalo je, če varujemo samo posamezne spomeniške objekte — varovati moramo tudi ves njihov milje. Zgodi se, da je pripravljen kmet ohraniti staro hišo kot etnografski spomenik, pod pogojem, da se mu tik ob njej postavi nova — posneta po predmestni »vili«. To se je zgodilo celo ob Prešernovi hiši v Vrbi! Drug kričeč primer: mikavna, krajinsko izredno pričevalna cerkvica v Martinjaku pri Cerknici je izgubila svoj mik, ker je podjetni lesni trgovec postavil tik za njo ogromno žago. Popotniku, ki zavije okoli Šmarne gore, se odpre nenavadno lep pogled na Skaručino z baročno cerkvijo na hribcu, na polje z veliko lipo in s kužnim znamenjem pod njo; gozd je na obeh straneh, nad vsem pa gore. Ob koncu vojne pa je na travniku pod cerkvijo zraslo nekaj novih hiš predmestnega tipa — in vsa lepota je, če že ne popolnoma uničena, pa vsaj občutno okrnjena. — Kaj je storila hotelirska podjetnost z Blejskim jezerom! Bled je danes uničen. To ni več del slovenske zemlje, ampak mondeno zabavišče in nič več. Kdor išče oddiha, tja ne bo zašel. — Poglejmo Solčavo. Vas je okupator požgal. Zdaj, ko jo obnavljajo, bi morali bdeti nad njo kakor nad rekonvalescentom, da bo spet zaživela v nekdanjo lepoto. Stisnjena v dolino sredi gora, kjer se kmečke hiše gnetejo okoli kristalne gotske cerkve na višini, ki je vitka dominantna vasi, lahko tekmuje kar s slavnim Heiligenblutom na gornjem Koroškem, ki si ga zaradi estetske privlačnosti lastijo tako tirolski kot koroški vodiči.

Kako je hlastava naglica zadnjih desetletij popolnoma uničila izredno pokrajinsko enotnost, pa nam lepo ilustrira Kamnik. Kdor je pred časom prišel od ljubljanske strani, je zagledal pred seboj izredno ubrano kuliso gričev, na katerih so se nizali arhitekturni poudarki ter se zgoščevali proti Kamniku: grad Križ, ki smo ga prav po nepotrebnem pustili razpasti, na levi, Homec na desni, Zaprice, Stari grad, v sredi pa hrbet z žalsko cerkvijo in Turnom, Mali grad, šutenski stolp . . . Mestece samo se je diskretno skrivalo za gričem,

nad vsem pa so se dvigale gore, prehajajoče iz zelenih predgorij v skalnate vrhove. — Ta pogled je danes uničen. Tropa skromnih delavskih hiš, raztresena po polju, moti manj kot velikansko poslopje nove ljudske šole, ki so jo postavili Nemci, in zraven nje stoječa stanovanjska kasarna.

Kako naj zamerimo preprostemu človeku, zlasti kmetu, če ni znal varovati svoje ožje okolice, če jo je kvaril s stavbami, ki jih je občudoval v mestu. Le pogledjmo polpretekli čas. Ljubljana se je zgledovala na Dunaju in s tem uničila svoj domačnostni izraz. Podeželan je videl predmestne stavbe v Ljubljani, pa jih je, oplojene z neokusom domačih stavbnih mojstrov, zanesel na deželo. Delavec je s pristradanim denarjem postavljal krov svoji družini, kot je pač vedel in mogel, estetika mu je bila deveta briga. Naš čas ne sme podobnih prestopkov več pripustiti. Naša dolžnost je, da stojimo ljudem, ki si ustvarjajo nova bivališča, ob strani in jim pomagamo z nasvetom, pa čeprav bi morali za to ustanoviti poseben posvetovalni urad. Zablodeli okus moramo spet pravilno usmeriti. S tem bomo koristili ne le vsakemu posamezniku, ampak tudi skupnosti. Pospeshevati moramo vse napredne pridobitve, ni pa potrebno, da bi te preglašale vse ostalo. Ne težimo po napredku zaradi napredka samega, ampak zaradi človeka. In ni najmanjši napredek to, če izvedemo pravilno vodeno varstvo domačije!

Napačno je tudi gledišče, ki ga včasih zagovarja celo varstvo prirode samo, da naj namreč ohranimo vsaj najznačilnejše in svetovno znane lepote naše domovine. To bi pomenilo nasuti bogatino vrečo do vrha, siromaku pa vzeti še tisto bore, kar ima. Premalo je, če varujemo pokrajinski izraz tam, kjer je narava sama velikopotezna in razsipna z lepoto — še bolj so potrebni zaščitni ukrepi tam, kjer je narava skromna, da se ohrani vsaj tista drobna lepota, ki eksistira. Posebno velja to za arhitekturne naloge. Pogosto slišimo: saj ne moremo ničesar skaziti, okolica je brez vsakega mika. V tem primeru je še večja dolžnost, da ustvarimo prav arhitekturo, ki bo pokrajino povzdignila.

Kaj pa ceste in železnice? Ritem pokrajine mora biti glavno vodilo tudi pri teh. Ravna cesta ni najkrajša, še manj najlepša. Mostovi se morajo mirno podrežati okolici in ne smejo biti kričava manifestacija tehnike, ki ruši skladnost naravnega okolja. Tudi tu velja, da je treba najti sintezo med naravo in tehniko, da druga drugo podpirata v končnem efektu. In zakaj bi skoparili z drevjem ob cestah?

Kdor gre po prašni cesti, ki pelje v Kamniško Bistrico, odkar se je nekemu kralju zahotelo, da bi se peljal v avtomobilu v svoje lovišče, lahko vidi, kako utegne skaziti kamnolom ne samo tiho lepoto gorske doline, ampak tudi obiskovalčevo dobro razpoloženje. Pobočje je razrito, dolina zasuta z gruščem, vsepovsod stoje polomljene barake, vmes leseni opaži — in v srcu grenkoba. Mnogokrat prav takle kamnolom stori večjo turistično škodo, kot pa gmotno koristi.

Ali je to socialistično gledanje na problem?

Je! In edino, ki je res socialistično. Delovnemu človeku ne dolgujemo samo plačila v denarju, ampak tudi lepoto, oddih. Ne samo tujcu, ki prihaja iz mestnega hrupa, ampak tudi domačinu. To vliva človeku veselje do življenja in s tem novih moči. Nič ne okrepi utrujenih živcev bolj kot nepokvarjena narava, pri čemer moramo posebej opomniti na estetiko gozda. Gozd ima poseben socialni pomen. Ne samo, da najde človek v njem mir in počitek, gozd nudi tudi priložnost za delo, ureja klimo, čisti zrak, regulira vodo. Spomnimo se le strahotnih poplav, ki so v Salzkammergutju povzročile milijardno škodo

samo zato, ker so preveč iztrebili gozd. Prav tako so tudi močvirja urejevalec talne vode, imajo pa tudi lepotni mik. Pri naravi bi morale veljati pravilo, da jo varujemo tako, kakršna je, v kolikor je seveda to združljivo z gospodarskim napredkom in razvojem. Ne smemo pa s tem napredkom pretiravati, ker se lahko pokažejo tudi slabe posledice nepremišljenih korektur narave, zlasti pri regulacijah rek.

Naša domovina je zrcalo našega življenja danes in v preteklih stoletjih. »Kulturno lice kake pokrajine se izraža predvsem v sozvočju del človeške roke in ustvarjajoče volje ter naravnih in značilnih pogojev zemlje, kjer se je človek naselil« (F. Stelè). Varovati obraz domovine pomeni ohranjati njeno nacionalno pričevalnost, obenem pa tudi tiste vrednote, ki vlivajo človeku nacionalni ponos in veselje do življenja. Znamenje socializma je tudi to, da družbe in posameznika ne oropa vrednot preteklosti in lepote domačije. Tudi današnji čas daje domovini svoj veličasten pečat — in pred zgodovino smo odgovorni, da bo ta pečat tak, da nam čez leta ne bo v kulturno sramoto. Če bomo v domovinskem obrazu dosegli skladno sintezo že bivajočega z nastajajočim, bomo tudi po tej poti svojo nalogo častno rešili.

Minoritska cerkev v Ptuj

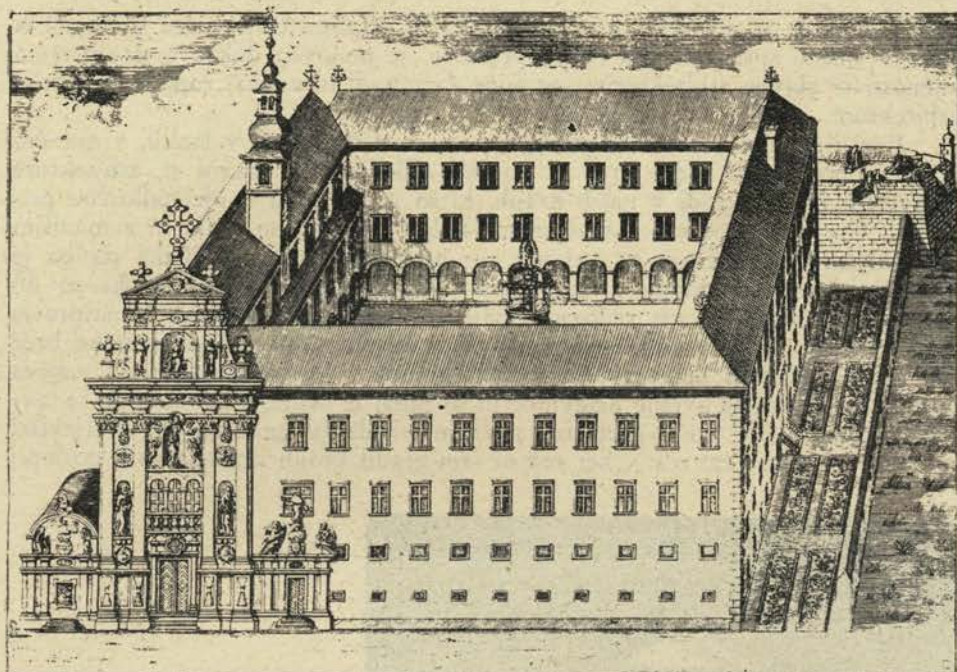
Umetnostnozgodovinski oris in konservacija

Marijan Zadnikar

Eno največjih izgub je v zadnji vojni utrpela slovenska spomeniška posest s porušenjem ptujske minoritske cerkve zaradi polnega bombnega zadetka dne 4. januarja 1945. Več bomb, namenjenih na domnevno nemško skladišče municije, ki pa so jo že mnogo pred bombardiranjem odstranili iz cerkve, je spremenilo enega naših najpomembnejših arhitekturnih spomenikov v ruševino, ki pa se od razvalin onih naših gradov ali cerkva, ki so zaradi brezbržnosti propadale skozi stoletja, razlikuje po tem, da ima na sebi vse znake nasilnega porušenja, ki se javlja v neenakomernem propadu posameznih delov, tako da so n. pr. tisti zidovi, ki bi zobu časa čeprav zanemarjeni verjetno kljubovali še stoletja, bolj poškodovani od onih, pri katerih ne bi pričakovali tolike trdnosti in odpornosti. Kljub temu, da so bile ruševine polnih pet let nezaščitene in je bilo šele letos mogoče pričeti z najnujnejšimi zaščitnimi deli, so ohranile značaj polnovrednega dokumenta, ki bo, čeprav kot ruševina, dobro služil strokovnjaku pri študiju srednjeveške arhitekture. Istočasno pa se bo spomenik, primerno zaščiteno in urejen, ponovno vključil v bogato spomeniško posest ptujskega mesta, jo bistveno dopolnjeval in pričal o težnjah zgodnjegotske arhitekture, ki je ustvarila v Ptuj z minoritsko cerkvijo enega najnaprednejših spomenikov svojega časa pri nas, poleg tega pa bodo zaščitene ruševine dokaz, da je imel tudi naš čas ljudi, ki so razumeli njihovo vrednost in jih ohranili za nadaljnja stoletja.

Pomen beraške arhitekture

Če je bila značilnost samostanske naselbine in cerkve starejših redov ta, da je bila postavljena v samoti in namenjena izključno redovnikom in redovnim potrebam, kar se je zrcalilo tudi v njeni arhitekturi, je značilno za nove

TEMPLVM & MONASTERIVM RR. PP. MINORITARVM PETTOVY ANNO 1696 COMPLETA

Ptuj — minoriti. Po izvršeni barokizaciji je bil izdelan l. 1696 bakrorez vsega samostanskega kompleksa s cerkveno fasado. Za samostanom na desni se vidijo utrdbe v sklopu ptujskega mestnega obzidja

redove, da so se najraje naseljevali ob vhodu v mesto in ob reki. Njihove cerkve so služile istočasno redovnim potrebam, pa tudi mestnemu in kmečkemu prebivalstvu, ki so ga privabljalale zlasti pridige, glavno sredstvo za uresničenje redovnega poslanstva. Prav zato, ker je zavzemala pridiga eno najvažnejših mest na poti k uresničitvi njihovega cilja, jo je morala tudi cerkvena arhitektura prvenstveno upoštevati in ustvariti tak prostor, ki bo lahko sprejel velike množice ljudstva in v katerem bodo vsi poslušalci več ali manj enako dobro slišali govornika. Iz teh potreb je nastal tip tako zvane pridigarske cerkve, velike in preproste cerkvene notranjštine z enotno prostornino. Prav ta okolnost, popolnoma praktično pogojena, pa je postala neizmerno važna za razvoj zapadnoevropske arhitekture. Od starokrščanske dobe pa do pozne romanike je namreč značilna zanjo prostorna neenotnost, bazilikalna delitev prostora na srednjo širšo in višjo ter na nižje stranske ladje. V tem okviru je nastajala tudi vsa cerkvena arhitektura starejših redov. Ker opazujemo v razvoju zapadnoevropske arhitekture in posebno še srednjeveške neprestano težnjo po poenotenju prostornine in ustvaritvi v sebi zaokroženega plastičnega prostora, ki ga je ob koncu srednjega veka do neke mere uresničila gotska arhitektura z ustvaritvijo cerkve-dvorane in ki ga je končno do skrajnosti izoblikoval šele barok z arhitekturo infinitezimalnega tipa, pa moramo prav v tej zvezi poudariti velik pomen arhitekture beraških redov za razvoj celokupnega evropskega stavbarstva. Nastanek pridigarske cerkve z enotno prostornino, ki so jo narekovali in ustvarili popolnoma praktični, življenjski razlogi in še bolj

vpliv, ki ga je ta arhitektura imela na razvoj ostalega cerkvenega stavbarstva prav v smislu sprememb na račun prostora, je ponoven dokaz o prvenstveni važnosti te glavne arhitekturne sestavine za razvoj in značaj zapadnoevropske arhitekture.

Prvi tipi tako imenovane pridigarske cerkve so nastali v Italiji, v matični deželi minoritskega reda. Prav ti so bili odločilni za razvoj te arhitekture v Avstriji in torej tudi v naših krajih, ki so v tem času k njej politično pripadali. Gre za tip cerkve z razmeroma dolgo pravokotno ladjo in z manjšim kvadratnim prezbiterijem na vzhodu kot prostorom za oltar. Taka stavba je bila popolnoma v skladu z določili o zidanju redovnih cerkva, ki so jih narekovala potrebe in vse redovno življenje prevevajoče uboštvo. V nasprotju s cistercijani, ki so gradili svoje cerkve v okviru samostanske družine brez sodelovanja svetnih delavcev, so se beraški redovi pri zidanju svojih cerkva opirali predvsem na svetne delavnice in so imeli le svojega zastopnika, redovnega brata, ki je kot »*prefectus operum*«
nadziral gradnjo in uveljavljal redovne interese. Prav zato, ker red ni sam gradil svojih samostanskih poslopij

Ptuj — minoriti. Monumentalna baročna fasada iz l. 1691 je bila eden najlepših primerov banočne arhitekture v Sloveniji. Antika je bila v 18. stoletju v primeri s stanjem, kakor nam ga kaže bakrorez, nekoliko predelana. (Foto l. 1939 — Pogačnik)

in cerkva, temveč so jih gradile posvetne stavbarske delavnice, so bila potrebna točna in stroga določila, kakšna naj bo predvsem redovna hiša božja, da bo dobro služila svojemu namenu in da bo njen izgled v skladu z redovnim uboštvom. Leta 1260 so izšla kot »statuta capituli generalis Narbonnensis« tudi stavbna določila, katerih značaj je v glavnem prepovedujoč. Paragraf 8. določa: »Cerkve naj ne bodo obokane razen nad velikim oltarjem in še to z dovoljenjem generalnega ministra.« Paragraf 15: »Ker bogata in znamenita oprema nasprotuje uboštvu, odredjamo, da se je treba po krajevnih običajih strogo izogibati tega, da bi hiše božje s slikami, kovanimi izdelki, okni in stebri, ali pa tudi z izredno dolžino in širino, spreminjali v znamenitost.« § 16. je določal, naj ne zidajo zvonikov v obliki samostojnih stolpov, pri čemer so imeli v mislih nedvomno italijanske campanile, pa tudi mogočne zvonike po vzoru romanskih stolnic v Franciji in Nemčiji, dopuščena pa je bila seveda gradnja manjših nastrešnih stolpičev nad vzhodnim ali pa zahodnim delom stavbe. V vseh teh omejitvah so se beraški redovi močno približali določilom za gradnjo cistercijanskih cerkva, posebno kar se tiče zvonika in skromne notranje opreme, ker so bili v svoji prvi dobi, čeprav po namenu redovnega življenja različni od cistercijanov, prvim po strogosti redovnih pravil zelo sorodni. Prav iz strogosti pa so izvirale tudi poprej omenjene omejitve, ki so se sčasoma omilile prav tako, kakor se tudi določil o strogem uboštvu, vsaj v gospodarskem oziru,

Ptuj — minoriti. V letih 1930—32 je bila restavrirana notranjščina. Gotski slavo lok sloni na visokih prislonjenih stebrih z brstnimi kapiteli. Rebra so izredno močna, kar je značilno za zgodnjo gotiko. Baročna oprema je ponovno zaživela v odkriti stari marmoraciji oltarjev in v kontrastu belih plasti, ki v baročnem smislu posnemajo marmor. (Foto po l. 1932 — Spomeniški urad)

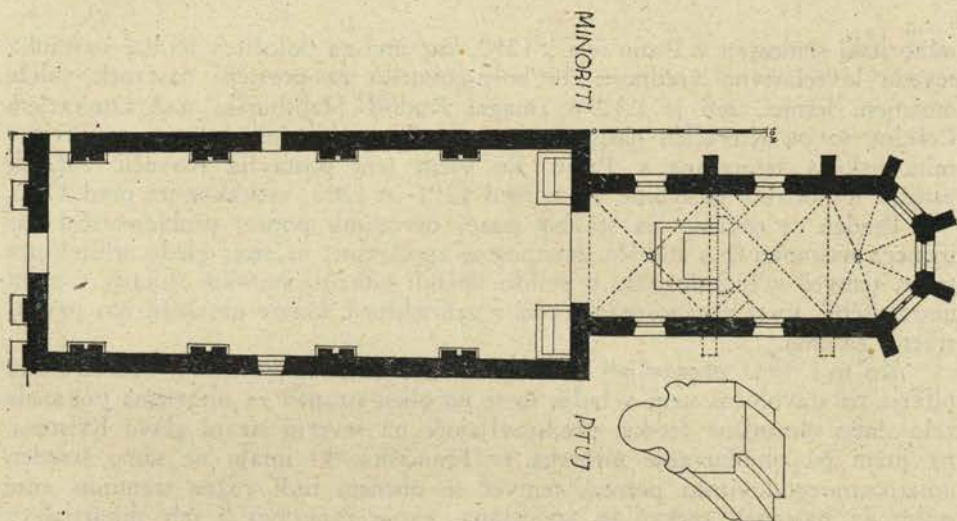

Ptuj — minoriti. Vzhodni poligonalni zaključek prezbiterja je ohranil do porušanja svojo prvotno obliko iz 13. stol. z nizkimi nestopnjevanimi oporniki na ogljih in dekorativnimi živalskimi glavami nad njimi. Krogovičja v šilastih oknih je odstranil barok, ki je gotska okna v spodnjem delu tudi zazidal in pod njimi prebil ležeča pravokotna okna z mrežami, ki so razsvetljevala v baroku urejeno zakristijo (Foto pred l. 1930 — Spomeniški urad)

v pridobivanju posestev in drugih svetnih dobrin, manjši bratje sv. Frančiška pozneje niso več tako strogo držali.

Značilnost zapadnoevropske arhitekture je ta, da se ves srednji vek z večjim ali manjšim uspehom bori za enotno prostornino in je v tem prizadevanju prav beraška arhitektura naravnost most, ki veže romansko dobo s pozno gotiko in celo z renesanso. Pa tudi za razvoj gotske arhitekture v srednji Evropi imajo beraški redovi izreden pomen, čeprav se navadno cistercijani imenujejo misijonarje gotike. Prav po tesnem sožitju z mesti je imela njihova napredna arhitektura večji vpliv na župne cerkve kakor pa cistercijanske stavbe, ki so stale daleč od večjih naselbin. Prav oni so v srednjo Evropo in s tem tudi v naše kraje iz umetnostno naprednejših dežel, iz Francije in iz Italije, posredovali napredno gotsko arhitekturo, ki se je dotlej pri nas le s težavo izvijala iz romanske tradicije. Če pogledamo n. pr. samo mariborsko stolnico, ki ni toliko starejša, nam postane to dejstvo še bolj jasno. V luči teh spoznanj bomo lahko šele pravilno ocenili izredni umetnostnozgodovinski pomen ptujske minoritske cerkve in se dodobra zavedli izgube, ki je doletela našo spomeniško posest z njenim porušenjem, poleg tega pa, opirajoč se na dosedanja dognanja, tudi zadostno opravičili vse napore za rešitev tega, kar se rešiti da in kar je naša kulturna dolžnost.

Ptuj — minoriti. Tloris cerkve brez obeh prizidanih baročnih kapel na severni strani in označenega stika s samostanom. V ladji so podani baročni pilastri in v prezbiteriju baročna pregrada z oltarno menzo. Desno spodaj prerez gotskega rebra s hruškastim profilom. Tloris je bil posnet l. 1948.

Minoriti v Ptuj

O postanku minoritskega samostana v Ptuj in torej tudi cerkvene stavbe, ki nas tu predvsem zanima, si dosedanja zgodovinska raziskavanja niso še povsem na jasnem in so mnenja s tem v zvezi kljub mnogim razpravam še danes deljena, čemur je vzrok pomanjkanje zgodovinskih virov in posebno še verodostojnih listin. Kdaj so se torej minoriti, ki imajo danes v Ptuj edino naselbino na Slovenskem, naselili v tem starem mestu ob Dravi?

Svoja dognanja in rezultate študija o tem vprašanju je strnil štajerski zgodovinar prof. dr. Fran Kovačič v razpravo: K starejši zgodovini minoritskega samostana v Ptuj, objavljeno v Časopisu za zgodovino in narodopisje XXII, l. 1927. V tej razpravi navaja mnoge domače in predvsem tuje zgodovinarje, ki stavljajo početek minoritskega samostana v Ptuj v l. 1239. Omenjena letnica je bila kot ustanovno leto v zgodovinski literaturi splošno veljavna in se je med drugim opirala tudi na samostansko kroniko, ki jo je leta 1861 napisal p. Ludovik Pečko. Tako je minoritski samostan, zanašajoč se na pravilnost takih zgodovinskih podatkov, l. 1939 tudi slovesno praznoval 700-letnico svojega obstoja. Temu naziranju pa je zgodovinar Kovačič postavil nasproti trditev, ki jo naslanja na tedanje politične razmere v Evropi in posebno še na razmerje med papežem Gregorjem IX. in cesarjem Fridrikom II. V sporu med obema so namreč bili minoriti na strani papeža, ki je cesarja celo izobčil in torej ni verjetno, da bi bil cesar z ustanovitvijo samostana na ta način podprl zaveznike svojega nasprotnika. Domnevna ustanovitev samostana l. 1239 naj bi se bila celo izvršila v letu cesarjevega izobčenja, kar pa je z ozirom na pravkar povedano kaj malo verjetno. Nadaljnji razlog, ki govori proti tradicionalni letnici nastanka, je ta, da v listini iz l. 1250, ki omenja ptujsko mestno obzidje in s tem v zvezi dominikansko naselbino v Ptuj, ni omenjen minoritski samostan, ki je pozidan prav tako na obzidju, kakor dominikanski. Pa tudi dejstvo, da se v listinah omenja

minoritski samostan v Ptuju šele l. 1290, kar ima za določitev letnice nastanka seveda le relativno vrednost, bi bolj govorilo za poznejši nastanek, bližje omenjeni letnici. Ko je l. 1276 zmagal Rudolf Habsburški nad Otokarjem Češkim, so po Kovačiču nastopile razmere, ki so bile ugodne za ustanovitev minoritskega samostana v Ptuju. Po vsem tem postavlja Kovačič začetek ptujске minoritske naselbine v čas med 1271 in 1280, vsekakor pa pred 1290.

Preden se ozremo na stavbo samo, osvetlimo poprej problematični čas njenega nastanka še s stališča umetnostne zgodovine, ne sicer glede arhitekture same, temveč v luči dognanj o priliki važnih odkritij stenskih slikarij v njeni notranjščini, torej v neposredni zvezi z arhitekturo, katere nastanek nas prvenstveno zanima.

Ko so l. 1931 prenavljali cerkveno notranjščino in odstranili oba stranska oltarja na slavoločni steni v ladji, so se na obeh straneh za oltarjema pokazale zelo slabo ohranjene freske, predstavljajoče na severni strani glavo Kristusa, na južni pa objokovanje mrtvega sv. Frančiška, ki imajo ne samo izreden umetnostnozgodovinski pomen, temveč so obenem tudi važen terminus ante quem za nastanek cerkve in samostana. Svojo razpravo o teh slikarijah v Zborniku za umetnostno zgodovino XI, l. 1931 je prof. Stelè zaključil z ugotovitvijo, da odgovarjajo freske dobi drugega sloga zapadne empole v Krki na Koroškem iz okrog 1260. S tem se je Stelètov rezultat približal Kovačičevim trditvam glede starosti minoritske cerkve v Ptuju, toda še vedno je med obema nekako 20 let razlike, kajti če je bila po Kovačiču stavba zidana šele po 1276, tudi slike ne bi bile mogle nastati dosti pred 1280. V tem primeru bi bil njihov stil že »občutno nemoderen in preživet« za tako pozen čas. Zanašajoč se na trdnost stilnih kriterijev pa Stelè kljub vsemu povedanemu ne izključuje možnosti nastanka cerkve pred 1260, kar končno do neke mere dopušča tudi Kovačičeva razprava.

Stavbna zgodovina

Kakšna je torej bila prvotna cerkev, za katero je čas postanka dokumentarno še vedno neizpričan in koliko se je te stavbe ohranilo do zanjo usodnega bombardiranja?

Čeprav je bilo končno stanje plod večkratnih temeljitih prezidav njene notranjščine in zunanjščine, je bilo sodobnemu umetnostnemu zgodovinarju kljub drugačnemu mnenju starejših kronistov in zgodovino piscev na prvi pogled jasno, da je pod novejšo, večinoma baročno prevleko, popolnoma ohranjena prvotna cerkev iz prve dobe obstoja minoritske naselbine v Ptuju. Prav posebno pa se je to pokazalo po porušenju, ko stojе pred nami gole stene ali pa celo samo njihovi temelji in v nemi govoricu razodevajo svojo 700-letno zgodovino.

Izrazito v podolžno os usmerjena cerkvena stavba, obrnjena proti vzhodu, tvori severno stranico v kvadrat komponirane samostanske naselbine. Tudi pritlični deli samostana so večinoma še prvotni, kar dokazuje dvojno, šilasto, profilirano okno v vzhodnem traktu križnega hodnika. V tlorisu obsega cerkev v primerjavi s širino (12 m) razmeroma dolgo (31 m) in ozko pravokotno ladjo, ki je bila po vsej verjetnosti ravno krita ali pa je po vzoru italijanskih cerkva beraških redov imela celo odprto ostrešje. Razmerje širine in dolžine 1 : 2.5 je močno spominjalo na podobne italijanske prostornine, za katere je značilna

izredna dolžina. Če se sedaj zamislimo v tako oblikovan in razvit prostor vidimo, da je popolnoma odgovarjal določilom o skromnosti, ker ni bil obokan, niti ni uporabljal stebrov, hkrati pa je taka enoladijska dvorana dobro služila namenom pridigarske cerkve, za katere je bila postavljena. Visoka šilasta okna so bila brez profila in brez barvnih stekel. V nasprotju z običajem gotške arhitekture pri nas, ki ima okna v ladji večinoma le na južni strani, so bila visoka okna tu prav v severni steni, ker se je k južni naslanjal en trakt križnega hodnika s posebno streho. Montecuccolijev načrt za obnovo ptujskega mestnega obzidja iz l. 1663, ki ima vrisane glavne stavbe, kaže minoritsko cerkev v tlorisu z dvema vrstama štirih stebrov razdeljeno v tri ladje, obokane s križnimi oboki. Ker pa nimamo za domnevo o triladijski obokani minoritski cerkvi v Ptujju razen tega načrta nobenega drugega dokaza in je gotška konzola v jugozapadnem kotu ladje ostanek konstrukcije pevskega kora, gre za popolno netočnost, kakršno je avtor tega načrta zagrešil tudi pri označbi dominikanske cerkve, ki je bila kakor minoritska nedvomno enoladijska in neobokana.

Iz tako oblikovane ladje je vodil v prezbiterij visok, kamnoseško obdelan slavolok. V spodnji tretjini je imel ožji, pravokoten podstavek, na katerem je stal vitek steber z izrazitim brstnim kapitelom, značilnim za prehodni slog, katerega tradicija se je še ohranila pri naši, že čisto gotski stavbi. Ob prehodu v lok na zgornji tretjini dobi slavolok popolnoma gotško obliko s porezanima robovoma. (Tloris, ki je bil posnet po porušenju, je v tem oziru nekoliko netočen.)

Prezbiterij sam obsega v tlorisu dve obočni poli skoraj kvadratičnega tlorisa in za gotiko tako običajni 5/8-ski zaključek. Tudi kvadratične obočne pole so bolj znak zgodnjega časa, ki je pač prevzel poznoromansko tradicijo, dočim se je gotika prav z uvedbo šilastega loka, ki ni bil vezan na kvadratično talno ploskev, v svoji zreli dobi posluževala ozkih prečnih pravokotnikov. Močna rebra hruškastega prereza, ki ga v skoraj identični obliki srečamo v nekako istočasni Kostanjevici in ga poznamo tudi po ohranjenih delih reber nekdanje dominikanske cerkve v Ptujju, ki je bila dokončana okrog l. 1252 in l. 1255 posvečena (glej: Kovačič, Dominikanski samostan v Ptujju, Voditelj XVII. l. 1914, str. 113), so značilna za 13. stoletje. Ob stenah prehajajo rebra v služnike v obliki polstebrov s čašastimi kapiteli, okrašenimi z listi, ki so v primerjavi s Kostanjevico mnogo bolj naturalistično pojmovani. Prvi sklepnik, v katerem se je stikalo 6 reber, je bil močna okrogla plošča, okrašena z reliefom Jagnjeta. Na sklepniku v srednji obočni poli je bila upodobljena roka, ki blagoslavlja (božja roka) in na onem v poli ob slavoloku stilizirana rozeta. Visoka šilasta gotška okna v kamnoseško obdelanih kamenitih okvirjih so bila v vseh treh zaključnih stranicah in v severni in južni steni v obeh obočnih polah. Vsa okna so bila dvodelna, kar dokazujejo ohranjeni ali po fotografijah dokumentirani delilni stebriči. V zgornjem šilastem delu so imela krogovičja, od katerega se je v celoti ohranilo ono na severni strani v srednji obočni poli in je komponirano v izrazit gotski trilist. Iz časa postanka cerkve je tudi sakrarij v južni steni prezbiterija. Stene so bile rahlo roza tonirane, rebra po ostankih barve sodeč rdeče pobarvana, dočim so ostali drugi obdelani deli, n. pr. okna, v naravni barvi kamna, ki je debelo zrnat rumen peščenec. Na obeh straneh presbiterija je bilo naslikano križanje, stilno sorodno slikam za stranskima oltarjema iz 13. stol., poleg tega pa so ohranjeni posvetilni križi

Ptuj — minoriti. Leta 1931 odkriti fragment fresk za severnim stranskim oltarjem — glava Kristusa. Z izrazito risarsko obdelavo, ki je značilna za evropsko slikarstvo na prehodu iz romanskega v gotski slog in sorodna slikarji na empori v Krki iz okrog 1260, so ti fragmenti važni za določitev nastanka cerkve. Slika je danes uničena.

(Foto l. 1931 — Spomeniški urad)

Ptuj — minoriti. Za desnim stranskim oltarjem so se iz istega časa ohranili odlomki slike Objokovanja mrtvega sv. Frančiška. Njegova glava kaže mnoge portretne značilnosti, ki izhajajo iz poznanja sodobnih italijanskih ikonografskih vzorov. Slika je danes uničena. (Foto l. 1931 — Spom. urad)

v krogih s premerom ca. 60 cm. Križi so rdeči in sivo senčeni. Ladja je imela po stenah linearno dekoracijo v dveh tonih, tvorečo dvojno mrežo pravokotnikov. Po sredini stene je potekal vodoraven pas z napisom v unciali, ki pa l. 1930 ni bila več čitljiva.

Na zunanjščini prezbiterija so sprejemali nase notranji obočni pritisk preprosti, nestopnjevani oporniki, prekriti s kamenitimi strešicami. Prazen prostor nad oporniki, ki so segali nekaj čez polovico višine sten, so na oglih poligonalnega zaključka poživiljale primitivne živalske glave, ki so nedvomno služile le za dekoracijo. Nemogoče je, da bi bili to odtoki za vodo (Wasserspeier), kakor jih poznamo z gotskih katedral, ker na sedanjem mestu te funkcije niso mogli vršiti in tudi po zidavi oglov sodeč niso bili semkaj pozneje vzidani. Ta način dekoracije je dobro znan posebno v Italiji.

Vsa stavba je bila brez talnega zidca. Kakor se je pokazalo po odstranitvi ometa l. 1930, je bila zidana iz drobno lomljenega kamnja s težnjo po platenju, kar je še ostanek romanske tradicije, ki pa je v drugi polovici 13. stoletja v primeri z romansko arhitekturo (Stična) že skoraj popolnoma shirala. Edinole ogli so bili kamnoseško obdelani in zidani iz večjih kamenitih klad po načinu tkzv. šivanih oglov, kjer se krajši in daljši obdelani kamni medsebojno izmenjujejo in s tem trdno povezujejo obe steni, ki se na oglih stikata. Pri strukturi zidu imamo opravka z značilno staro tehniko, s polnjeno zidavo, pri kateri sta obe zunanji ploskvi več ali manj urejeno zidani, dočim je sredina zidu napolnjena s kamenjem in z mnogo malte. Pri tem je uporabljen škrilj, kremenjak in celo ostanki rimske opeke. Znotraj in zunaj so bile vse stene ometane

in sicer tako, da je tenak omet sledil strukturi zidu in je v isti ploskvi prehajal v neometane, kamnoseško obdelane dele brez poudarjene meje med obema.

O prvotni fasadi nimamo nobenih podatkov. Iz določil o skromnosti, ki naj se sklada z redovnim uboštvom, smemo sklepati na preprosto, nerazčlenjeno fasado s trikotnim čelom, kakor nam jo kaže še Vischerjev bakrorez Ptuja iz časa pred velikopotezno izvršeno barokizacijo, na katerem vidimo tudi izredno strmo dvokapno streho, kakršna je verjetno že prvotno prekrivala ladjo in posebna, nekoliko nižja streha tudi prezbiterij. Zvonik v kotu med ladjo in prezbiterijem na južni strani ni bil iz prve stavbne dobe in je po mnenju Donina prav ta položaj značilen za pozneje pozidane zvonike, ki so, kakor verjetno tudi v našem primeru, nadomestili prvotni nastrešni stolpič nad fasado.

Če si sedaj v duhu rekonstruiramo prvotno cerkev in posebno še njeno notranjščino, imamo pred seboj dolgo pravokotno ladjo z ravnim lesenim stropom in ožji obokan prezbiterij z visokimi šilastimi okni. Vzorec za tako notranjščino moramo iskati v Italiji, kjer nastopa tip ravnokrite dvorane s kratkim korom, ki je običajno obokan kvadrat, ki pa se je na severu razvil v dolgi kor. Vmesno stopnjo med obema pa predstavlja prezbiterij ptujske minoritske cerkve z dvema obočnima polama. Lahko bi torej rekli, da je ladja naše stavbe dediščina Italije, prezbiterij pa otrok severa.

Če primerjamo sedaj tako rekonstruirano ptujsko cerkev z ostalo arhitekturo tega časa v Sloveniji, moramo ugotoviti, da je s svojo že popolnoma gotško prostornino prezbiterija, pa tudi po njegovih konstrukcijah, izredno napredna in bi se po tem lahko primerjala z nekoliko starejšo, l. 1252 dozidano in 1255 posvečeno prvo dominikansko cerkvijo v Ptujju, ki je prav tako zrastle iz osnov in načel beraške arhitekture, in pa z bivšo samostansko cerkvijo v Kostanjevici, nastalo po l. 1234, ki je plod prav tako napredne cistercijske gradbene dejavnosti in jo končno s ptujsko minoritsko cerkvijo družijo tudi podobna usoda, ki je obe stavbi zadela v zadnji vojni. Vsa ostala cerkvena arhitektura v Sloveniji se namreč v tem času komaj izvija iz romanske tradicije in ima značaj prehodnega sloga, dočim je ptujska minoritska arhitektura istočasno že popolnoma gotška. Pa tudi v primerjavi s sosednjimi deželami zavzema Ptuj v tem pogledu kar odlično mesto. Spet se odlikuje minoritski prezbiterij z dvema obočnima polama in 5/8-skim zaključkom, oblika torej, za katero pravi Donin, da nastopa šele okrog l. 1270, n. pr. pri dominikanskih cerkvah v Speyerju in v Jeni, pri frančiškanski v Berlinu in pri nekaterih drugih celo šele sredi 14. stoletja, dočim sta enaka prezbiterija na Dunaju in v Pragi iz sredine 13. stoletja sploh prva tega tipa na vsem tedanjem nemškem kulturnem območju. V tej primerjavi dobi šele naš ptujski prezbiterij pravo vrednost, saj je nastal morda le kakih 10 let za svojimi »sorodniki« v najnaprednejših deželah srednje Evrope in močno istočasno s prezbiterijem v Brucku ob Muri, ki mu je tudi po merah kar sumljivo soroden. V primerjavi s ptujskim je prostornina v Brucku nekoliko pridobila na račun širine (ladja 30 : 11.95 in prezbiterij 20.64 : 7.30), kar pa je razložljivo iz časa postanka okrog l. 1272 (Donin), torej morda celo kakšno leto za ptujskim. Rekli smo namreč, da teži tudi beraška kakor vsa gotška arhitektura po poenotenju in zaokrožitvi prostornine, kar se očituje v razmerju širine in dolžine, od katerih širina vedno bolj pridobiva.

Ptujski minoritski prezbiterij pa je tudi razvojno pomemben. S svojima dvema obočnima polama predstavlja važno vmesno stopnjo v razvoju dolgega kora, ki obsega tri, pa tudi več obočnih pol in je značilen za severna arhitekturna stremljenja. Pa tudi na svojo neposredno okolico je imel naš prezbiterij direkten vpliv. Ko so pod vplivom meščanskih idej gotizirali v Ptuju triladijsko-romansko župno cerkev, so podrli staro srednjo apsidno in na mesto nje pozidali »meščanski prezbiterij«, ki je značilno višji od ladje (Novo mesto), pri čemer so skoraj točno kopirali obstoječi minoritski prezbiterij, bodisi v tlorisu kakor v konstrukcijah.

Ob vsem tem ostane nerešeno še eno vprašanje, na katerega pa bo zaradi pomanjkanja pisanih zgodovinskih virov težje dati zadovoljiv odgovor: kje nam je iskati neposrednih vzorov za našo stavbo? Saj vemo, da so se stavbni tipi v okviru reda po zaslugi redovnega brata, ki je vodil in nadziral delo sicer laične stavbne delavnice, nedvomno posredovali in se prav zaradi posvetnega značaja delavnice, pa tudi v smislu § 15 določil generalnega kapitlja iz l. 1260 tudi lahko prilagajali krajevnim zahtevam in lokalnim arhitekturnim značilnostim. V tem smislu bi lahko do neke mere prihajala v poštev že nakazana sorodnost z minoritsko cerkvijo v Brucku, bodisi neposredno zaradi istodobnosti nastanka, ali pa preko dominikanske v Leobnu, s katero se posebno ladja v Brucku popolnoma sklada in od koder so bili naseljeni ptujski dominikanci, ki so si v Ptuju že pred minoriti postavili cerkev (1252), ki bi

Ptuj — minoriti. Ob konservaciji l. 1950 je bil v južni ladijski steni najden gotski listnat kapitel, ki je bil ob barokizaciji porabljen kot gradbeni material. Verjetno gre za kapitel prosto stoječega stebra enega baldahinskih oltarjev, ki so ju ob koncu 17. stol. odstranili. (Foto l. 1950 — Zadnikar)

Ptuj — minoriti. Kapitel k severni steni ladje prislonejenega stebra nekdanjega baldahina, ki je prekrival oltar, za katerim so se ohranili odlomki fresk z glavo Kristusa. Nad kapitelom je viden del žlebičasto profiliranega loka z odtokom žleba, ki je značilen motiv prehodnega sloga. (Foto l. 1950 — Zadnikar)

lahko vplivala na nekoliko kasnejšo minoritsko (po 1260). Morda bi o teh ali pa podobnih zvezah in vplivih kaj več povedal podroben študij zgodovinskih virov, predvsem arhiva v Gradcu.

Barokizacija in novejša dognanja

Obliko, kakršno je imela cerkev ob ustanovitvi v 2. polovici 13. stoletja, je stavba v glavnem obdržala ves srednji vek do velike barokizacije ob koncu 17. stoletja. Iz 14. stoletja je sicer znanih nekaj listin, ki pričajo o tem, da se red v gospodarskih ozirih ni več strogo držal določil o ubožtvu, in pa o navadi, da so dobrotniki samostana želeli biti pokopani v cerkvi, za kar je imel red papeževo dovoljenje. Prazne stene v notranjščini so bile prav prikladne za namestitve nagrobnikov, ki so bili glavni cerkveni okras (Donin). Neka listina iz l. 1390 govori o denarni daritvi, s katero je neki ptujski meščan omogočil revnim menihom, da so mogli nad cerkveno ladjo napraviti leseno ogredje in strop (glej Kovačič: K starejši zgodovini minoritskega samostana v Ptuj, ČZN XXII. str. 163), pri čemer je gotovo mišljeno neko večje popravilo. V gotski dobi je nastal na zapadu obokan pevski kor, katerega sled se je pokazala ob restavraciji l. 1930 in čigar ena konzola je v jugozapadnem oglu še ohranjena. Drugih podatkov o cerkveni stavbi nimamo vse do 2. polovice 17. stoletja. Iz tega časa je ohranjen Vischerjev bakrorez Ptuja, iz katerega pa je, kot že omenjeno, razvidno le to, da je imela cerkev zelo strmo streho in preprosto fasado s trikotnim čelom. Zvonik je v tem času že stal.

Lice, ki ga je imela ob porušenju l. 1945, pa je stavba dobila z barokizacijo ob koncu 17. stoletja (glej članek dr. Alojzija Remca: K zgodovini prezidave minoritske cerkve in samostana v Ptuj ob koncu 17. stoletja, ČZN XXVIII. str. 189). Ker nas tu prvenstveno zanima stavbna zgodovina, se bomo barokizacije dotaknili le toliko, kolikor je posegla v bistvene sestavne dele arhitekture in spremenila njen prvotni značaj.

Delo je vodil večletni gvardijan in provincial pater Gašper Dietl, vsestransko izobražen mož, prežet z idejami, ki so v Ljubljani rodile Accademio operosorum in ki so se dokončno obrnile od srednjega veka ter pripravljale v umetnosti zmagoslavni pohod baroku tudi v naše kraje. Razumljivo je, da je v luči teh idej in nove umetnosti, ki je zrasla v Italiji in je preko srednje Evrope, posebno še Prage, kjer se je Dietl umetnostno šolal, prišla tudi v Ptuj, bila minoritska cerkev s svojo ravno krito ladjo in preprosto fasado preskromna za čas, ki je ljubil igro luči in sence, bogat videz in posvetni blesk patetičnih svetniških soh. Pa tudi dolgi gotski prezbiterij z rebrastimi oboki že po »neplemenitih« razmerjih prostora in po konstrukcijah ni več odgovarjal novim arhitekturnim idealom. Zato se je takratni gvardijan Gašper Dietl, vzgojen v novem duhu, odločil za popolno spremembo zunanjščine in notranjščine ptujske minoritske cerkve v smislu zmagoslavja pijane baročne umetnosti. Dela so se vršila skoraj nepretrgoma od l. 1681 do 1696. Rezultat teh del je bil naslednji: raven strop v ladji so nadomestili z baročnim obokom, zaradi česar pa je bilo potrebno ladijske stene primerno povišati in ojačiti, ker so bile po svoji debelini preračunane na lahek raven strop. V ta namen so stene povišali za devet čevljev in jih znotraj ojačili z močnimi dvojnimi pilastri na kamenitih podstavkih. Poudariti moramo, da se pri tem dolžina ladje ni spremenila, kakor so trdili nekateri zgodovinarji; niti ni bila ladja na novo prizidana stari

cerkvi, ki naj bi po mnenju Damischa in Janischa prvotno obstajala samo iz prezbiterija, pri čemer naj bi bil slavolok le prvotni glavni portal, ki pa so mu odbili timpanon. Pri tako povišani in obokani ladji so zazidali gotska okna v severni steni (k. južni je bil prislonjen s pultno streho križni hodnik) in jih nadomestili spodaj s pokončnimi pravokotnimi okni in segmentnimi nad njimi, s kakršnimi so opremili zgoraj tudi južno steno. O vseh delih je vodil gvardijan Dietl točno evidenco in je pri načrtih tudi sam sodeloval. Kot »instavrator« stavbe je opisal celoten potek del v zapiskih, katere je v celoti objavil dr. Remec v poprej omenjenem članku o barokizaciji. Iz teh zapiskov je razvidno, da je bila ladja l. 1686 »völlig von Neun gewölbet wordn sambt den aufgefihrtten pfheillern«.

S tem v zvezi pa je morala seveda cerkev spremeniti svoje lice proti trgu. V obliki mogočne stebriščne arhitekture z atiko, okrašene s plastikami in dekorativnimi elementi, je bila l. 1691 popolnoma dokončana nova cerkvena fasada, ki se je visoko pognala iznad obeh, tudi v tem času dozidanih in plastično obdelanih pročelij, loretske kapele iz l. 1687 na levi in podobno

Ptuj — minoriti. Gotski kip stoječe Marije z Detetom iz začetka 15. stol. je stal v atiki baročnega velikega oltarja. (Foto pred prvo restavracijo l. 1931 Spomeniški urad)

poudarjenega vhoda v samostan na desni. V tej obliki je bila minoritska fasada v Ptuju nedvomno eden najlepših spomenikov baročne umetnosti v Sloveniji. Z njo je bil trg pred cerkvijo monumentalno zaključen, istočasno pa je tvorila z za eno nadstropje dvignjenim in prav tako barokiziranim samostanskim kompleksom v sebi zaključeno celoto.

Podobno kakor ladja in z njo zvezana fasada pa se je moral tudi gotski prezbiterij podrediti baročnemu okusu. Predvsem njegova dolžina ni šla v račun modernizatorjem, ki niso več razumeli tako oblikovanih srednjeveških prostornin. V težnji po ustvaritvi baročne cerkvene dvorane so ga oddelili od ladje z opečno steno, pred katero so postavili nov baročni veliki oltar, za njo, to se pravi v vsem vzhodnem delu gotskega prezbiterija, pa so uredili spodaj zakristijo in zgoraj meniški oratorij, ki je dobil poseben vhod z južne strani v nadstropju skozi zazidano in v baročna vrata spremenjeno gotško okno. Zakristija je bila z bogatimi štukaturami in z opremo urejena v popolnoma baročen prostor. Seveda so bila v baročnem okusu prezidana tudi gotška šilasta okna v prezbiteriju in pod njimi napravljena ležeča nova z železnimi mrežami, dočim so morali oporniki, ki so za pogled najvidnejši znak gotskega sloga,

Ptuj — *minoriti*. Razbiti kip Marije z Detetom je danes shranjen v Mestnem muzeju v Ptuju.
(Foto l. 1950 — Zadnikar)

iz konstruktivnih razlogov ostati in je tako zunanjščina prezbiterija razen oken ohranila svoje gotske oblike. Ker je bil samostan tudi v vzhodnem traktu, ki se naslanja na prezbiterij, za eno nadstropje povišan, je prišlo v strešnem delu do skrajno neestetske in slabe rešitve stika obeh streh, kar pa očitno za barok ni bilo toliko važno, saj je bila ta stran cerkve vidna le z gospodarskega dvorišča, katerega ureditev z ozirom na bližino cerkve in na odličen spomeniški objekt tudi v novejšem času ni bila preveč skrbna.

Končno stanje barokizirane zunanjščine cerkve in vsega samostanskega kompleksa dobro prikazuje bakrorez, ki ga je dal izdelati pobudnik vseh teh del, p. Gašper Dietl l. 1696, ko je bila barokizacija v glavnem dovršena. Da se je mož zavedal velikega dela, ki se je izvršilo na njegovo pobudo in pri katerem je tudi osebno sodeloval, na kar je bil po pravici lahko ponosen, in da je bilo zidanje in prezidavanje njegovo največje veselje, dokazuje stavek, s katerim je v svojih zapiskih označil gradbeno zatišje l. 1699: »Bin ich nit Guardian gewesen undt ist auch nichts gebauth worden«.

Nova dognanja in restavracija pred porušenjem

Kakor ugotavlja takratni konservator dr. Stelè v svojem članku: Umetnostna zgodovina v Ptujju po vojni, ČZN XXVIII. str. 237, »je bila do l. 1920 umetnostna zgodovina v Ptujju, kjer je bil bujno razvit smisel za arheološke spomenike, prava pastorka. Debel prah je pokrival spomenike umetnosti v Ptujju«. In v istem članku nekoliko pozneje: »Minoritski samostan je bil vsestransko zanemarjen in le smela misel je mogla sanjati o tem, da bo v nedavnem času odkril svoje umetnostne zaklade, o katerih je govorila bogata fasada, razkošni refektorij in lepi gotski prezbiterij z baročno zakristijo.« Ko se je po l. 1928 zadovoljivo rešilo vprašanje praktične uporabe prostorov bivšega dominikanskega samostana, »so se tudi razmere v minoritskem samostanu uredile v prilog razumevanja in skrbi za kulturno dediščino preteklih stoletij«. Leta 1930 so se pričela tu obnovitvena dela. Ker je bila stavba zlasti zaradi slabih žlebov močno vlažna, je bilo potrebno v notranjščini cerkve odstraniti omet do približno tretjinske višine sten, na zunanjščini pa je bila oproščena ometa vsa severna stena ladje in ves prezbiterij. Pri tem se je pokazala struktura zidu, višina v baroku zaradi obokanja povišanih sten in se je dokončno potrdilo mnenje, da je ladja v vsem obsegu srednjeveška in da ni bila nikdar podaljšana.

Ko so v notranjščini odstranjevali omet, sta se v stenah ob obeh stranskih oltarjih pokazala ostanka prvotne baldahinske arhitekture, ki je oba prvotna oltarja na tem mestu prekrivala. To stanje se je dalo popolnoma točno ugotoviti šele po odstranitvi obeh baročnih oltarnih nastavkov. S tem v zvezi pa je prišlo do izredno važnih najdb, ki so pomembne tudi za določitev starosti stavbe. Na slavoločni steni v ladji so se namreč za obema oltarjema pokazali fragmenti slabo ohranjenih fresk iz prve dobe obstoja samostana in cerkve. (Glej Fr. Stelè: Stenske slike v minoritski cerkvi v Ptujju, Zbornik za umetnostno zgodovino XI. 1931, str. 1). Obseg fresk je najprej pojasnil obliko oltarnih baldahinov, na katere sta kazala oba ohranjena polstebra ob severni oziroma južni steni ladje. Obris šilastega loka na slavoločni steni za oltarjema je govoril za to, da je bil vsak prvotnih stranskih oltarjev prekrit z vzdolžno šilasto banjo, ki se je na eni strani naslanjala na steno ladje in na prislonjen steber, na drugi strani pa, s katero je segala v prostor, je morda »počivala na posebni steni, ki bi se spredaj končevala s tričetrtinskim stebrom, enakim onemu

ob steni, ali pa, kar se nam zdi nekam verjetnejše, na prosto stoječem stebriku». Letošnja najdba listnega kapitela, katerega premer spodnje ploskve kaže na zelo vitek steber in pa profiliran del, ki štrli na eni strani vodoravno iz pokonci stoječega kapitela, govori za to, da imamo opravka s kapitelom prostostoječega stebra enega baldahinskih oltarjev in je s tem, tako se zdi, potrjena druga možnost, ki jo je Stelè pravilno označil kot verjetnejšo. Nekateri detajli ohranjenih prislonjenih stebrov in posebno še nastavkov baldahinovega loka, ki je sestavljen iz dveh palic in žleba med njima, ki se ob kapitelu končuje s tipičnim odtokom, značilnim za prehodni in zgodnjegotski slog (primerjaj n. pr. biforo pri dominikancih in Kostanjevico), so važni tudi za stavbno zgodovino in postavljajo nastanek stavbe bolj v sredino kakor pa na konec 13. stoletja. Prav v smislu datacije cerkve pa je bilo izredno pomembno odkritje že poprej omenjenih fresk na steni pod obema baldahinoma, ki so spodaj segale do k steni prislonjene oltarne menze, ki je imela nekako isto višino kakor baročna. Na severni strani je bil pred naslikano arhitekturo upodobljen frontalno sedeč Kristus kralj, od katerega pa se je ohranila samo glava s krono in križnim nimbom. Na štranski steni se je ohranil spodnji del neke slike in sicer noge in deli draperije skupine sedečih figur. Ta fragment je še posebno važen za datacijo po preizkušenih stilnih kriterijih. Od slik južnega oltarja se je ohranil večji odlomek na steni za oltarjem, kjer je bilo upodobljeno objokovanje mrtvega sv. Frančiška. Delo je nastalo istočasno kakor slikarija za severnim oltarjem. Po značilnem ostrolomljenem gubanju oblek, ikonografskih momentih, po slikarski tehniki, ki še ni prava freska, temveč slikarija na belež, posebno pa še po stilu, ki je čisto risarski, značilen za srednjeevropsko slikarstvo na prehodu iz romanskega v gotski slog, je našel Stelè edino paralelo ptujskim freskam v slikah drugega sloga zapadne empire stolnice v Krki na Koroškem iz okr. 1260. Ta važna umetnostnozgodovinska ugotovitev, da gre za najstarejše ohranjene stenske slike na Slovenskem, pa je bila pomembna tudi za stavbno zgodovino naše cerkve. Z njihovo datacijo okr. 1260 se je namreč Stelètova študija precej približala Kovačičevemu rezultatu glede starosti minoritske cerkve, popolnoma in za vselej pa je bilo z njo »potrjeno, da je ni mogoče staviti v prvo polovico 13. stoletja in je s tem končno popravljena stoletna zmotna tradicija o dobi postanka minoritskega samostana v Ptujju«.

Po teh važnih dognanjih je bila cerkev v letih 1930—32 v notranjščini popolnoma obnovljena. Izsušene dele sten, s katerih so odstranili omet, so pred vlagó izolirali z bitumenom in jih na novo ometali. Vsa notranjščina ladje je bila prebarvana v treh tonih in pri tem odstranjene vse neustrezne novejšje slikarije po svodu razen slike nad slavolokom. S tem je prostornina mnogo pridobila na arhitektonski izraznosti. V prvotnem prezbiteriju, oziroma v takratnem oratoriju, so bila gotska rebra in drugi kameniti deli ostrgani mnogih beležev in puščeni v naravni barvi kamna, pri čemer se je na bolj skritih mestih reber pokazala prvotna rdeča polihromacija. Polja med rebri in stene so bile kakor ladja le gladko tonirane. Istočasno so bili restavrirani tudi oltarji. Sneta je bila novejša in pod njo odkrita še dobro ohranjena prvotna odlična marmoracija, ki je bila ponekod le nekoliko dopolnjena. Torej princip, ki je tudi še danes v spomeniški praksi edino pravilen. Belo pobarvani oltarni kipi, ki naj v baročnem smislu posnemajo marmor, delo kiparja Jožefa Strauba iz l. 1752, so bili na novo belo prebarvani. Posebno skrbno obdelavo je zahteval 205 cm visok kamenit gotski kip Marije z Jezusom v atiki glavnega oltarja.

Kip je bil prvotno pozlačen in pozneje neokusno preslikan. Ob restavraciji je bil preiskan, osnažen preslikav in na novo pozlačen, oba obraza pa previdno barvana.

V sklopu restavracije od 1930—32 je bilo nadalje tudi ugotovljeno, da je bil prezbiterij že prvotno vključen v notranje samostansko dvorišče, ker so se na zunanjsčini njegove južne stene med oporniki pokazali ostanki slikarij iz 14. stoletja, ki so tvorile okras prvotnega križnega hodnika, v čigar vzhodnem traktu je bilo odkrito dvojno šilasto okno, podobno sakrariju v prezbiteriju iz dobe nastanka samostanske naselbine. V prezbiteriju se je v jugovzhodni stranici pokazala šilasta niša in v severni steni prvotna vdelana omara.

Ptuj — minoriti. Pogled na porušeni prezbiterij izpod arkade baročnega križnega hodnika.
(Foto l. 1950 — Zadnikar)

Že prvo leto restavracije je bila obnovljena bogata baročna fasada iz l. 1691, ki pa je že v 18. stoletju v svojem zgornjem delu doživela nekatere spremembe na račun poznega baroka. Kakor dokazuje že znani bakrorez, izvršen po veliki barokizaciji ob koncu 17. stoletja, je bila prvotno v atiki nameščena plastična skupina treh figur in trikotno čelo še v renesančnem načinu izpolnjeno s krilato angelsko glavo. V 18. stoletju je bila ta skupina očitno odstranjena, prav tako tudi obe dekorativni voluti in angelske glavice ter ves izraz atike podan le v izraziti pilasterski arhitekturi, zaključeni s praznim trikotnim čelom. Isto stanje je ohranila tudi restavracija l. 1930, ki se je omejila le na čiščenje in novo barvanje.

Vsa zunanjščina je bila po temeljiti osušitvi sten, k čemer so pripomogli predvsem jarki, skopani vzdolž vseh zidov in nato zacementirani, na novo ometana. Vendar ta grobi omet ni odgovarjal značaju gotske oziroma barokizirane arhitekture in bi bila uporaba gladkega ometa bolj na mestu. Poleg tega so bili z grobim ometom pokriti tudi oporniki in sicer tako, da je debela plast ometa kot nekaka obloga v stopnici prehajala v one dele opornikov, ki so ostali neometani v lepi kameniti zidavi. S tem je nastala na obeh stranskih ploskvah vsakega opornika močno poudarjena meja med višje stoječim ometom in obdelanimi kamenitimi kladami, ki niti lepотно, niti konstruktivno ni bila utemeljena in je dajala kaj neestetski vtis. Gladek, tenak omet in seveda ne naložen ter zglajen z desko, ki bi sledil strukturi zidu in dal slutiti zidavo, bi mnogo pristneje in lepše učinkoval. Isto napako je zagrešila tudi restavracija zunanjščine cerkve na Ptujski gori l. 1940.

Ptuj — minoritska cerkev po bombardiranju. (Foto l. 1949 — Zadnikar)

Porušenje in vprašanje ohranitve ruševin

Tako obnovljena in proučena stavba je doživela 4. januarja 1945 ono usodno bombardiranje, ki je uničilo v trenutku njeno skoraj sedemstoletno bogato življenje in spremenilo enega naših najpomembnejših kulturnih spomenikov v kup brezobličnih ruševin. Mogočna baročna fasada je do polovice zasula prostorni trg pred cerkvijo, in zvonik, ki se je nagnil v smeri slavoloka, je pokopal pod seboj najdragocenejši del arhitekture in vso bogato opremo. Zaradi ponovnega direktnega zadetka se je končno zrušil tudi vzhodni zaključek prezbiterija.

»Ptuj in z njim vsa Slovenija je z minoritsko katastrofo izgubil najlepšo baročno fasado, za naše kraje redke primer zgodnje gotske arhitekture, enega najlepših gotskih kipov, najpomembnejše priče domače baročne mizarske obrti in prvovrstna baročna kiparska dela Jožefa Strauba. Vse to so take izgube, da nam jih nobena reparacija ne more več povrniti,« je zapisal prof. Stelè v Mohorjevem koledarju za l. 1947.

Kaj je ostalo od minoritske cerkve? Ladja je bila zelo neenakomerno porušena, vendar višina ohranjenih sten nikjer ni presegala 4 metre, ponekod pa ni dosegla niti 1 m. Ob obeh stranskih oltarjih sta se ohranila prislonjena stebra nekdanjih gotskih baldahinov in sicer na severni strani ves steber s kapitelom in nastavkom loka, na južni pa samo njegova baza. Prezbitirij je ostal ohranjen v celotni višini stranskih sten le v srednjem delu, dočim je slavoločna stena s slavolokom vred podrtja in do polovice višine tudi obe stranski steni do prvega okna. Porušene so vse tri zaključne stranice do višine police gotskih oken, dočim je v obeh stranskih stenah ohranjeno vse ono, po čemer je možno rekonstruirati prvotno stanje, tako služniki s kapiteli in nastavki reber in dvoje oken s krogovičji.

Če naj bi bilo v porušenju sploh kaj pozitivnega, je kvečjemu to, da so se pri tem pokazali na stičnih ploskvah reber in ostalih kamnoseško obdelanih delih razni vklesani znaki, ki pa niso oni značilni kamnoseški znaki iz dobe zrele gotike, ki so jih uporabljali kamnoseki kot svoj podpis, temveč gre največkrat le za križec, ki označuje stik dveh obdelanih kamnov, pa tudi za velike črke in razne druge oblike, podobne onim, ki jih poznamo iz nekako istočasne Kostanjevice.

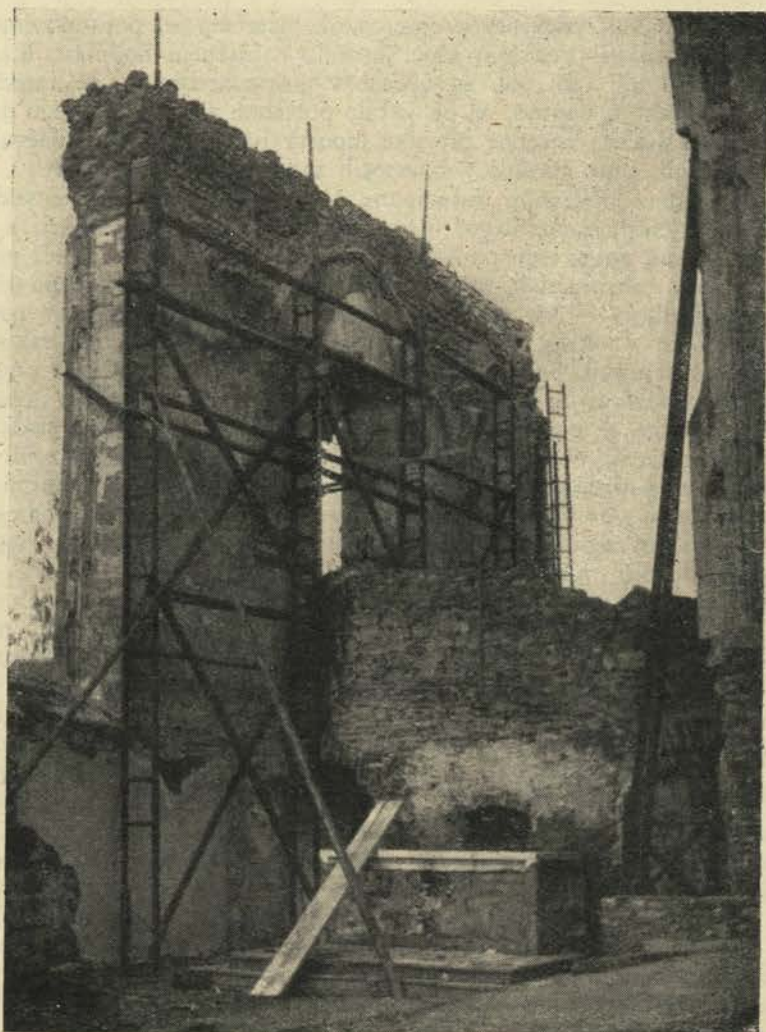
Na prvi pogled se je zdelo, da je izguba v praktičnem, pa tudi v estetskem oziru popolna. Zato je razumljivo, da vsi tisti, katerim je bila stavba le cerkev in njena mogočna fasada le atrakcija in ob primerni osvetljavi morda kvečjemu še nosilka estetskih vrednot, niti pomislili niso na možnost rešitve in delne ohranitve ruševin, ker niso poznali njihove zgodovinske in spomeniške pričevalnosti, ki je bila še vedno nesporna, pa tudi izključili vsako možnost, da bi primerno urejene ruševine tudi v estetskem oziru še lahko zadovoljivo opravljale svoje dokumentarno poslanstvo. Iz tega nepoznanja spomeniške pomembnosti je izviralo mnenje, naj se ruševine, ki so pač take kot vsake druge, v času obnove odstranijo in tako zabrišejo sledovi pravkar minule vojne. Iz ogromnega kupa kamenja, ki so ga pričeli odvažati v Dravo, so sicer izluščili večje kamnoseško obdelane kose, n. pr. kapitule iz slavoloka, dele reber in služnikov, sklepnike in kose krogovičja, na več kosov razbito kamenito gotsko Madono iz atike glavnega oltarja itd., marsikateri obdelan kamen pa je bil kljub nadzorstvu, ki je bilo očitno nezadostno, porabljen za temelje bližnjih novogradenj ali za nasipanje cestišča. K sreči ob bombardiranju ni prišlo do požara

in so tako leseni deli cerkvene opreme ostali. Sicer močno poškodovane so jih izvlekli iz ruševin in predvsem kipe shranili v križnem hodniku. Kar težko je verjeti, da so bili tam Šoli za učence v gospodarstvu, ki je nameščena v samostanu, res tako v napoto, da jih je bilo potrebno zmetati na sredo dvorišča, kjer so bile kvalitetne baročne plastike izpostavljene dežju in uničevanju vse dotlej, dokler jih niso shranili v prostorih samostanske knjižnice.

Kljub deloma očiščenim ruševinam pa so slednje dajale še vedno kaj žalostno sliko. Neenakomerno porušene ladijske stene in prezbiterij z opečno baročno pregrado, poleg tega pa odprte grobnice, s katerih so plošče prepeljali v muzej, razbiti stebri in tlak, razmetane človeške kosti in nekulturno odlaganje vseh vrst odpadkov — vse to Ptuj kot muzejskemu mestu prav gotovo ni bilo v ponos in v okras. Polnih 5 let so minoritske ruševine tako čakale odločitve o svoji usodi. Spomeniški svet, ki je v tem času večkrat razpravljal o njih delni ohranitvi ali o popolni odstranitvi, je po proučitvi njihove pomembnosti končno le prispeval k rešitvi vedno bolj perečega vprašanja. Za ohranitev so govorili predvsem umetnostnozgodovinski in spomeniški razlogi ter upoštevanje posebnega položaja mesta Ptuja, ki ga ima med ostalimi slovenskimi mesti prav po svoji izredni zgodovinski in umetnostni pomembnosti. Mnenja pa, ki so zagovarjala popolno odstranitev, prav gotovo vsega tega, vsaj v zadostni meri, niso upoštevala.

Medtem je bil v okviru Zavoda za spomeniško varstvo izdelan osnutek za konservacijo porušene spomeniške arhitekture. Prezbiterij bi bil prekrit z dvokapno streho, ki bi se opirala na iz opeke zidane kocke na obeh ohranjenih stranskih stenah prezbiterija, na njegovem vzhodnem delu pa na dva posebna nosilca v podaljšku obeh vzdolžnih sten tako, da bi segala streha še preko vzhodnega zaključka, ki bi ga bilo treba seveda na novo pozidati, prav tako pa tudi zrušeni zapadni del prezbiterija s slavalokom vred. Strešna konstrukcija naj bi bila lesena in čim lažja. S tem bi bil prezbiterij idealno zavarovan pred padavinami. Vse ladijske stene naj bi se izravnale v določeni ravnini, ki ne bi presegala višine običajnega sedeža. V notranjščini bi se nato uredil nekak lapidarij na prostem, okolica pa naj bi bila z nasadi spremenjena v park in tako obravnan spomeniški objekt vključen med ostale ptujske znamenitosti. Ne glede na to, da bi uresničitev tega načrta spričo pomanjkanja osnovnega gradbenega materiala, pa tudi potrebnega razumevanja za spomeniška dela v danih pogojih sploh ne bila izvedljiva, bi iz več razlogov kazalo o načrtu nekoliko premisliti. Vprašanje je namreč, kako bi se tako izvedena streha nad prezbiterijem, posebno v vzhodnem delu, skladala z dano, oziroma rekonstruirano arhitekturo poligonalnega zaključka in ali ne bi bila v celoti le preveč tuj element, neorgansko spojen s historično arhitekturo. Ker predvideva ta načrt pozidavo manjkajočih delov prezbiterija razen obokov, bi vsekakor bolj kazalo projektirati streho takó, da bi upoštevala poligonalno obliko vzhodnega zaključka in se ji prilagajala. Pa tudi v tem primeru ostane še vedno odprto vprašanje, ali sploh kaže prekrivati ruševine, ki svojega značaja z nobeno dozidavo ne morejo zatajiti, z definitivno streho, ali pa je primerneje obravnavati ruševine, kakršne so, jih v dani obliki primerno zavarovati in jih z nasadom vključiti v okolico. Za to načelo bi govorila tudi spomeniška praksa drugod v svetu, saj so n. pr. ruševine nemških samostanskih cerkva svojčas podobno reševali.

Ne da bi bilo kakorkoli misliti na izvedbo omenjenega restavracijskega načrta, zadevo minoritskih ruševin pa je bilo nujno treba premakniti z mrtve

Ptuj — *minoriti*. Za konservacijo je bilo potrebno ob obeh straneh prezbiterija postaviti odre. Na sliki je severna stena prezbiterija z baročno pregrado za menzo glavnega oltarja. (Foto. okt. 1950 — Zadnikar)

točke, na čemer so bili zainteresirani lokalni forumi, pa tudi Zavod kot republiška ustanova za izvajanje spomeniškega varstva, se je kot kompromisna rešitev pojavila misel, naj se ruševine popolnoma odstranijo in iz tako dobljenega materiala na muzejskem dvorišču sezida stena, ki bi vsebovala vse glavne momente minoritske arhitekture, dva opornika in šilasto okno s krogovičjem med njima in šilasti lok s služniki in kapiteli kot nastavki rebraste obočne konstrukcije. Da bi bila izvedba predlagane rešitve po svoji metodi nespomeniška in da bi bil njen efekt, na novo zgrajena stena, dokumentarno slabši od dobre fotografije porušene arhitekture, menda ni potrebno utemeljevati.

Ptuj — minoriti. Obe steni prezbiterija sta bili med seboj povezani z železnimi vezmi in baročna pregrada odstranjena. (Foto dec. 1950 — Zadnikar)

Ker gre v našem primeru za nasilno in hipoma nastalo ruševino, ki ni produkt propadanja v stoletjih in tudi ni, kakor n. pr. nekatere grajske razvaline, postavljena v gozdnato in hribovito naravo, s katero bi se po značaju zraščala, temveč stoje ruševine sredi mesta, ki nosi po urbanističnem konceptu pečat smiselne urejenosti in dela človeških rok, bi bila ohranitev ruševine v obliki, kakršno je povzročilo bombardiranje predvsem v neenakomerno porušeni stenah ladje, neprimerno in neestetsko in morda celo izraz romantičnega gledanja na spomeniški objekt, ki pa nima nič skupnega z načeli sodobnega spomeniškega varstva in tudi ne bi prav nič prispevalo k dokumentarnosti. Ladja, kar je tudi prvotni načrt pravilno upošteval, nas zanima le v obsegu tlorisa, ker je njena prostornina, ki je že z barokizacijo izgubila svoj prvotni značaj, za nas itak izgubljena. Prav tako pa predstavlja drug predlog, da naj

Ptuj — minoriti. V severni steni prezbiterja so ohranjeni vsi elementi prvotne obočne konstrukcije. Zazidani vrh gotskega okna učinkuje kot slepo oko v steni. (Foto avg. 1950 — Zadnikar)

se obseg ladje označi v tlorisu z vrsto kamnov ali kako drugače izrazi z grafičnimi sredstvi, drugo skrajnost in prakso, ki je morda uporabna za označitev arheoloških terenov, ki pa pri arhitekturnem spomeniku, ko gre, pa čeprav samo za iluzijo prostora, ne prihaja v poštev.

Ko je bila v l. 1950 z delovno ekipo ptujskega muzeja dana možnost, da se konservatorska dela, pa čeprav v skromnem obsegu, po petih letih brezplodnega odlašanja le prično in je hkrati zmagalo znanstveno utemeljeno načelo ohranitve minoritskih ruševin, se je delo v zgodnjem poletju končno tudi pričelo. V ta namen je bila potrebna večja količina cementa in peska, ker je bilo plombiranje razpok in zalivanje vrhov sten eden prvih načinov za ohranitev ruševine. Zidovi ladje so bili znižani ali pa dozidani do enotne višine 1.20 m in zgoraj zaliti s cementno prevleko, ki bo onemogočila zamažanje v steno. Ker sta ohranjeni obe prizidani baročni kapeli na severni strani

Ptuj — minoriti. Odprto gotsko okno v severni steni se je razodelo v lepem trilistnem krogo-
vičju in stena je znova zaživela. (Foto dec. 1950 — Zadnikar)

tudi samo v tlorisu, se v celoti odstranita, ker bi motili enotnost koncepta prvotne arhitekture, na katero se konservacija v prvi vrsti ozira. Da pa bi bila dokumentarnost kljub temu očuvana, bi kazalo tloris obeh kapel označiti na poprej omenjen način morda s kamenitimi ploščami nekdanjega cerkvenega tlaka, s čimer bi bili obe kapeli podani v tlorisu, obseg prvotne ladje, ki pa je za nas dragocenejša, pa bi v ohranjenih in zaščitenih spodnjih delih sten dajal vtis omejenega prostora. Iz istih razlogov je bila odstranjena tudi opečna pregrada v prezbiteriju kot ostanek baročne prezidave gotskega prezbiterija v zakristijo in oratorij nad njo, kar se je izkazalo tudi statičnim ozirom močno v prid. Opečna pregrada je namreč razrivala obe vzdolžni steni gotskega

• prezbiterija, od katerih se je severna stena že sama močno nagibala navzven in so jo držali le še oporniki, ki so s tem zadostno dokazali svojo konstruktivno funkcijo. Zato je bilo nujno potrebno dvakrat med seboj povezati obe steni z železnimi vezmi. Pri tem se je izkazalo, da bi bilo porušenje zgornjega dela severne stene, ki je bila v resnici za nekaj centimetrov premaknjena navzven, nepotrebno. Po odstranitvi baročne pregrade je prostor prezbiterija mnogo pridobil. V nadaljnji fazi konservacije bo potrebno iz estetskih pa tudi iz statičnih razlogov pozidati zrušeni vzhodni zaključek, kar bo ponovno prispevalo k vtisu prostornine zlasti ob pogledu s trga, ker bodo s tem zakrita gospodarska poslopja za prezbiterijem. V baroku zazidana dvodelna gotska okna v obeh vzdolžnih stenah so bila sedaj odprta in so polno zaživela v bogatem krogovičju. Ko je bil v vsej višini obeh ohranjenih sten postavljen oder, so bili njih vrhovi zaliti s cementom in s tem preprečeno zamakanje, ki bi povzročilo razpadanje zidov, ki hranijo s služniki, kapiteli, nastavki reber in s šilastimi loki v sebi še vse one elemente, po katerih se da točno rekonstruirati prvotno stanje. Izredno težavno in odgovorno delo je bila utrditev stene v vzhodnem zaključku in sicer njen rob v vsej višini, ki je grozil, da se zruši. Z medsebojno povezavo obeh sten in z zalitjem vrhov je prezbiterij kot najdragocenejši del stavbe vsaj za nekaj časa zasilno zaščiten. S pozidavo vzhodnega zaključka in slavoločne stene bo dobil prezbiterij spet svojo prvotno obliko, ki pa bo zaradi pomanjkanja oboka za sedaj še vedno imela značaj ruševine in jo bo treba temu primerno tudi obravnavati. Ves kompleks zaščitenih ruševin naj bi se obdal z drevjem, s čimer bi se zanje ustvarilo primernejše okolje. Vrsta visokih jagnjedi vzdolž obeh ladijskih sten pa bi dajala tudi nekako iluzijo zaprtega prostora. Znotraj okvirnih zidov ladje bo odstranjen ves tlak in zasejana nizka trava, po sredini pa bo od edinega vhoda v ruševino na mestu nekdanjega glavnega portala v fasadi vodila k prezbiteriju peščena pot. V tako urejeni notranjosti bodo razvrščeni večji kameniti fragmenti, deli stebrov, reber in podobno. Visoko drevje vzdolž ladje bo na južni strani istočasno vsaj za oko zapiralo samostansko dvorišče, ki je s porušenjem cerkve izgubilo severni trakt križnega hodnika, ki je bil prislonjen k južni strani cerkve, dočim je ves samostan s tremi trakti križnega hodnika ohranjen.

Spričo vseh teh načrtov in že izvršenih del pa se v polni meri zavedamo, da so to le skromni in najnujnejši zaščitni ukrepi, ki ne predstavljajo še nobene prave restavracije, kakor jo pojmuje sodobna praksa v tem pogledu najnaprednejših dežel zapadne Evrope. Sodobna konservatorska načela, ki so zrasla iz potreb obnove v vojni porušeni arhitekturnih spomenikov namreč vztrajajo na tem, da se spomenik, pa naj je njegovo stanje na pogled še tako brezupno, ohrani in dopolni, nikakor pa ne popolnoma odstrani in nadomesti z novo stavbo, niti se ne prepusti času, da bi ga počasi spreminjal v romantično razvalino. S primerno dozidavo, ki naj se na prvi hip spozna kot dodani del, bo spomenik spet zaživel v prvotni obliki in hkrati ohranil svojo dokumentarnost. Tudi v Ptujju je naš končni cilj dopolnitev manjkajočih delov prezbiterija, ki je spomeniško najpomembnejši in prekritje s streho v prvotni obliki. V tem stremljenju smo dosedaj napravili šele prve boječje korake.

Tako urejene »ruševine« minoritske cerkve v Ptujju se bodo same po sebi ponovno vključile med ostale spomeniške znamenitosti našega najpomembnejšega zgodovinskega mesta. Z njihovo ohranitvijo, ki je v interesu znanosti,

pravilno pojmovanega spomeniškega varstva in ne na zadnjem mestu tudi samega Ptuja, bo Zavod izvršil eno svojih mnogih povojnih nalog.

Zusammenfassung

Die im letzten Kriege durch einen Bombenangriff völlig zerstörte Minoritenkirche in Ptuj war eines der bedeutendsten und fortschrittlichsten Denkmäler der frühgotischen Architektur in Slovenien. Ihr Ursprung ist dokumentarisch noch nicht vollkommen bewiesen. Den erhaltenen Architekturfragmenten (Rippen, Knospenkapitälé usw.) und besonders den frühgotischen Fresken entsprechend, die dem zweiten Stile der Westempore in Gurk, Kärnten, um 1260 angehörten (heute vernichtet), entstammt die Kirche der Mitte bezw. der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts. Im Grundriss umfasst die Kirche ein rechteckiges, flachgedecktes Schiff (31 m × 12 m) und ein Presbyterium (19,5 m × 7 m) mit Rippengewölben oberhalb zweier quadratischer Gewölbejoche und den für die Gotik charakteristischen 5/8 Schluss. In allen drei Wänden des östlichen Chorabschlusses und je zwei in beiden Seitenwänden des Presbyteriums befanden sich hohe Spitzbogenfenster mit Masswerken in Form eines gotischen Dreipasses. Die Rippen hatten ein frühgotisches Profil, an runden Schlußsteinen waren im Relief das Lamm Gottes, die segnende Gotteshand und eine stilisierte Rosette dargestellt. Der spitzbogige Triumphbogen ruhte auf zwei Halbsäulen mit Knospenkapitälén. Die Halbsäulen standen auf hohen rechteckigen Stützen.

Die Kirche wurde in den Jahren 1681 bis 1696 barokisiert. Das Schiff bekam ein Tonnengewölbe, wozu die Wände um 9 Schuh erhöht werden mussten. Das Presbyterium wurde mit einer Wand vom Schiffe getrennt und in seinem Ostteil unten in die Sakristei und oben in das Mönchsatorium umgebaut. Im Jahre 1691 wurde auch die monumentale Westfassade ausgeführt, die eines der schönsten Beispiele der barocken Architektur in Slovenien darstellte. Die Barockeinrichtung der Kirche wurde erst in der Mitte des 18. Jahrhunderts angeschafft. Die Altarplastik, ein Werk des Bildhauers Josef Straub, stammt aus dem Jahre 1572.

Durch einen Bombenangriff wurde die Kirche im Jahre 1945 zertrümmert. Vom Schiffe sind nur die unteren Teile der Wände erhalten sowie die Seitenwände des Presbyteriums in ganzer Höhe, während der Triumphbogen und der Ostabschluss fast ganz zerstört wurden.

Die Konservierung, die erst im Jahre 1950 realisiert werden konnte, strebt danach, die unteren Teile der Wände des Schiffes im ganzen Umfange des Grundrisses auf 120 cm auszugleichen und das Presbyterium mit Strebepfeilern ohne Abstufung und den Resten des gotischen Gewölbesystems (Wanddiensten mit Kapitälén), nach welchen der ursprüngliche Zustand im Ganzen rekonstruktionsfähig ist, als Ruine zu erhalten und sie vor weiterem Verfall zu bewahren. Die Seitenwände wurden mit Eisen miteinander verbunden.

Die Ruine, umgeben von hohen Bäumen, wird hiemit ein passendes Milieu bekommen und wird so in den Kreis anderer Denkmäler der Stadt Ptuj eingereiht werden.

Otočec. Pogled na grad od severovzhoda. (Foto Kornič)

Otočec in njegova restavracija

Drago Komelj

Poldrugo uro hoda od Novega mesta leži pod Št. Petrom na otoku sredi Krke eden naših najbolj mikavnih gradov — Otočec. V pisanih virih ga srečamo že 1252. leta, kot grad pa se izrecno omenja šele 1348. leta. Večjo veljavo je dobil v 16. stoletju, ko je bil v posesti Villanderjev in Lenkovičev. Ti so mu tudi bistveno spremenili zunanjo podobo, tedaj je bil grad na zunaj razširjen in utrjen. Od 17. stoletja pa se je vse bolj razvijal v udobno gospodarsko rezidenco na Krki.

Oglejmo si grad podrobneje! Že s ceste dobro razločimo razmeroma nizko obzidje z obzidnimi stolpi, nad njim pa se dviga v dvoje nadstropij, od vzhoda proti zahodu položeno grajsko poslopje, ki se v vzhodnem delu zalomi najprej na sever in nato nazaj na zahod. Ta proti zahodu obrnjen del je na obeh oglih odlikovan s pomoloma. Z obzidjem, obzidnimi stolpi in grajskim poslopjem je prav tako podan obseg in tlorisni sestav gradu. Grajski zid teče na severni strani tik ob vodi, nato se v obeh okroglih ogelnih stolpih zasuče v notranjost otoka. Vzhodna stran obzidja je čelna, tu vodi skozi oglati kasneje na obe strani razširjeni vhodni stolp, prehod na grajsko dvorišče. Zahodni del obzidja pa hkrati služi za zunanjo steno hodnika, ki povezuje grajsko poslopje s sedanjo kapelo, nekdanjim stolpom. Na južnem delu obzidja pa je zrastel sedanji južni grajski trakt. Štirje stolpi so okrogli, dva oglata. Prvi služi za

Otočec. Grad od vzhoda. Vzhodni stolp v obzidju je bil v baroku razširjen na obe strani.
(Foto Komelj)

prehod na dvorišče, drugi pa je varoval izpostavljeno mesto na zahodni strani otoka.

Arhitekturni členi gotskih oblik so le v skrajnem vzhodnem delu, dočim jih drugod pogrešamo. To pa je tudi naša prva opora pri določitvi stavbno zgodovinskih momentov. Že pri bežnem sprehodu po gradu smo lahko z nahajališči gotskih členov na jugovzhodu gradu odkrili najstarejši danes ohranjeni grajski del, ki sega od stene z vzdanimi polžastimi stopnicami v južnem traktu pa do prizidanega dela s severozahodnim pomolom. To grajsko jedro je v tlorisu podano s kljuko, ki je s krakoma usmerjena proti severu in zahodu. Zunanjih oglov pa ne najdemo tam, kjer bi jih pričakovali, temveč se stena v spodnjem delu neprekinjeno nadaljuje. Šele odkritje temeljev in ogelnih kamnov s poskusnimi sondami in odstranitvijo ometa na drugem mestu, nam je pokazalo staro grajsko obliko. Grad s krakoma v kljuki je bil vključen v dvorišče ki so ga tvorili podaljški zunanjih sten grajskega poslopja. Taka oblika grajskega jedra na Dolenjskem ni nenavadna. Imamo več primerov, kjer je grajsko

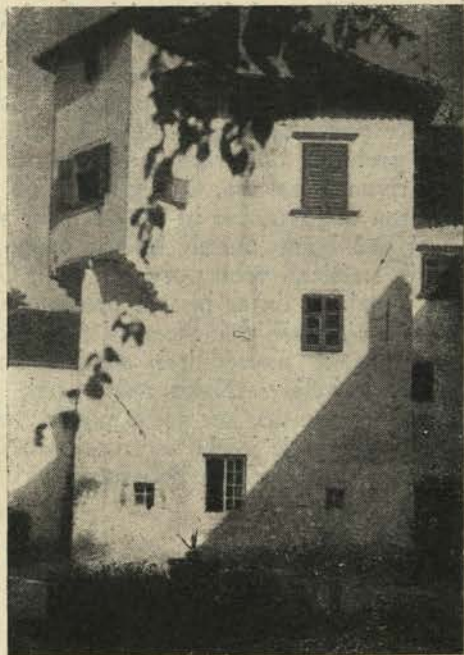
poslopje dvignjeno na več ali manj pravilnem četverkotnem tlorisu tako, da ima z obzidjem, s katerimi je tudi podan obseg gradu, skupno eno, dve ali celo tri strani (Hmeljnik, Ribnica). Čeprav se Otočec omenja že sredi 13. stoletja, nimamo opraviti s stolpasto obliko, temveč z mnogo kasnejšo zasnovo. Ohranjeni kamnoseški okras nam lahko dobro pomaga pri dataciji. Portali, ki so še na prvotnih mestih v pritličju in prvem nadstropju, so usločeni, v pritličju skromnejši, v nadstropju pa z bogatejšimi profili. Tudi ohranjena okna imajo bogato profilirane okvirje, kjer je običajno palica kombinirana z žlebom. Palica pa v oknih vzhodnega grajskega dela prehaja v svedrasto bazo. Od kapele, ki je bila tudi v tem delu, pa se je ohranil samo slavolok in portal. Po zasnovi in oblikah arhitekturnih členov lahko postavimo postanek sedanjega gradu proti koncu 15. stoletja. Vendar značaj razmeroma udobne arhitekture ni odgovarjal takratnemu položaju pri nas. Posledica turških vpadov je bila, da je tudi Otočec dobil novo, bolj učinkovito obzidje, ki mu je končno določilo tlorisno obliko in ga tudi navzven omejilo v sedanjem obsegu.

Druga opora pa nam bo Clobucciaricheva risba iz začetka 17. stoletja, dokaj nejasna, vendar dosti zgovorna, da nam lahko služi pri rešitvi nekaterih

Grad od severovzhoda. Na pomolu je delno ohranjena slikarija iz 16. stoletja. Obzidje med obema stolpoma je prvotno segalo vse do strešnega slemena. Na sliki vidimo zobčasti nastavek na opečnih konzolah, kar je rezultat »restavracije« 19. stoletja. (Foto Komelj)

vprašanj. Na Clobucciarichevi risbi, ki je nastala, ko je ta zbiral med leti 1601—1605 gradivo za zemljevid notranje-avstrijskih dežel, je grad že bistveno razširjen proti zahodu in staro jedro je dobilo tedaj že prizidek s pomoli. Severozahodni pomol nam pove še kaj več. Na njem se je ohranila skupaj z napisom letnica 1562, zgornji del pa je bil 1764 restavriran in dopolnjen, kot nam govori drugačna kamnoseška obdelava kamna in napis na zgornjem delu konzole. Pomol v severovzhodnem delu iste stene pa nosi slikarski okras. Na obeh podolžnih stenah so prikazani svetni prizori. Noša razkorāčenega moža s širokokrajnim klobukom in tesno se lasem prilegajočimi okrajki prav tako odgovarja letnici na severozahodnem pomolu. Tedaj je bil grad pač podaljšan za ta prizidek, notranjščina pa je dobila tudi nov stenski okras. V sobi prvega nadstropja poleg nekdanje grajske kapele so nad imitiranim naslikanim opažem delno ohranjeni prizori iz rimske mitologije in prizori s plešočimi zajčki med viticami in sadeži. Tretji pomol, ki je bil postavljen na ogel stene s polžastimi stopnicami, ki je bila tudi zaključna stena grajskega jedra, je bil zrušen ob prizidavi južnega trakta, ki se je naslonil na prvotno grajsko ozidje. Tudi na Valvasorjevem bakrorezu se zunanjščina bistveno ne razlikuje od Clobucciaricha in današnjega stanja. Oglati stolp s prehodom na dvorišče je bil na obeh straneh razširjen, v obsegu starega gotskega jedra pa opazimo arkadne loke. Kasneje pa piše Breckerfeld v svoji Pfarrvicariat St. Peter bei Wördl, da je šele leta 1738 postavil Franz Carl Schweiger kapelo, ki je bila preje le oratorij v eni izmed sob gornjega nadstropja (MHVK 1848, 77). V mislih ima namreč ureditev severozahodnega obzidnega stolpa v grajsko kapelo. To je bila tudi zadnja važnejša sprememba, ki jo je doživel grad. Sicer pa mu je tudi 19. stoletje marsikaj spremenilo v smislu romantične psevdorestavracije. Na vzhodu so znižali obzidje in ga opremili z nadzidnimi opečnatimi zobci na konzolah.

Grajsko dvorišče. Severno zahodni krak s pomolom. Na pomolu je letnica 1562. V tem letu je bil ta del prizidan starejšemu gotskemu jedru. (Foto Kornič)

Otočec. Prvo nadstropje vzhodnega trakta. Notranjščina z gotskimi portali. (Foto Komelj)

Danes je grad na pol razvalina, požgan in brez strehe, na zahodnem koncu pa je celo do tal zrušen nekdanji ogelni stolp. Skoraj v celoti je zadovoljivo ohranjeno obzidje z obzidnimi stolpi in oni del gradu, ki je danes najstarejši ohranjeni. Grad je bil požgan in obstreljevan že 1942. leta in od tedaj kljubujejo razgaljeni zidovi vremenskim in drugim nepravilnostim, k sreči pa ga je položaj na otoku zavaroval pred namernim rušenjem. Ekipa, ki je dotlej obnavljala spomenike NOB na Rogu, je v avgustu 1950 pričela z zavarovalnimi deli, ki so v manjših presledkih trajala skozi ves september in tudi še oktober. Z razpoložljivim materialom — lesom — je ekipa prekrila vrhove sten starega gotskega jedra. Posebne strešice pa so dobile tudi delno ohranjene slikarije. Ves odvišen material je bil odstranjen, delno so bili zavarovani tudi oboki.

Če pogledamo na sedanje zavarovanje gradu in ga primerjamo s podobnimi problemi od drugod, si moramo priznati, da je taka zaščita končno le primitivna in zasilna. Če nameravamo zavarovati grad — in za to govori naša kulturna odgovornost in zavest in ne nazadnje tudi naš spomeniški zakon sam — si pač bomo morali izbrati drugo pot in se ne bomo smeli uspavati na lesenih strešicah vrhu požganih sten. Grad še ni toliko uničen in stene tudi ne tako omajane, da ne bi spet prenesle strešnega stola, ki bi prekril v celoti vsaj njegov najstarejši del. Stremeči moramo za tem, da napredni spomeniški zakon povežemo z naprednimi spomeniško varstvenimi metodami, ki so tudi drugod v veljavi. Kako rešiti grad, je stvar in naloga tehničnega strokovnjaka in ne velika, ker gre samo za preprost problem strehe, po možnosti z isto strmino, ki jo je imela zadnja. Nato šele pa bomo lahko uspešno razpravljali o načrtih in pravih konservatorskih metodah, sicer bomo spet ostali le pri teoriji.

Obnova gradu Štatenberg

Ciril Velepíč

Z zmago nad Turki pred Dunajem l. 1683 je bila za vedno odstranjena nevarnost ropanja in opustošenja Srednje Evrope po Turkih. S tem so bili ustvarjeni pogoji za mirni kulturni in pospešeni ekonomski razvoj takratne Avstrije in nastajala je merkantilna politika. Prično izboljševati ceste, mere in denar, odstranjevati različne carine, uvajati krompir, saditi sladkorno repo; povečujejo različne industrije: svile, bombaža, sukna, stekla itd., nastajajo nova trgovska pota, po suhem in po morju. Tako zgrade za naše ozemlje trgovsko izredno pomembno cesto iz Dunaja preko Semmeringa, Maribora in Ljubljane do Trsta, uvede se svobodna plovba po Jadranu, Reka in Trst pa postaneta l. 1719 svobodni luki. Pri tem razvoju pa postaja obenem država podjetnik in fabrikant ter prevzema različne monopole.

Tuje plemstvo, ki se je že v 17. stoletju, v dobi rekatolizacije, večinoma izselilo, se v pretežni meri ni prav znašlo, poleg tega so jim različne finančne, politične, upravne in kulturne reforme v 18. stoletju odvzele vso možnost življenja in delovanja po starem sistemu. Nekaj plemiških rodbin, duhovščina in zemljiški gospod se je pričelo lotevati trgovine in obrti, nekaj plemiških rodbin, kakor Attemsi, pa so si znali z zaslugami ali sposobnostmi pridobiti važna in donosna uradniška mesta na dvoru.

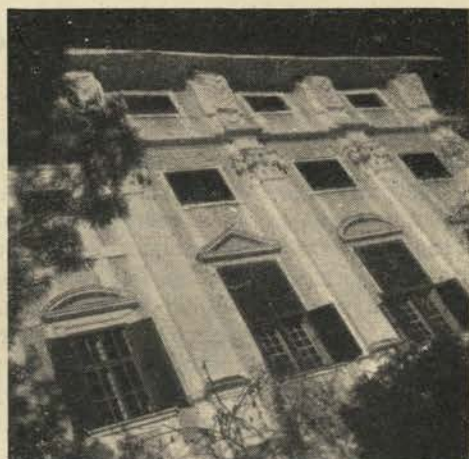
Velika finančna sredstva, ki so pričela pritekati v dvorno in plemiško blagajno, so omogočila dvoru in dvornemu plemstvu, da je tudi na zunaj poizkusilo pokazati moč in sijaj. Pričeli so posnemati francoski dvor, pričela se je doba intenzivne graditve palač in dvorcev. Srednjeveški gradovi, ki jih označujeta obrambni zid in osrednji stolp (donjon), niso niti po položaju, niti po strukturi dovoljevali kakih večjih prezidav ali dozidav, kaj šele reprezentančnih elementov, ki so jih diktirali čas, razmere in okus. Fevdalci so pričeli opuščati dosedanja utrjena bivališča, se spuščati v dolino in ravnino, kjer so mogli realizirati sodobno arhitekturo čim večjih dimenzij in reprezentance, kar je domena distance in tipično označuje aristokratsko bistvo takratne baročno fevdalne družbe.

Med štajerskimi plemiškimi rodbinami so bili grofje Attemsi najbolj vplivni na dvoru v 17. in 18. stoletju. Skozi rodove so si sistematično pridobivali zemljiško posest, tako da so imeli v začetku 17. stoletja v takratni Spodnji Štajerski kar štiri gradove: Štatenberg, Dornavo, Slovensko Bistrico in Brežice ob Savi.

Geneologijo grofov Attemsov lahko zasledujejo tja v 12. stoletje. V 12. stoletju namreč naseljujejo Furlanijo plemiči iz različnih dežel, urejujejo posestva in ustanavljajo mesta. Leta 1106 je daroval salzburški nadškof Berthold »Castrum infra comitatum Forojulii, qui dicitur Attens« svojima sorodnikoma Konradu in Mathildi, njuni sorodniki pa l. 1170 mesto in vso posest Attens akvilejskemu patriarhu Uldariku II., ki pa je s tem posestvom zopet obdaril brata Heinricha in Arbeno. Ta dva sta si prva nadela ime Attens po kraju Attimis, severovzhodno od Udin, ki ga je ustanovil grof Hatlo. Predniki teh dveh baje izvirajo iz rodbine mejnih grofov Montford in Bregenz, s čemer bi bilo nekako dokazano, da so bili Nemci iz koroške plemiške rodbine Eppensteincev. Leta 1590 je umrl v Gorici Jakob Adam Ritter von Attens, katerega omenja zgodovinar F. C. grof Revenhüller v svojih analih

Grad Statenberg pri Makolah je zgradil arch. Camesini v letih 1720 do 40/50 na nizkem griču levo od ceste Poljčane—Ptujška gora. (Foto Velepíč)

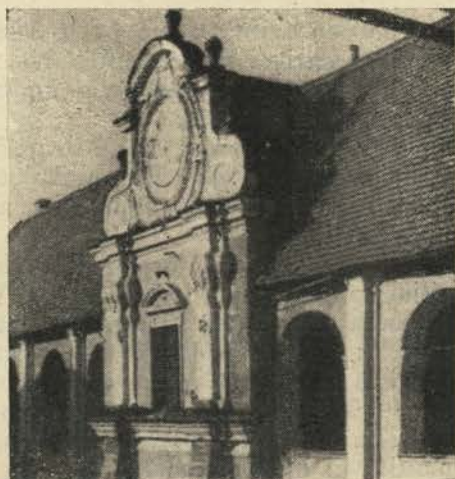
Grad Statenberg. Pogled na del glavne fasade. Skozi srednje okno je osvetljen zrcalni freskirani strop glavne dvorane. Foto Velepíč

kot odličnega vojščaka v borbi proti Turkom, državnega uradnika, odlikovanega z viteškim križcem in kot vzgojitelja sina nadvojvode Karla. Od njegovih potomcev se je Ignac v sredi 17. stol. naselil v Gradcu in pridobil svoji rodbini obsežna posestva. Od Erazma Tattenbacha je kupil stari grad Statenberg, od dedičev grofice Julijane Attems, roj. Frankopanke, grad Brežice, l. 1714 grad Reichenburg in l. 1717 grad v Slovenski Bistrici. Ignac je imel izreden smisel za umetnost in veselje do graditve. Zgradil je krasno Fideikommiss palačo v Gradcu kot stalno bivališče Attemsov. Posebno pozornost je posvetil slikarstvu in podpiral umetnike, ki so okrasili njegove gradove s slikami in ustanovili galerijo slik v graški palači. Iz svojih imetij je ustanovil dva fideikommissa za svoja sinova Disma in Tadeja. Prvi je poleg rodbinske palače v Gradcu podedoval na slovenskem ozemlju gradove Statenberg, Slovensko Bistrico in Brežice, drugi pa Reichenburg. Dismas je podedoval po očetu tudi smisel za umetnost. Pod Karlom VI. je bil prezident dvorne komore, pod Marijo Terezijo pa prezident najvišjega notranje avstrijskega revizorja. Pomnožil je posestva z nakupom gradu Dornava, novi Statenberg (Staetenpurch, Staetenperch, Statenspurch) pa mu je sezidal v l. 1720—40/50 italijanski arhitekt Camesini.

Na geografski levi strani Dravinje se od Poljčan pa do izliva v Dravo dvigajo zahodne Haloze, ki polagoma splahnejo v Dravskem polju. Ob inudacijskem teritoriju Dravinje, na robu gričevja stoji novi grad Statenberg, lepo viden s ceste na obeh straneh Makol. Z glavne ceste se grajska pot v rahli serpentinah vzpne na grajsko ploščad in skozi drevored pravokotno zavije skozi portal stranskega severnega trakta na grajsko dvorišče. Ilovnata, nasuta terasa obide v polkrogu glavno fasado ter se zaključi nekako ob poligonalnem zaključku bivše grajske kapele ob vzhodni fasadi. Ta, v neposredni bližini glavne fasade potekajoča, geološka stopnica je onemogočila prehod vozil k portalu glavne fasade in, kakor bomo pozneje videli, s tem bistveno vplivala na obliko-

Grad Statenberg. Pogled skozi dovozno vazo sev. trakta na dvoriščno fasado glavnega trakta z dvokrilnim stopniščem (pred restavracijo, oziroma adaptacijo). Foto Velepich

Grad Statenberg. Z atiko vertikalno poudarjene osrednje dvoriščne fasade stranskih traktov prekinjajo monoton ritem arkadnih hodnikov. (Foto Velepich)

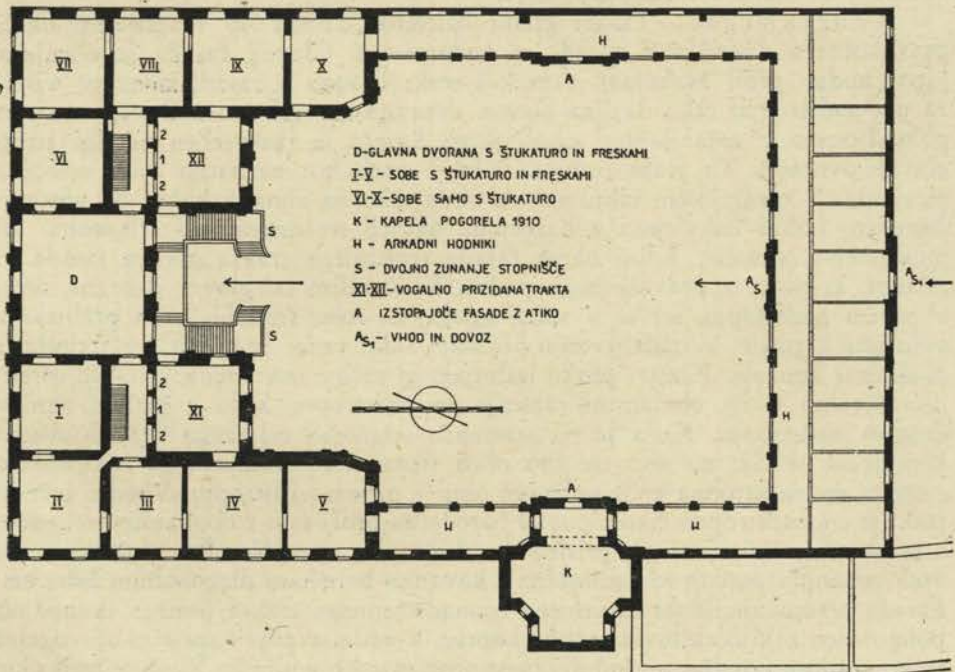
vanje glavnega portala ter celotne arhitekturne kompozicije glavne fasade. Terasa se na severu strmo spusti proti trem ribnikom, nato se zopet dvigne, vzvalovi in utone v Dravskem polju.

Arhitektura. Trakti gradu oziroma dvorca so razporejeni okoli pravokotnega dvorišča z nasadi in vodomedom. Glavna fasada je obrnjena jugovzhodno proti Makolam. Osrednji trakt izstopa v fasadi samo po višini za pol nadstropja, tako da ima glavna dvorana eno celotno nadstropje in eno polnadstropje z zmanjšanimi okni, skozi katera je razsvetljen zrcalni strop glavne dvorane. Ta trakt izstopa v liniji streh kot neznatno višje usločena piramida. V menjajočem taktu so vsa okna tako na zunanji kakor na notranji dvoriščni fasadi uokvirjena z baročnimi okvirji ter ostrešena s trikotnimi ali polkrožnimi slemeni. Edini okras fasade osrednjega trakta glavne fasade so pilastri, ki rasto iz pravokotnega podstavka v višini tal glavne dvorane, torej v prvem nadstropju, ter se v višini zgornjega roba srednjih oken prelijejo v volutaste kapitule. V nadaljevanju prečkajo zidni venec in preidejo v trebušaste podkapne konzole. Pilastri plitko izstopajo in so barvno poudarjeni. Od osrednjega trakta se na obe strani razširijo enonadstropna krila z malimi okni v drugem nadstropju. Krila se na stranskih stranicah celotnega arhitekturnega kompleksa skrčijo na eno tretjino obeh stranic. V nadaljevanju zaključujejo stranice enonadstropna krila s slepimi okni v prvem nadstropju. Vhodni severni trakt je enonadstropen. Skozi portal baročnega profila in z obokanim prehodom s strukturnim okrasom je pristop in dovoz na dvorišče. Pritlična okna na vseh zunanjih fasadah so zamrežena s kovanim baročnim diagonalnim železjem. Fasado severovzhodnega zunanjega enonadstropnega trakta pretrga izstopajoč, poligonalen zaključek bivše grajske kapele. V nadaljevanju kapele se ob vogalne trakte nasloni izredno močno zgrajeno gospodarsko poslopje. Ploskve med okni in nadstropji vseh zunanjih fasad so arhitektonsko reliefno razdeljene ter

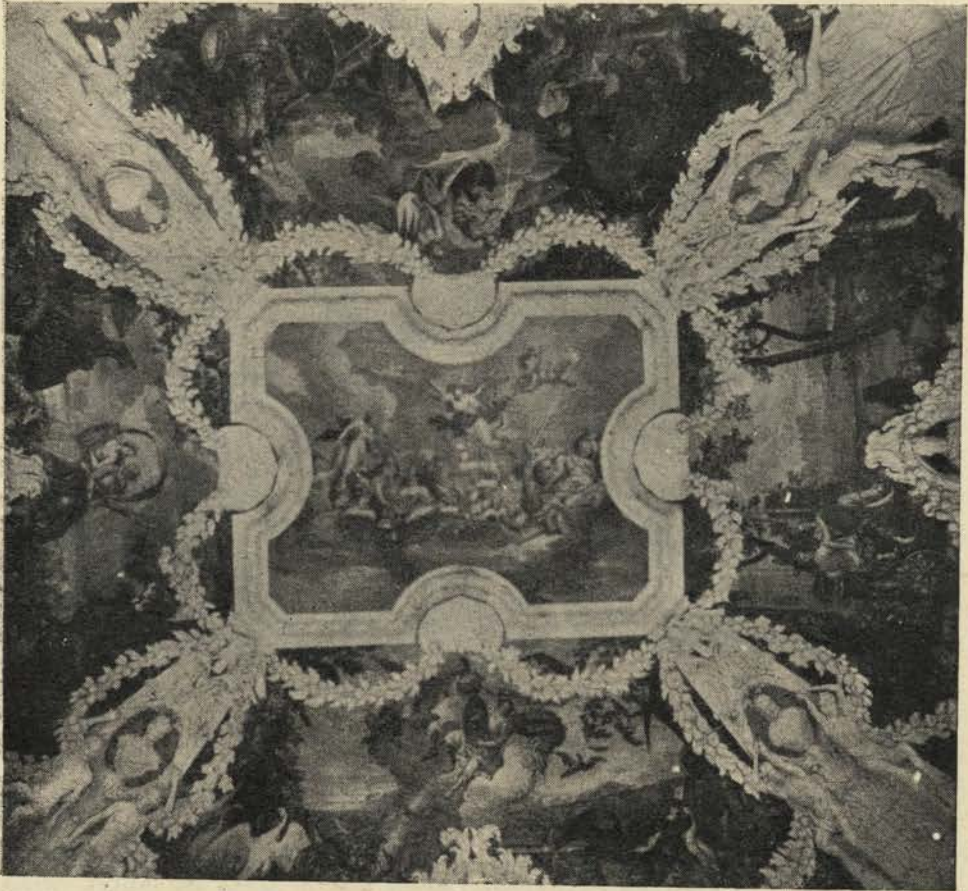
barvno poudarjene, s tem pa je dosežena koordinacija vseh fasad in uravnoteženost vertikal in horizontal. Na zunanjih fasadah so posamezni kubi poudarjeni s posebno streho ter se končno zlijejo v eno linijo, na dvorišni strani pa izstopajo vsak zase.

Večjo razgibanost kažejo dvoriščne fasade, bodisi z arhitektonsko poudarjenimi srednjimi deli tako vertikalno z zaključki, kakor horizontalno z okni v enem ali dveh nadstropjih ali z arkadami v stranskih treh enonadstropnih traktih.

Dvoriščna fasada osrednjega trakta korespondira z glavno fasado tako po višini kakor po plastičnem okrasu. Vhod v glavno dvorano je po dvokrilnih zunanjih stopnicah z baročnimi balustradami do višine prvega nadstropja. Na pročelju nad portalom je vzdian grb. Med stopnicami je vhod direktno z dvorišča v vhodno vežo s stukaturo, odtod pa v pritlične stranske prostore, ki so delno okrašeni s strukturnimi stropi. Ob glavni trakt in njegova stranska krila sta prislunjena pozneje dozidana kuba (ostrešeni portal in okna v notranjosti!), ki imata prehodno vlogo za stanovanjske prostore prvega nadstropja. Stranska dvonadstropna trakta z arkadami, kakor tudi vhodni severni trakt, so centralno poudarjeni s tipično baročno, nekoliko izstopajočo fasado, v pritličju z vrati, v nadstropju pa spremljata slepa okna ob straneh plitka pilastra z izbočenimi kapiteli s povešenimi akantovimi listi. Pilastri so pretrgani po prečnem ogredju, nad katerim se dvigne plastično okrašena — stukirani elipsasti listni okvir — atika s polkrožnim nadstreškom do višine slemena celotnega trakta. Baročno oblikovana atika je poudarjena s plitvimi barvnimi volutami.

Grad Statenberg. Tloris prvega nadstropja

Grad Statenberg. Na freskiranem zrcalnem stropu so v osrednji sliki alegorično prikazane znanosti in umetnosti, v sferičnih trapezih pa elementi Zrak, Zemlja, Voda in Ogenj. Slike obkroža izredno plastičen sadni in listni štuk ornament, ki prehaja na stranicah in v kotih v figuralno plastiko.

Dvoriščne fasade ne kažejo posebne razgibanosti linij in kake globlje arhitekturne kompozicijske zamisli, pač pa razgibanost in poudarek na osrednjih fasadah ter s tem pritrgan ritem arkad; znatno diferenciranje kubov glavnega trakta v tlorisu pa zakrijejo pravi smisel celotnega arhitekturnega sklada, t. j. praktično stanovanjski. Celotni sestav vsebuje reprezentančne elemente, ki pa so bolj podrejeni geomorfološkim in praktičnim razlogom.

Tloris prvega nadstropja vseh traktov kaže pravo sliko njenih fasad. Glavna dvorana nima nobenega predprostora ter je dostopna iz stopniščenega hodnika na obeh straneh ali pa iz stanovanjskih prostorov fasadnih kril, kjer so sobe skoraj kvadratnega tlorisa razporejene drugo ob drugi s prehodnim prostorom v vogalnem dvoriščnem traktu. Razpored prostorov ne kaže nikake arhitektonsko kombinirajoče miselnosti. Enoosnost glavne fasade je poudarjena v glavni dvorani, dočim imajo krila že po svoji zunanosti, posebno pa še po

Grad Statenberg. V severnem sferičnem trapezu celotne slikarije glavne dvorane je v figuralni kompoziciji predstavljen Ogenj. V sredi drži Zeus grb Attemsov, levo Hefajst kuje strele, desno orodje in orožje, v ozadju strela udarja v pečine

tlorisu, prvenstveno uporabno nalogo. V drugem nadstropju, kamor vodita stopnišči z balustradami, so le sobice z malimi okenci.

Dočim stranska zvezna trakta služita v prvem nadstropju le kot hodnika, je desni, vzhodni, pretrgan po kapeli, vhodni severni trakt pa doseže širino, ki dovoljuje poleg hodnika po vsej dolžini še vrsto sob. V pritličju so vsi trakti razdeljeni v zaporedne prostore praktičnega značaja.

Slikarstvo.* Glavna dvorana. V tlorisu skoraj kvadratna dvorana ima v višini II. nadstropja močno izstopajoči zidni venec geometričnega profila. Od tu se prično stene nagibati v sferičnih trapezih in se zaključijo v ravnem pravokotnem stropu. Sferični trapezi in pravokotni strop so poslikani v pravi fresko tehniki. V stropnem pravokotniku so v figuralni kompoziciji predstavljene znanosti in umetnosti, v sferičnih trapezih pa alegorično štirje elementi — zrak, zemlja, voda in ogenj.

Kompozicijsko je značilno, da je akcent pri vseh slikarijah na dveh osrednjih figurah s spremljajočimi figuralnimi, živalskimi in rastlinskimi motivi ob straneh. Barvna skala je izredno bogata, tipičen pa je močan kontrast med senco in svetlobo. Slikar kaže vsekakor močan čut za kompozicijo in razgibanost, ki pa mu jo omenjena tema le malo dopušča. Dočim obvlada odlično anatomijo in so telesa mehko in zelo plastično podana, je v portretu zelo trd in negotov.

Razen v glavni dvorani so freskirani stropi še v petih stranskih sobah in sicer v dveh levo od glavne dvorane, ob glavni fasadi, in v treh v nadaljevanju ob vzhodni fasadi.

V vsaki sobi so poleg osrednje slike freskirane še štiri kartuše bodisi v kotu ali ob stranicah glavne slike.

V prvi sobi predstavlja osrednja slika pojedino pri antičnem kralju, v kartušah pa so motivi s Panom, Bakhom in otroci. V drugi sobi je naslikan v srednjem okvirju zbor bogov okoli Zeusa in Here, v kartušah pa so posamezna božanstva v spremstvu putov. V tretji, četrti in peti sobi se nadaljujejo mitološki prizori.

Stukatura. Dvorec je izredno bogat na stukaturnem okrasu. Na zunanjih kakor dvoriščnih fasadah imajo vsi pilastri stukirane kapitele, prav tako so stukirani ovalni okvirji na atikah vseh treh fasad stranskih traktov kakor zunanji na atiki severnega vhodnega oizroma dovoznega trakta. Stukirani so bili vsi pritlični prostori, hodniki, veže in prehodi, velika dvorana in sobe v prvem nadstropju, dočim so bile podstrešne sobice brez okrasa. Kapela je imela bogat stukornament po stenah in stropu.

Grad Statenberg. Odstopajoči stuk ornament in plastiko je bilo treba dvigniti in pritrditi na osnovni omet. Na glavah in prsah so vidne glavice vijakov s ploščicami

Najbogatejši so volutasti kapiteli na osrednjem traktu tako na glavni kakor na dvorišni fasadi, dočim se na pozneje prizidanem vogalnem traktu ublažijo ter končno na stranskih treh traktih preidejo v trebušasto viseče akantove liste.

V pritličju se je stuk ohranil v vhodni veži glavnega trakta, v prehodni veži severnega trakta, v stebriščni dvorani desno od prehodne veže ter v sobah desno od vhodne veže glavnega trakta, dočim je stuk v kapeli ob požaru leta 1910 skoraj popolnoma odpadel.

V prvem nadstropju je stukiran strop glavne dvorane in stropi vseh sob glavnega trakta. V glavni dvorani preide stukirani ornament ob stranicah sferičnih trapezov v figuralno plastiko (portreti filozofov in vladarjev, mladenci). V vogalih je motiv baročne vaze z akantovim listjem, ki prehaja v venec. Ta obkroži doprsno plastiko brezbradnega vladarja ter se zaključi v robu osrednje slike s plastičnim orlom, ki razprostira krila. Stukirani sadni venec obkroža vse freske v sferičnih trapezih. Iz školjke osrednje slike se v polkrogu dotakne kota, v loku pade k plastičnim figuram, ki vladarjem drže venec, v polkrogu preide do sredine spodnjega roba sferičnega trapeza, kjer obkroži plastiko filozofa ter se ujame na sosednji plastični figuri. Izredno plastično stukiran sadni venec učinkuje zelo dekorativno. Zelo bogat je stukornament v sobah prvega nadstropja. V petih sobah glavnega trakta obkroži vse stropne freske (kakor v sobah brez fresk), tako osrednjo sliko v motivu zvitega akantovega ali trtnega listja, bodisi kot sadni venec, kartuše školjkaste ali srčaste oblike pa v motivu ušesastega stukornamenta. Opazno finejša je stukatura v peti sobi in v sobah desnega trakta.

Okvirna opredelitev. Medtem ko v 16. stoletju pri nas in na severu gotika oziroma prevzema renesančne elemente le v slikarstvu, v grajski arhitekturi in na nagrobnikih, je na jugu v Italiji dominirala v polnem obsegu renesansa ter je prehajala že v barok, saj je že v svojem jedru skrivala začetke baroka. Baroku so pripomogli v Italiji ob koncu 16. in v 17. stoletju do zmage Bernini v oltarni arhitekturi, plastiki in v arhitekturi, Vignola v arhitekturi, Porta v fasadi, Cortona in Pozzo v slikarstvu, Bernini pa je dal v dobi poznega baroka arhitekturi karakteristično slikovitost, dočim Juvara že prevzema nazaj mirnejše, klasične oblike, ki so se posebno ustveljavile v francoski dvorni arhitekturi. Ker je nudil barok vse možnosti ustvarjanja in zaradi svoje prilagodljivosti, je postal kaj kmalu svetovni slog. Zaradi teh lastnosti pa se je v posameznih deželah v začetku sicer še razvijal pod italijanskim vplivom, pozneje pa so mu politično ekonomske razmere v posameznih deželah in državah dale svojstven značaj in obseg. Tako je postal barok v Franciji za Ludovika XIV. in XV. tipično dvorni slog, ki je doživel dve periodi razvoja. V začetku popolnoma pod italijanskim vplivom je pozneje prevzel mirnejše, klasične in celo klasicistične forme. Dvor in plemstvo sta v baroku, ki je tipično ekspresiven, lahko pokazala že na zunaj svoj absolutizem, sijaj, razkošje in lahkoživost. V Nemčiji, ki je bila po celi vrsti vojn, posebno pa po tridesetletni vojni in notranjih verskih borbah, ekonomsko popolnoma uničena, sta se izoblikovali dve smeri — dvorna in cerkvena arhitektura. Cerkev, ki je bila v verskih bojih zelo oslABLJENA, je prevzela barok kot propagandno sredstvo za svojo ponovno utrditev. Ker so klicali v razvojni fazi italijanske umetnike, je razumljivo, da nosijo spomeniki iz te začetne faze značaj italijanskega baroka — impozantnost, monumentalnost, reprezentanco, razkošnost in harmoničnost — dočim v poznejši fazi, ko se izšla domača

generacija arhitektov, prevzame arhitektura mirnejše, francoske oblike ter preide poudarek bolj na notranje razpoloženje in nastrojenje. Tako lahko govorimo o nemškem baroku kot sintezi juga in zahoda, Italije, Francije in Nizozemske, t. j. borromineskih elementov, francoske predklasike in nizozemskega klasicizma. Bistvo nemškega baroka je namreč gibanje, nemir, neizmer- nost, nihajoče in porajajoče se. Pod vplivom Versaillesa in Louvrea je prevzela nemško plemstvo izredna želja po graditvi, po reprezentanci in razkošnosti, ker se pač na drugi način ni moglo uveljaviti in izraziti. V gradbenem razvoju opazimo akcent na notranji arhitekturi in opremi, predvsem na stopnišču in svečani dvorani. Obiskovalec naj že pri vstopu sprejme ugoden vtis razkošnosti. Svečano gibanje stopnišča naj predvsem poudari in zaključi svečana dvorana, segajoča v nadstropja, z vsakim posameznim ornamentom, z barvno razkošno slikarijo, stukaturo, da, celo z vsakim slikarskim okvirjem. Tako lahko govo- rimo o zgodnjem aristokratsko fevdalnem baroku, dočim pozni nemški barok že nosi pečat meščanstva .

Avstrijski barok ni v celoti prevzel nemških elementov, temveč združuje v sebi v toliki meri in obsegu italijanske, francoske, nizozemske in nemške, da lahko govorimo o specifičnem avstrijskem baroku. To velja posebno za konec 17. in prvo polovico 18. stoletja, ko nastopijo domači arhitekti in slikarji (Fischer v. Erlach 1656—1723, Lukas v. Hildebrandt 1668—1745, Prandtauer 1658—1726, Steindl, Prunner itd.). Fischer v. Erlach zajame ves repertoire baroka, ki do konca dobe l. 1740 močno varira, toda bistveno se ne obogati oziroma ničesar ne pridobi. Njegova arhitektura je dokončanje in zaključek, obenem pa zmaga. Fasada je rahlo razgibana z visoko plastičnimi motivi.

Posebni odtonek avstrijskega baroka sta tirolski in štajerski barok, katerega tipično predstavljata Attemsovi palači v Gradcu in Göstingu pri Gradcu, ki je nastala pod vplivom Hildebrandta. Ta je namreč pojmoval dvorsko arhitek- turo prvenstveno kot stanovanjski prostor, torej meščansko. Vhod ni več po stopnišču, temveč direktno: nastopa koordinacija glavne fasade in trakta, urav- novešenje vertikal in horizontal. Posamezni trakti, poudarjeni s posebno streho, se v glavni fasadi zlivajo v eno silhueto, dočim na dvoriščni strani izstopajo vsak zase. Druga karakteristika pa je ploskovitost, linearnost ter mirnost linij in plastike, kar vzbuja na prvi pogled značaj provincialne umetnosti, v resnici pa je posledica večje naslonitve na francosko in italijansko kakor na nemško arhitekturo.

Ker tvorijo nekateri avstrijski arhitekti prehod v italijansko ali francosko smer, direktno ali s prehodom preko nemške smeri, moramo pri analizi staten- berške arhitekture prvenstveno upoštevati arhitekta, njegovo šolo in usmer- jenost.

Po pičlih podatkih je dvorec zgradil italijanski arhitekt Camesini v l. 1720—40. V pogojih, ki so mu bili dani, je poizkusil v polni meri in obsegu ugoditi željam lastnikov po reprezentanci, po izenačenju oziroma tekmovanju z dvorom, po idealu vsega evropskega plemstva. Poglejmo, v koliko mu je to uspelo in izvor vseh elementov, ki jih je vključil v arhitekturo.

Vsekakor je bila prva želja arhitekta, da je upošteval vse bistvene elemente dvorne reprezentance. Tako je nastala vhodna aleja, ograja z vrati, kamno- seško obdelani portal, velike dimenzije arhitektur, široka stopnišča na prednji in terase na zadnji strani, kvadratna dvorišča, vestibul in stopnišče do glavne, velike, skozi nadstropja segajoče dvorane, sobane za plemiče in goste, galerija slik, stukaturni ornament, freske, ikapela, muzikalna dvorana, v stranskih krilih

Grad v Slov. Bistrici. Mitološki prizor s Herkulom na stropu glavne dvorane, katero je poslikal F. R. Flurer leta 1721.

prostori za spremstvo in upravo, vse skupaj pa v dimenzijah, ki naj daleč naokrog obvladujejo naravo, ki se mora podrediti principom arhitekture.

Geomorfološki pogoji, t. j. položaj dvorca na robu geološke stopnice in poleg tega še na nasutem ilovnatem terenu, je onemogočil izgraditev reprezentančnega dohoda, vzhodne aleje in ograje s portalom. S tem so odpadli nekateri reprezentančni elementi kakor kamnoseško obdelan portal in fasadno stopnišče, zato pa je arhitekt ta dva elementa prestavil in sicer vhod skozi nekoliko izstopajoči in z atiko poudarjeni osrednji del severnega trakta s stukaturo okrašeno prehodno vežo in reprezentančno stopnišče na dvoriščni fasadi glavnega trakta. Na glavni fasadi so mala, nepomembna vrata, ki vodijo v stebriščni vestibul s stukiranim stropom, iz katerega pa je povezava po stopnišču s prvim nadstropjem. Ker je bil dvorec najbrž namenjen le za uporabo v poletnih mesecih, je opuščena zamisel predprostora svečane glavne dvorane. Tako je

Grad Statenberg. Mitološki prizor z Herkulom na stropu pete stranske sobe, katero je poslikal slikar Joannecky

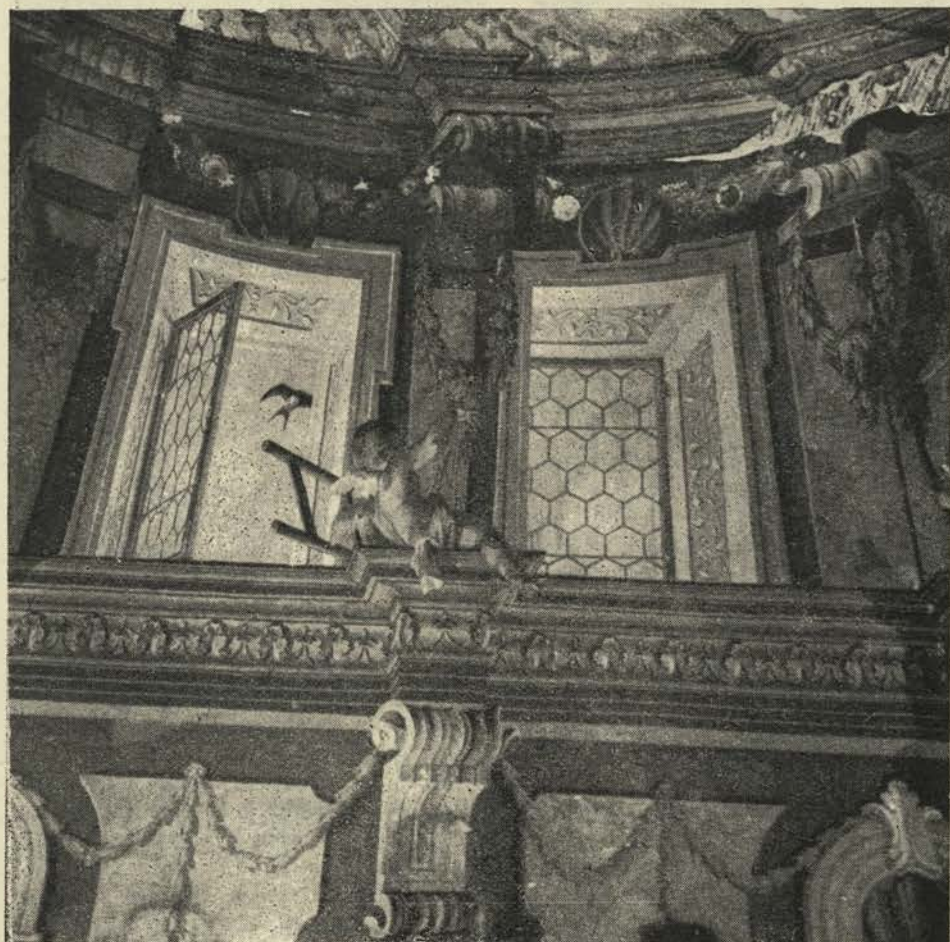

Grad Dornava. Mitološki prizor s Herkulom na stropu glavne dvorane, delo neznanega slikarja Attemsove slikarske delavnice

možen vstop v glavno dvorano direktno z zunanjega stopnišča, z notranjih dveh stranskih hodnikov ali iz sob obeh kril glavnega trakta. S tem se je stavbenik izognil komplicirani vhodni arhitekturi, onemogočil pa tudi direktno povezavo vseh kril, kar je bilo pozneje popravljeno z dozidavo vogalnega kubusa kot zveznega trakta z vstopom in prehodom preko zunanjega stopnišča oziroma notranjih hodnikov. Galerijo slik je prenesel v sobane krilnih traktov s tem, da so bili freskirani in s stukornamentom okrašeni stropi. O kaki stenski galeriji slik oziroma o tapiserijah, kakor jih poznamo na Dornavskem gradu, nam ni nič znanega, je pa skoraj gotovo bila. Spremembo in upravo je namestil v prvem nadstropju severnega trakta ter v pritličju obeh zveznih traktov, ki zaključujejo kvadratno dvorišče. Odlično je rešen problem kapele, ki je po prostornini in opremljenosti izredno razkošna, dočim se zunaj neopazno zliva z vzhodnim zveznim traktom. Vhod oziroma vhodna fasada kapele je pendant ostalima dvema fasadama stranskih traktov. Nepomembnost portala glavne fasade precej ublažijo pilastri nad njim, ki imajo visoke podstavke od tal prvega nadstropja do višine oken, kar dokazuje, da je bila v načrtu vsekakor tudi gradnja terase, oziroma balkona na stebrih. Čeprav imajo stranski trakti v glavnem le prehodno funkcijo med severnim in glavnim traktom, vendar po svoji vertikali s tremi osrednjimi, izstopajočimi fasadami z atiko in po svoji horizontali z arkadnimi hodniki v prvem nadstropju, obenem z dvoriščno

fasado glavnega trakta, z izrednimi dimenzijami ustvarjajo občutek monumentalnosti in reprezentance.

Kako je arhitekt stilno rešil problem statenberške arhitekture? Kot rojen Italijan v arhitekturi nikakor ni mogel zatajiti svojega, še vedno renesančnega pojmovanja, kar izdaja pritličje glavne fasade z renesančno pojmovanimi okni, s kovanim diagonalnim okenskim omrežjem. Drugič pride njegova domovina v polni meri do vpliva v stropni stukaturi po plitvih, barvno poudarjenih pilastrih, po arhitektonsko reliefnih ploskvah in fugiranih stenskih trakovih na fasadah stranskih kril, po poudarku enosnosti glavne fasade, po korespondiranju obeh fasad glavnega trakta, po kompoziciji traktov, kritih s samostojno streho, v kapitelih, po podaljšanju nizkih kril in po plastičnem ostréšenju fasadnih oken ter po atikah, je učenec Hildebrandta, pod čigar vplivom je bil zgrajen Attemsov dvorec v Göstingu pri Gradcu in ki je bil po rodu iz Genove ter Fontanov učenec.

Grad v Brežicah. Iluzionistično poslikan strop kapele, delo F. R. Flurerja

Pri primerjavi z arhitekturo Dornavskega dvorca (1739—43), ki sicer ne spada v ta okvir, lahko ugotovimo, da imata iste elemente, ki pa so pod vplivom dunajske šole, kjer se pod francoskim vplivom podredi park principom arhitekture, dočim je slikarstvo nedvomno povezano s Statenberško slikarijo po isti delavnici.

Stukatura. Stuk, ki ima svoj izvor v Orientu, so v Evropi že v starokrščanskih bazilikah uporabljali kot dekorativni element. Nato ga zasledimo v predromanski plastiki 9. stoletja, dočim na severu nastopa konec devetega in v desetem stoletju. V renesansi so stuk uporabljali kot ornament notranjih prostorov, v baroku pa se je razvil v polnem obsegu ter je tvoril nekaj dekorativni prehod od arhitekture in kiparskega okrasa k slikarstvu. Razumljivo je, da so glavna dela v stuku izvršili italijanski mojstri.

Kakor izdaja statenberška arhitektura stilno in kompozicijsko italijanskega arhitekta z renesančno klasicističnimi vzori, prav tako tudi stukaturni element. Čeprav je nastal v dobi zrelega baroka, po svoji plastičnosti, dekorativni tendenci, po svoji notranji mirnosti in po nekaterih renesančnih elementih (vaza z akantovim listjem ter školjka), izdajajo italijanskega mojstra. Prazna polja v stukaturnem okrasu v ostalih prostorih, razen v veliki dvorani in v petih sobah, dokazujejo, da je stuk nastal obenem z arhitekturo. Kljub temu pa ohranja notranjo renesančno klasicistično mirnost, čeprav skuša preiti v baročno razgibanost, in po svoji izredni plastičnosti odlično harmonira s formatom, vsebinsko, stilno in kompozicijsko s slikarijo, ki jo uokvirja.

Slikarstvo. Reformacija je na Slovenskem za celo stoletje zatrla cerkveno umetnostno življenje. V kolikor se je kazalo umetnostno življenje, so bila dela obrtniške kvalitete in popolnoma pod vplivom severne renesanse, ki je prevladovala tudi še v Hrenovem in Valvasorjevem krogu v dobi protireformacije, ko se je umetnostno težišče preneslo v območje cerkve in plemstva. Pri teh dveh faktorjih so bili ekonomski pogoji izredno ugodni za razvoj umetnosti, posebno slikarstva. Ljubljana in Graz sta bili kot glavni deželni mesti odločujoča faktorja v političnem, ekonomskem, kulturnem in umetniškem življenju takratne Kranjske in Štajerske. Zaradi zaostalosti, konservativnosti ali zaradi obrtniške kvalifikacije domačih slikarjev, ki niso mogli in znali zadovoljiti umetnostnega okusa tedanje dobe, sta cerkev in plemstvo naročala slikarska dela v Italiji, za gradbo dvorcev in njihovo okrasitev s stukaturo in freskami pa vabila italijanske umetnike v deželo. Tako nastaneta dve oporišči baročnega slikarstva: Ljubljana in in Graz, pri čemer se je Graz oprl na severno Italijo, predvsem na Benetke (Tintoreto). Ob koncu 17. stoletja so graške delavnice že prevzele vodilno vlogo v razvoju baročnega slikarstva v notranje avstrijskih deželah. Tako je razumljivo, da je vpliv graškega umetnostnega središča segal prav do Save. V tem času nastajajo stropne slikarije, seveda pod italijanskim vplivom in po italijanskih umetnikih, ki so bili nosilci novega umetnostnega ideala, monumentalnega iluzionističnega slikarstva, kjer nad idejnim in formalnim prevladuje dekorativni element. Slika je izraz iz neskončne naravne prostornosti, ki ni realistično omejena, zakaj figure so ob robu prerezane. Ta videz poudarja iluzionistični arhitekturni perspektivni sestav kot prehod iz materialnega prostora skozi strop v prostor dogajanj, v brezprostorno eteričnost. Kot dekorativno slikarstvo prevladujejo scene iz grške mitologije, alegorije (Zeus, Olimp, bogovi), apoteoza naravnih sil, prizori iz Ovidovih metamorfoz, genreski momenti, bukolika itd. Virtuozno oblikovana telesa so anatomsko dobro študirana, atletska, tipi idealizirani herojsko, ženske

figure imajo nežna in mehko oblikovana telesa, plastični tipi slikovito kontrastirajo v luči in senci, v cerkvenem slikarstvu se stopnjujejo mase, luči in gibanja od spodaj navzgor (dinamični vertikalizem), v grajski stropni slikariji pa od roba proti centralni slikariji (dinamični centralizem), kompozicije so ali horizontalne ali diagonalno serpentinaste, ter se zelo malo poglobljajo v prostor, pri vsem tem pa prevladuje barvno slikovit moment.

Že domači, na jugu šolani slikarji so prevzeli gotove realistične momente kot na severu domači manjše notranje umetniške invencije in potence, ki so v 18. stoletju prešli v eklekticism in celo manierizem.

Ob komparaciji arhitektur vseh Attemsovih gradov na Slovenskem: Statemberga, Brežic, Slovenske Bistrice in Dornave ter obeh palač v Gradcu in v Göstingu, pridemo do zaključka, da so si stilno izredno sorodne. Bodisi v elementih na fasadah, bodisi v upoštevanju reprezentančnih arhitekturnih elementov, bodisi v tlorisu, poudarjajo neko usmerjenost, katere osnova je italijanska, s francoskimi in severnimi vplivi pa se harmonično zlije v neko celoto, ki jo lahko imenujemo štajerski barok, katerega časovno omejujejo zidave navedenih gradov od 1720 do 1750.

Če vzamemo za osnovo Attemsovo Fideikommiss palačo v Gradcu (genovski karakter), ki je bila sezidana l. 1702, spoznamo, da so fasade na ostalih gradovih, ki so nastali v naslednjih štirih desetletjih (Slovenska Bistrica l. 1720, Gösting pri Gradcu l. 1724—28, Statenberg 1720—40 in Dornava 1739—43), prevzele vse značilnosti. Čeprav nam ni znan arhitekt graškega dvorca, vendar nam arhitektura na Statenbergu dokazuje, da je arhitekt Italijan, kajti statenberški arhitekt Comesini je vsekakor njegov učenec, ki se od mojstra ni veliko oddaljil, oziroma razvil. Isto opažamo pri dornavskem dvorcu, ki prav tako na fasadi prevzema vse elemente graške, v tlorisu pa je popolna kopija dvorca v Göstingu, kjer glavni trakt s stranskimi krili zaključuje dvorišče v obliki črke U z vrtno dvorano v levem krilu in s kapelo v desnem.

Tudi ob komparaciji slikarije v teh gradovih pridemo do istega zaključka. Slikar F. R. Flurer (Fluerer), ki je l. 1721 poslikal stopnišča in dvorano v Slovenski Bistrici, je v Italiji šolan slikar, ki se je naslonil na iluzionistično slikarstvo P. de Cortone, čigar direktni vpliv kaže slikarija v glavni brežiški dvorani. Dočim je dornavski slikar popolnoma pod Flurerjevim vplivom, tako vsebinsko (Olimp, Zevs, satir, štajerski panter, apoteoza naravnih elementov, alegorija umetnosti in obrti), po formi (močne plastične atletske postave, nežna čutna nagota) in barvno (široke svetlobe in močne sence, bleščeč inkarnat, svetlobni efekti), statenberški slikar (Joannecky) popolnoma opušča iluzionistični perspektivni sestav ter prevzema dekorativni okvir brežiškega mojstra, poleg tega pa nastopajo pri njem še figuralne kompozicije na široko razvitih pokrajinskih ozadjih.

Ta izredna sorodnost arhitektur in slikarij postavlja vprašanje, kakšna organizacijska vez je vezala umetnike Attemsovih gradov.

V začetku 18. stoletja (1662) je bila na pobudo italijanskega slikarja P. D. Pomisa ustanovljena v Gradcu slikarska konfraterniteta, ki je imela zelo stroga pravila, n. pr. da se morajo vsi tuji umetniki izgnati iz dežele, če ne ustrezajo pravilom. Izvzeti so le oni, ki so v službi oblasti ali plemičev, če delajo na gradovih, po hišah in samostanih.

Attemsi so bili znani kot veliki ljubitelji umetnosti, saj so poslali n. pr. slikarja F. R. Rempa (1675, umrl po 1715) iz Radovljice na svoje stroške v Italijo na učenje. Remp jim je nato po povratku okrasil palačo v Gradcu s

slikami in postavil bogato galerijo. Ker takratni člani konfraternitete niso dosegali umetnostne ravni ali niso mogli zadovoljiti okusa tedanje družbe, je bilo domače plemstvo prisiljeno vabiti italijanske — znana nam je vrsta imen — ali v Italiji šolane arhitekto in slikarje (Weissenkircher — dvorni slikar Eggenbergov). Zaradi velikih in dolgotrajnih naročil so ti za večja in pomembnejša dela dobivali častne naslove »dvorni« ali »deželni« slikar itd.

Tako se je umetniška družba na Attemsovih gradovih izoblikovala v delavnico s številnimi anonimnimi umetniki, pod vodstvom in vplivom slikarja Flurerja ter istočasno postala nosilka štajerskega baroka na Slovenskem.

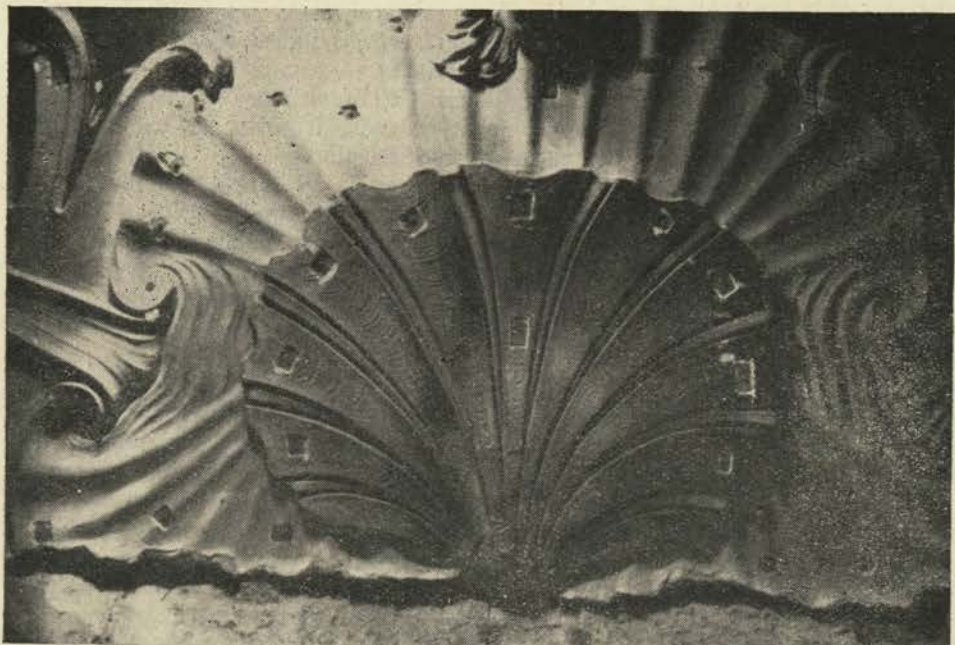
Adaptacija, konservacija in restavracija gradu v l. 1948—50. To poročilo sloni delno na lastnih opazovanjih med in po končanih nekaterih obnovitvenih delih, delno pa na tehničnem poročilu oziroma dnevniku restavratorjev. Freske je v celoti konserviral in restavriral akad. slikar Rajko Slapernik z akad. slikarico Alekso Ivančevo (oba iz Ljubljane), stukaturo pa akad. kipar Edvard Salezin iz Žalca s kiparjem A. Blatnikom iz Šmarja pri Jelšah, obnovo oziroma adaptacijo celotne arhitekture pa je delno izvedlo po načrtih ing. arch. Simića iz Beograda celjsko gradbeno podjetje »Beton«.

Statenberški dvorec, ki so ga dve desetletji gradili, je ostal zaradi težnje po čim večjih dimenzijah, brez notranje opreme; freskiranih je samo 5 sob in glavna dvorana, dočim so stukirani okvirji in kartuše v ostalih prostorih prazni, bolj kot spomenik iz prve polovice 18. stoletja, kakor stanovanjska stavba. Poznejši lastniki so bolj izkoriščali posestvo, kakor skrbeli za vzdrževanje te ogromne stavbe, tako da nam je danes razumljivo, v kakšnem obupnem položaju se je nahajala arhitektura, stukatura in freske v letu 1948, ko je Zavod odločil, da se ta spomenik obnovi. Če temu še prištejemo požar l. 1910, potrese in premikanje ilovnate osnove, ki je povzročila obenem gibanje glavne fasade, potem si lahko predstavljamo stanje spomenika in napore obnoviteljev dvorca.

Adaptacija dvorca v bistvu za enkrat še ni spremenila spomeniških delov arhitekture, če izvzamemo nove strešne stole na glavnem traktu, ki so z ozirom na dodatno betonsko oporno ploščo za spoznanje izenačili strešno silhueto. Zatvoritev arkad v prvem nadstropju stranskih traktov je nujnost, ki jo zahteva stanovanjski značaj prostorov v tem nadstropju. V notranjosti bi bil pomembnejši poseg postavitev stopnišča v vogalni desni dvoriščni kubus, kar pa zahteva nova razporeditev in uporabo prostorov desnega krila glavnega trakta. Sodobne sanitarne in higienske naprave pa so morale zasesti nekatere stanovanjske prostore, vendar tako, da je ostal razpored in obseg isti. Kakor so se na fasadah obdržali vsi bistveni gradbeni in dekorativni elementi v svoji originalnosti, prav tako se je obnovil ves notranji dekorativni okras, freske in stukatura, ki je bil v izredno slabem in celo nevarnem stanju.

Stuk je bil tako v glavni dvorani kakor v ostalih sobah ves razpokan, odpadli so kar celi predeli, deli stuka ali celo stropa pa so se poveznili. Tako je bila prvenstvena naloga stukaterjev, da dvignejo povešene dele ter odstranijo in nadomestijo preperle dele stropa in stuka ter tonirajo.

V glavni dvorani je pred leti padlo bruno na stropno konstrukcijo, zaradi česar se je strop poveznil za 50 cm. Ta del so s pomočjo škripčevja dvignili in izravnali ter pritrdili s trikotnim železjem in vijaki. Velika odprtina v desnem severnem kotu, ki je nastala zaradi strohnele konstrukcije, je bila izredno težak problem za restavratorja. Namestiti je bilo treba nova rebra, nove mecesnove deske, trstiko so pritrdili s posebnimi vijaki za les, ki so bili minizirani. Nato je sledil omet, ko se je ta posušil, pa stukaturni omet, ki so ga

Grad Statenberg. Školjkasti in ušesasti štuk ornament na stropu tretje sobe so pritrčili nazaj na osnovni omet s posebnimi vijaki. (Foto Velepíč)

sestavili iz živega apna, mivke in gipsa, tonirali s kazein barvo, torej z istim materialom, iz katerega je original. Vezi, s katerimi so pritrjevali zrahljani štuk-ornament, so bile iz železa, ki so ga poprej še lakirali in minizirali, po svežem miniju pa so posuli mivko. Poleg navedenih večjih poškodb je bilo treba na novo izmodelirati mnogo odpadlih in preperelih delov, staro pa utrditi, očistiti in retuširati. V petih sobah so se pokazale iste poškodbe. Tako je bilo treba nadomestiti v prvi sobi del stukiranega osrednjega okvirja, v drugi dvigniti dve krili okvirja za 20 cm, v tretji izmodelirati polovico velike školjke in na novo namestiti 50-centimetrski pas ob severni steni, v četrti je prav tako nov enako širok pas, poleg tega so še nadomestili vrsto odpadlih delov ali pritrčili nove, v peti sobi pa sta bila nadomeščena kar dva kvadratna metra stropnega ometa in stuka.

Dvignjeni stropi v sobah vise na traverzah, ki slone na nosilnih zidovih, nova tla v drugem nadstropju pa so izolirana tako, da ne prehaja tresenje na traverze.

Freske so bile zaradi defektnih peči izredno umazane in močno zakajene. Čistili so jih z gobo in mlačno prekuhano vodo. Nekateri deli so bili od prejšnjega neznanega restavratorja na novo poslikani z limnato barvo, kartuše z Bakhom in putti pa z nekim lakom in so za odstranjevanje uporabili Pertenkoferjevo metodo. Stare, izredno površne plombe so odstranili, omet je bil grob in zanikrno razmazan po zdravih delih fresk, vse razpoke poglobili v obliki črke T (Dörner), očistili s špiritom in namočili z vodo. Nato so jih plombirali z ometom, kateremu so dodali očiščene goveje dlake zaradi večje elastičnosti in trdnosti. Retuše so izvršili v fresko tehniki, t. j. na nov omet.

Grad Statenberg. Na stropu pete sobe je štukatura odpadla v celih ploskvah (ob spodnjem robu slike!), katero je bilo treba nadomestiti. (Foto Velepíč)

Suha, odrgnjena mesta so bila retuširana s kazeinovo tempero. Na nekaterih mestih, kjer je žica, ki drži trstiko, popustila, so nastali mehurji, katere so punktirali s kazeinom. Marsikje so obenem s stukaturto in ometom bile uničene cele ploskve fresk, katere je bilo pač treba rekonstruirati oziroma restavrirati. Nekatero prevleke, kakor maščobna plast v četrti sobi ali apnena barva v peti sobi, so terjale obilo truda pri odstranjevanju. Tehnično poročil onavaja tudi, da so morali odstranjevati v glavni dvorani na »temnih mestih« kopreno, ki je baje nastala od potnih kapljic, ki so jo odstranjevali s špiritom. Restavratorji so tudi nadzorovali konservacijo stropnih tramov in zamenjavo oziroma namestitev nove strešne konstrukcije nad glavno dvorano.

Gradbeno podjetje čaka še izredno težak problem. Prelom glavne fasade osrednjega trakta in njegovega levega krila ter deloma vzhodne fasadne stene je posledica premikanja zemeljskih plasti. Vzroke morajo čimprej ugotoviti geologi, gradbeniki pa, kako naj bi se preprečilo nadaljnje premikanje fasad (podzemeljski oporniki!).

Strokovna literatura o umetnosti 17. in 18. stoletja, torej o času, ko se barok pri nas in v ostali Evropi rodi, razvije in odmore, je izredno bogata. Zaradi prostora opuščam navajanje virov.

Spis, nekaka okvirna monografija, je nastal na osnovi študija strokovne literature in dela na Attemsovih gradovih Statenberg, Dornava in Brežice. K spoznavanju ekonomskih razmer takratne dobe, k ugotovitvam o umetnikih in Attemsovi umetniški delavnici pa bi brez dvoma mnogo novega doprinesel še študij »Archiva der gröflichen Familie Attems im Fideikommiss-Palais« v Gradcu.

Umetnostnozgodovinsko pričevanje znamenja v Volčah

Emilijan Cevc

Konservatorska intervencija Zavoda za varstvo spomenikov je letos tako-rekoč v zadnji uri rešila bodočnosti eno naših najvažnejših in več kot lokalno pomembnih srednjeveških znamenj — nad studencem v Volčah pri Tolminu.

Gre za značilno poznogotsko znamenje stebričastega tipa. Stoji na četverokotnem podstavku, ki strešasto prehaja v osmerokoten steber; ta se na vrhu razširja preko polkrožno profiliranega prstana in sferičnih trikotnikov v kvadratičen sistem bogate profilacije, ki vzbuja že renesančne prizvoke (Glej skico v »Varstvo spomenikov«, II., 1949, sl. str. 97). Nad tem »kapitelom« se dviga tabernakljast nastavek kvadratnega tlorisa, ki je na vseh straneh okrašen z reliefi in mu ogle poudarjajo okrogli stebriči s cvetnimi kapiteli, stoječi na okroglih bazah. Nad stebri se pno usločeni loki, ki segajo s profilom tudi še v ploskve reliefov ter jih tako bogato uokvirjajo. Po lokih plezajo grčasti listi, vrh lokov pa prehaja v križno rožo. Današnja streha je gladka, kamnita štiri-stranična piramida, ki pa je nekoliko umaknjena proti sredini ter vzbuja vtis, kakor bi bila v poznejšem času obnovljena. Ob bogatem okrasju tabernaklja si res ne moremo misliti, da je imelo znamenje že od vsega začetka tako pusto streho. Najbrž si moramo prvotno rekonstruirati v obliko, kakršno kaže še danes streha fragmentarnega znamenja v Grgarju pod Sveto goro (morda ostanek nekdanje cerkvene zakramentalne hišice?), ki kot vitka fiala hlepi v višino ter ji poživljajo robove grčasti listi, dočim ji vrh izzveneva v križno rožo (prim. tudi: F. Hulla, Die Totenleuchte und Bildstöcke Österreichs, Wien, 1948, tab. I., sl. 12, 16, 20, III., 5, 17, itd.). Da je kasnejši čas znamenje res v marsičem predelal, bomo videli tudi malo kasneje.

Najmikavnejši so reliefi, s katerimi so okrašene stene tabernaklja.

Na vzhodni strani (proti cesti) je upodobljen Kristus na križu med Marijo in sv. Janezom Ev. Ikonografsko se naslanja na stereotipne predloge, kakršne lahko zasledujemo od konca 13. stoletja dalje tudi pri nas. Mikavna je primerjava tega reliefa z nekaj desetletij mlajšim reliefom Križanja, shranjenim v celjskem muzeju, kajti možno je, da je tudi celjski relief nekoč krasil kako znamenje. Ob tej primerjavi pa začutimo poseben naglas primorskega umetnostnega dialekta, ki ga bomo označili spodaj. Žal so se nam od tega reliefa ohranili le skopi ostanki svetega križa s Kristusovo glavo in oprsem ter spodnji del figure sv. Janeza.

Na severni strani je upodobljena sedeča Marija z Detetom, ki ji sedi postrani na levem kolenu. Golo Dete sega z desnico po sedežu, katerega je morala nekoč držati Marija z desnico pred prsmi. Na glavi ima Marija krono, ogrinja pa jo bogat plašč. — Marijin relief ponavlja tip Marije z Detetom, kot ga je izoblikovala prva polovica 15. stoletja, toda v tisti značilni primorski varianti, kakršno srečamo n. pr. v lesenem Marijinem kipu v župni cerkvi v Kojskem v Goriških Brdih ali v kipu primorske provenience, ki je preko mariborske umetnostne trgovine zašel v ljubljanski Narodni muzej. Tudi sad v Marijini roki je značilen mediteranski rekvizit. Posebno mikavna je komparacija z Marijinimi sklepniki v ladji župne cerkve v Kranju in Škofji Loki ali v prezbiteriju cerkve sv. Urha pri Tolminu.

Na zahodni strani razločimo ostanke stoječega svetnika ali svetnice, odete v bogato draperijo, ki pa ikonografsko niso razrešljivi.

Najbolje je ohranjen relief Kristusovega Vstajenja na južni strani, ki je zelo epično razgiban. Sarkofag zavzema vso širino reliefa, iz njega pa stopa z desno nogo Kristus, ogrnjen čez golo telo s plaščem. V levici drži križ s plapolajočim praporcem, z desnico pa blagoslavlja. Pred sarkofagom spita dva vojaka: levi čepi na sulico naslonjen, desni pa je obrnil hrbet proti gledalcu, sključil noge ter zaspal, naslonjen na levo roko, dočim mu desna stiska meč. Tudi za sarkofagom sta dva vojaka. Levi sloni na sarkofagu in dviga helebardo, desni pa se je naslonil nazaj in ima velik meč v rokah. — Zarodke tega ikonografskega motiva srečamo že v ilustracijah od 12. stol. dalje (K. *Künste*, *Ikongraphie der christlichen Kunst*, I., Freiburg i. Breisgau, 1928, str. 505), dozorili pa sta ga zlasti druga in tretja četrtina 15. stol. Iz tega časa naj omenim le sliko, ki jo je l. 1437 ustvaril čopič Hansa Multscherja (Berlin), Kaiser-Friedrich Museum, E. *Heidrich*, *Die altdeutsche Malerei*, Jena, 1919, sl. 31), na kateri je Kristus dobeseden brat našega ali pa Schongauerjev bakrozez iz konca 15. stol. (K. *Künste*, o. c. sl. 278).

V reliefih opazamo še močne reminiscence mehkega stila prve četrtine 15. stol. — prim. le gubanje Jezusovega plašča na reliefu Vstajenja, obleko svetniške figure in Matere božje. Povsod se še uveljavljajo ostanki slapovitih sistemov gub, dasi ne smemo prezreti, da se pojavljajo v gubah tudi ostrejši zalomi, ki so opazni zlasti na Marijinem reliefu. Posebno pa je stilno pomemben ostanek figure sv. Janeza Ev. ob križu, čigar gube kažejo zelo ostre in trde, grafične poteze, ki so posebna značilnost plastike primorskega prostora — prim. n. pr. kip stoječe lesene Marije v Kanalskem Lomu iz srede 15. stol. Reminiscence mehkega stila nam torej usmerjajo datacijo še v prvo polovico 15. stol., zalomi draperije v okolico srede stoletja, če pa upoštevamo še provincialno konservativnost primorskega okolja, se mi zdi nastanek naših reliefov — in s tem celega znamenja — zelo verjeten v kasnih letih tretje četrtine 15. stol., torej na koncu tiste manieristične smeri, ki je tradicijo mehkega sloga vzdrževala vse do eruptivnega pojava poznogotskega baroka.

Pri tem nas ne sme motiti letnica 1588, ki je vklesana na stebri. Že pri profilu »kapitela« smo ugotovili nek renesančen priokus in današnja strešica tudi ni več prvotna. Verjetno je preživelo znamenje prvo restavracijo že proti koncu 16. stoletja, ki je tudi nekatere dele zamenjala z novimi in vklesala na (stari?) steber svojo letnico. Da bi pa znamenje šele l. 1588 scela nastalo, je po stilnih kriterijih popolnoma nemogoče.

Z datacijo okoli l. 1470 pa se nam osvetljuje tudi vprašanje delavnice, ki je ta spomenik ustvarila. Okoli l. 1470 je nastajal prezbiterij cerkve sv. Urha pri Tolminu, pri katerem je sodelovala ista kamnoseška delavnica, ki je ustvarila sklepnike v ladjah župne cerkve v Kranju in Škofji Loki ter v prezbiteriju župne cerkve v Radovljici in v Št. Vidu pri Vipavi. Stilne in ikonografske značilnosti naših reliefov so tolminskim sklepnikom tako blizu, da smemo domnevati med njimi neko delavniško zvezo. Vendar pa moramo priznati, da je naš mojster, ki je bil sam najbrž primorskega rodu, na reliefih znamenja primorski grafični akcent še stopnjeval.

Že ob teh ugotovitvah se nam izkaže volčansko znamenje kot zelo pomemben spomenik v sklopu gorenjsko-primorske poznogotske kamnoseške tvornosti, ki ne kaže nobenih italijanskih potez, ampak izrazito severno usmerjenost. Zato moramo iskati tipoloških komparacij na severu in ne na jugu. In tu na-

Volče. Gotsko znamenje po restavraciji -
refief Križanja

Volče. Gotsko znamenje po restavraciji -
refief sedeče Marije z Detetom

stopi nov moment. *Hulla* (o. c. str. 63 sq) je ugotovil, da nastopajo z reliefi okrašena znamenja proti koncu 14. stol. — prim. znamenje v Beljaku iz druge polovice 14. stol. (ibid. tab. XXIII, 9), toda v tem času in še do konca 15. stoletja se pojavlja relief le na eni strani tabernakljestega nastavka in skrit v posebni niši. Način okrasitve, kot ga srečamo v Volčah, pa splošno prevlada šele v začetku 16. stol. Iz tega časa navaja *Hulla* (XXIII, 1, 6, 5, 12) več primerov, ki pa so vsi iz okolice Dunaja. Dasi po arhitekturni koncepciji v mnogočem spominjajo na volčansko znamenje — usločeni lok z grčastimi listi, stebri na oglih tabernaklja — je vendar stil dunajskih reliefov že izrazito baročen v poznogotskem smislu in nobeden ne kaže več sledov mehkega stila. Ob tem pa lahko zaključimo, da spada volčansko znamenje med najstarejše ohranjene primere svojega tipa. To nas končno manj začudi, če pomislimo, da je nastalo v bližini Krasa, kjer je bila kamnoseška obrt zakoreninjena že v samih tleh.

S tem pa je pomen našega spomenika zadostno podprt. Kljub temu, da je zob časa znamenje hudo obglodal, je vendar več kot samo lokalno pomembno in obžalovati moramo samo, da se nam ni ohranilo do današnjih dni v nespremenjeni obliki. Prav tako je tudi škoda, da ob njegovi restavraciji ni bilo stalnega nadzorstva umetnostnega zgodovinarja, ki bi lahko tedaj proučil njegovo konstrukcijo, obenem pa tudi vse dosedanje restavratorske posege in spremembe, ki jih je spomenik doživel od 15. stol. dalje. Prav tako bi bilo nujno potrebno tudi mineraloško analizirati njegov kamen, saj bi s tem lahko ugotovili ne le njegovo nahajališče, ampak tudi razne na novo dodane kose.

*

Volče. Gotsko znamenje po restavraciji-
relief nedoločene svetniške figure

Volče. Gotsko znamenje po restavraciji-
relief Vstajenja

Toda naj mi bo dovoljen še kratek ekskurz:

Znamenja spadajo v tisto vrsto kulturnih in umetnostnih spomenikov, ki jih umetnostne zgodovine le redko omenjajo, čeprav so nekateri od njih tudi umetnostno zelo pomembni. Obenem pa so najčistejši odsev ljudske umetnostne volje, s čemer se približujejo pogosto že ljudski umetnosti, v svojih višjih pa pogosto lahko tekmujejo tudi z monumentalnimi izdelki »visoke« umetnosti. Iz znamenj zveni kulturna zgodovina mnogokrat zgovorneje kot iz čisto predelanih in restavriranih cerkva, hiš, gradov itd. Prav tako ne smemo pozabiti, da je pri večjih stavbah odločala navadno volja svetnih in cerkvenih mogočnikov, znamenja pa so tesno povezana z domačo zemljo in s človekom na njej in tako na poseben način odražajo umetnostno voljo preprostega človeka.

Poseben pomen imajo znamenja seveda za etnografa, pa tudi za zgodovinarja vseh vrst, saj se nanje vežejo najraznovrstnejše tradicije in običaji. Krvavo znamenje pri Kamniku stoji n. pr. na kraju, kjer je kamniško mesto nekoč izvrševalo krvave sodbe ali vsaj pokopavalo hudodelce in sporočilo trdi, da ga je l. 1510 postavil nek kmet iz Podgorja, ki so mu tu umorili hčerko. »Turško znamenje« pod Sv. Primožem nas spominja turških napadov in enako znamenje pred Novo vasjo nad Višnjo goro, saj vedo ljudje povedati, da so se tu Turki ustavili in niso več mogli naprej. Na Francoze spominja »Francosko znamenje« nad Ločno pri Novem mestu. Premnoga znamenja so spomin na kugo (»kužna znamenja«) — n. pr. v okolici Ptuja, Mozirja (kjer je l. 1682 umrl župnik Usar), »pomorski križ« v Črešnjevcih pri Radgoni itd. Tam, kjer stoji danes na prevaljskem polju poznosrednjeveško znamenje, sta baje

pokopana dva meniha, ki sta prišla pokristjanjevat Mežiško dolino, pa so ju pogani ubili. Blizu Sv. Radegunde pri Gornjem gradu je zidana kapelica, ki ima pri tleh luknjo, skozi katero prihaja lepa glasba in glušci ozdrave, če vtaknejo glavo vanjo in zraven molijo...

Koliko takih primerov bi lahko še našli, toda za opomin naj zadošča. Omenim naj le še, da imajo znamenja poseben pomen tudi kot orientacije v pokrajini in so zato važna za zgodovino tako trgovskih kot romarskih poti, kot sodni in lastniški mejniki, kot varuhi polja itd. Seveda pa ne smemo prezreti tudi njihovega estetskega pomena, ki jih uvršča pogosto med nepogrešljive domačijske spomenike.

Toda razen dveh člankov univ. prof. dr. F. Steleta (opomnim naj zlasti na onega v Mohorjevem koledarju za l. 1942), nimamo Slovenci skoraj nobene literature o tem problemu, dočim imajo drugi narodi že cele monografije, kakršnih ena je omenjena *Hullova* ali *Weingartnerjeva* o tirolskih znamenjih. Zadnji čas je, da posvetimo tudi našemu gradivu nekoliko skrbi ter ga sistematično in tipološko uredimo, da določimo posamezne pokrajinske variante in zberemo vso tradicijo, ki je s tem gradivom v zvezi. Zato bi bili hvaležni za vsako opozorilo na kak tovrsten spomenik, za njih fotografije in skice, za prepis napisov na znamenjih, za opis slikarij v njih, za zgodbe o nastanku in podobno.

Grgar, kamnito gotsko znamenje

Brezno, poslikano znamenje s škodlasto streho (Foto Spomeniški urad)

Restavracija znamenja v Volčah se je izvršila od 20. junija do 23. septembra 1950 in je potekala takole:

Restavrador pravi v poročilu: »30. avgusta sem začel podzidavati podstavek na osmerokotniku. Predhodno sem učvrstil štirioglati železni klin in ga dobro minimiral. Ta klin je vdolben v osmerokotni steber in veže istočasno zgornji del. Nastavek na osmerokotniku sem podzidal s kamnom, za vezivo sem pa uporabljal malto iz 10 let starega apna in čisti soški pesek. Štiriogлата plošča, na kateri stoje reliefi in stebrički, je iz treh kosov. Naročil sem pri kovaču posebne vezi, ki vežejo diagonalni plošče in obenem stebričke. Z enakimi vezmi so stebrički vezani in na isti način tudi od zgoraj. Vezi so dobro minimizirane in vdolbene v stebričke spodaj in zgoraj po 5 cm. Na podoben način in sicer v obliki križa so vrezani reliefi. Ko sem postavil stebričke in reliefi na svoje mesto, sem začel z zidanjem sredine. Jedro sem sezidal iz kamna, proti vrhu pa iz dobro žgane opeke in sicer do višine stebričkov.

Najtežavnejše delo je bilo postavljenje šilastih lokov, na katerih je manjkalo oziroma bilo odbitih veliko kosov. Te poškodbe so povzročili drobcji granat iz prve svetovne vojne, ki sem jih mnogo našel v znamenju. Kapitele na zadnjih dveh stebričkih sem izklesal nanovo. Skupno vseh nadomestnih delov sem izklesal preko 50. Za to sem uporabil kamen, ki sem ga našel zazidanega v sredini znamenja. Šilasti loki so ravnoliko vezani v obliki križa z bakrenimi vezmi. Kjer ni bilo mogoče vezati na notranji strani, sem vezal na zunanji strani in spojke poglobil v kamen. Več kosov je bilo potrebno prevrtati in prebiti z dolgimi bakrenimi žebli, katere sem nalašč za to skoval. Na piramidi sem odstranil stare železne spojke, katere so v kamnu že povzročile razpoke in jih nadomestil z bakrenimi. Vrh piramide sem zavaroval pred dežjem z bakreno ploščo, katero sem po straneh zapognil navzdol, tako da obenem veže vse štiri dele piramide. Za zaključek znamenja sem začasno vtaknil majhen marmornat križec, katerega bo pa treba nadomestiti s pravilno gotsko križno rožo.«

In še dve njegovi dodatni pripombi v poročilu: »Pri ohranjanju tega spomenika nisem uporabljal nobenih jedkih sredstev in tudi ne nobenih kemikalij, ampak sem delal vse na bazi apna.« »Vse vdolbine in razpoke sem plombiral po natapljanju z gosto, močno malto in sicer tako, da sem nanašal plast za plastjo. Med sušenjem pa sem te plombe ponovno namakal z apneno vodo, da so se plombe čvrsto povezale s kamnom.«

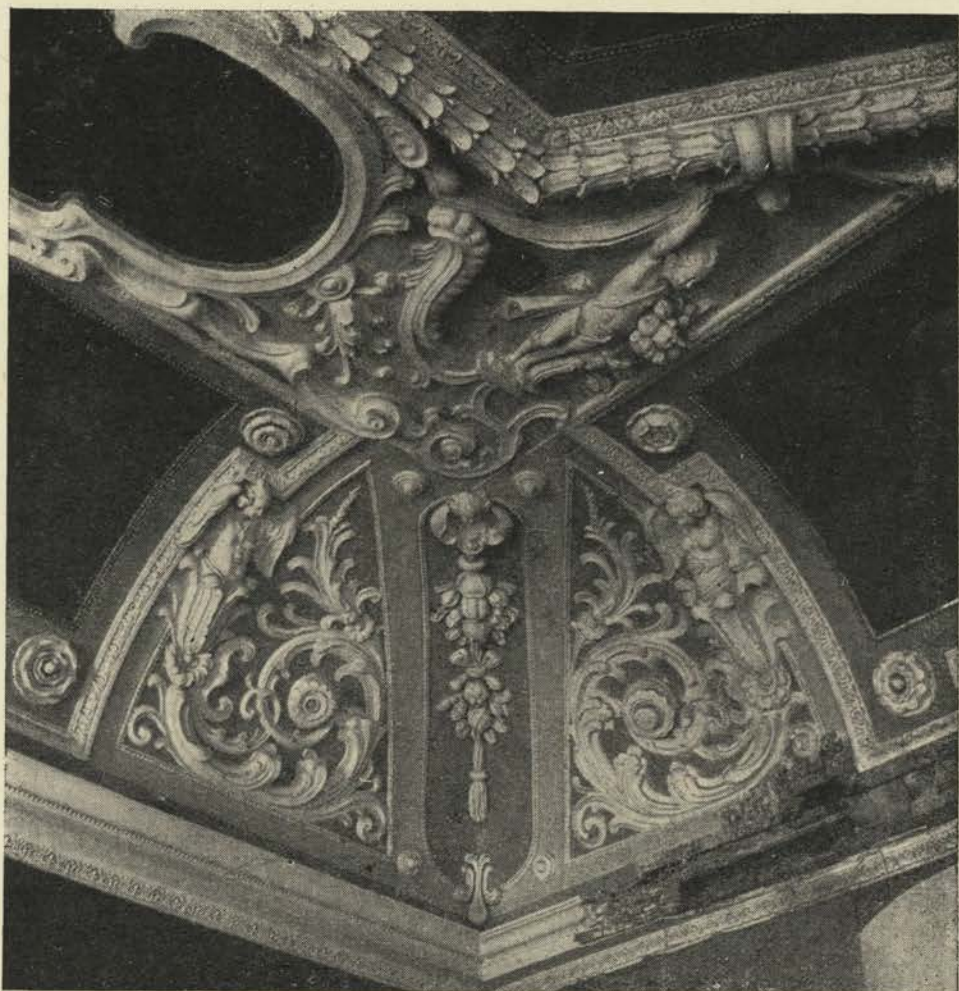
Prvo delo na konservaciji kamenite plastike je končano, medtem pa je že v delu pod vodstvom in nadzorstvom posebne komisije drugi, še bolj dragoceni spomenik, kameniti timpan iz Krakovske kapele v Ljubljani z Marijino plastiko iz druge polovice 13. stoletja.

V. C.

Odprava hišne gobe ter obnova viteške dvorane v mariborskem gradu

Bogo Teply in Ivan Meznarič

Viteška dvorana mariborskega gradu je pomemben kulturno-zgodovinski spomenik. Zrcalasti svod, pod katerim teče okrog dvorane venec, nosi strukturo, ki jo je po tradiciji izdelala rodbina Guadio, razen tega so na njem tempera slike štirih letnih časov (na vzhodu »Pomlad« in »Poletje«, na zahodu pa »Jesen« in »Zima), delo Lovrenca Lauriaga iz 70-ih let 17. stol.; isti slikar je izdelal še dva velika medaljona in sicer predstavlja prvi Marsa (med slikama »Jesen« in »Zima«), drugi pa Jupitra (med slikama »Pomlad« in »Poletje«), nadalje dva bojna prizora: na severu bitko za Angelski grad (l. 1527.), na jugu bitko pri Monoštru (l. 1664.), na samem stropu pa dvojce prizorov iz Odisejeve vrnitve na Itako. Strop zavzema še velika freska, prikazujoča bitko

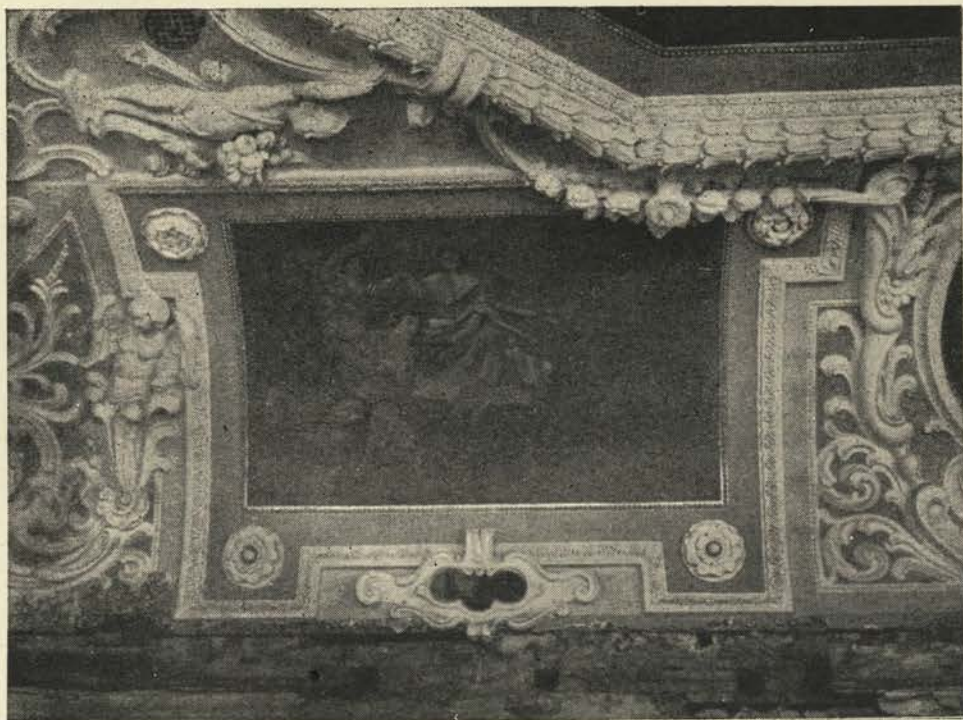

Maribor, grad. »Viteška dvorana«. Desno spodaj pričetek odstranjevanja venca. (Maj 1950 — Foto Cizelj)

pri Parmii (1734.), delo slikarja I. Geblerja iz l. 1763. Vse tempera slike in fresko je l. 1946—7. restavriral prof. Maks Kavčič.

Dvorana je v smeri sever—jug dolga 18 m, v smeri zahod—vzhod pa široka 12 m.

V pozni jeseni l. 1949. je bila opažena tik nad vencem pod tempera sliko »Jesen« majhna razpoka, ki se je do februarja 1950 podaljšala na dolžino 6,5 m, tako da je segala do slike Marsa. Spočetka s tal dvorane komaj vidna razpoka je začela polagoma zevati in pri natančnejšem pregledu je bilo ugotovljeno, da sega ponekod do 40 cm globoko v zid. Manjše razpoke so se začele pojavljati tudi na tempera sliki »Jesen«. Kot vzrok razpoke je bila dognana hišna goba zvrsti *Merulius minor*. Istočasno je bila hišna goba na istem kraju dognana tudi na podstrešju v nekaterih poveznikih, ki nosijo streho.

Maribor, grad. »Viteška dvorana«. Freska »Jesen«, pod njo je odstranjen venec. (Foto Cizelj)

Zaradi odprave hišne gobe in kasnejše obnove dvorane je bil sestavljen poseben svet, v katerem so bili: višji gradbeni tehnik Jože Požauko, administrator Božo Ipavic, restavrator prof. Maks Kavčič, kipar Ivan Sojč, preparator Ivan Meznarič in ravnatelj muzeja prof. Bogo Teplý. Da bi bil omogočen natančen ogled zrcalastega lesenega svoda na podstrešju, je bil celotni svod najprej očiščen od stoletnega prahu, obenem pa smo začeli ob zahodni steni in sicer od jugozahodnega kota dalje odstranjevati venec, v katerem je imela hišna goba zaradi njegove notranje lesene konstrukcije svoje leglo. Prvotno je bil namen odstraniti venec samo do mesta, kjer bi gobe ne bilo več opaziti. Ker pa so segale deske v vencu dalje, je bilo sklenjeno, odstraniti venec ob vsej zahodni steni, pri čemer je bilo odkrito v severozahodnem kotu novo leglo, ki ni kazalo zunaj venca ali na steni še nobenih znakov. Ker smo opazili, da je venec tudi ob severni steni za spoznanje pogreznjen, je dvoranski svet sklenil, da se zaradi varnosti in temeljite odprave hišne gobe odstrani celotni venec. Vzrok pogreznjenosti venca ob severni steni sicer ni bila hišna goba, nego dejstvo, da je bil venec na tem mestu v dobi, ko je služila dvorana za kino, deloma odstranjen, kasneje pa na novo zgrajen, vendar pa pritrjen v steno s prekratnimi konsolami. Pač pa so bila odkrita ob vzhodni steni nova legla gobe, tako da smo imeli v dvorani v celoti štiri med seboj nepovezana legla in sicer:

1. V prvem leglu se je začela hišna goba v razdalji 2.5 m od južnozahodnega kota dvorane ter segala v vencu ob zahodni strani v dolžini 6.5 m, poleg

venca pa je napadla tudi leseno konstrukcijo svoda in je segala pod sliko »Jesen« 1.15 m v višino, obenem je pod to sliko prežrla tudi celotno steno dvorane v globini 1.20 m.

2. Drugo leglo je bilo prav tako v vencu ob zahodni steni in sicer pri severozahodnem kotu; tu je bila hišna goba razširjena samo v vencu v dolžini 1 m, v zid stene pa je prodrla 30 cm globoko.

3. Prav močno leglo je bilo v vzhodni steni. Tu se je širilo od severovzhodnega kota dvorane v vencu v dolžini 7.8 m. Hišna goba se je razširila tu v dolžini 3.5 m v višino 60 cm, pod tempera sliko »Poletje« pa se je vzpela v višino 1.80 m ter izjedla docela leseno ozadje slike, tako da je bila ta resno ogrožena; za sliko »Poletje« višina hišne gobe v loku polagoma pade na višino 70 cm. Tik pod sliko »Poletje« se je razširila 1.20 m globoko v zid stene, vendar se je ta globina polagoma manjšala in je ob koncu legla, t. j. sredi vzhodne stene, znašala še 30 cm.

4. Po 2 m presledka po tem leglu je bilo prav tako v vencu ob vzhodni steni odkrito še manjše leglo v dolžini 2 m. Tu je bila hišna goba dognana samo v vencu in v spodnjem robu opaža, v globino zidu stene pa se še ni razširila.

Ob zahodni steni je bila hišna goba mnogo bolj razvita kakor ob vzhodni, kajti vzhodna stena je zaradi oken, ki so v njej, svetlejša od zahodne. V vencu ob zahodni steni pa se tik pod njegovim ometom ni opazila razen v dveh primerih v dolžini po 30 cm, ker pada svetloba iz oken tod prav na venec, pač pa je prežrla goba ob zahodni steni deske, debele 4.8 cm, strešno opeko na vencu ter vrhnji omet na njem, ker je bila gorenja površina venca zaradi kota, ki ga dela ta s svodom, temnejša.

V svoji notranji konstrukciji je bil celotni venec zgrajen iz desk in sicer iz dveh vodoravnih (zgornje in spodnje) ter na zunanji strani iz navpične, tako, da je bil venec v notranjosti votel, vendar se ni dal zračiti. Vse deske so bile hrastove in debele 4.8 cm. Zgoraj je bil venec prekrit s strešno opeko in ves ometan z ometom. Na steno je bil pritrjen z borovimi konsolami, ena konsola pa je bila hrastova. Izmed desk je bila povsod najbolj napadena gorenja vodoravna, ki je bila v vseh štirih leglih v celoti izjedena, nekoliko manj je bila izjedena spodnja vodoravna deska (povprečno tri četrtnine), najmanj pa stranska navpična, ki je bila povprečno izjedena do polovice. Vzrok temu je zopet pomanjkanje svetlobe v kotu tik nad vencem in deloma pod njim, medtem ko je bila prednja stran venca dobro osvetljena. Hišna goba se je razvijala predvsem v notranjosti votlega prostora venca ter je prodirala od znotraj navzven. Na teh deskah se je širila v obliki pajčolana. — Borove konsole so bile ne glede na letnice mnogo bolj uničene od hrastove, pri kateri je hišna goba uničila samo mehke letnice, medtem ko so trše letnice ostale neprizadete. Po konsolah se je širila v obliki žil. Pri grčah, ki so bile večinoma smolnate, smo ugotovili, da so bile na videz ohranjene, v resnici pa so bile docela izsušene in brez življenja.

Povsod na krajih zamakanja je bila napadena tudi opeka. Najbolj uničena je bila v prvem leglu, kjer je bila pepelasta in se je v roki drobila v moko. Na opeki se je širila goba v obliki pahljače. Čeprav je bila nekatera opeka samo napadena in se hišna goba še ni razširila vanjo, je postala vrhnja plast opeke vendar le moknata in se je pod prstnim pritiskom drobila.

Na podstrešju je bilo napadeno leseno ogrodje tudi na štirih krajih:

1. Nad tempera sliko »Jesen« v dolžini 3 metrov in sicer povsod od stikališča rogov in opiračev s povezniki; rogovi in opirači so bili od stikališča na tem kraju napadeni od gobe v dolžini 70 cm.

2. Nad sliko »Marsa« so bili rogovi in opirači s povezniki napadeni v isti izmeri, vendar samo v dolžini 1 metra.

3. Nad sliko »Poletje« so bili napadeni v dolžini 1 m in sicer rogovi 70 cm visoko, opirači pa 95 cm, razen tega so bila na tem mestu vsa rebra na svodu razgrizena, tako da so bila docela moknata; ko smo odprli zid, se je vsul iz njega pravcati slap prahu, ostanek od hišne gobe izjedenelega lesa in opeke.

4. Nad križnim hodnikom, ki vodi z lože v dvorano, je bilo tudi manjše leglo hišne gobe, tako da je bilo treba na tem mestu podstrešja izmenjati štiri hlode v dolžini 4 m, višino pa samo ojačiti s 4 m dolgimi in 18 cm debelimi deskami.

Prvotno smo menili, da je hišna goba povzročila zamakanje po bombardiranju, ko je bila streha nad južnozahodnim kotom dvorane odkrita. Ko pa so bila ugotovljena še druga legla, se je dognalo, da so bili glavni vzrok dimniki, ob katerih se je vršilo zamakanje, saj so bila vsa legla samo ob njih, izvzemši nad križnim hodnikom, kjer je zamakanje povzročila slabo konstruirana žlebasta pločevina na strehi. Streha gradu je 18 metrov visoka in zelo strma. Na dvoriščni, vzhodni strani strehe so bili dimniki od kapa oddaljeni samo po 1 meter, na zahodni strani pa po 4 metre. Ob nalivih je drla voda po strehi navzdol, pri čemer so tvorili široki dimniki oviro za njen prost odtok v viseče žlebove ob napušču. Pri njih je zaradi slabe pločevine našla dovolj možnosti, da je pronicala ob dimnikih na podstrešje, tako da je bil velik del opeke v dimniku pod streho vlažen. Vlaga, tema in zmerna toplina so dale trosom hišne gobe možnost razvoja, pri čemer naj poudarimo, da je postala hišna goba v Mariboru problem, ki ga bo treba z vso resnobo rešiti, saj je razširjena zlasti v severnem delu mesta, kjer je inficirala menda že tudi tla. Da bi se v bodoče preprečilo zamakanje ob dimnikih, smo jih odstranili 13, kar zunanosti grajske stavbe ni v ničemer škodovalo.

Za uničenje hišne gobe smo opravili sledeče delo: Ko je bil odstranjen venec, so bile z njim vred odstranjene tudi deske nad njim na svodu, do kamor je hišna goba segla. Nato je bil ves zid ob vzhodni in zahodni steni v višini 1 m, na severni in južni pa v višini 50 cm očiščen od malte med opeko, tako da so bile med posameznimi kosi opeke napravljene špranje v globino 4—5 cm; obenem je bila tako očiščena opeka sproti izžgana z bencinsko svetilko za varjenje do 400° C vročine, tako da je opeka začela žareti. Namen izžiganja je bil, da se sproti uničijo trosi hišne gobe vsaj na površini opeke, da se ne bi širili po poslopju. Ko je bila celotna opeka tako očiščena in obenem sproti izžgana, je bila v presledku enega dneva dvakrat prepojena s preparatom fitopatologa ing. Lojzeta Prezlja merulinom III in sicer v razmerju 1 l preparata na 15 l vode. Šele nato smo začeli kopati v zid in se je odstranjevala iz njega napadena opeka. Novo odkrita mesta so se zopet sproti izžigala, nato pa dvakrat prepojila z merulinom III. Tam, kjer napadena opeka iz zidu ni mogla biti odstranjena, ker bi morali sicer prebijati zid ali v sosednje sobe ali na hodnik, s čimer bi ogrozili trdnost strešne konstrukcije in spravili tako v nevarnost slike na svodu in stropu, ki bi začele pokati ali se pogrezati, je bila hišna goba lokalizirana v zidu z dobro prepojitvijo zid z merulinom III, vrh tega pa je bilo tako mesto še zazidano z malto, pomešano z merulinom

IV. Ker hišna goba tako prepojenih mest ne more prežreti, se bo zadušila v zidu, kjer nima več življenjskih pogojev. Take primere zazidanja hišne gobe in njene lokalizacije imamo v severovzhodnem kotu in pa v zidu na podstrešju nad sliko »Jesen«.

Ob kopanju v zid je bilo opaženo, da ni bilo železnih opornikov nad štirimi okni in enimi vrati, zato so bili na teh mestih oporniki nameščeni, tako da je postala konstrukcija dvorane trdnejša.

Po odpravi hišne gobe smo začeli z obnovo. Vodilo je bilo, da imej hišni venec točno isto obliko kakor prej, da pa se v celoti zgradi iz opeke in da se v njem napravi ventilacija. Zato so bile v zid in sicer v globino 40 cm nameščene namesto prejšnjih lesenih železne konsole. Te konsole nosijo kotno železo (60 x 60 x 6 mm), ki teče okrog vse dvorane in drži celotni venec. Vsa opeka za zgraditev venca je bila prirejena po njegovi obliki, pri zidanju pa se je med malto mešal preparat merulin IV v razmerju pol kg na 20 l popolnoma prirejene malte. Tudi nova opeka je bila po vzidanju na mestih, kjer so bila prej legla hišne gobe, na vsej površini dvakrat prebrizgana z merulinom III. Na vrhu venca je napravljen kanal za zračenje, globok 10 cm ter širok prav toliko; ta kanal teče po vsem vencu. Kanal je na vrhu pokrit s strešno opeko, ki je prevlečena z merulinsko malto. Iz kanala vodi na podstrešje 20 zračnikov v velikosti 25 x 25 cm; v zahodnem in vzhodnem vencu jih je po šest, v severnem in južnem pa so po štirje. Zračenje svoda je po zamisli višjega

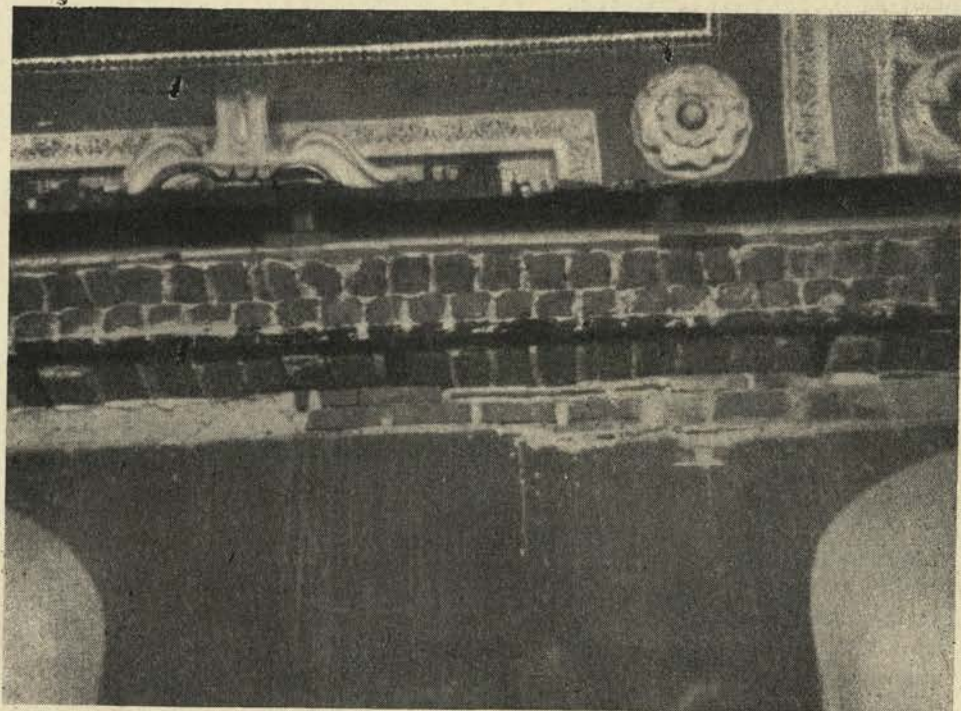

Maribor, grad. »Viteška dvorana«: prelepljena freska Poletje. Skozi luknjo viden podrti del dimnika, ki je bil napaden po hišni gobi. (Foto Cizelj)

gradbenega tehnika Jožeta Požauka, ki je izdelal vse načrte za obnovo dvorane, izvedeno tako, da je napravljena povsod, kjer se lesena rebra naslanjajo na zid, odprtina v višini 12 cm in v dolžini 16 cm, te odprtine pa so prekrite s preluknjanimi pocinkanimi železnimi pločevinami, ki so v obliki okroglega rešeta pritrjene na zid. Na zahodni strani na podstrešju pa je zid sezidan v obliki podpornikov (mera 120 x 60 x 100 cm) in na teh zidanih podpornikih počivajo nosilni tramovi podstrešja.

Na podstrešju je bilo treba nadomestiti 28 reber, ki so bila napadena bodisi od hišne gobe ali pa črviva, z novimi, prav tako so bili zamenjani posamezni deli ostrešnega ogrodja, vendar zaradi prihranitve lesa samo do mesta, do koder se je goba razširila. V svodu je bilo zamenjanih 19 desk — vsaka v dolžini 4 m, v širini 42 cm in v debelini 4.8 cm. Ves novo vstavljeni les je bil dvakrat prepojen s preparatom merulin universal, prav tako tudi okoliški deli starega ostrešja. Ker pije ta preparat samo suh les, smo dali ves novo vstavljeni les prej sušit v sušilnico.

Ko smo zamenjavali posamezne dele ostrešja, je bilo treba vsak tak del podpreti s posebnim podpornikom, dolgim 6.20 m, ki je segal od svoda do tal dvorane in držal tako svod. Ta podpornik je bil v dvorani zajet s trami, tako da je bil docela nepremičen, opremljen pa je bil z merilom, s katerim smo mogli ugotoviti vsak eventualni premik, ki pa se ni pripetil. Celotno delo je moralo biti opravljeno z največjo previdnostjo, ker bi se ob najmanjši neprevidnosti utegnila pripetiti freski na svodu zaradi pogrezanja le težko po-

Maribor, grad. »Viteška dvorana«. Novi venec, ki počiva na kotnem železu, je zidan iz opeke. (Foto Pezdíček)

pravljiva škoda. S podpornikom je bilo treba podpreti podstrešne poveznike na petih krajih.

Prav tolikšna previdnost pa je bila potrebna tudi pri delu za najbolj ogroženo tempera sliko »Poletje«, kjer sta goba in trohnoba izjedli v veliki meri deske svoda, na katere je slika pritrjena. V ta namen je bil najprej posebej izdelan nov svod v višini 2 m in v dolžini 1.20 m, kolikor je slika dolga. Tako izdelani svod je bil nato prenesen za sliko in potem, ko je bilo njeno leseno ozadje z veliko pažnjo in nožičem ostrgano in izpraskano od gobe in trohnobe, se je novi svod previdno pritisnil na omet slike ter bil pritrjen z močnimi, 350 mm dolgimi in 28 mm debelimi vijaki na opaž podstrešja. Nato sta prof. Maks Kavčič in Ivan Meznarič zalila praznino, nastalo med starim ometom slike in novim svodom, z malto, obstoječo iz peska, apna, mavca in kazeina, ter tako sliko zopet pritrčila na svod.

Ves čas dela smo posebno pozornost posvečali odvozu grušča, napadene opeke ter lesa, kajti vse to gradivo je predstavljalo veliko nevarnost, da se trosi ne razširijo po gradu ali po okoliških poslopih in ne najdejo morda kje ugodnih življenjskih pogojev. Grušč se je znosil ali pa po lesenem pokritem žlebu spravil na ulico, od koder so ga odvažali kamioni izven mesta v opuščeno gramozno jamo, kjer je bila opeka zakopana v pesek, les pa polit z bencinom in sežgan. Vkljub temu so se našli ljudje, ki so napadeno opeko izkopavali in jo odnašali domov, ne zavedajoč se, da ustvarjajo s tem nova legla hišne gobe. Zato je ravnateljstvo Pokrajinskega muzeja v časniku opozorilo na nevarnost takega početja.

Po zidarskih in tesarskih delih, za katera je napravil načrte višji gradbeni tehnik Požauko Jože, ki je vsa ta dela tudi osebno nadziral, je bilo treba obnoviti še stukaturo in restavrirati slike. Na svod in okoli medaljonov je nameščena zopet originalna stukatura, ki smo jo pritrčili na svoja mesta. Stukatura in medaljoni so pritrjeni s kovanimi žebli skozi zidake in z mavčevo malto. Pač pa je vsa dvojna stukatura na vencu v skupni dolžini 112 m izdelana na novo po odlitku v kožnem kleju točno po starem vzorcu. Stukaturo sta vlivala kipar Ivan Sojč in administrator muzeja Božo Ipavic, slike, predvsem »Poletje«, je restavriral zopet prof. Maks Kavčič.

Končno so bile stene dvorane prepleskane v vinsko žametasti barvi; oplesk je izvršil Lazar Sajko, vendar se je barva zaradi mrzlega letnega časa ponekod pod vencem zagrizla, tako da bo treba ta mesta v letošnjem poletju na novo prepleskati. Po temeljitem očiščenju in zopetni namestitvi muzealij je bila dvorana 3. decembra 1950 ob prisotnosti okrog 300 zastopnikov ljudske oblasti, Partije in predstavnikov mariborskega kulturnega življenja s kratko slovesnostjo zopet odprta.

Hišna goba v viteški dvorani je odpravljena, ker so bili odstranjeni njeni vzroki, odpravljene vsi napadene deli, razen tega pa desinficirani z različnimi vrstami preparata merulin. Vrh tega je na novo uvedeno zračenje venca in svoda, tako da hišna goba v dvorani in na podstrešju nad njo ne bo imela več življenjskih pogojev. S tem je rešen dragocen kulturni spomenik, ki bi se najkasneje v dveh letih sesul. Obstaja pa možnost, da so se trosi ob delu, ki je trajalo 7 mesecev, razširili po poslopiju, kjer so utegnili najti kod ugodne razmere za svoj razvoj, zato bo potrebna stalna pazljivost in stalno opazovanje zlasti temnejših predelov poslopija, da se morebitna nova legla takoj odpravijo.

Cena kulturnih spomenikov

Franjo Baš

Pred približno 200 leti je pri presoji spomenikov največ veljalo merilo koristi oziroma praktične vrednosti. Tako je n. pr. prvi avstrijski spomeniški odlok dne 12. avgusta 1749 stremel za zavarovanjem rokopisov, korespondenc, načrtov itd., ki so bili pomembni za državo; odloki iz let 1776 in 1782 pa so zaradi dragih kovin zavarovali najdbe novcev za dvorni novčni kabinet. Pozneje so vzgojni, prometni, umetniški, znanstveni, pokrajinski in posebej tujskoprometni vidiki vzbujali zanimanje in pospeševali vrednotenje prirodnih in kulturnih spomenikov ter jih po dokumentarični tehtnosti vključevali v sodobno miselnost. Odnos do spomenikov je na ta način postal eden važnih izrazov kulturnih razmer zemlje in človeka, ki odseva tudi stanje ljudske prosvete ter raven umetniškega, znanstvenega in tehniškega življenja. Napredni zakon LRS o varstvu spomenikov in prirodnih znamenitosti iz 1948 vrednoti v 1. členu za spomenik predmet ali skupino predmetov, ki so pomembni ali značilni arheološko, kulturnozgodovinsko, umetniško, etnografsko, sociološko in domačijsko ter posebej za narodno osvobodilno borbo.

Vsebina spomenikov je po tem pojmovanju predvsem kulturna, ker pojem spomenika v nekulturnem okolju sploh ne obstoja, oziroma obstoja samo v omejenem obsegu. Delo muzejev in galerij in tehnika vzdrževanja spomenikov pa zahtevata, da se zlasti pri vprašanju zavarovanja proti ognju ali vlamu, pri vprašanju, ali naj se spomenik vzdržuje na terenu ali pa prenese v muzej, oziroma v galerijo, upošteva tudi vprašanje praktične vrednosti spomenikov. Pri tem je treba ugotoviti, da praktična vrednost spomenika ne pomeni vrednosti njegove vsebine, kajti če spomenik n. pr. zgori, propade z njim tudi prirodni ali zgodovinski dokument, ki ga zavarovalnina ne more nadomestiti. Zato je točen načrt, fotografija ali model v spomeniškem pogledu vreden več kot pa zavarovalnina in je spričo tega naloga spomeniških ustanov, da istočasno z zavarovanjem spomenikov proti požaru, vlamu ali pred bombnimi napadi oskrbijo tudi njihovo dokumentarično posnetje.

Praktična vrednost prirodnih spomenikov je v tem, da so le-ti pogosto glasniki izkustev in izročil iz preteklosti ter zakonov prirode, ki jih mora upoštevati tudi sodobna tehnika. Najožja odvisnost talne vode od gozdnih sestojev je danes že splošno priznana, s tem pa tudi vrednost gozda za izraz pokrajine. Težka oškodovanja prirodnega obličja pokrajine v okolici kapitalistično izkoriščanih industrij z nakladami žlindre, premogovih in drugih odpadkov, ki preprečujejo življenje rastlinstva, je v najnovejši dobi združilo spomeniško stremljenje za prirodni obraz industrijske pokrajine s stremljenji protiaviationske zaščite za dosego istih ciljev. V posameznostih je priroda sama kaznovala nespomeniške postopke. V Šmartinu na Pohorju je do pred 20 leti na jugozahodu od cerkve rasla mogočna lipa. Pri takoimenovani regulaciji kraja, ki so jo dozdevno terjale tujskoprometne potrebe, je ta lipa morala pasti zato, da bi pripomogla k vdolgočasenju planinske vasice z ravno cesto. Vendar ni minilo pol leta, ko je prvi vihar jugozahodnik pobral dober del opeke raz streh na severovzhodu od bivše lipe, ki jih ni več varovala in ki je bila vprav za to nalogo vsajena, kakor je za zaščito proti vetru zasajena tudi vrsta drevja n. pr. na ptujskem gradu. Podobno kot v Šmartinu se je priroda maščevala nad ravnimi in pločevinastimi strehami, nezdržljivimi z značajem

slovenske zemlje, ki so v našem geomorfološko razgibanem in zelenem ozemlju tuje telo. Že več stoletij trajajo poizkusi psevdomodernizatorjev, ki hočejo uvesti ravne strehe, kar zaradi množine padavin in vetrovnosti nujno ne more roditi uspeha. Za pločevinasto streho navajam primer s Ptujске gore, ki je znan tudi univerzitetnemu zavodu za meteorologijo in geodinamiko, kjer je vihar dvignil in v celoti odnesel novo pločevinasto streho za stolpom, a je istočasno pustil opekasto streho iz bobrovcev nad prezbiterijem, z izjemo na stikališču obeh streh, skoraj nedotaknjeno. Ugovori naši ugotovitvi bodo navajali tehnične napake; če bi to držalo, pa bi odprava teh hib — podobno tudi pri ravnih strehah — zopet toliko stala, da bi napravila ravno ali pločevinasto streho dražje kot prirodno nagnjeno ali pa pokrito z bobrovci. Vrsto naših primerov zaključimo z reakcijo na neprirodno, to je tudi nespomeniško, regulacijo tekočih vod. Meandrsko tekočo Savinjo je regulacija konec XIX. stoletja vklenila v ravno, nedomačijsko potegnjeno strugo. Posledica tega je bila znižanje vode v okoliških vodnjakih in sploh talne vode v okolici, ki je izražalo poglobljanje ravne struge in s tem vzporedno nastopajočega globljega denudiranja s kamenjem obloženih bregov. Te je v dobri generaciji Savinja razdrla in se tako zopet podala v meandrski tok ter na ta način napravila prvi korak nazaj v prvotno pokrajinsko slikovito vijuganje in razgibanost. Ti in podobni grehi zoper prirodno pokrajino so povzročili, da je postalo načelo za domačijsko upoštevanje prirode danes splošno jasno in priznano; poleg tega pa, da morajo vsi prijemi v prirodi, kakor tudi na kulturnih spomenikih izhajati iz študija prirodnih in kulturnih spomenikov. Ali: Ne prenašati kabinetnih in laboratorijskih ugotovitev na prirodo in kulturo, temveč preučevati pojave iz prirode in kulture v kabinetih in laboratorijih in iz njih pripravljati zavarovalne prijeme!

S tem smo pa načeli vprašanje ekonomske vrednosti zavarovalnih prijemov in spomenikov vobče, pri čemer puščamo ob strani vso vzgojno, znanstveno, umetniško in sploh kulturno vrednost spomenikov, ki izražajo njihovo večnostno vsebino. Vsak zavarovalni prijem je gospodarski ukrep, ki je zvezan z investicijami. Investicije so pri današnjem splošno uveljavljenem načelu gospodarske aktivnosti nujno zvezane z vrednostjo spomenikov samih, ker bo tudi ekonomska vrednost spomenika upravičevala višino investicij za njegovo zavarovanje.

Ko je bilo pred dvemi desetletji v Mariboru na dnevnem redu vprašanje obnove gradu, je dal izdelati mestni gradbeni urad proračun za spomeniško obnovo, mestna podjetja pa proračun stroškov za njegovo porušenje, ki naj bi mu sledila gradnja nebotičnika. Proračun za obnovo je znašal približno 3 milijone, proračun za porušenje pa približno 2 milijona dinarjev. Razmerje stroškov za obnovo in stroškov za porušenje je tako pokazalo, da je spomeniška obnova arhitektonskega spomenika edino gospodarska. Iz tega primera pa smemo tudi napraviti sklep, da je rušenje arhitektur — za kar imamo v Jugoslaviji najbolj znano zgodovinsko namero, da se uporabi Dioklecianova palača v Splitu za kamnolom — za pridobivanje materiala za novogradnje kaj malo ekonomično, ker je v večini primerov možno z obnovo spomeniške arhitekture prej in ceneje priti do cilja, kot pa z gradnjo, ki zajema material iz ruševin stare arhitekture. Iz obeh mariborskih proračunov, ki veljata za grajsko arhitekturo v sredi mesta, pa razumemo tudi, zakaj se marsikje — razen v posebnih in primitivnih prilikah — v preteklosti ni izplačalo opuščeni gradov (Zbelovo, Rifnik, Svibno itd.) na višinah uporabljati kot nahajališče

materiala in zakaj so jih prepuščali zobu časa, da jih je preoblikoval v razvaline, ki so nujen konec vsake spomeniške in nespomeniške arhitekture, ki se normalno ni obnavljala. Praktično vprašanje je torej: Ali razvalina ali pa normalna obnova, tretje možnosti ali tretje ekonomske rešitve za spomeniško arhitekturo ni.

Nekako v istem času je bil mariborski grad, ki je bil takrat v zelo slabem gradbenem stanju, uradno cenjen, in to brez inventarja, na 3,800.000 dinarjev. Če sedaj upoštevamo, da poseduje Slovenija 25 sličnih gradov (Dornova, Brežice, Škofja Loka), torej z vrednostjo mariborskega gradu leta 1932 in 25 gradov, ki so za polovico manjši (Kromberg, Bled, Fala), bi znašala predaprilska vrednost grajskih spomeniških arhitektur v Sloveniji — kjer nespomeniških, kakor Otiški grad, Jelšingrad ne upoštevamo, pač pa samostane — 142,500.000 dinarjev. Če to vrednost danes pomnožimo s štiri, za kar smo upravičeni po cenah gradbenega materiala, predvsem pa po praksi na današnjem knjižnem trgu, dobimo vsoto 570,000.000 dinarjev.

Cerkvene arhitekture ne vsebujejo v splošnem tistih množin gradiva in deloma tudi ne tiste takojšnje uporabne vrednosti kakor gradovi. Zato pa so cerkvene arhitekture daleč številnejše in v večjem obsegu dekorativnejše, kar daje materialu zlasti v opornikih, služnikih, stebrih ali vencih tudi večjo, večinoma kamnoseško vrednost. Po tej kamnoseški vrednosti smo upravičeni arhitekture kakor so Ptujška gora, Stična, Kranj ali Crngrob vprav v zvezi z obdelavo njihovih kamnitih delov za čas pred 1941 ceniti z vsoto, ki je nekoliko nižja od cene večjih gradov, to je s 3,500.000 dinarji. V to vrsto spomeniških kulturnih arhitektur, kakor bi bile stolnica v Mariboru, župnijska cerkev v Kranju ali opatijska v Novem mestu šteti trideset; v drugo vrsto pa, ki je po materialu za polovico manj obsežna (Suha, Kostanjevica, Prelesje), pa petkrat toliko. To bi značilo, da ima povprečno vsak naš okraj po eno kulturno arhitekturo prvega in pet drugega reda, kar je gotovo. Tako bi dobili za predaprilski čas vsoto 105 + 262 milijonov, za danes pa vsoto 1.468,000.000 dinarjev.

Preostanejo od arhitektur še spomeniške meščanske in kmetske ter etnografske zgradbe. Upoštevajoč spomeniški značaj jedra Ljubljane (Mestni trg, Stari trg in Pred Škofijo z neposredno okolico), Maribora (Koroška cesta na vzhodu od Vodnikovega trga in stari Glavni trg, vzhodna Vetrinjska ulica), nadalje Ptuja, Škofje Loke, Radovljice, Štanjela, Sv. Križa na Vipavskem in prometne zgradbe ob merkantilističnih cestah, bomo mogli njihovo število preliminarno računati s 400. Posamično jih za predaprilsko dobo ocenimo s 500.000 dinarji, danes pa z 2,000.000. — torej z 2 % današnje gradbene vrednosti Moderne galerije v Ljubljani — kar da skupno današnjo vrednost 800 milijonov dinarjev.

Etnografskih zgradb — to je posameznih objektov in njihovih enot, kakor n. pr. kmetij — je referat za etnografijo pri Zavodu za spomeniško varstvo LRS zabeležil do danes 19, kar pa pomeni šele začetek etnografskega evidentiranja arhitektur. Nadaljnje delo pri ugotavljanju spomeniških etnografskih stavb bo pokazalo zlasti po bogastvu Primorskega in zgodovinskih obrtnih selišč, kakor so n. pr. Kropa in Železniki, da smo jih nizko cenili na 300. Pri njihovi praktični predaprilski ceni 120.000 dinarjev za posamezno, do bimo za vse današnjo vrednost 144,000.000 dinarjev.

Arhitektonske spomenike Slovenije bi danes tako praktično vrednotili:

1. Gradovi in samostani	570,000.000	dinarjev
2. Kultne zgradbe	1.468,000.000	dinarjev
3. Meščanske in tehnične zgradbe	800,000.000	dinarjev
4. Etnografske zgradbe	144,000.000	dinarjev

Skupaj 2.982,000.000 dinarjev

Pri spomenikih likovne umetnosti moramo najprej ugotoviti, da jih sistematično spomeniško varstvo praktično ni razvrednotilo, temveč je razširjeno in poglobljeno znanstveno in umetniško raziskovanje in spoznavanje denarno vrednost likovnih spomenikov samo še dvignilo. V zvezi in vzporedno s tem je predvojni umetniški trg dvignil cene srednjih umetnin in začel dela velikih mojstrov vrednotiti ne več po imenu, ampak po kakovosti posameznega izdelka. To pomeni, da se približno po letu 1930 posamezna umetnina praktično ni vrednotila samo po odnosu do vrhov umetniškega ustvarjanja, marveč prav tako tudi po kulturnozgodovinski pomembnosti in dokumentarnosti za posamezno dobo, pokrajino, narod ali državo. To vrednotenje se je uveljavljalo na italijanskem (Milan, Firenca), zlasti pa na vsem srednjeevropskem umetniškem trgu z dunajskim vred. Dunajski umetniški trg (Dorotheum, Ranschburg & Gilhofer) je vplival v predaprilski Jugoslaviji tudi na zagrebški in ljubljanski umetniški trg, kjer je vezala svoje cene na dunajske umetniško-trgovsko vodilna tvrdka »Tizian« povsod, kjer je bila v cenah po javnosti kontrolirana. Predvojno merilo za vrednotenje likovnih in uporabnih umetnin se je še posebno uveljavilo po drugi svetovni vojni, ko so medvojne izgube usmerile cenitve umetnin na njihovo umetniško in kulturnozgodovinsko pomembnost ter so hkrati s tem njih praktično ceno dvignile, kar vidimo jasno tudi iz cen naših umetnin po osvoboditvi.

Ker nam pa manjka v veliki meri gradivo za današnje praktično vrednotenje umetnin, moramo poseči po primere k domačim in sosednjim inozemskim prodajam na predaprilem umetniškem trgu.

Pri gotških likovnih umetninah je dosegel po našem znanju najvišjo predaprilsko ceno v pogajanjih — ki pa zaradi vojne niso bila realizirana — kamnit kip Marije z Jezusom s Ptujske gore: 20.000 dinarjev pri srednji ohranjenosti; najnižjo, 500 dinarjev, pa leseni etnografski, še gotški Kristus iz Podčetrčka pri »Tizianu«. Zlasti v prvi prodaji točno vidimo povezanost našega umetniškega trga z dunajskim, kjer je bil v istem času, to je spomladi 1940, prodan kakovostno šibkejši, zato pa bolje ohranjeni leseni južnonemški kip svetnice iz časa okoli 1500 za 1000 RM, kar bi znašalo takrat 14.000 din. Povprečna predaprilska cena za gotško plastiko bi tako znašala 10.000 din.

Po evidenci E. Cevca ima Slovenija do 700 gotških plastik, pri čemer pa moramo računati, da jih je 100 v galerijah in muzejih, kjer so samo posredno v evidenci Zavoda za spomeniško varstvo LRS. Ostane jih tako 600, in sicer z današnjo ceno 24.000.000 din, ki jo z vrednostjo redkejših romanskih plastik in umetnih obrtnih spomenikov zvišamo na okroglo 25.000.000 din.

Gotško slikarstvo upoštevamo s freskami in krilnimi oltarji. Pokojni M. Sternen je freske cenil »za eno pošteno galerijo«. Pregled naših fresk od Prelesja do Martijanec bi pokazal, da imamo v njih dela, ki jih moremo vrednotiti — mogoče je to banalno, a edino realno — po posameznih ornamentalnih in figuralnih enotah s 60.000 predaprilskih dinarjev za posamezno kompozicijo, kar bi znašalo danes 40.000.000 dinarjev, zlasti še, če vključimo

v to vsoto tudi krilne oltarje, kjer cenimo n. pr. K. Laib-Pfenigovega v Ptujju s 120.000 predaprilskih dinarjev.

Prav kakor gotsko plastiko vrednotimo tudi gotske uporabne umetnine od zlatih ali pozlačenih kelihov do rezbanih klopi in kakovostnih železnih izdelkov. V oporo za to cenitev navajamo prodajo lesenega svečnika, florentinskega izdelka iz druge polovice XV. stoletja, pri Lempertzju v Kölnu februarja 1940 za 10.000 RM ali 140.000 predaprilskih dinarjev. To oporo navajamo skupno z dejstvom, da so tudi naše gotske uporabne umetnine predvsem južnonemškega ali italskega izvora, ki jih pravkar navedena prodajna cena vrednoti v njihovi materialni in kakovostni sredini.

Za gotske likovne in uporabne umetnine predpostavljamo na ta način današnjo vrednost z 90.000.000 dinarjev.

Kakovost naše poznorenesančne in baročne umetnosti je povprečno nesporno višja od gotske, ki ima v bistvu le provincialni značaj, ki pa je vprav zaradi tega v kulturnozgodovinskem pogledu prav tako dragocena. Pri cenah izhajamo iz prodaj neposredno pred drugo svetovno vojno, kakor so razvidne iz tednika Die Weltkunst (Weltkunstverlag Berlin-Paris 1941). Cene slik so se gibale med 150 RM ali 2100 dinarji, ali pa do A. Meldolla, im. Schiavone z 42.000 dinarji (Pastoralna krajina. Les. 19.5 cm × 49.5 cm), medtem ko višje vrednotene za primerjalne cenitve izpuščamo. Povprečno kvalitetno baročno plastiko, ki odgovarja našim v zlatih oltarjih na Prihovi, Muljavi ali Sv. Volbenku nad Poljanami cenimo po analogijah s 1350 RM ali 19.200 dinarji, ker za zadevne primere z domačega trga nimamo realiziranih kupčij. Trgovine z baročnimi likovnimi umetninami javnost ni kontrolirala, kakor je bilo to pri gotskih, ter je baročne likovne umetnine uporabljala trgovina za obrt, ki jih je predelovala v vse mogoče dekorativne historizirane predmete. Še slabše je bilo z baročnimi uporabnimi umetninami, ki jih je trgovina s starinami pri pomanjkanju interesov za nje direktno ropala s prenizkimi cenami in jih potem izvažala v inozemstvo. To je bil v precejšnji meri primer tudi pri razprodaji inventarja z gradov Murska Sobota, Gornja Radgona in Otiški grad. Florentinska renesančna omara iz XVI. stoletja je dosegla na srednjeevropskem trgu povprečno ceno 84.000 din, medtem ko je bilo po našem znanju doma najvišje cenjeno pohištvo poznobaročna kredenca z gradu Pišec s 70.000 dinarji pozimi 1939/1940, kar pa je zaradi višine cene izzvalo skoraj splošno nevoljo. Baročni fotelj iz začetka XVIII. stoletja je stal na južnonemškem trgu okoli 25.000 din, fajančni hruškast vrč iz XVII. stoletja okoli 3000 din, hanauski fajančni vrč iz XVI. stoletja okoli 2000 din, češki globoko rezani stekleni pokal iz časa okoli 1700 ali nemški zeleni römer pa približno po 4000 din. Naše navedbe bi mogli nadaljevati in z njimi ponovno utrditi dokaz, da naša predaprilska trgovina z baročnimi umetninami ni bila od javnosti kontrolirana, kar je pa bila v veliki meri pri gotskih. Žalostna bi bila zgodba o ropanju šmarškega okraja in Mislinjske, deloma pa tudi Dravske doline ter o izvozu tod pridobljenega baroka v tujino z visokimi cenami. Zaradi tega nesorazmerja med cenami baročnih spomenikov doma in v tujini postavimo njih vrednotenje na polovico predaprilskih tržnih cen v sosednjem inozemstvu.

Pri določanju števila renesančnih in baročnih likovnih umetnin vzamemo za izhodišče evidenco spomenikov v dosedanjih topografijah Konjice, Gornji grad, Celje, Kamnik in Vrhnika. Po tem smemo računati v Sloveniji nekako 4000 plastik in blizu 3000 slik. Po polovični mednarodni tržni vrednosti v

predaprilski dobi bi bila naša baročna plastika vredna 40,000.000 din, ali po današnji štirikratni vrednosti pa 16,000.000 din. Slike s pogostimi dragocenimi okvirji — poznobaročni rezban in pozlačen okvir okoli 40 × 30 cm je stal pred vojno v Nemčiji 200 RM ali 2800 din! — pa danes 240,000.000 din.

Od uporabnih umetnin so tržili pred vojno pri nas dejansko samo s take imenovanimi tabernakeljskimi kredencami za ceno od 5000 do 20.000 din. Vse ostale uporabne umetnine niso imele realne cene ter so služile domači trgovini s starinami za izvoz na trge v tujini, ki jih je cenila visoko in pa domači umetni obrti za predelavo. Če rešimo iz pozabljenosti kakih 200 spomeniških zvonov, za zgodovino domače obrti pomembnih 200 orgelj in lepo vrsto kovinskih izdelkov, jih pridružimo najraznovrstnejšim interjerjem in upoštevamo zopet le polovično predaprilsko ceno na srednjeevropskem umetniškem trgu, smo upravičeni oceniti naš poznorenesančni in baročni umetni obrtni patrimonij z današnjo vrednostjo kakih 300,000.000 dinarjev.

Vrednost renesančnih in baročnih spomenikov predpostavljamo potemtakem:

Plastike	160,000.000 dinarjev
Slike in okvirji	240,000.000 dinarjev
Uporabne umetnine	300,000.000 dinarjev
Skupaj	700,000.000 dinarjev

Pobaročna likovna in uporabna umetnost je bila pri nas — in je še — slabo upoštevana, podobno kakor je bila v XIX. stoletju baročna. Resda manjka zlasti XIX. stoletju ona ustvarjalna sila, ki jo je imelo XVIII. stoletje; res je v tem času zajela vse življenje površnost v materialu in breznačelno kopiranje za ceneno okrasje. Prav tako pa je zopet res, da imata poleg rokokoa klasicizem in biedermeier še vedno svoje lepote in solidnosti in s svojo uporabnostjo tudi dejansko praktično vrednost. Razen tega ne smemo pozabiti, da je pobaročna umetnost rodila iz novih materialov številne kakovostne spomenike iz stekla, porcelana, kamenine ali v glasbilih n. pr. klavir, v hišni opremi posplošila n. pr. ure, z novo industrijsko in železniško aktivnostjo pa vrsto tehniških spomenikov od litih nagrobnikov iz Dvora do pušk iz Maribora. Žal so zaradi premale upoštevanosti pobaročni kulturni spomeniki še premalo evidentirani, da bi mogli za nje postaviti povsem utemeljeno cenilno bazo.

Zopet moramo pribiti za naše pobaročne kulturne spomenike, da so bili v predaprilski Jugoslaviji brez realne cene, da jih je mogla tako trgovina s starinami preko kvalitetne obrti predelovati in uporabljati za reprezentančne stanovanjske opreme ter izvažati v tujino, ki jih je vrednotila za dokumente dobe, v kateri so nastali, precej visoko: Enostavno okroglo mizo v slogu Louis XVI. v južni Nemčiji z 2500 din, naslonjač v slogu Louis XV. z 12.000 dinarji, naslonjač v stilu régence pa 80.000 din; ovalno ogledalo iz druge polovice XVIII. stoletja s 4000 din in prav tako bel marmornati kamin. Najnižjo ceno za zgodnji dunajski porcelan Du Paquier je bilo mogoče zaslediti v slikani skodelici s krožnikom za ceno 1350 RM ali za 18.000 din, medtem ko je posoda za čaj s krožničkom in pokrovom, zgodnji izdelek iz Höchst, stala nad 4000 din; empirski srebrni svečnik, 27 cm visok, je stal v Luzernu nad 4000 din, srebrna starodunajska sladkórnica iz biedermeier-

skega servisa iz 1851 pa v dunajskem Dorotheju 25.000 din. Ko zaključujemo vrsto primerov z empirskim kotličkom za čaj s ceno približno 15.000 din, ponovno poudarjamo, da smo v njej izbrali povprečne predmete s podpovprečnimi cenami, se pravi, da ti ustrezajo istodobnim predmetom, kakor jih je pri nas zbral n. pr. Federalni zbirni center. Cenejšje kot v Jugoslaviji pa so bile v inozemstvu anatolske preproge, slike in kipi pa so se cenili približno enako z novimi.

Če bi sedaj poizkusili hipotetično ceniti pobaročne kulturne spomenike v Sloveniji s polovično srednjeevropsko predaprilsko vrednostjo, storimo to zato, da jih rehabilitiramo, potem ko jih je zlasti predaprilska domača trgovina s starinami — pa tudi premalo aktivna kulturna zgodovina — razvrednotila, s ceno, ki je enaka gotskim spomenikom, z današnjimi 90.000.000 dinarji.

Posebno poglavje v cenitvah so arheološki spomeniki, ki so znanstvene in domačijske značilnosti terena pred in po raziskovanju. Gradišča ali gomile tvorijo edinole zunanjo podobo spomenika, ki je kril ali ki krije v sebi spomeniško vsebino, ki pa je z arheološko raziskavo, z izkopanjem prešla v muzej in ki je zapustila samo še delno in netočno podobo spomenika kot glasnika nečesa, kar je nekoč predstavljal. Zategadelj arheološki spomeniki za cenitev posebej ne pridejo v poštev. Poleg tega pa ščiti arheološke spomenike predvsem rastlinstvo, torej obratno kot arhitekture, kipe, slike ali uporabne umetnine, ki so v svrhu obstoja navezani na zavarovalne spomeniške posege. Po načinu zavarovalnih mer spadajo arheološki spomeniki v vrsto prirodnih znamenitosti, ki se normalno varujejo sami, in sicer toliko bolj učinkovito, kolikor manjši je njihov stik z okoljem, to je s človekom. Izven tega spada arheološki spomenik v sistem razvalin, ki je istočasno prirodna znamenitost in kulturni dokument, predstavlja torej varstveni park. Ker nam niso znane ekonomske cenitve varstvenih parkov, tudi nimamo izhodišča za pridobitev njihove cenilne vrednosti.

Iz drugih razlogov ne pridejo v poštev za našo cenitev knjižnice in arhivi, čeprav vsebujejo odlične dokumentarične spomenike. Knjižnice in arhivi imajo samostojne uprave in z njimi vse možnosti, pa tudi nujnosti, da jih podrobno ocenijo. Isto je z muzeji in z galerijami, kjer naj tekoča inventarizacija muzealij in umetnin pripravi temelje za jasne cenitve vsakega posameznega kosa. Prav tako bo moralo delo na zavarovanju in evidenci spomenikov narodne osvobodilne borbe voditi do istega cilja. 18. decembra 1949 imenovana in na podlagi zvezne uredbe o kupovanju predmetov likovne umetnosti in umetne obrti iz leta 1951 reorganizirana komisija za obvezno ocenitev vseh likovnih in uporabnih umetnin, ki jih kupijo javne ustanove in družbene organizacije, pa bo podala — obenem s komisijami pri muzejih, galerijah in umetniških šolah — tudi sliko o praktični in kulturni vrednosti zlasti sodobne umetniške produkcije.

Iz teh pripravljalnih del bo mogoče dobiti poglede v praktično vrednost muzejev, galerij, spomenikov narodne osvobodilne borbe, sodobne umetnosti in historičnih spomenikov, ki bodo omogočali poleg realnih zavarovalnih pogodb pri DOZ tudi perspektivne delovne plane z ozirom na ekonomsko utemeljene investicije. Iz tega pa tudi izhaja nova nujnost za smotrno inventariziranje gradiva v muzejih in galerijah, ki je znanstvena in praktična potreba, kakor je evidenca spomenikov na terenu načrtna predpriprava za spomeniško topografijo Slovenije.

Za slovenske kulturne spomenike izven muzejev in galerij, arhivov in knjižnic ter izven arheoloških in narodnih osvobodilnih spomenikov bi tako dobili naslednje shematične cenvitve:

1. Arhitekture	2.982,000.000 dinarjev
2. Likovne in uporabne umetnine gotike	90,000.000 dinarjev
3. Likovne in uporabne umetnine renesanse in baroka	700,000.000 dinarjev
4. Likovne in uporabne umetnine pobaroka do konca XIX. stoletja	90,000.000 dinarjev
Skupaj	3.882,000.000 dinarjev

Z našo cenvitvijo smo imeli namen odpreti diskusijo o praktični vrednosti naših kulturnih spomenikov, ki so načelno zavarovani z zakonom. Ne vztrajamo na nezmotljivosti cenvitve, čeprav smo prepričani, da jo je mogoče bistveno omajati samo kot prenizko, in to v zvezi z dvigom spomeniških cen, ki so jih povzročile spomeniške izgube v drugi svetovni vojni. Za diskusijo želimo samo, da se veže z odgovornostjo, ki jo po zakonu nosijo za spomenike Zavod za spomeniško varstvo LRS, vse ljudske oblasti, zlasti krajevni ljudski odbori in končno vsa naša sodobna generacija na čelu s konservatorji, muzejci in galerijci, ki so dolžni javnosti spomenike odkrivati, tolmačiti in jih vključevati v sestav naprednega življenja in mišljenja. Kakor je Slovenija v svoji celoti čudovit prirodni park, tako je tudi bogat kulturni park, tako bogat, da se mi, ki v njem živimo, tega ne zavedamo, kakor tudi ne praktičnih vrednot, ki jih z našimi kulturnimi spomeniki posedujemo. S propadanjem slovenskih kulturnih spomenikov se krči tudi eden najmočnejših slovenskih kapitalov. Zato je prav in potrebno, da o tem kapitalu razmišlja vsakdo, da ga poizkuša izraziti v številkah in s tem tudi vrednotiti; ker dve sta poti do vrednotenja kulturnih spomenikov. Prva preko doživetja njihove večnostne pokrajinske, zgodovinske, lepote in vzgojne vsebine, druga pa preko doživetja njihovega tehničnega nastanka in temu sledeče cenvitve njihove praktične vrednosti. Oboje vodi k spoznavanju spomenikov, vsaka je za to v interesu celokupnega spomeniškega varstva in s tem tudi dviganja našega kulturnega standarda.

Blejsko jezero in blejski otok

Dr. Angela Piskennik

V sredi med slikovitim obročem alpskega gorovja na severu, zahodu in jugu in prijaznimi pokrajinskimi predeli na vzhodu leži biser Slovenije, Blejsko jezero. Le težko je najti na tako ozko omejenem prostoru toliko prirodnih lepote in toliko zanimivosti iz davne geološke preteklosti.

Ker Slovenci Bled pač vsi poznamo in se vedno radi povračamo tja, da se ob pogledu na to prijazno čudo narave razveselimo in razvedrmo, ne kaže, da bi v tem spisu na široko odkrivali lepote, zaradi katerih zahajamo tja in zaradi katerih je Zavod za spomeniško varstvo predvsem pokrenil zavarovanje. Treba pa se bo pomuditi pri drugih zanimivostih Bleda, ki so soodločale zaščito, pri nastanku jezera in otoka, pri postanku Blejske kotline sploh ter pri velikih geoloških dogajanjih v tem kotu Slovenije od terciara naprej. O tem imamo že odlična dela naših domačih znanstvenikov, ki pa

so med ljudstvom le malo poznana. Pri svojih izvajanjih se naslanjam predvsem na razprave univ. profesorja in akademika dr. I. Rakovca.

Blejsko jezero meri približno 133 ha in leži v povirju reke Save. Sava Bohinjka se nad Radovljico združi s svojo sestro Savo Dolinko; pod skupnim imenom reke Save brzi njuno vodovje proti Beogradu, kjer izgineta voda in ime v valovih Donave.

Nad zemljo ima jezero samo dva večja dotoka, Zaški potok in Rečico; pač pa ima več manjših pritokov in mnogo vrelcev, ki prihajajo na dan ob severnem in severovzhodnem obrežju jezera. Pri hotelu Toplice izvira mineralni vrelc s konstantno temperaturo 23 stopinj Celzija. Vodice, ki izvirajo med Park-hotelom in Toplicami, so tudi topli vrelci s konstantno toplino 13 stopinj Celzija. Enako izvira ob obrežju v Zaki toplejša voda kakor pa je ona v jezeru (Rakovec p. 5).

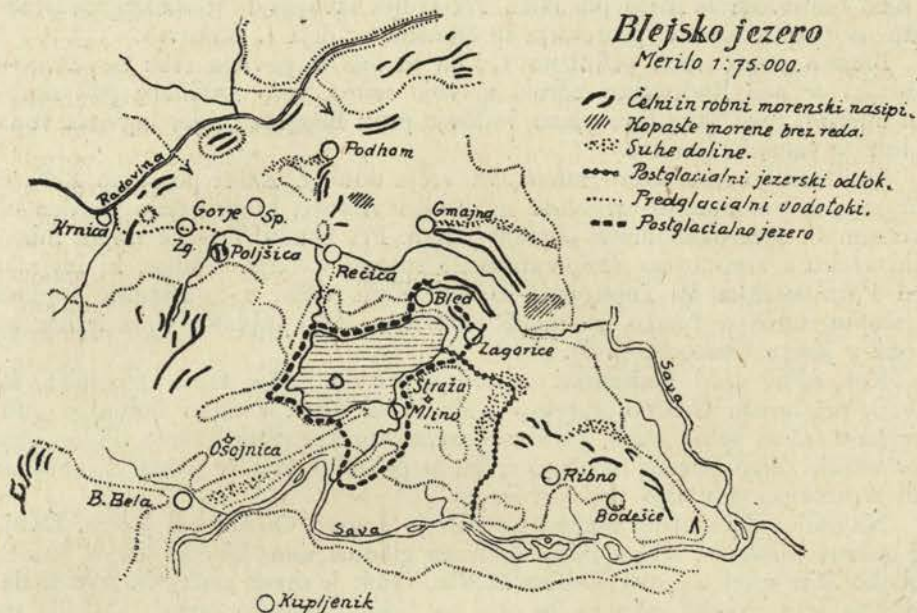
Kot edini večji nadzemski odtok pa deluje danes samo Jezernica, ki odvaja pri hotelu Central jezersko vodo in se izliva v Savo Bohinjko tam, kjer napravi ta svojo ostro, proti severovzhodu obrnjeno koleno. Poleg tega je v okolici Bleda precej studencev, ki so po talni vodi v zvezi z jezerom; tudi ti studenci odvajajo vodo iz jezera.

Najbolj mikaven del Blejske kotanje je gotovo Otok sredi jezera. Dvajset metrov visoko se dviga iznad jezerske gladine tam, kjer je jezero najbolj globoko, kjer meri njegova globina 30.6 m. Otok je nizek griček iz žive skale. Poraščen je z drevesi in grmi in nosi na vrhu romarsko cerkev »Marije na jezeru«, ki je v današnji obliki važen kulturni dokument iz XVII. stoletja.

Slovenska pripovedka pravi, da je stalo nekoč na tem gričku svetišče poganske boginje Žive in da so cerkev zgradili pred letom 1004 na mestu staroslovenskega žrtvenika, ko jo je cesar Henrik II. podaril briksenskemu škofu, ki je tu nastavil stalnega duhovnika. Na novo je bila zgrajena 1465. leta, a pozneje so jo večkrat prezidali. Okoli leta 1666 so ji prizidali lopo in ji dali baročno lice. Glavni baročni oltar je iz lepega pisanega marmorja. Sliki na stranskih oltarjih, Sv. Blaž in Marija Magdalena, sta delo nepoznane italijanskega mojstra. V zakristiji je zbirka cerkvenih dragocenosti, med njimi nek relikvarij iz XIV. stoletja. Stara posebnost te cerkve in Otoka sploh je »zvonček želja«, ki je bil ulit leta 1534. Od dveh strani vodijo stopnice do cerkve. Veličastno in slavno južno stopnišče je bilo zgrajeno 1655. leta in ima 99 stopnic.

O postanku jezera pa pravi ljudska pripovedka, da so bili v davnih časih na prostoru, kjer je danes jezero, sočni pašniki. V sredi bogate pokrajine pa je bil nizek griček in na njem popolnoma nezavarovana Marijina cerkvice. Niti lesenega plota ni bilo okoli nje. Drobница, ki se je pasla tam okoli, je prihajala tudi v cerkvico, se spenjala po oltarju in grizla in lizala čudodelno Marijino podobo. Pastirji so često čuli glas Marije, da naj ogradijo cerkev, ker jo bo morala sicer sama ograditi, vendar pa se v svojem bahavem bogastvu za cerkev niso brigali. Nekega dne, ko so odprli lese in nagnali ovce proti pašnikom, so te nenadoma obstale in se s strahom pognale nazaj proti stajam. Pastirji so z grozo opazili, da so pašniki izginili in da valovi okoli griča s cerkvico vodovje globokega jezera.

Ta preprosta pripovedka se v marsičem lepo ujema z izsledki novejših geoloških raziskavanj. Dognano je, kakor bomo pozneje videli, da je bila jezerska kotanja parkrat skozi dolgo časovno obdobje popolnoma zasuta. Jezera ni bilo. Na njegovem prostoru so se kaj lahko razvili sočni pašniki,

posebno še v terciaru, ko je bilo podnebje ustvarjeno za bogohotni razvoj rastlinstva!

Znanost do pred nekaj desetletij ni nič točnega vedela o zgodovini Blejskega jezera, o njegovem postanku in o njegovih menah. Splošno naziranje znanstvenikov je bilo, da so vsa naša alpska jezera glacialnega izvora, to se pravi, da so šele ledeniki, ki so se pomikali od triglavskega pogorja navzdol, izstružili in izgledali doline in globoke kotanje, in da so se v te kotanje pozneje izlile vode, ko so se v toplejši dobi ledeniki začeli tajati in krajšati in se pomikati nazaj proti Triglavu. Tudi o Blejskem jezeru so mislili, da je takega izvora in da je njegova kotanja čelna kotanja ledenika.

Začetkom XX. stoletja pa so znanstveniki začeli s temeljitimi geološkimi raziskovanji; odkrivali so sloje in ostanke prejšnjih geoloških dob, da bi na ta način našli pot, po kateri se je razvijal ta del slovenske zemlje. In našli so slednjič obilo neovrgljivih dokazov, da je Blejsko jezero nastalo na popolnoma drug način kakor je bilo doslej v vseh slovenskih in tujih znanstvenih knjigah in šolskih učbenikih zapisano.

Prvi, ki je močno podvomil o glacialnem postanku Blejskega jezera, je bil menda znani beograjski profesor dr. Cvijić, vendar pa on problema ni rešil. Tako niso prišli do jasnosti v tem vprašanju tudi ne mnogi drugi, dokler ni avstrijski raziskovalec Ampferer zapisal drzno trditev, da je Blejsko jezero obstojalo že pred glacialom, pred ledeno dobo, torej že v terciaru in da njegove kadunje ni izgledal in izstružil Bohinjski ledenik. Kakor je bila ta hipoteza nova, presenetljiva in kakor je začudila znanstveni svet, je po kratkem premisleku vendar bila sprejemljiva in mobilizirala je mnogo mladih znanstvenikov, tujih in domačih strokovnjakov, ki so jo po številnih raziskovanjih na različnih mestih Vzhodnojuljskih Alp, posebno s proučevanjem tektonskih in stratografskih posebnosti Blejske kotanje in okolice, z dokazi potrdili.

Kako si potem ti znanstveniki predstavljajo postanek Blejskega jezera?

V terciaru posebno v miocenu in pliocenu in morda tudi še v začetku ledene dobe med plastmi zemeljske skorje ni bilo pravega ravnovesja; napetost med njimi je naraščala tembolj, čim večji je bil pritisk. Takrat je zlasti vzhodni del Julijskih Alp doživel velike spremembe. Pri Bovcu so se gorski sloji, ki so od Tagliamenta do Bovca imeli smer od zahoda proti vzhodu, obrnili deloma proti jugovzhodu, deloma proti severovzhodu. Ob tej preusmeritvi so se krhke hribine lomile, nastale so ogromne razpoke, pojavila se je cela mreža vzporednih in radialnih prelomov. Tudi v Blejski kotanji sami lahko zasledujemo še danes dva taka preloma, ki potekata prvi v smeri od severozahoda proti jugovzhodu tik ob obrežju Zake, drugi pa se vleče vzporedno z njim od Blejskega gradu mimo Kendove pristave naprej čez jezero. Na te prelome spominjajo še danes že prej imenovani topli vrelci na obrežju jezera.

Ob teh in drugih prelomih pa so bili sproženi še drugi učinkovitejši pojavi, ki so lice pokrajine popolnoma spremenili in so zapustili sledove do danes: Ogromne zemeljske plasti so se dvignile, druge sosednje so se ugreznile. Dvignili so se masivi Jelovice, Pokljuke in Mežakle in šlo je kvišku vse gorovje in hribovje, ki oklepa Blejski kot. Ne naenkrat do današnjih višin, ampak polagoma, v dolgotrajnih dvigih in dolgotrajnih presledkih, menda — kakor v Alpah sploh — v treh do štirih ritmih. Blejska kotanja pa dviganju okolice ali ni dosti hitro sledila ali pa se sploh ni dvigala, ampak se je nasprotno ugrezala. A tudi ugrezala se ni enakomerno, ampak periodično in zato stopnjasto.

Že v geološkem srednjem veku, v kredni dobi, se je dviganje začelo, v terciaru se je ponovno sprožilo in traja pravzaprav še danes. Rakovec meni, da če bi vzeli srednjo mero višanja (nižanja), bi lahko izračunali, da se plasti v enem letu dvignejo (znižajo) za približno 1 mm.

To periodično dviganje zemeljskih grud je imelo v Vzhodnojulijskih Alpah za posledico postanek mnogih teras. Vse terase na Jelovici, Pokljuki, Mežakli in na drugih delih Blejskega okvirja so predglacialnega porekla, vse so vrezane v živo skalo ali pa v naplavino. Ustvarila jih je erozija, to je sila tekoče vode. Ker se je gorovje dvigalo v presledkih in je bilo skozi dolgo časovno obdobje v isti višini, je imela voda, ki je drla takrat po svoji široki strugi, časa dovolj, da se je zajedala v bregove, jih izpodjedala in stružila in tako ustvarila terase.

Vse te terase leže mnogo više kakor gladina jezera. Nekatere so prav očite in jih še danes lahko vidimo. Najdemo jih v nadmorski višini 1000—800 m, 800 m, 700 m, 680—640 m in 550 m. Najvišje terase so seveda najstarejše, najnižje pa najmlajše. Višinska razlika med okvirjem in kotanjo se je torej tekom pliocena in zgodnje ledene dobe močno povečala, vedno više se je dvigalo gorovje, vedno bolj je zaostajalo nižavje; zaporedne terase, ki so nastajale od zgoraj navzdol, so jasne priče teh velikih geoloških sprememb v Blejski kotanji.

Po geografu Dienerju je torej Blejska kotanja posledica prelomov in stopnjastih premikov v terciarni (deloma tudi še v kvartarni) dobi, predvsem pa v pliocenu; tako je torej z jezerom in otokom vred obstojala že pred ledeno dobo. Jezero je bilo takrat mnogo večje kot je današnje in tudi bolj globoko, saj pa je imelo tudi večje število dotokov in ti dotoki so bili dosti močnejši kot pa zdajšnji. To je bilo prvo Blejsko jezero.

A še pred ledeno dobo je izginilo. Zasuto je bilo s peskom, prodrom in kršjem, ki so ga reke velikega padca odlagale v kotanji. To je bil jezerski prvi ali starejši zasip.

Ko se je potem v ledeni dobi prvi Triglavski ledenik bližal Blejski zasuti kotanji, se je zaril v njo, odrival zasip, se večal, daljšal in tiščal pred seboj izrinjeni material; nakopičil ga je na severovzhodnem bregu jezera kot svojo čelno moreno, na drugih mestih kot svoje robne morene. Tekom dolgih časovnih dob so se sestavine tega materiala medsebojno sprijele v trdno, odporno laboro ali konglomerat. Ti konglomerati ležijo ponekod še danes na meji nekdanjega jezera (najdemo jih n. pr. pri vasi Mlino, sredi doline Jezernice in drugod). Vprav po študiju tega konglomerata je večina znanstvenikov prišla do prepričanja, do so to ostanki prvega jezerskega zasipa in da so terciarnega izvora, pliocenske ali celo miocenske starosti in da je torej obstojalo Blejsko jezero že v terciaru.

V topli interglacialni dobi, ko so sončni žarki nižali in krajšali ledenik in ga spreminjali v reke in hudournike, so ledeniške vode zopet napolnile kotanjo. To je bilo drugo Blejsko jezero. Toda iste vode, ki so jezero ustvarile, so ga s časom in polagoma zopet zasule. Tako je tudi drugo Blejsko jezero izginilo.

Največji Bohinjski ledenik, ledenik pozne würmske dobe, ki je zapolnjeval Savsko dolino pri Soteski skoraj do vrha, je ves ta mlajši zasip zopet izrinil iz kotanje in ga naložil v čelnih in bočnih morenah v okolici jezera. Ob koncu mrzle ledene dobe, ko se je tudi würmski ledenik umaknil, je kotanjo zopet zalila voda. To je bilo tretje Blejsko jezero, to je današnje Blejsko jezero.

Jezera nastajajo in izginjajo; jezera niso obstojna, niso večna. Po številnih pritokih se neprestano kopiči na dnu material, jezerski odtoki pa ga ne odnašajo, ker odvajajo samo privršno vodo, ki je skoraj čista. Tako se jezersko dno od dne do dne viša in voda venomer odteka. Tudi lepemu Blejskemu jezeru preti ista usoda. Ne danes, ne jutri, toda gotovo enkrat v daljni bodočnosti! Izginilo bo, če se ne bo zgodilo kaj nenavadnega v prirodi, kar bi mu življenje podaljšalo ali če ne bo vmes posegel človek s svojo v blaznem tempu se razvijajočo tehniko.

Delovanje ledenikov pride za Blejsko kotanjo pač le toliko vpoštev, v kolikor so ledeniške mase vedno zopet izrinile iz nje zasip in v kolikor so v teren vrisali svoje značilne sledove, po katerih so znanstveniki dolgo vrsto let napačno sklepali, kakor da so vprav ledeniki spremenili vse in da so oni ustvarili kotanjo.

Današnje Blejsko jezero obstoja torej šele od pozne würmske dobe, obstoja — kakor znanost meni — šele okoli 20.000 let! Tudi tretje Blejsko jezero je bilo sprva večje kakor pa je danes. Za časa najvišje gladine je bilo 100 do 110 metrov globoko. Do približne višine 495 m je moralo segati — kakor piše Rakovec — s svojo gladino v postglacialni dobi dosti časa, kajti zgornji del »Suhe doline« ali Dindola, po kateri je brzel proti Savi nekdanji postglacialni odtok jezera, je v tej višini. Dolina tega potoka je še danes na par mestih jasno vidna, noben potok in nobena reka pa ne izstruži svoje struge čez noč! V višini 495 m so slednjič tudi še številni ostanki nekdanjih jezerskih teras. Snov, ki jo prinašajo s seboj potoki, se kopiči polagoma tudi na bregu jezera. Tam sestavlja višje ali nižje nanose, ki jih imenujemo, ko vzniknejo iz vode, terase. Okoli Blejskega jezera je nekaj dobro ohranjenih takih teras, celo takih deltaste oblike, ki jih je mogla ustvariti samo tekoča voda rek in potokov.

Njihovi sestavni delci se še niso mogli sprijeti v konglomerat, kar jasno pričča o tem, da so terase mlajše, da so postglacialnega izvora.

Vprav terase pa nam na drugi strani povedo, da je jezero začelo polagoma upadati. Seveda je tu in tam tudi še malo naraslo, toda v splošnem se je le nižalo in se krčilo v svojem obsegu. Na severu in severovzhodu jezera je nekaj dobro ohranjenih teras, ki imajo celó nadmorsko višino 510 in 502 m. Ker je današnja jezerska gladina v nadmorski višini 475 m, lahko izračunamo, da je jezero v postglacialni dobi upadlo že za 35 m.

Znanstveniki, geologi in geografi, so navajali razne vzroke, zakaj je jezero začelo upadati. Vsi pa so si edini v tem, da se to ni zgodilo zaradi klimatskih razmer. Nekateri (Brückner na pr.) celo trdijo, da se podnebje v postglacialni dobi ni dosti spremenilo in da v začetku postglacialne dobe ni bilo dosti drugačno kot je danes. Če pa se ni spremenilo podnebje, se tudi ni spremenila množina padavin. — Katere vzroke navaja Rakovec?

En vzrok, da se je postglacialno jezero začelo manjšati, je gotovo delovanje Bohinjskega in Radovniškega ledenika. Čelne in robne morene teh dveh ledenikov so spremenile ves rečni sistem v Blejski kotanji. Znano je, da je ostavil Bohinjski ledenik v severovzhodni okolici Blejskega jezera kar 6 moren, ki jezero popolnoma zatvarjajo. Zato je bila v začetku postglacialne dobe jezerska gladina toliko višja (510 m) od današnje (475 m) Pozneje pa si je jezero izgrizlo svoj odtok pri Želečah, kjer je danes začetek »Suhe doline«.

Morenski zasipi Bohinjskega in Radovniškega ledenika od Podhoma do Krnice pa so ločili dolino Radovine od Blejskega kota. Tako so prisilili Radovino, da si je morala poiskati drugo pot, pot proti Savi. Obrnila se je proti severovzhodu in se izliva od takrat naprej v Savo Dolinko, medtem ko se je v predglacialni dobi izlivala v Blejsko jezero. Da ledenika nista zaprla Radovini pot k jezeru, bi bila Slovenija ob enega svojih najlepših in najbolj poznanih prirodnih spomenikov: V višini 700 m se je namreč Radovina na svoji novi poti začela vrezavati v plasti Homa in je tako izstružila prelepe tesni in ustvarila prekrasne vodopade našega Vintgarja. Ko je jezero izgubilo Radovino, je seveda močno upadlo.

In tudi drugim vodam in vodicam so morene usmerile tok drugam. Tako je jasno, da je sprememba rečnega sistema prav izdatno podpirala upadanje Blejskega jezera, vendar pa tudi to ni bil edini in glavni vzrok. Glavni vzrok je bil drugje:

Ko je bilo jezero v postglacialni dobi največje, najobsežnejše, ko je njegova gladina dosegala nadmorsko višino 510 m, takrat je segalo v obliki zalivov daleč v kopno. Med Savo Bohinjko in jezerom je bila severovzhodno od Savskega kolena, med Osojnico in Obročem ter Kozarcem in Stražo pregrada iz konglomerata in žive skale. Lateralna erozija Save je pregrado končno predrila in voda iz jezera, ki je stala dosti višje od Save, se je izlila v Savo in to na mestu, kjer se je Sava s svojim ozkim, izrazitim kolenom najbolj približala jezeru. Tako je nastal nov jezerski odtok, Jezernica (Rakovec, p. 21). Pri hotelu Central zapušča jezero, teče najprej proti jugu, a se kmalu usmeri proti jugovzhodu, obliva jugozahodno pobočje Obroča in se združi s Savo. Od svojega postanka sem je postajala tem daljša, čimbolj se je odtekalo jezero in čimbolj se je nižalo. Glavni vzrok, da je Blejsko jezero tako upadlo, je bilo torej dejstvo, da se je Sava Bohinjka vedno bolj zajedala v teren in z njo vred tudi Jezernica. Dognano je, da se je po končani ledeni dobi znižala struga

Save Bohinjke za okoli 50 m; njena dolina je danes za 50 m nižja kakor gladina jezera in za 20 m nižja kakor dno jezera tam, kjer je najbolj globoko.

Kakor že omenjeno, je imelo Blejsko jezero že pred nastankom Jezernice svoj odtok. Še se vidi ob severovzhodnem vznožju Straže in Dobre gore dolina, po kateri se je jezero odtekalo. Danes nosi ime »Suha dolina« ali Dindol. Ko je začela vodo iz jezera odvajati Jezernica, to ni bilo kako počasno odtakanje in počasno nižanje jezerskega nivoja; po strmem bregu je lila voda hitreje in v veliko večji množini kakor kdajkoli prej. Prvotni jezerski odtok pri Želečah je zato zaostajal in zajemal vedno manj vode. Ker se je jezerska gladina hitro nižala, je polagoma začel usihati in končno ni odvajal nobene vode več. Njegova naloga je bila končana.

Nekateri znanstveniki (Wentzel na pr., sudetski Nemeč, nekdanji profesor ljubljanske realke) so celo trdili, da je v predglacialni dobi tekla Sava Bohinjka skozi Blejsko kotanjo in da Blejsko jezero ni nič drugega kakor globok preostanek Bohinjske Save. Kakor piše Rakovec, za to naziranje ni nikakih dokazov in nikakih sledov. Nasprotno pa bi morala biti že proti koncu predglacialne dobe struga Save Bohinjke tudi od jezera naprej tako globoka, da bi je ne mogle popolnoma zasuti ali jo izravnati z okolico niti ledeniške morene niti nakopičene snovi iz poznejših postglacialnih dob; vsekakor bi njena struga še danes morala biti vidna, če že ne do sotočja s Savo Dolinko, potem vsaj na mestih, kjer bi se bila zajedla najgloblje v teren. Ni pa vidna prav nikjer! Razen tega pa je bila takrat med Osojnico in Obročem pregrada, ki jo je Sava Bohinjka pregledala šele v postglacialu. Znanstveniki Wentzlove hipoteze ne priznavajo, češ, če je Sava Bohinjka v predglacialu tekla skozi Blejsko kotanjo, kateri povod naj bi bila pozneje imela, da je svoj tok spremenila, ko v postglacialu med Osojnico in Obročem in tudi med Kozarcem in Stražo ni bilo nobene morenske pregrade več, ki bi ji bila zapirala pot k jezeru in bi jo bila prisilila v današnjo strugo. In še nekaj: Saj bi bila morala teči Sava Bohinjka naravnost navkreber proti Blejskemu jezeru! Najvažnejši dokaz za to, da Sava nikoli ni tekla skozi Blejsko jezero, je ravno prej omenjeno dejstvo, da je struga Save 50 m nižja kakor gladina jezera in 20 m nižja kakor jezersko dno. Po Wentzlu pa bi morala biti Blejska kotanja mnogo globlja od tedanje in sedanje Savske doline. Po Wentzlu bi morala iti tudi glavna veja Bohinjskega ledenika proti Blejski kotlini, a tudi to ne drži, kajti ubrala je najnižjo in najbolj odprto pot, pot po dolini Save Bohinjke.

Kakor vidimo, je Blejsko jezero prav zanimiv primer raznih geoloških dogajanj in deloma še nerešenih geoloških zagonetk.

Slednjič se vprašamo, kako je nastal Otok sredi jezera in kako je preživel vse te geološke spremembe.

Otok je tipičen osamelec. Bržkone je nastal že v dobi, ko Blejske kotanje in Blejskega jezera še ni bilo. Vodovje je izstružilo in odplavilo manj odporno snov, v sredi pa je ostal odporni čok trdnega triadnega kamna. Pravimo, da je nastal Otok potom lateralne erozije. Kakor je brati v geoloških razpravah, si je le težko misliti, da bi bil mogel nastati pozneje, ko se je že razvila Blejska kotanja in ko je že obstajalo Blejsko jezero, kajti najsi je bila ta kotanja polna vode, najsi je bila zasuta, v obeh slučajih je bil pokrit tudi osamelec. Tekom ledene dobe ga je glodalna sila ledenika preobličila v prijazno grbino, nakar je bil po ledeni dobi zopet dolgo časa skrit pod vodo velikega postglacialnega jezera. Voda ga je kakor z rahlim božanjem nalahno vznemirjene gladine tako tudi s silnimi udarci razpenjenih valov venomer napadala, razjedala in zopet

gladila, zalivala s svojo mineralno vsebino njegove špranje in jamice in mu dala njegovo zadnjo, današnjo obliko, ko ga je spremenila v tipičen jezerski zaokroženec z izredno dobro ohranjenim nivojem 495 m.

V marsičem je bila lepota Blejskega jezera in njegove najbližje okolice po človeku že močno prizadeta in okrnjena, vendar pa se mu doslej le še ni posrečilo, da bi jo bil v svoji naduti nekulturnosti popolnoma uničil! Da bi se usodepolni proces brezglavega uničevanja vsega veličastnega in edinstvenega, kar nam je narava sama v tem delu Slovenije ustvarila in kar je pred mnogimi stoletji ustvaril človeški duh, ne širil naprej kakor rak v živem tkivu, je Zavod za spomeniško varstvo pokrenil vse, da bi zaenkrat zaščitil vsaj Blejski otok, ki se je zdelo, da bo v najkrajšem času oropan vse svoje zgodovinske in prirodne mikavnosti, zanimivosti in lepote in ki je že kazal znake skrajne zanemarjenosti in opustošenja.

Referat za varstvo prirode je sestavil osnutek za njegovo zaščito in ga dne 15. IX. 1948, št. 247/48 poslal na Ministrstvo za znanost in kulturo. Zaščitna odločba je bila razglašena v Uradnem listu LRS 1949, št. 29/128.

Odločba pravi, da je Blejski otok znamenita geološka tvorba, na kateri sta narava in človek ustvarila skladnost izredne prirodne lepote in umetniške dejavnosti naših prednikov; zaradi tega in iz tega izhajajočega estetskega ter turističnega pomena da se zavaruje kot prirodna znamenitost in kulturni spomenik. Zavarovanje zajema vso površino Blejskega otoka, vse parcele kakor tudi nepremičnine, ki predstavljajo značilno gorenjsko baročno arhitekturo.

Tako se na Blejskem otoku prepovedujejo sleherne stavbe ter naprave in vsakršna sprememba oblike terena kakor tudi sekanje in poškodovanje drevja ter kletenje grmovja in lomljenje vej.

Varstvo Blejskega otoka glede na predpise odločbe izroča Ministrstvo Mestnemu ljudskemu odboru Bled, ki naj domače prebivalstvo seznaní s prepisi te odločbe.

Martuljkova skupina

Dr. Ana Budnar

Na letošnjih počitnicah na Bledu sva se s tovarišico odločili, da greva na izlet. Takoj sva bili sporazumni in sva se podali na rob gozdiča na Srednji vrh nad Gornjo Savsko dolino pri Gozdu-Martuljku. Od tam sva uživali najdivnejši razgled, ko sva strmeli in opazovali krasoto na nasprotni strani Save. Ure in ure, skoraj ves dan sva gledali s tega parobka visoke police (1000 m), pa se nisva naveličali. Ostali bi še, če se nama ne bi mudilo na vlak.

To je bil pogled na Martuljkovo skupino, ki jo imenuje R. Badjura (Sto izletov 1930) Kranjskogorski Dolomiti in so panorama veličastnih, silnih in bizarnih oblik. Po nekaj urah nemega občudovanja je tovarišica pripomnila: »Vsak vršiček, vsaka skalna čer ima svojo posebno obliko, vsi skupaj pa podajajo najlepšo čipko, kakršne nobena roka ne bi mogla napraviti!«

Res, lepšega pogleda te vrste nima vsa Slovenija! To je raj slovenske zemlje! Zlepa ni najti gorskih prizorov pri nas, pa tudi v drugih alpskih deželah, ki bi mogli, glede na pokrajinsko lepoto, uspešno tekmovati z divno lepim kotom Martuljkom. Pogled nanj je nepozaben, ne kaže nam le skalnatih sten, vršičkov, previsov, ampak nam daje kompozicijo čudovite pokrajinske

Martuljkova skupina

slike. Spodaj leži Savska dolina s svetlozelenimi senožetmi, med katerimi so kmečke hiše, gospodarska poslopja, seniki, kozolci, prav v ospredju pa je sindikalni dom »Franca Rozmana«. Nad Savsko dolino se dvigajo temnozeleni, slikoviti, mešani gozdovi s prevladujočo smreko, vmes pa so svetlejši macesni in listavci (bukve). V tem gozdu so skrite lesketajoče vodice in slapovi. Še višje

Martuljkova skupina s hoteli. (Foto Putnik)

so siva pečevja z rdečkastimi lisami, vmes pa bleščeče beli snegovi, nad vsem pa sinjina neba. Prevzeta od tega občudovanja sem razumela, zakaj se je R. Badjura zavzemal za zaščito tega prelestnega kota, ko pravi: »Če katera, zasluži gotovo prav ta krajina, da jo nujno zavarujemo z zakonom o zaščiti prirode in ohranimo zanamcem njeno prirodno lepoto neokrnjeno!«

Od takrat je preteklo že 20 let. Malo je od tedaj pri nas ostalo kotičkov, kjer bi bila še kolikor toliko narava nedotaknjena. Eden takih je ostal Martuljek, brez zgradb, ki bi kazile lepoto, brez naprav, ki bi motile idiličnost, brez bučnih hotelov, brez šumnih cest in ropotajočih vozil. Tu ni kričeče civilizacije, tu je še neoskrunjena narava. Najvišjih njegovih vrhov in sten se celo še ni dotaknila rdeča barva markacij in železo zavarovanih poti; ostali so samo v nižjih predelih. Tu ni ne poti ne steza po skalah, tu najde le bistro oko plezalca prehode čez strme pečine. To je v pravem pomenu alpski park in tak naj tudi ostane!

Vsakomur, ki se vozi ob lepih, jasnih, sončnih dnevih s kranjskogorskim vlakom, se ustavi pogled na tem veličastnem Martuljkovem kraljestvu. Plani-

nec-začetnik strmi, kot sva strmeli midve s tovarišico vanj in obujali spomine na izlete, ki sva jih napravili pretekla leta v njegovo osrčje. Izkušenega in izurjenega planinca, ki je že prehodil večino markiranih poti v naših Alpah, vabi Martuljek, da ga obišče. Obljubili sva tudi midve, ko sva se v duhu pogovarjali s Špikom, da njegovo kraljestvo prihodnje leto obiščeva. Prav spretnega planinca in alpinista, ki ne išče izhojenih poti na vrhove, pa že dolgo trdno priklepa Martuljkova skupina nase. Vendar pa so bile posebnosti in lepote Martuljkove skupine dolgo (skoraj do leta 1904) popolnoma neodkrite in nepoznane. Po prvi svetovni vojni sta postali obe visoki krnici za Akom in Pod Špikom zatočišči planincem visokoalpskega udejstvovanja, od tedaj se je ta panoga bohotila tam vedno bolj. Še sedaj, lahko rečemo, so ti vrhovi prihranjeni samo resnim, pogumnim in spretnim planincem. Dasi so do sedaj naši planinci že prehodili, še več pa preplezali mnogo predelov v Martuljku, vendar jih venomer znova vabi ta čudežni gorski svet. Še ima narava skritih zakladov za tiste, ki obiskujejo njene prostore hrame, še odkriva polagoma in previdno svoja čuda, kakor bi se bala pokazati vsa naenkrat.

Tajni in ponosni Špik me je na polici sede spomnil na izlet, ki sem ga napravila s 6-letnim sinčkom pred leti v središče njegovega kraljestva. Iz počitnic v Kranjski gori sva se z vlakom pripeljala na malo železniško postajo Gozd-Martuljek, ki leži v nadmorski višini 749 m. Izstopila sva vsa zamaknjena v gore na južni strani. Komaj sva utegnila pogledati še na nasprotno karavanško stran. Preko železniškega prelaza sva se podala po gozdni stezi. Obdana s tišino smrekovega gozda, v katerem je bil zrak prepojen z eteričnimi olji smole in nad katerimi se je bočila sinjina neba, sijalo najlepše sonce, sva se dvigala v južni smeri počasi po zaznamovani poti navzgor, ves čas ob šumenju urnega potoka Martuljka. Na ovinku vozne poti, kjer je lep razgled, nisva pozabila pogledati na Rute (Gozd) in proti severu, kjer sedi na pečinah Srednji vrh. Po pol ure hoda sva zaslišala v bližini šum in hrup prvega slapa potoka Martuljka v nadmorski višini približno 900 m, ki je zamolklo bobnel, da se je zemlja tresla, a našim radovednim očem se ni dal s poti uzreti; zakrivajo ga košate stoletne bukve. Zaradi njegove odmaknjenosti očem daje občutek nečesa skrivnostnega. Po dobri uri hoda od prvega slapa po lepi stezi gosto zaraslega gozda, mimo male lesene gozdarske kočice, sva prišla v bližino drugega slapa v nadmorski višini 1273 m. V njegovo okolico vodi nadelana in zaznamovana pot, do njega pa še posebna stezica. Ne morem trditi, da je ta slap najlepši v Sloveniji, a gotovo je eden najbesnejših, ki oživljajo naše planine. V ozek žleb je ujeta vsa množina vode, ki pada v treh stopnjah kakor zledenela lavina preko gladko oblizanih skal. V gnevu, da ne more prosto padati čez skalnati prag, kakor Peričnik, bije s težkimi udarci v globok tolmun, ki ga je sama izdolbla. Cvili, žvižga in vrši, sika, bobni, grmi in buči, poka in rjove vse obenem v čudovito divji melodiji. V duplinah in skritih brlogih v njegovi bližini je domoval nekdanj, kakor pravi pripovedka, medved, ki je strahoval prebivalce v dolini.

Martuljkovo bobnenje nama je še vedno donelo v ušesih, ko sva se previdno dvigala preko manjšega skalnega praga do mirnih virov teh vodnih sil Za Akom, bliže severni steni Špikove piramide. Presenečena sva obstala! Veličastne lepote je bilo kar preveč! Skozi gosto, včasih pritlikavo drevje in majhne jase sva se podala še malo naprej, da je utihnilo žuborenje vira in bobnenje slapa. Stala sva sredi našega najlepšega amfiteatra in ga nemoteno ogledovala. Mogočen, navpičen, skalnat zid, tudi do 500 in več metrov visok, spleten iz

venca grebenov, stolpov, konic, naju je obdajal od vzhoda čez jug in zapad do severozapada. Skoraj obkrožena sva bila od drzno divjih grebenov, katerim še nisva vedela imen. V roke sem vzela karto, poiskala v njej njih imena in višine. Spomnila sem se popisa teh vrhov v Planinskem vestniku, kjer avtor Miha Potočnik pravi z O. Župančičem, da so te stene okamenelo hrepenenje, ki stremlje v višave, pa je na pol pota obstalo in ni moglo naprej. Koliko bogastva je razmetanega okrog Špika, koliko skrivnosti je zagrajenih za strmim zidom severne stene košate Široke peči! Enaki razvalinam razpadajočih gradov kraljujejo v višavah in ne štedijo s skalami, kamenjem in gruščem, ki jih pošiljajo ob vsaki priliki z neznanskim hrupom in truščem v dolino. Kakor zaklete graščine so strmele neme in gole stene Široke peči na naju daleč tam spodaj Za Akom in se spogledovale vprašujoč, kam sta se namerila ta dva pritlikavca. A midva majhna, nesposobna za vzpone, kjer ni markiranih poti, sva se uklonila sili veličine in nepristopnosti ter se počasi vrnila v objeme nižjih gozdov.

Najvišji vrhovi in slemena v Martuljkovi skupini so Špik 2472 m, Velika Ponica 2592 m, Oltar 2509 m, Dovški Križ 2531 m, Široka peč 2497 m in Kukova špica 2417 m, ki se vrste skoro v krogu, gledajoč jih v Za Aku iz višine 1524 m. Za Ak je bil v ledeni dobi, in je v mnogo manjši meri še sedaj, pravo zbirališče, napajališče snega, ki v plazovih drvi, bobni in pada iz vrhov preko sten na prve položnejše terase in planjave. Tako je nastal Za Ak v ledeni dobi prava krnica, okrešelj. Tu se sneg spreminja v zrnato kašo, v sren in končno, v sedanjih časih le na parih mestih, v ledeno maso, zeleni sneg. Smučarjem, ki si celo poleti zažele zimskega športa, nudijo snežišča Za Akom vse leto možnost, da se smučajo. Žal le, da se s plazovi naleti v ogromna snežišča obilo skal in kamenitega drobirja, ki neprestano leti z višin. Strma pobočja, skoro navpične stene v ozadju teh snežišč so poleg drugih posebnosti prava glacialna značilnost Martuljkove skupine.

V diluviju je ogromna masa snega iz pobočij in sten Martuljkove skupine, pretvorjena v led naraščala in se kopicila. Premikajoč se preko skalnih pragov, polic, skokov in okrešljev navzdol, je ledenik brusil obrobno skalovje, podlago in oblikoval dolino, da je postala podobna ogromnemu koritu. V Savski dolini se je združil z ledeniki, ki so prihajali iz drugih dolin.

Tako, če ne še bolj zanimiva in lepa kot je področje potoka Martuljka, se nam odkriva tudi soteska ob Belem potoku, ki je malo vzhodnje od Martuljka. Popisuje jo Vilko Mazi v reviji Gore in ljudje 1947.

Martuljkova skupina je zgrajena splošno in v glavnem iz apnencev in dolomitov trijadne starosti. Vodoravni in poševni skladi teh kamenin so zelo važni in večkrat odredišni alpinistom pri plezanju. Dve progi werfenskih plasti (apnenci in peščenjaki) prekinjata enotno sliko v geološki karti (glej prilogo v A. Melikovi knjigi: Planine v Julijskih Alpah. Dela inštituta za geografijo v Slov. Akademiji znanosti in umetnosti I. Ljubljana 1950.). Ena proga se vleče preko Vršiča v dolino Pišence, na drugi strani Pišence pa pod Martuljškimi Policami v smeri proti potoku Martuljku in dalje z eno prekinitevjo skoro do izliva potoka Belce v Savo. Druga proga poteka ob Savski dolini. Vzdolž doline Save se vlečejo na karavanski strani od Podkorena preko Loga in dalje tudi permske geološke tvorbe, pri Logu pa prične karbon. Prav tako najdemo na desni strani Save nasproti Loga nekaj karbona.

V Savski dolini med Kranjsko goro in Mojstrano, torej med dolinama Pišence in Vrata sega gozd v sklenjenem področju od doline same navzgor do

gozdne meje, ki je tukaj nekoliko višja kot drugod v Julijskih Alpah, najbrže zaradi tega, ker človek ni tukaj pretvarjal gozdove v pašnike in planine. Gozdovi v Martuljku so večinoma državna last in so razporejeni po sledečem redu:

1. V nižini, v dolini Save do začetka strmejšega pobočja je v glavnem nasajena smreka (umetna kultura), med njo pa tudi bor in macesen. Bor in smreka uspevata tu ob Savi na zakisanem aluvijalnemrodu.

2. Na bolj strmih obronkih slede nato smrekove kulture, za njimi pa zelo zakisani bukovi gozdovi (Fagetum), med katerimi najdemo dosti smreke. Ta Fagetum seže do 1300 m visoko in prehaja nato v

3. pas macesna. V tem pasu uspevajo zelo lepa drevesa macesna in predstavljajo enega izmed najbolj važnih čistih sestojev macesna. Na Kurjem vrhu in na Vršiču sega ta pas skoro do samih vrhov (1700 m). Proti vrhu Vršiča je macesna vedno manj, nato pa prehaja v naslednji pas. Tu so žal mnogo macesna že posekali, bolj ohranjeni macesnovi sestoji so še v Mali Pišenci. Preveč sekanja je bilo izvršenega v privatnih gozdovih, saj so posekali tam mnogo prekrasnih stoletnih macesnov. Posebna škoda je za te macesne tudi zato, ker je v Sloveniji najbolj jugozapadna meja macesna in ker so tu najlepši macesnovi predeli v splošnem.

4. Pas ruševja (*Pinus mughus*) stvarja v predelu Martuljka sklenjen 100 do 200 m visok pas, to je sega od 1650 do 1850 m navzgor, posamezne lise ruševja najdemo tudi do višine 1900 m ali celo do 1950 m.

Poleg gozdov so v Martuljku manjše jase pašnikov; tako je v pašni enoti Kranjske gore še planina Martuljek v nadmorski višini okrog 900 m, nekoliko pod slapom Martuljka, na prijazni gorski ravnici, pokriti z morenami. Na planini Martuljku, kjer ni pastirskih stanov, pač pa le nekaj senikov in manjših kočic, ki so dobrodošla zatočišča plezalcem, pasejo iz Rut ali Gozda ter iz bližnjih malih zaselkov le manjšo množino živine in drobnice.

Martuljkova skupina je področje udejstvovanja Planinskega društva Gozd-Martuljek, ki je bilo ustanovljeno leta 1949. in ima svoj sedež v Gozdu.

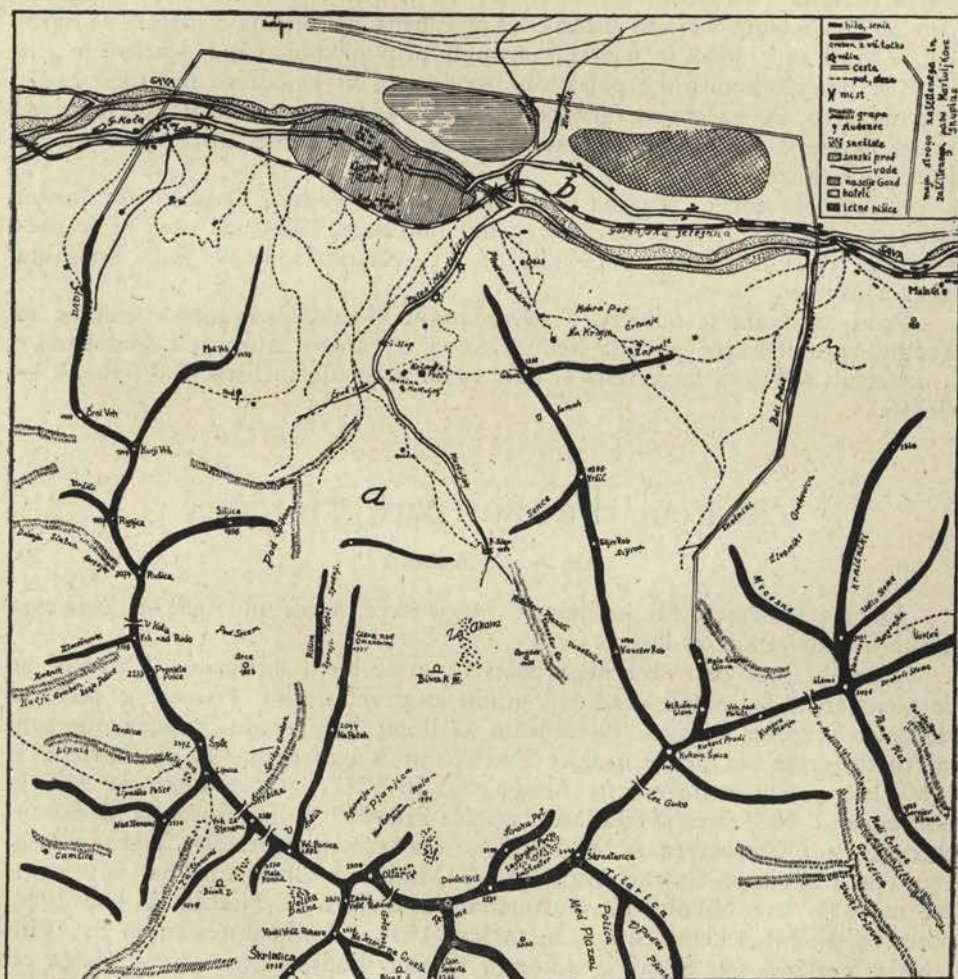
Ves predel Martuljka dolgo ni bil zaščiten, niti ni bilo zaščiteno redko rastlinstvo in živalstvo tega kota. Skoro dve leti je šele, kar se je uresničila davna želja vseh ljubiteljev tega alpskega predela — Špikovega kraljestva. Nujna potreba časa tega prirodnega parka Martuljka je zahtevala, da je izšla v Uradnem listu LRS štev. 4 leta 1949 pod štev. 18, po dolgotrajnem prizadevanju Referata za varstvo prirode pri Zavodu za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije, odločba s katero je zavarovana ta gorska skupina Martuljek kot prirodna znamenitost, zaradi izrednega geografskega, alpsko-morfološkega, estetskega in turističnega pomena. S tem je potrjeno, da predstavlja Martuljek geografsko enega najbolj enotnih in zaključenih predelov v naših Alpah. Obenem služi kot primer alpske morfologije, predvsem karakterističnega glacialnega delovanja in učinkovanja, saj so pod vplivom ledenika nastale številne krnice, ledeniški obrusi in morene. Iz prejšnjega popisa se vidi, da je Martuljek redkost v estetskem pogledu, saj je le težko najti vzporeditve med njim in ostalim alpskim svetom Slovenije. Prav zaradi svojega prirodnega in neizumetničenega stanja priznava odločba tej skupini svoj izredni turistični pomen, teren v Martuljku pa naj nudi najugodnejše pogoje tudi za športno-alpinistično udejstvovanje.

Po tej odločbi se zavarovana Martuljkova gorska skupina deli v dva dela: v strogo zavarovani in zavarovani pas. Meja med obema pasovoma je

železniška proga od naselja Log do železniškega mostu preko Save, od tam naprej pa je meja Sava Dolinka do izliva Belega potoka (glej skico!). Dolina Belega potoka je zaradi izrednih lepot in enotnosti z glavno skupino prevzeta

Strogo zavarovani pas (pas a) sega na severu do mejne črte med obema pasovima, na zahodu pa do črte, ki gre od naselja Log po grebenih Glava—Črni vrh—Kurji vrh—Rigljica—Rušica—Vrh nad Rudo—Proklete Police—Špič—Lipnica—Škrbina—Vrh za Stenami—Velika Ponica; na jugu gre meja po grebenu Oltarja in Dovškega Križa do Škrnatarice, nato pa proti vzhodu do Kukove špice, od tod pa po Ruševi glavi in po jarku Belega potoka do njegovega izliva v Savo.

Zavarovani pas (pas b) meji na jugu na strogo zavarovani pas, na severu pa sega do vzhodja hribovitega pobočja pod Srednjim vrhom. Na zapadu sega do naselja Log, na vzhodu pa do izliva Belega potoka v Savo.

Skica Martuljkove skupine z vrisanimi mejami zaščitenih pasov

V pasu a so z odločbo prepovedane sleherne gradbe. Izjema velja samo za zgradbe, ki so že postavljene v teh pasovih in so v neposredni zvezi s kmetijskim in gozdnim gospodarstvom, z obstoječo planinsko postojanko »Koča na Peči« (bivša Lipovčeva koč) in z bivakom št. III. »Za Akom«. Nove stavbe, tudi kmetske, morajo imeti obliko, ki je tam udomačena, kar velja za Gornjo Savsko dolino že v splošnem. V primerih novih stavb je gradba dovoljena samo s privolitvijo Zavoda za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije. Prepovedane so tudi stalne žične vzpenjače in izraba ali sprememba obeh slapov Martuljkovega potoka. Prav tako ni dovoljeno postavljanje reklamnih desk in drugih neokusnih napisov, ki bi kazili prvotno lice gorske skupine.

V pasu b so dopustne po tej odločbi razne nove gradbe po poprejšnji privolitvi Zavoda za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije. To je mišljeno tako, da pošlje gradbeno oblastvo temu zavodu prošnje za gradbena dovoljenja z načrti na vpogled. Zavod vrne nato te načrte s svojimi pripombami. Le v tehtnejših primerih se udeleži komisijske poizvedbe na terenu, ki jo odredi pristojno gradbeno oblastvo. Po načrtu so zgradbe v pasu b razdeljene na tri glavne skupine: kmetsko naselje Gozd, predel hotelov in prostor za letne hišice; položaj teh je vrisan v skico.

Varstvo te gorske skupine se je glede na te predpise izročilo okrajnemu ljudskemu odboru Jesenice in krajevnemu ljudskemu odboru Gozd, ki je prebivalstvo seznanil s predpisi te odločbe. Pri varstvu sodeluje tudi Planinska zveza Slovenije.

Proti kršitvam te odločbe o zavarovanju Martuljkove gorske skupine so predpisane tudi kazni po 18. členu zakona o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih redkosti, ki je izšel 4. okt. 1946. v Uradnem listu FLRJ št. 81 — 576/46.

Zaščiteni drevesni park Hotemež

Dr. Angela Piskernik

Dvor - Hotemež leži na desnem bregu Save, 4 km oddaljen od Zidanega mosta in samo 1 km od Radeč.

Lastniki prej zelo obsežnega posestva so se hitro menjavali. Valvasor ne ve povedati, kdo so bili graditelji gradu in prvi lastniki. Pozneje je prehajal Hotemež iz roke v roko. Plemenitim Gallom, Lambergom, Scharfenbergom in Auerspergom sta sledili rodbini Zeschko in Wagensperg. Od pl. Zuvicha je 1780. leta prešlo lastništvo na Amignonija in 1787. leta na doktorja Antona Gollmayerja. 1823. leta je bila lastnica tašča Primčeve Julije, Antonija pl. Scheuchenstuhl roj. Gollmayer. A že 1830. leta je v seznamu lastnikov Tomaž Pluš, 1853. dr. Ludvik pl. Guttmannsthal, 1890. Marija pl. Guttmannsthal roj. Sonntag in 1891. leta Nikolaj pl. Guttmannsthal-Benvenuti. Nikolaj je leta 1926. posestvo prodal nekemu Starcu in ta leta 1934. Usmiljenim sestram Sv. Vincencija Pavlanskega. Sedaj je posestvo splošno ljudsko premoženje, ki ga od oktobra 1947. upravlja Uprava Zasavskih premogovnikov v Trbovljah po svojem upravniku Ekonomije Hotemež.

Drevesni park leži pred graščino Dvor-Hotemež in meri okoli 3 ha. Bil je prvotno mnogo večji in je le škoda, da je bila zaščita tako pozno izvedena. Ustanovil ga je že oče Nikolaj, tako da sodimo, da so drevesa v parku stara okoli 80 let.

Leta 1913. je bilo v parku okoli sto različnih vrst drevja in grmovja, tudi mnogo eksotičnega, ki se je — kakor vidimo na preostalem — dobro aklimatiziralo in se izredno lepo razvijalo. Med njimi je bilo več kot trideset takih dreves, ki bi z avtorjevo željo svoje redkosti ali zaradi nenavadno lepe rasti in bohotne krošnje lahko bila v okras tudi najbolj zahtevnemu parku ali nasadu.

Ko sta si zastopnika Referata 11. junija 1948. leta ogledala park, sta našla v njem še zelo lepe stare bore, hraste, bukve, gabre, jagnedi, lipe in breze, razna tuja drevesa in mične skupine dehtečega lepotnega grmičevja. Dognala sta pa tudi, da jih je v parku od okoli 100 redkih eksotov ostalo samo še 19! Vsa druga so bila posekana med okupacijo, nekatera pa tudi še — in to je posebno žalostno — neposredno po osvoboditvi. Razkošno lepoto mnogih dreves so okrnili tudi s tem, da so odsekali spodnje, največje in najbolj goste veje; to je zagrešil najbrže okupator, da je imel lepši razgled po okolici.

Izmed eksotičnega igličastega drevja naj omenim vsaj lepo raščene jelke (*Abies balsamea*, *A. concolor*, *A. nordmanniana*), japonsko kriptomerijo (*Cryptomeria japonica*), kalifornijsko cedro (*Libocedrus decurrens*), mamutovo drevo (*Sequicia gigantea*), orjaško tujo (*Thuja gigantea*) in močvirsko cipreso (*Taxodium distichum*). Med listnato drevje pa spadajo prekrasne velikocvetne magnolije (*Magnolia* sp.), škrlatnolistna sliva (*Prunus pissardi*), kraljevska pavlovnija (*Paulownia imperialis*) z velikimi listi in togo pokončnimi kitami vijoličastega cvetja, razne vrste hrasta (*Auercus falcata*, *A. rubra*, *A. sp.*), japonska sofrora — žalujka (*Sophora japonica* forma *pendula*) in seveda v parkih neizogibna golosemenka dvokrpi ginkinjo (*Ginkgo biloba*). Še dosti drugih dreves in grmovje, pred katerimi obstojiš in se vprašaš, kje neki je njihova prava domovina, kje so dozorela semena ali so zrasle sadike, ki jih je dr. Ludvik Guttmansthal z velikim estetskim čutom posadil po prijazni ravnici pred Hotemežkim gradičem.

Četudi je bilo število drevesnih vrst tekom časa močno reducirano, hrani park vendar še dosti znamenitega rastja, zaradi katerega ga je bilo treba zaščititi. Mnogo je pač zgubil ne samo na zaokroženosti, ampak tudi na lepoti, ker so oba nova prašičja hleva in svinjsko tekališče zgradili ob starem hlevu in jih s tem vrinili tako daleč v park, da je zajela prašičja promenade nekaj najpomembnejših eksotov.

Vendar je pa res, da je služilo posestvo že od leta 1926., ko ga je Guttmansthal prodal, v glavnem v gospodarske svrhe; smisel za lepoto in skrb za park sta bila potisnjena v ozadje.

Zaščito tega znamenitega parka kakor tudi drugih podobnih objektov je imel Gozdarski odsek bivše banske uprave v načrtu že kmalu po razsulu Avstrije, vendar pa zaradi številnih zaprek zaščita ni bila izvedena. Zdaj pa je predlagal zaščito Referat za varstvo prirode sam in je izdelal tudi osnutek za zaščitno odločbo, ki jo je poslal dne 6. januarja 1949. pod številko 366/48 na Ministrstvo za prosveto. Z odločbo Ministrstva za znanost in kulturo, ki je bila objavljena v Uradnem listu LRS številka 8-36/50 z dne 25. februarja 1950. je bil drevesni park Dvor-Hotemež zavarovan.

Zaščitna odločba pravi:

Drevesni park pred poslopjem Dvor-Hotemež se zaradi različnih vrst domačega in eksotičnega drevja, ki je prirodoslovno in lepотно posebno pomembno, po navedenem zakonu zavaruje kot prirodna znamenitost.

Zavarovani park leži na zemljiški parceli števil. 573 in na delu parcele števil. 572 katastralne občine Radeče, ter obsega okrog 3 ha.

V zavarovanem parku se prepoveduje sekanje dreves in grmov kakor tudi obrezovanje in lomljenje vej ali kakršno koli poškodovanje nasadov. Prav tako se prepoveduje paša v parku in posedanje in poleganje po travi.

Novo zgradbe v parku ali v njegovi neposredni bližini se smejo postavljati le s privoljenjem Zavoda za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije.

Varstvo parka se izroča Krajevnomu ljudskemu odboru Radeče pri Zidanem mostu, ki naj domače prebivalstvo seznanja s predpisi odločbe. Pri varstvu sodeluje Uprava Zasavskih premogovnikov v Trbovljah, ki upravlja park kot del svoje Ekonomije Hotemež.

Kršilci se kaznujejo po 18. členu splošnega zakona o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih redkosti z dne 4. oktobra 1946 (Uradni list FLRJ števil. 572 katastralne občine Radeče, ta obsega okrog 3 ha.

Odločba velja od dneva objave v Uradnem listu LRS.

Okrajno sodišče v Trbovljah je zavarovanje drevesnega parka Dvor-Hotemež zaznamovalo v zemljiški knjigi pod Dn. št. 152/50 z dne 24. aprila 1950 pri vll. števil. 368 k. o. Radeče.

Viri: Arhiv Referata za varstvo prirode.

Mitteilungen des Krainisch Küstenländischen Forstvereins XXXI. zvezek 1913: »Verzeichnis der Bäume in Sträucher im Schlosspark des Herrn Nikolaus Ritter von Guttmannsthal-Benvenuti in Weichselstein«.

Dr. Angela Piskernik

Poročila o delu Zavoda v II. polletju 1950

I. REFERAT ZA SPOMENIKE NOB:

Spomeniške objekte NOB je Zavod obnavljal deloma sam v svoji režiji in s svojimi delovnimi ekipami, deloma so jih pod Zavodovim vodstvom in ob Zavodovi oskrbi z materialom obnavljale organizacije Zveze borcev NOV. Nekateri so obnovili lastniki objektov sami.

Bolnica »Franja«: restavracijska dela lansko pomlad započeta so bila letos nadaljevana. Baraka za ranjence desno ob vhodu je bila dvignjena na novo škarpo. Dobila je nov vhod in dohodno stopnišče. Bunker pod barako je očiščen ter z betonskim zidom zavarovan zoper vdirajoče vode, zemljo in grušč s strme brežne plati. Nadaljnji dve baraki na levem bregu hudournika sta dobili novi, trdnjši škarpni, nove pode, manjša od obeh tudi novo leseno streho. Ostali bolniški objekti: izolirnica, soba za žarke, kuhinja, pralnica, s kopalnico in invalidnica, ki stoje nad potočkom, ki pogosto naraste v deroč hudournik, so trajno izpostavljeni kvarnim vplivom vlage. Prvotne jelove nosilce, ki so bili do kraja trhli in nagniti, je bilo treba zamenjati s trajnejšimi in odpornejšimi hrastovimi in deloma z železobetonskimi nosilci, koder je to pokazal statični račun. Potrebna je bila tudi izmenjava mehkih podov s hrastovimi. Vsa hrastovina, podi in nosilci, ki so izpostavljeni vlagi, so bili preparirani z bitumenom, razredčenim s karbolinijem, deloma tudi s katranom in ta počrnela mesta prekrita z opaži v naravnih barvah z namenom, da ni pokvarjen zunanji izgled objektov. Razumljivo

Baza 20

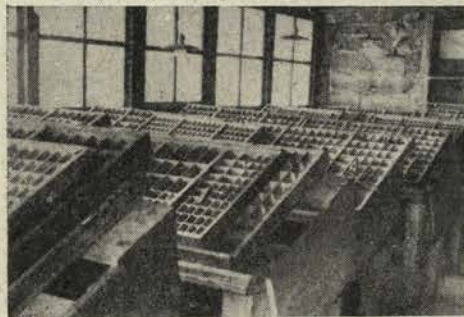
je, da je bilo sporedno s temi deli opravljeno tudi notranje čiščenje in ureditev, kakršna je bila za časa osvobodilnega boja. Notranjost vseh prostorov je bila prevlečena z rvjastim papirjem, kar ne dviga zgolj estetskega izgleda prostorov, temveč je tudi praktičnega pomena, ker so bile s tem zamašene številne špranje, ki so v notranjost propuščale mraz in vlago. Sicer so bili ti prostori že prej obloženi s sličnim papirjem, ki pa je v teku let preperel in razpadel. Nadalje so bili očiščeni pogradi s posteljnino, kuhinjska oprema in predmeti v pralnici in kopalnici. Očiščena je bila tudi vsa oprema v operacijski sobi. Instrumentarij je konserviral strokovnjak v ljubljanski bolnici tako, da bo za delj časa zavarovan zoper atmosferne pokvare. Mnogo truda in dela je zahtevala ureditev hudournika, ki ob slehernem nalivu, zlasti še ob pomladanskem in jesenskem deževju tako naraste, da ogroža vse spomeniške objekte. Delovna ekipa je očistila vso strugo, pozidala obrežji in ju, koder je bilo potrebno, utrdila z betonsko oporo. Izmenjala je vseh enajst že trhlih mostičkov iz mehkega lesa v skupni dolžini 133 m z novimi hrastovimi, ki bodo zdržali neprimerno daljšo dobo. Ti novi mostovi, počeni s podvižnim, omogočajo obiskovalcem brez kakršnekoli nevarnosti povzpeti se ob strmih pečinah v bolnico in dalje v bunkerje in strelska gnezda.

Seveda je bilo za vsa ta obnovitvena dela potrebno ogromno raznega gradbenega materiala. Porabili so pri teh delih v l. 1950. za 110.471 dinarjev cementa, hrastovine, desk, bitumena, karbolineja, katrana, žebeljev, papirja in drugega drobnejšega materiala. Vse blago je bilo transportirano do bolnice po prav v ta namen zgrajenima žičnima vzpenjačama.

Z doslej opravljenimi deli pa še ni do kraja opravljena zaščita bolnice. Ekipa gradi sedaj na izpostavljenih mestih pletene in zidane pregrade, ki bodo bolniške objekte »Franje«, enega naših najlepših spomenikov osvobodilne borbe, zavarovali pred snežnimi lavinami, gruščem in kamenjem, ki se sicer utegne zrušiti s strmih pečin na lesene objekte. Vsa doslej

Tiskarna »Slovenija« Strojnica

Tiskarna »Slovenija« Črkostavnica

opravljena zaščitna dela je opravila dva do deset članska delovna ekipa pod Zavodovim nadzorstvom in njegovih direktivah v lastni režiji.

Tiskarna »Slovenija« na Vojskem: letos sta bili prekriti strojnica in stavnica. V knjigo-veznici in kuhinji so bili izmenjani podi. Vsi prostori in inventar so bili temeljito prečiščeni, posebno skrbno stroji, ki so bili zaščitno premazani s strojnim oljem. Vsa ta dela sta tedensko izmenjaje opravila oba čuvaja tov. Leban Filip, ki je v tiskarni od njenega početka in tov. Kogoj Janko. Oba čuvaja plačuje Poverjenišтво za prosveto OLO Idrija.

Bunker na Osredku: Po osvoboditvi porušena provizorna kamuflažna stena, ki je delila bunker od ostale kleti, je sedaj znova postavljena s prehodom, ki omogoča lažji dohod do bunkerja. Bunker je opremljen z novimi pogradi, mizo in stoli ter pečico. Urejena je tudi vhodna odprtina s premakljivim, težkim opečnim zapahom. Obnovitvena dela so bila opravljena v režiji Zavoda.

Bunker CK v Žirovnikovem grabnu: Obnovitvena dela na samotni hiši v Žirovnikovem grabnu pod Osredkom, v kateri je bil bunker CK, opravlja krajevna organizacija Zveze borcev NOV skupno z Obdelovalno zadrugo v Dobrovi pri Ljubljani. Napraviti je treba novo streho, prenoviti in preurediti vse prostore tako, kakor so bili za časa vojne. Zavod je nabavil zadrugi ves potreben material (les, opeko, apno) in pod njegovim vodstvom so z deli že pričeli.

Baza 20: Vihar in letošnji prvi sneg sta podrla staro bukev na staro CK barako in jo občutno poškodovala. Tamkajšnja uprava je škodo v nekaj dneh popravila in očistila tudi vso okolico po viharju razmetanega drevja in dračja.

Bolnica Zgornji Hrastnik: Popravljeni sta bili strehi dveh barak in očiščena okolica. Tudi to škodo je povzročil letošnji prvi snežni vihar.

Bolnica »Možakla« nad Jesenicami

Tiskarna v Bočni. Za kegljiščem je bunker

Tiskarna »Truga« v Zeleni jami: Podzemni prostor je očiščen, ločilna stena znova pozidana, pripravljen je material za dokončno obnovo tiskarne.

Majcenov bunker ob Karlovškem mostu v Ljubljani in bunker partaktiva na Vilharjevi cesti 21: Pripravljen je ves potreben material za obnovo, treba pa je počakati rešitve stanovanjskega vprašanja.

Tiskarna »Pohorska 4«: Nahaja se v Šmiklaužu nad Gornjim gradom in je obnovljena. Lastnik bunkerja je sam opravil vsa dela ter namestil v prostor tudi ves nekdanji inventar.

Bolnica »Pavček« na Pohorju: Okrajni odbor Zveze borcev NOV v Slovenjem Gradcu je obnovil vse tri bolniške objekte: operacijsko barako, barako za ranjence ter kuhinjo s spalnico za strežno osebje. Planinska zveza je zaznamovala pot do Šmartnega do vasi Legen pod bolnico, kjer domuje njen oskrbnik.

Bolnica »Jesen« pod hribom Požarviče v območju KLO Tinje: Obnovljeni so vsi objekti in sicer kuhinja, drvarnica, baraka za osebje, baraka za ranjence in shramba. Nameščen je tudi ves prvotni inventar.

Lackova domačija: Okrajni odbor Zveze borcev NOV v Ptujju je popravil in prekril prvotno slamnato streho z opeko. Po nasvetu Zavoda za spomeniško varstvo bo ptujška organizacija borcev prihodnje leto poskrbela, da dobi domačija zopet pristno slamnato streho in s tem svoj pravi značaj.

Bolnica »Kremen«: To bolnico obnavlja Okrajni odbor Zveze borcev NOV v Črnomlju, ki mu gre delo le počasi izpod rok. Čeprav je Zavod že lani preskrbel potrebna denarna sredstva, okrajni odbor ne kaže zadosti organizacijskega smisla, da bi bila dela v neprekinjeni delovni akciji dokončana.

Tebnika na Martinjem vrhu: Iste pomanjkljivosti kakor v bolnici »Kremen«. Za delo je zadolžen Okrajni odbor Zveze borcev NOV v Kranju.

Bolnica »Mežaklja« nad Jesenicami: Po zaslugi organizacije Zveze borcev NOV, Jesenice je bolnica obnovljena in opremljena z inventarjem.

Bunker pod Toškim čelom: Zavod je preskrbel in plačal gradbeni material za obnovo bunkerja IOOF in CK pod Toškim čelom. Delo bo opravil lastnik hiše, v kateri je bunker, sam.

Pri vseh važnejših spomeniških objektih so nameščeni plačani čuvaji. Obnovljene spomenike na Rogu: baza 20, Jelendol, Zgornji Hrastnik ter bunkerja 42 in 44 oskrbuje in čuva tov. Kužnik, nameščen od Zavoda za spomeniško varstvo. Zavod plačuje še čuvaja tov. Čuferja v »Franji«, oba čuvaja v tiskarni »Slovenija« pa plačuje Poverjeništvo OLO Idrija. Oskrbnike ostalih spomenikov, ki so iz večine hkrati njihovi lastniki, bo za njihovo delo nagrajeval bodisi Zavod, bodisi Zveza borcev.

Doslej je bila opravljena inventura v »Podmornici«, Tomšičevi tiskarni, bunkerju na Osredku, v bolnicah »Franja« in »Pavček« ter v tiskarni »Slovenija«. Inventarizacija ostalih spomenikov je v teku.

Poleg obnavljanja spomenikov NOB urejuje referat NOB pri Zavodu tudi evidenco in fototeko vseh spomenikov NOB.

T. E.

II. REFERAT ZA UMETNOSTNE SPOMENIKE.

Batuje. Dva kamenita fragmenta s tritračno ornamentiko iz 11. stol., dosedaj vzdiana v ognjišče neke hiše v vasi in nepoznana, sta bila vzdiana v notranjščini zakristije župne cerkve. Skupaj s fragmentom iz Slivnice pri Mariboru sta to doslej edina znana primera predromanskega ornamentalnega izražanja v značilni pletenici na ozemlju Slovenije.

Bled — Otok. Da se prepreči propadanje in uničevanje blejskega otoka, ki je svetovno znan prirodni in kulturni spomenik, je Zavod nastavljal na otoku stalnega oskrbnika, ki bo skrbel za primerno vzdrževanje nasadov in stavb in obiskovalca opozarjal na njegovo spomeniško pomembnost.

Gosteče pri Škofji Loki. Streha pri znameniti podružni cerkvi, ki hrani gotske freske in lesen renesančni kasetiran in poslikan strop, je bila nujno potrebna popravila. Zavod je oskrbel 3000 kom. bobrovcev in žičnike, vse ostalo je izvršil župni urad Sora. V celoti se

je na novo prekrila severna stran dvokapne cerkvene strehe, dočim je bila južna stran vsa preložena in prekrita s staro, še uporabno opeko.

Grad pri Slovenjgradcu — sv. Pankracij. Dokončano je bilo popravilo strehe nad prezbiterijem z delno izmenjavo desk in celotno preložitvijo kamnitih plošč, s katerimi je vsa cerkev krita. V letu 1951 se v istem smislu obnovi streha nad ladjo, ki je že močno defektna ter zaradi vlage na severni strani oboka odstopa omet in se kažejo sledovi renesančne slikarske stropne dekoracije.

Sv. Jošt nad Kranjem. Na obeh zvonikih sta bili napravljeni betonski plošči, ki služita za strop nad prostorom za zvonove, istočasno pa tudi za streho, dokler se ne obnovita obe zvonikovi strehi v prvotni obliki, kar je z ozirom na krajinsko pomemben arhitekturni spomenik, viden skoraj po vsej Gorenjski, nujno potrebno.

Ljutomer — baročni portali pred cerkvijo. Baročni kamniti portali in plastika, ki tvorijo nekako kuliso pred cerkvijo, so bili zaradi vremenskih prilik v slabem stanju. Slabo odporen drobnorobni peščenec je bil na poškodovanih mestih že nekdanj plombiran s cementom in tudi ves portal nato prevlečen s cementno barvo. Cementne plombe so se tekom let tesno spojile s kamnom, ki je začel pod njimi propadati. Ko so hoteli cement odstraniti, se je izkazalo, da bi s tem nastale velike poškodbe na kamnu samem. Zato so bile s kazeinom zalite vse razpoke, z mešanico kazeina in peščenčevega prahu dopolnjeni okrušeni deli, predvsem robovi, dočim so morale poprej omenjene cementne plombe ostati. Ker je tako postal zunanji izraz spomenika barvno neenoten (sivozeleni deli starega cementa in pa očiščeni oziroma s kazeinom dopolnjeni deli v rumenkasti barvi), bi kazalo ves portal, čeprav v nasprotju z načelom, da naj živi kamen v svoji naravni barvi, zaradi enotnega barvnega vtisa primerno tonirati. Delo je izvršila ekipa ptujskega muzeja.

Sv. Mohor nad Doličem. V arhitekturno zelo zanimivi stavbi, ki je po tipu še romanska z značilnim zvonikom nad prezbiterijem (Chorturmkirche), so v starem prezbiteriju okrog l. 1400 nastale freske furlanske smeri, kar je v tem delu Slovenije osamljen primer in kaže na trgovske poti, ki so vodile tod mimo in so privabljale tuje slikarje, ali pa je bil naročnik slikarije po svojih zvezah lastnik bližnjega gradu, ki je danes v razvalinah in le še ime hriba Irštajn (Hirschstein) morda spominja nanj. S freskami so poslikane vse stene in banjast obok razmeroma majhnega prostora, ki meri v tlorisu približno komaj $2,5 \times 2,5$. O teh freskah je pisal A. Stegenšek v Časopisu za zgodovino in narodopisje in jih označuje kot edini primer ohranjenega slikanega prezbiterija na Spodnjem Štajerskem, ki ni bil nikdar prebeljen. Po pričevanju domačinov so bile freske močno poškodovane zaradi strele, ki je l. 1948 udarila v zvonik. Na približno 10 mestih je v večjih in manjših ploskvah odpadel omet s freskami, deloma pa so bile poškodovane tudi na oboku zaradi vrvi za zvonove in ob lesenih stopnicah, ki so prislone kot dostop v zvonik ob poslikano vzhodno steno. S freskami okrašen prostor služi danes le še za zvonjenje in za prehod v zvonik in na cerkveno podstrežje, dočim je bil to svoj čas prvotni prezbiterij, ki pa so ga l. 1870 s steno oddvojili od povečane ladje in pred njo v cerkvi postavili sedanji glavni oltar.

Omenjene poškodbe na freskah je popravil restavrator Peter Železnik in sicer tako, da je z apneno malto plombiral poškodovana mesta, utrdil robove in pritrdil k steni z bakrenimi žebliji one dele ometa, ki so v obliki mehurjev odstopali od stene. Pri tem delu je bilo ugotovljeno, da je bil prostor že pod temi freskami slikarsko okrašen nekako tako, da so bile stene razdeljene z rdečimi črtami na posamezna polja, v katera so bili naslikani posvetilni križi v krogih, kar je bilo ugotovljeno tudi ob restavraciji l. 1931 v ladji minoritske cerkve v Ptuju. Opozorjen na nevarnost strele, ki preti spomeniku zaradi izpostavljenega lege, je župni urad oskrbel strelovod, za katerega so se zavzemali že v l. 1910—14.

Petrovče pri Celju. Skupino treh baročnih plastik na cestnem križišču pri Petrovčah, znanih pod imenom »Petrovški križi«, ki je bila l. 1930 renovirana, je popolnoma prerasla in zakrivala ovijalka. Ker gre za kvalitetna dela v kamnu, je Zavod naročil KLO Petrovče, naj plastike očisti. Delo je bilo izvršeno.

Ponikva pri Grobelnem. Za pleskanje zvonika pri župni cerkvi sv. Martina, ki je bil l. 1946 na novo prekrit s pločevinó, je Zavod oskrbel potrebni material.

Ptuj — minoriti. O pomenu in zaščiti bombardirane minoritske cerkve v Ptuju glej članek v tej številki »Varstva spomnikov«.

Ptuj — muzej. Iz bivše dominikanske cerkve, ki je bila svojčas urejena v tkalnico in mizarско delavnico ter v ta namen predeljena v nadstropje, se je tkalnica izselila in bodo s tem tudi zgornji prostori bivše cerkve uporabljeni za muzejske zbirke. V pritličju je že sedaj rimski lapidarij.

Ptujska gora. V oktobru je bilo dokončano odkrivanje fresk v južnem krilu trodelnega podkornega prostora, o čemer smo obširno poročali že v zadnji številki našega glasila. Skupaj s posvetilnimi križi v ladji je bilo na novo odkritih 72 m² fresk. Delo je dobro izvršil slikar in restavrator Peter Železnik. Manjkajoča mesta, kjer je odpadel omet, so bila izpolnjena z novim apnenim ometom in nato v skladu z okolico primerno tonirana. Na ta način je dosežen zadovoljiv estetski vtis celote in istočasno ohranjena dokumentarnost. Freske so nastale pred letom 1426 in pomenijo izredno važen prispevek k spomenikom našega srednjeveškega stenskega slikarstva. Njihov pomen je še toliko večji, ker se je po najnovejših dognanjih prof. Steleta izkazala ozka zveza med njimi in istočasnimi slikarji v križnem hodniku v Brixenu, za kar govori razporeditev evangelistov in cerkvenih očetov v posebnih okvirjih po polah križnega oboka, rožnati kolorit značilnih okroglih obrazov in pa močne ikonografske sorodnosti, ki pričajo o delavniških zvezah med Ptujsko goro in Brixenom.

Škofja Loka — staro župnišče, sedaj sedež MLO. Mestni ljudski odbor je brez dovoljenja oziroma naznanila Zavodu napravil nov prehod v dvoriščnem zidu spomeniške arhitekture, s čimer je kršil določbe zakona o spomeniškem varstvu.

Vrhnika. Restavrator Peter Železnik je na suh način očistil freske Janeza Wolfa v župni cerkvi.

Zgornji Tubinj. Dne 15. XII. 1950 se je zrušil zvonik pri župni cerkvi. Stal je v kotu med ladjo in ožjim prezbiterijem na severni strani kot pendant zakristije na istem mestu na južni. Kakor v osnovi vsa stavba, je tudi zvonik izhajal iz gotske dobe, na kar je kazal podzidek z gotskim pristrešeno odrezanim kamenitim vrhom in gotsko okno s porezanimi prednjimi robovi. Ohranjenih je bilo več starih lin. Vrhnji del zvonika, s prostorom za zvonove je bil dozidan v letih 1862—63 (glej Stelè: Politični okraj Kamnik). Baje so že pred tridesetimi leti ljudje opazili v zvoniku razpoke in menili, da ne bo več dolgo stal. Novembra 1950 so se pojavile nove razpoke in v notranjosti zvonika je odstopil omet. Šlo je verjetno za pogrezanje terena, ki je povzročilo nenadno zrušenje. Pri tem je utrpela ostala stavba večje poškodbe. V ladji, ki je imela prvotno raven lesen strop in je bila sredi 19. stoletja obokana na notranjih opornikih, je v severovzhodnem delu porušen obok v izmeri 6 × 4 m in zrušen zid nad oltarjem sv. Ane v tem delu. V prezbiteriju, ki je imel prvotno gotski rebrast obok, od katerega sta ohranjeni dve konzoli za oltarjem in je bil l. 1855 na novo obokan z banjo s sosvodnicami in s pilastri, in s treh mestih prebit, oziroma udrt obok, zaradi česar bo verjetno potrebno ves obok obnoviti. Prav tako so razpokane stene nad vhodom v zvonik in nad severnim oknom v prezbiteriju. Od opreme je deloma poškodovan stranski oltar sv. Ane iz 19. stoletja (kipi so iz 18. stoletja) in steklen lesteneč, dočim so dobili trije železni zvonovi iz l. 1918 in manjši bronast zvon iz l. 1863 (Samassa) pri padcu le manjše poškodbe. Zavod je predlagal, naj se zvonik pozida v isti obliki na prvotnem mestu.

Žežlj pri Vinici. Znana romarska cerkev na Žežlju, ki je bila med vojno močno poškodovana, bo popravljena. Potreben je nov strešni stol, za kar je obdelan hrastov les že pripravljen. Gre za baročno arhitekturo z izredno lepim lesenim zgodnjebaročnim oltarjem.

Ljubljana — frančiškani.

V sporazumu z MLO Ljubljana namerava cerkveno predstojništvo obnoviti fasado frančiškanske cerkve, kar je v interesu stavbe same, pa tudi dostojnega izgleda enega najlepših mestnih trgov. Ker pa so menda freske na pročelju, delo Janeza Wolfa in pozneje močno restavrirane, zaradi izpostavljenega lege v slabem stanju in jih v tej obliki ni mogoče ohraniti v sklopu restavrirane fasade, je bil stavljen predlog, naj se freske snamejo in nadomeste z mozaiki, ki bi jih izdelala neka italijanska tvrdka. Ker značaj takih mozaikov ne bi bil v skladu z značajem baročne arhitekture, ki se takih efektov običajno ni posluževala, se je Zavod izrekel proti predlagani namestitvi novih mozaikov v restavrirani fasadi.

Liboje — cerkev sv. Neže.

Zavod je bil obveščen, da je zaradi rudnika ogrožena cerkev sv. Neže v Libojah pri Petrovčah. Ogljed je pokazal, da gre za skromno baročno stavbo s poznejšimi slikarjimi nekega italijanskega obrtnika iz l. 1859. Kakor dokazujejo železne vezi, je bila cerkev zaradi delovanja terena, na katerem stoji vrh oblega griča v raztresenem naselju, že dvakrat povezana, zadnjič menda pred kakimi 20 leti. Rudnik, ki je pričel obratovati po osvoboditvi in čigar rovi segajo pod cerkev, je to delovanje terena še pospešil tako, da se v stavbi vidno pojavljajo nove razpoke in so ogrožene tudi nekatere stanovanjske stavbe. Ker ne gre za spomeniški objekt, se cerkev, ki je že močno razmajana in razpokana, prepusti usodi.

Poljane nad Škofjo Loko.

Zavod je od župne cerkve prevzel v restavracijo sliko »Kamnanje sv. Štefana«, delo Štefana Šubica in sliko »Pietà«, delo Janeza Šubica. Obe sliki sta iz župne cerkve, ki pa je sedaj porušena in sta shranjeni v župnišču.

Sv. Volbenk v Poljanski dolini.

Zaradi razbitih oken za severnim stranskim oltarjem je bila v svojem zgornjem delu že močno uničena znana slika Janeza Šubica »Brezmadežna«. Zavod je pri župnem uradu urgiral napravo novih oken, slika pa bo prenešena v restavratorski oddelek Zavoda in popravljena.

M. Z.

Gaberje — župna cerkev sv. Martina.

Župni urad je sporočil, da je ogrožena slikarija v notranjščini, delo Simona Ogrina, oziroma še starejše iz 18. stoletja. Konservatorski ogled še ni bil izvršen.

Gracarjev turn.

V dogovoru z lastnikom gradu je Zavod oskrbel opeko in ostali material, potreben za dokončno prekritje gradu (severni trakt in Trdinov stolp), lastnik pa naj bi pripravil les. Ker ni bilo z lastnikove strani nobenega razumevanja kljub temu, da je Zavod izpolnil vse obveznosti, je grad ostal nepokrit.

Kostanjevica.

V sestavu požganega samostanskega kompleksa je še delno ohranjena stara cistercijanska cerkev iz 13. stoletja. Delovna ekipa študentov ljubljanske univerze je v dveh zaporednih počitnicah 1946. in 1947. l. očistila razvalino ruševin ter sortirala gradbeni material. Naslednje leto pa se je načrtno pričelo z zavarovalnimi deli. Vrhovi sten so bili utrjeni z železobetonsko vezjo skrito v opečnatem zidu. Dela so se nato ustavila in šele v poznih poletnih mesecih 1950. leta jih je nadaljevala lastna Zavodova ekipa. S provizornimi lesenimi strehami so bili pokriti že plombirani vrhovi sten, dočim pa je prezbiterij in severni del prečne ladje dobil prav tako provizorno streho. Severno stransko ladjo, ki je edini še dobro ohranjen del cerkve, je bilo treba ponovno prekriti, ker so neznanci potrgali in odnesli pločevino, s katero je bila ta ladja prekrita.

Nespremenjeno je ostalo stanje glede zavarovanja samostanskih traktov, kjer je še vedno na novo prekrit le del vzhodnega trakta, dočim so v celoti razkriti zidovi južnega ter delno še vzhodnega trakta. Vrzel, ki jo je povzročilo nasilno miniranje zahodnega trakta tik ob cerkvi, nevarno ogroža sosednje še stoječe zidove. V tem delu, na katerem je slonel križni hodnik in ki je hkrati tudi predstavljal najstarejši del samostanskega kompleksa, so v gornjih nadstropjih kot gradbeni material uporabljeni številni kamnoseško obdelani kosi, ki izvirajo iz samostanske cerkve. Med nekontrolirano odvoženim materialom, ki ga uporabljajo za posipanje cest, je bil najden del kapitela in pa številni fragmenti žlebaste profiliranih reber. Ker predstavlja samostan pri nas edini še dobro ohranjen primer neobzidanega samostanskega kompleksa, ki je hkrati tudi največji primer arkadnih hodnikov daleč naokoli, se bo Zavod v l. 1951. v kolikor bodo na razpolago materialna sredstva, zavzel za ohranitev celotnega kompleksa.

Mačkovec pri Novem mestu — p. c. sv. Janeza Krstnika.

Preprosta stavba gotskega izvora z lepim baročnim zvonikom na zahodu je med vojno služila za sovražni bunker. Notranjščina je bila precej opustošena, posebno pa je trpela oltarna slika sv. Janeza Krstnika, ki jo pripisujejo Nicolu Solonu Ilircu (MHVK 1848). Zavod bo sliko restavriral.

Mokronog — p. c. sv. Florijana.

V cerkvi iz 17. stoletja, ki je med vojno precej trpela, sta ohranjena dva kvalitetna zlata oltarja in prižnica z letnico 1655. Oltarne slike iz časa postanka oltarjev, slikane na les, so bile zaradi ognja, katerega so kurili v cerkvi Italijani, zelo poškodovane. Zavod bo slike restavriral.

Ortnek — cerkev sv. Jurija.

V bližini razrušenega starega ortneškega gradu je med drevjem skrita grajska kapela sv. Jurija iz 17. stoletja. V opustošeni notranjščini so ohranjeni trije odlični zlati oltarji. Sliki stranskih dveh oltarjev je Zavod prepeljal v svoj restavratorski oddelek, kjer ju bo restavriral. Slika Marijinega vnebovzeta je signirana, spodaj v sredini z H:G:G:IN:1641, slika sv. Lucije in Barbare pa v desnem kotu spodaj z HGG.

Otočec.

Zavod je z lastno ekipo v poletnih mesecih zasilno zavaroval vse zunanje zidove ter vmesne stene v obsegu starega grajskega jedra. S posebno leseno strešico je zavaroval ostanke stenske dekoracije iz 16. stoletja. Prostorji so bili očiščeni ruševin. Na intervencijo Zavoda se je iz gradu in otoka izselila farma domačih rac.

Predjama.

Na pobudo in na stroške Uprave kraških jam so se letos pričela postopna obnovitvena dela znanega predjamskega gradu. Po stavbni analizi je bil sprejet sledeči predlog: starejši grajski del bržkone predstavljajo še ostanki ohranjenih zidov v votlini nad sedanjim gradom, sedanji grad pa je rezultat kasnejših dozidav, počenši od 16. stoletja dalje. Pred vlago naj se zavarujejo prostori pod gorenjo odprto ploščadjo z izolacijsko plastjo cementa in bitumena. Novejša cementna tla naj se nadomestijo z opečnimi, odnosno kamenitimi. S kamnoseško obdelanih kosov naj se odstrani omet odnosno belež.

Soteska.

V načrtu je, da se zasilno zavaruje ali pa prekrije ogromni sestav grajskih traktov, galerij, arkadnih hodnikov, razporejenih okoli obsežnega četverkotnega dvorišča v gradu Soteski. Delno je že pripravljen les in opeka za prikritje enega trakta.

Stari grad.

Pod Trško goro leži na strmem obronku Stari grad, ki je bil požgan 1942. leta. Jedro gradu sestavlja četverooglat stolp, nanj pa so se postopoma vezala poslopja, ki so v začetku 17. stoletja izoblikovala dvorišče z odprtimi arkadnimi hodniki. Po osmih letih je stanje razvaline še vedno zadovoljivo, prav po zaslugi nekaj pred vojno izvršene, sicer nestrokovnjaške restavracije, ki je utrdila nekatere grajske dele. Vendar pa je že letošnji prvi sneg povzročil, da se je nevarno nagibajoča stena v zahodnem traktu zrušila, pri tem pa je ostal za enkrat še nedotaknjen arkadni sestav hodnikov. Prav tako kot na Otočcu je tudi tu Zavodova ekipa prekrila vse zunanje zidove in vmesne stene z lesenimi strešicami. Med zaščitnimi deli je bil odkrit prvotni vhod v stolp, polkrožne, še romanske oblike. Grajski prostori so bili očiščeni.

D. K.

Zanigrad.

Že v članku o Kulturnih spomenikih Slovenske Istre (Vestnik 3-4/1949, stran 113) smo prav na kratko omenili novo odkrite freske v podr. cerkvi v Zanigradu, na teritoriju KLO Brezovica, ob demarkacijski meji STOJ. Sedem mesecev pozneje, junija 1950, pa sta že pričela odkrivati freske restavratorja akademski slikar prof. Kavčič Maks in Sagadin Albin. Zaradi prehrabnih in nastavitvenih razmer je imela ekipa svoje stalno bivališče v pol ure oddaljeni vasi Podpeč.

Delo se je pričelo 17. VI. 1950. KLO Brezovico, na čigar teritoriju se nahajajo vasi Hrastovlje, Zanigrad in Podpeč, je Zavod predčasno obvestil o nameravanih konservatorskih delih in jih prosil za pomoč. Ob prihodu se je ekipa javila, pa tudi med delom je bil stik nepretrgan. Nudili so nam pomoč v kolikor so jim krajevne razmere dovoljevale. Domačini so prav tako, bodisi v prehrani, materialu, prevozu ali v delovni sili sodelovali pri tej akciji.

Po odločitvi prof. Kavčiča so se freske odkrivala le mehaničnim potom, t. j. z lopatico, z rahlim tolčenjem, pri čemer so se štiri plasti beleža odmaknile in odluščile, da je slika ostala čimbolj nepoškodovana. Že pri delnem poizkusnem odkrivanju v novembru 1949 se je pokazalo, da so freske na južni steni veliko bolj ohranjene kakor na severni, kjer je

Zanigrad v Slov. Istri. Restavratorja previdno odstranjujeta novejši omet na levi severni steni ladje. Skoraj do polovice višine stene je vlaga uničila fresko, poleg tega je novejša miša poškodovala največjo figuralno kompozicijo Pohod kraljev in prizor rojstva. (Foto Velepič)

vlaga proniknila do polovice stene, v kotih pa celo do stropa. Odstranjene so bile štiri plasti beleža z vseh štirih sten, dočim je bil odkrit v pravokotni apsidi z banjo samo kvadrat z zelo poškodovanim apostolom v naslikanem polkrožnem prostoru. To dokazuje, da je bila apsida poslikana s podobami 12 apostolov, v istem ikonografskem sestavu kot v Hrastovlju. Ostalo ostenje apsida je že po zunanosti dokazovalo, da je vlaga uničila freske in da je bil štari omet nadomeščen z novim ter prebeljen. V kolikor so bile stare plombe zdrave, trdne, so se obdržale, novim plombam, ometu in beležu pa je bil vselej primešan kazein.

Arhitektura je pokrita s škrljastimi ploščami in celo skalami. Ker so atmosferilije pronicale skozi razmaknjene plošče in je omet na stropu na štirih mestih odpadel, da se je voda nabirala na opečnih ladijskih tleh, je bilo treba vsaj za silo popraviti streho, premakniti nekaj plošč in jih zaliti s cementno malto. Obenem so se ometala odpadla mesta na stropu. Poudarjam, da je to bila nujna in le zasilna rešitev, ker radi nagnitega stropa, trhlega strešnega stola in škrljaste strehe ni bilo mogoče izvršiti temeljitega popravila. Delo sta izvršila domača zidarja.

Arhitektura je v tlorisu kakor v profilu pravokotnik 1490×557 , notranje mere diferirajo v centimetrih. Prav tako je zunanji tloris zvonika romb ($294 \times 273 \times 297 \times ?$), dočim je notranji tloris kvadrat (150×150). Strop je nov, pregled podstrešja je nemogoč zaradi trhljih tramov.

V celoti je bilo odkritega okoli 74 m^2 zidu, od fresk je ohranjenega okoli $\frac{4}{5}$, od bordure, zastorja pri tleh (širina 72 cm) pa le fragment $\frac{1}{4} \text{ m}^2$ pod sliko sv. Jurija.

Zanimgrad v Slov. Istri. Pogled na novo odkrite freske leve polovice južne ladijske stene. Desna lina je prvotna. Do valovite črte je vlaga uničila fresko — zastor. (Foto Zadnikar)

V splošnem se slikar ne drži strogo običajnega vrstnega reda biblijskih dogodkov iz Kristusovega življenja. Posamezne slike predstavljajo:

Poslednja sodba. Levo od vrat so zveličani, nad portalom doprski Kristus v mandorli, dočim je desna stran popolnoma uničena. Na levi strani je v zgornjem kotu arhitektura, zveličani prihajajo skozi polkrožni portal s sklenjenimi rokami, obrnjeni so proti desni in gledajo Kristusa. Oblačila so lokalne barve, rdeča ali zelena. Skozi druga vrata trobi angel na dolgo trobento. Ob vznožju teh kleče podobe s sklenjenimi rokami. Do spodnje bordure so nato v šahovskem razporedu štirje sarkofagi polni nagih podob, prav tako s sklenjenimi rokami. Nad portalom je doprski Kristus v zeleni mandorli, v desnici drži meč, kaj drži v levici je nejasno. Desno in levo po en angel v belih oblekah, rdeče patronirani in rdeča krila. Kristus ima zelo fino modelirano brado s prečo.

Leva stena. Leva stena je razdeljena na 5 figuralnih polj. Na prvi sliki je ohranjen zelo poškodovan fragment glave (Marija?), ki je bil zaradi nevarnosti odkrušitve snet, poleg tega so bili ohranjeni slabo vidni fragmenti roba, nog in strehe.

Druga slika. V desnem kotu zgoraj je v ozadju grajske arhitekture z vogalnimi stolpi s cinami, na levi planine, v sredini pa je stilizirano drevo. Na desni sedi kralj s krono na glavi, brada špiralasto modelirana, v sredini dva možakarja držita palici v smeri ležeče osebe, od katere pa so ohranjeni le fragmenti rok in nog (sv. Lovrenc).

Tretja slika. *Pohod in poklon kraljev* zavzema dve običajni polji in je največja figuralna kompozicija. Poleg spodnjega od vlage uničenega dela so sliko precej poškodovali z

novejšo nišo. Levo med grajsko se nahaja tudi profana arhitektura. Ob mestnih vratih stojita dve postavi, kralj v rdečem plašču jaha na belcu proti desni. Ob zgornjem robu je prikazana repatica kot bela krogla, iz katere izhaja bela konica, pretrgana z manjšo kroglo. Isti način prikazovanja repatice se ponovi v skrajnem desnem kotu nad štalco s sv. Družino. Približno v sredini pretrga sliko hiša. Desno ob hiši je arhitektura — hlev. Sedeča Marija z Jezusom v naročju pred hlevom je fragmentarno ohranjena. Za vogalom jahata dva kralja v smeri repatice, drugi drži v levi roki kroglo, s kazalcem desne roke kaže v smer repatice, tretji kralj je že pred Marijo, snema z desnico krono z glave, v levici drži koničast kelih. Levo od Marije je sv. Jožef le fragmentarno ohranjen. Skupina je komponirana v pokrajino s planinami v ozadju, ki so predstavljene z rdečimi in zelenimi lisami. Stilizirane rože so

Bolna od vlage uničena mesta na freskah je bilo treba do zdrave osnove, kamna, temeljito očistiti. (Foto Velepič)

Restavrator v drugi fazi s štrcalom vbrizgava kazein emulzijo pod fresko omet. (Foto Velepič)

V tretji fazi se z ometom, kateremu je pri-mešana kazein emulzija, podprejo robovi fresko ometa. (Foto Velepič)

Kjer fresko omet še odstopa ga je treba ponovno utrditi z vbrizgavanjem kazeina. (Foto Velepič)

Plomba je izpolnjena s kazein ometom.
(Foto Velepič)

Restavrator v zadnji fazi, pred toniranjem plombe z nevtralno barvo, očisti fresko okoli plombe. (Foto Velepič)

razmeščene po pokrajini. S tem giottovskim načinom podajanja tal so predstavljene pokrajine tudi pri Križanju, Vstajenju, Kamenjanju sv. Štefana in pri sv. Juriju.

Zadnja večerja. Okoli mise sedi Kristus z 12 apostoli, od katerih je spodnja vrsta docela uničena, viden je le Kristus in 5 apostolov. Skupina je postavljena v zaprt prostor, strop je rdeče, stropno ogrodje pa rumeno preslikano. V splošnem se opaža izredno fina modelacija obrazov.

Judežev poljub. Ob slavlolu zaključuje prizor ko Judež pristopa h Kristusu. Skupina vojščakov s koničastimi šlemi in v zelenih oblačilih vodi Kristusa, ki je v rdečem oblačilu. Judež pristopa in poljublja Kristusa. V ozadju nejasne planine. Spodnji del in ob desnem robu je freska od vlage popolnoma uničena.

Desna stena. Od tkzv. slavlolu do vhodne fasade sledijo prizori v naslednjem redu:

Pred Pilatom. Prizor je zelo fragmentarno ohranjen, vidi se v prostor, rdeče poslikan in pokrit z dvema kupolama. Vojaki z dolgimi sulicami vodijo Kristusa pred Pilata.

Mučenje. Sredi perspektivno nepravilno komponiranega prostora, strop rdeč, ogrodje rumeno, tla pravokotna opeka, stoji sramotilni steber, ob katerega je privezan do pasu goli Kristus. Dva moža desno in levo s šibami udarjata po njem, moža sta v rdeči in zeleni obleki z dokolenskimi obuvali.

Križanje. Točno v sredini slike je križ s Kristusom. V tej kompoziciji kakor pri Zadnji večerji in pri Vstajenju je slikar posvetil posebno skrb modelaciji obrazov, ki je izredno fina (senčenje v rjavkastem tonu). Desno od križa stoji sv. Janez, v spodnjem rdečem in zgornjem zelenem oblačilu, Marija pa, na nasprotni strani, je odeta v obleko v obratnem vrstnem redu barv. Ob križu kleči sv. Ana in objema Kristusove noge. Ozadje zapirajo planine v zeleni barvi, v dolinah so vidna drevesa, zgornji levi in desni kot presekaajo oblaki, skozi katere sije sonce in sveti luna. Tablica na križu je brez napisu.

Vstajenje. Iz perspektivno nepravilnega sarkofaga z rdečimi robovi in rdeče ornamentirano prednjo steno vstaja Kristus v zgornjem belem in spodnjem zelenem oblačilu. V levi roki drži palico z zastavo in kroglo na vrhu, s tremi prsti desne roke pa blagoslavlja. V ozadju je viden pokrov sarkofaga. Štirje vojščaki s sulicami spijo okoli sarkofaga, peti pa, fragmentarno ohranjen, leži pred njim. Pogled v ozadje zapirajo dve vrsti gora, prve v zeleni barvi, druge v rdeči, levo pa stoji veliko stilizirano drevo.

Kamenjanje sv. Štefana. V sredini se nahaja prvotna lina brez stekla, ki jo slikar v sliki upošteva. Levo stoji sv. Štefan v rdečem oblačilu, v sredini štirje možje pobirajo s kupa kamenje, ki je črno obrobljeno in kamenjajo sv. Štefana. Ob desnem robu slike

stojita dve osebi v rdečem oblačilu, ozadje zapirajo strme gore z belimi lisami, kar bi naj predstavljalo sneg oziroma ledenike. Na tej sliki pride posebno do izraza tendenca na giottovski način podajati pokrajino.

Sv. Jurij. Sv. Jurij je predstavljen kakor običajno na belem konju, s kopjem prebada zverženega zelenega zmaja, na pečini moli devica. Jurij je oblečen v viteško železno oblačilo s prsnim oklepom in koničastim šlemom z dolgimi ostrogami in mrežastim obuvalom. Ščit je predeljen z rdečim križem, prav tako je rdeča oprema konja. V ozadju se nahaja grajska arhitektura, tla so podana v rjavkastih lisah, stilizirana drevesa so zelene barve. Ob desnem robu je vgravirana letnica 1418, terminus ante quem postanka celotne slikarije.

Sv. Nedelja. Zadnja slika na desni steni v kotu vhodne fasade predstavlja ženo (Marijo?) s sklenjenimi rokami in v ohlapnih rokavih, sedečo na zelenih listih na rdečem ozadju. Bogato nagubana Marijina obleka je zopet podana v treh barvah, le da sta zgornja in spodnja rdeče patronirani, srednja pa je rdeča. Dva angela v rumenkasto patroniranih oblekah z rdečimi krili držita krono nad Marijino glavo. Okoli osrednje figure so na rdečem ozadju po vsej ploskvi grupirani atributi opravil, ki žalijo Kristusa, če se opravljajo v nedeljo, kakor motika, srp, žaga, sekira, kocke itd.

Apsida. Na levi strani je iz skupine Oznanjenja ohranjen angel, dočim je desna stran uničena. Pri angelu se nazorno opaža tehnika preslikavanja na suho.

Zunanja južna stena. Ob levem robu je zunanja stena ometana in prebeljena v izmeri približno 2 1/2 m². V zgornjem kotu je slabo vidna rdeča črta bordure, ki je verjetno obkrožala sliko sv. Krištofa.

Po fini modelaciji glav in težnji po senčenju, izredni barvitosti, po celotni ikonografski sestavi in razporeditvi je spoznati italijanski vpliv oziroma delavnico. Kot celota je slikarija v Zanigradu izredno kvalitetno delo iz konca 14. stoletja.

C. V.

Zanigrad v Slov. Istri. Sv. Jurij v viteški opremi z dolgo sulico prebada zelenega zmaja (okoli 1400). — (Foto Zadnikar)

III. VELMOŽJE

Poljane nad Škofjo Loko — spominski plošči Šubicem.

Da se stoletnica smrti Janeza Šubica dostojno proslavi in poveže s počastitvijo brata Jurija in vsega umetniškega rodu Šubicev, ki je izpričan v Poljanah že v 16. stoletju kot stara podobarska in slikarska rodbina, je na pobudo Zavoda Umetnostno zgodovinsko društvo organiziralo odkritje dveh spominskih plošč in sicer ene na Divjakovem mlinu v Hotovlji, od koder izhaja rod Šubicev, drugo pa na domnevni rojstni hiši obeh slavnih slikarjev Janeza in Jurija v Poljanah. Ob odkrivanju prve plošče je spregovoril umetnostni zgodovinar Emilijan Cevc o rezbarski rodbini Šubicev in podobarstvu na škofjeloškem ozemlju, na drugem delu slovesnosti pa je umetnostni zgodovinar Lucijan Menaše orisal pomen slikarjev Janeza in Jurija. V imenu Ministrstva za znanost in kulturo je izvršil odkritje minister tov. Boris Ziherl.

Z odkritjem spominskih plošč sta se obe hiši tudi formalno uvrstili med slovenske narodne spomenike.

M. Z.

IV. DELOVANJE ODSEKA ZA VARSTVO PRIRODE

v Zavodu za spomeniško varstvo

Referat za varstvo prirode, ki se imenuje po Pravilniku o ustroju in delu Zavoda za spomeniško varstvo, izdanem dne 29. maja 1950 — Odsek za varstvo prirode, — si je prizadeval dovesti do zavarovanja čimveč zakonitega zavarovanja potrebnih prirodnih znakov osnutkov je predložil pristojnemu Ministrstvu za znanost in kulturo (oddelku za kulturo), da jih pregleda in presodi, ter po potrditvi s podpisi zainteresiranih oblastev razglasi v Uradnem listu. Nekaj osnutkov pa še ni mogel predložiti na pristojno mesto, ker mu še niso podale svojih izjav vse ustanove, ki jih je naprosil za mnenje, oziroma soglasnost, predlaganje izprememb, dodatkov itd. Mnogo pa je še prirodnih lepot, zanimivosti, redkosti in posebnosti v Sloveniji, o katerih zbira Referat za varstvo prirode podatke, potrebne za sestavo odločb, s katerimi naj se zavarujejo pred poškodbami in se jim zagotovi primerna uprava in oskrba.

V sledečem je podan bežen pregled delovanja po stanju ob koncu meseca novembra leta 1950.

I.

Po zakonu o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v Ljudski republiki Sloveniji (Ur. l. LRS šte. 23/137 — 1948) so bile *razglašene* v Uradnem listu LRS *odločbe*, s katerimi je bilo zakonito zaščiteno sledeče:

56 *poimensko navedenih redkih rastlin* (glej Uradni list šte. 23/138 — 1947 in šte. 20/121 — 1949).

Gorska skupina Martuljek v Julijskih Alpah (Ur. l. šte. 4/18 — 1949).

Rakova kôtilina pri Rakeku (Ur. l. šte. 27/17 — 1949).

Blejski otok (Ur. l. šte. 29/182 — 1949).

Drevesni park v Sežani pri poslopju hiš. šte. 56 (Ur. l. šte. 9/42 — 1950).

Drevesni park pri dvorcu Dvor-Hotemež (Ur. l. šte. 8/36 — 1950.)

Parkovni gozd v Fazaneriji pri Murski Soboti (Ur. l. šte. 8/35 — 1950).

Robanov kot ob Savinjski dolini (Ur. l. šte. 7/30 — 1950).

Park in parkovni gozd v Voičjem potoku (Ur. l. šte. 35/201 — 1950).

V *Grimšicah na Rečici* pri Bledu je Zavod za spomeniško varstvo zaščitil z odločbo z dne 14. jan. 1947., šte. 20/1, izdano na podlagi takrat veljavnega zakona o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih redkosti, večje število starih a zdravih hrastov.

Predpisi raznih zaščitnih mer, izdanih za posamezne objekte, so razvidni iz besedila gori navedenih in objavljenih odločb, izvzemši odločbo za zaščito hrastov v Grimšicah, ki ni bila objavljena.

S pomočjo zbranih podatkov je odsek izdelal osnutke za zavarovalne odločbe. Nekaj menitosti Slovenije.

II.

Po Odseku za varstvo prirode na pristojno mesto *predloženi osnutki še niso potrjeni* in zadevne odločbe še niso objavljene v Uradnem listu — za sledeče objekte:

Alpski park ob sedmero Triglavskih jezerih.

Zaščita tega važnega alpskega predela je otežkočena, ker od leta 1945 pašni interesenti iz Bohinja in iz Trente po njem pasejo govejo živino, ovce in nekaj koz. Omejitve paše na manjši prostor — kakor je to bilo od leta 1924 do 1944 — doslej ni uspela, ker se pasočiči izgovarjajo, da njihove planine niso toliko izboljšane, da bi mogli živino prepasti drugje.

Alpinet v Trenti in šestero drugih objektov zraven alpineta in nad njim.

Alpinet v Trenti je leta 1926. ustanovil švicarski državljani ing. Albert Bois de Chesne, ki stanuje sedaj v Trstu. Zemljišče, na katerem je alpinet, obsegajoče 0.2575 ha, je njegova last. Za vzdrževanje alpineta skrbi Prirodoslovni muzej v Ljubljani s sredstvi, odobrenimi po Ministrstvu za znanost in kulturo.

Poleg tega umetno vzdrževanega alpineta se nahaja na skalovju ob vznožju gore Kukle naraven alpinet, ki obsega približno 1.3 ha.

Na severni in južni strani alpineta sta dva gozdna predela, ki merita skupaj 3 ha. Ta dva je izbral Gozdarski institut Slovenije za arboret, ki ga bo tu vzdrževal za znanstvena proučevanja v gozdnogospodarske namene.

Vzhodno od teh objektov leži na strmem, proti zapadu nagnjenem pobočju okrog gore Kukle gozdatni predel, s površino ca. 70 ha, ki je izločen za Gozdarski institut kot rezervat v študijske svrhe.

Nanj meji veleogorski predel »Mlinarica — Razor«, ki ga obmejuje na severu soteska Mlinarica, na vzhodu pobočje Razorja, na jugu in jugovzhodu pa Rdeči graben, vrh Goličice (2101 m), Planje (2453 m), Razorja (2601 m) in Turna (2304 m).

Zavarovana je tudi globoko v skalovje vrezana soteska Mlinarica zaradi naravne lepote in redke flore.

V splošnem je na vseh teh predelih zabranjeno samolastno izkoriščanje gozdne in druge vegetacije in vse favne.

Gorski predel Okrešelj z Logarsko dolino.

Dostop v območje Okrešlja je tačasno otežkočen. V Logarski dolini je predvidena zabrana samovoljne zazidave podolja. Za to dolino je potreben poseben urbanistični načrt.

Mala Pišenca pri Kranjski Gori je predvidena v zaščito zaradi znanstvenih raziskovanj po Gozdarskem institutu Slovenije. Brez pristanka tega instituta naj bo vsakršno izkoriščanje gozdov in rastlinstva sploh v tej edinstveni visokogorski dolini zabranjeno. Paša se ne izvaja, ker ni primernih prostorov. Lov na divjad se omejuje v korist varstva prirode in lovstva.

Pokrajinski predel ob Krki, ki sega od cerkve Sv. Petra do okolja okrog gradu Struga.

Na levem bregu je zavarovani pas obrežja Krke obmejen s cesto, ki pride iz Novega mesta in drži na Kronovo. Na desnem bregu je predlagan v zavarovanje pas od 75 do 230 m širine, tako da zajame tudi otok in grad Otočec ter niže doli še grad Strugo in zraven spadajoče zemljišče.

V tej zoni se brez dovoljenja Zavoda za spomeniško varstvo ne sme zidati ničesar, gozdovi pa se smejo izkoriščati samo na prebiralen način, ki ga odkaže gozdarski organ Okrajnega ljudskega odbora.

Lov na divjo perjad se prepove še v globino 300 m od vnanje meje zavarovanega pasu. Prepovedano je tudi razdiranje gnezd.

Zavarovanje je utemeljeno s tem, da predstavlja dolina Krke v označenem predelu izredno prirodno lepoto in romantičnost. Številna in vsevrstna perjad, ki je tod imela skozi desetletja stalno zavetišče in varno zavetje, je še posebna privlačnost tega kraja.

Predeli ob Temenici.

Zavaruje se okolje potoka Temenice od izvira pod razpadajočim Lukenjskim gradom do mostu, po katerem pelje cesta v Prečno. V zavarovanje je predlagan »ožji« pas v izmeri 19.69 ha ob levem in desnem bregu struge, dalje »širši« pas samih gozdov v izmeri 14.54 ha ob vzhodni meji ožjega pasu.

V obeh pasovih so nove gradnje dopustne le po pristanku Zavoda za spomeniško varstvo. V ožjem pasu naj bo brez dovoljenja tega Zavoda do nadaljnega zabranjeno vsakršno izsekavanje gozda, v širšem pasu pa naj prebiralno sečnjo odkazuje gozdarski organ Okrajnega ljudskega odbora.

Ti ukrepi so umestni, ker je dolina Temenice v okolju Lukenjskega gradu izredno lepa. Stremeti je, da se ohrani v tej kotlini naravno stanje. Ker so bili v »ožjem« pasu gozdovi med okupacijsko dobo premočno izsekani, je utemeljena začasna zabrana nadaljnega izkoriščanja lesa. V »širšem« pasu pa se upravičeno lahko predpiše izkazovanje previdne prebiralne sečnje po oblastvenem organu.

Zrkovski logi ob Dravi.

V zavarovanje predlagamo poplavno ozemlje med sedanjo strugo Drave in njeno staro strugo je oddaljeno okoli 7 km vzhodno od mesta Maribora. Zemljišče, obstoječe iz 91 katastralnih parcel v k. o. Zrkovci, je povečini last individualnih posestnikov iz Zrkovcev, ki so zedinjeni v zadrugi. Objekt je zaraščen z raznovrstnim drevjem ter je v botaničnem oziru važen zaradi mnogobrojnega, tipičnega nižinskega rastlinstva. Tudi v favniškim oziru so ti gozdni logi krajevno znameniti.

V teh logih je zabranjeno trganje in ruvanje cvetic, zasledovanje ptic, razdiranje gnezd. Lovske brakade naj se opuste. Paša koz je prepovedana. Izkoriščanje jelševja, akacije in vrbe je lastnikom zemljišč prosto. Za ostale vrste drevja pa so predpisane gotove omejitve.

Kalvarija, Badlov vrh, Grajski log in Piramida.

Imenovani kraji tvorijo gričevje, ki se razprostira severno od mesta Maribora in je predlagano v zavarovanje na korist mesta Maribora. Pokrito je večinoma z gozdom. Ta gozd je treba ohraniti in ga dobro oskrbovati. Sečnje se smejo po izkazani potrebi vršiti le s privoljenjem Zavoda za spomeniško varstvo po sporazumu z mariborskim MLO. Krčenje gozdov se načelno ne odobrava. Prepovedano je vsakršno poškodovanje drevja. Gradnje so dovoljene samo po pristanku imenovanega Zavoda.

Mariborski otok

Osnutek za zaščito predvideva ohranitev sedanjega stanja gozdne obrasti, ki predstavlja lep gozdni park, potreben obiskovalcem kopaljšča na otoku.

Uničevati se ne sme ne flora ne favna. Brez pristanka Zavoda za spomeniško varstvo se ne smejo postavljati nove zgradbe.

Cemprinov nasad na Kladnjeku pod Črnim vrhom.

Pod Črnim vrhom na Pohorju je bil leta 1911 in 1912 na površini 0.67 ha izvršen nasad po visokih legah najbolj uspevaajočega cemprina, med katerega so posadili smreko. Ker je to edini večji nasad v Sloveniji, izvršen na prakamenini, je bil predlagan v zaščito predvsem zaradi opazovanja, kako se bo razvijal v bodoče. Svoječas na več krajih Slovenije na apnenih tleh izvršeni nasadi cemprina niso uspeli.

Prežihov vrh pri Kotljah.

V spomin na pisatelja »Prežihovega Voranca« je bil izdelan predlog za neokrnjeno ohranitev 27.53 ha obsegajoče hribovske kmetije, na kateri je imenovani pisatelj preživel svoja mlada leta. V moški dobi pa je tam napisal pretežni del svojih spisov.

Pragozdovi.

V zaščito je privzetih sedmero, od vsakršnega izkoriščanja izvzetih površin prastarega gozda, in sicer: V kočevskem okraju od oddelka 18/h revirja Grčarice ca 14 ha, od oddelka 22 revirja Kočevske Ravne ca 100 ha, od oddelka 4/a revirja Rajhenavski Rog ca 40 ha; — v novomeškem okraju oddelek 16/f revirja Podstenice s 35.20 ha, oddelek 18/b istega revirja s 4.80 ha, oddelek 5/a, c in d revirja Gorjanci s 107.58 ha in oddelka 19/a in b revirja Fala na Pohorju s 17 ha, — vsega 331.51 ha.

Ti pragozdovi naj ostanejo ohranjeni kot prirodna znamenitost in gozdnogospodarska redkost. Gozdarskim znanstvenikom in praktikom naj služijo za strokovna proučevanja. Njihov pomen je temvečji, ker je v njih živela in vstala osvobodilna borba slovenskega naroda.

Barski gozd na Ljubljanskem barju.

Ta gozd je v k. o. Tomišelj in obsega 5.1316 ha. Uprava je poverjena Prirodoslovnemu muzeju v Ljubljani. Svrha zaščite je, da se ohrani ostanek barskega gozda in barskih rastlin na tem predelu Ljubljanskega barja, ki je na drugih mestih že izrabljeno za poljedelsko kulturo.

Zadnji kraj Cerkniškega jezera.

je povprečno 1750 m dolgi zaliv med vznožjem Javornika in med gozdnatim polotokom, imenovanim Drvošec. Povprečna širina zaliva je 400 m, vsa površina torej ca 69 ha. V tem delu Cerkniškega jezera naj se ohrani vsa favna. Da bi bila zaščita favne uspešnejša, je v zavarovanje pritegnjen še gozd na polotoku Drvošec (ca 57 ha) in ca 200 m širok in 2300 m dolg pas gozdov, ki segajo od Javornikov na Južni rob opisanega zaliva. Površina tega pasu je ca 46 ha.

V zaščitnih gozdovih, ki so večinoma v posesti individualnih lastnikov, bodi dovoljena previdna prebiralna sečnja, na golo pa naj se ne seka. Strokovnjak naj izkaže množino in vrsto lesa v posek.

Sršenov log pri Ljutomeru

je pravzaprav drevesni park 53 hrastov, starih od 100 do 150 let. Je okras mesta Ljutomera. Pomemben je tudi v narodnozgodovinskem oziru, ker je bil v tem logu prvi slovenski tabor (9. avgusta 1868), na katerem je nad sedem tisoč zborovalcev manifestiralo za zedinjenje Slovenije.

Rogaška Slatina

Zaradi zdravilišča se zavarujejo parkovni nasadi in drevesni sestoji v neposredni bližini tega lepega in slovitega kraja. Ker se vsled premočnih sečenj v gozdovih na Boču in Plešivcu pojavlja v Rogiški Slatini usihanje in pomanjkanje pitne vode, je predvidena tudi zaščita gozdov v območju, ki je v osnutku za odločbo podrobno izkazano. — Uvidevši potrebo, je Ministrstvo za gozdarstvo že omejilo in preusmerilo sečnjo lesa. — Zaščitna odločba bo dala Upravi zdravilišča pravico, da sodeluje pri izvedbi predvidenih predpisov na korist zdravilišču.

Tivolski gozdni park

s površino 32 ha. Je v neposredni bližini mesta Ljubljane in njegove velike važnosti ni treba utemeljevati. Ta gozd se mora primerno oskrbovati. Interni, od Referata za varstvo prirode sestavljeni oskrbovalni predpisi se deloma že izvajajo. Vendar kljub predpisom poti še niso popravljene niti ne zaprte številne, samovoljno izhrojene steze. Poškodbe mladega igličastega drevja se tudi še pojavljajo. Nadzor je prešibek.

Mariborski mestni park

Zaščitna odločba naj da močnejšo oporo vzdrževanju tega, za okras mesta in v botaničnem oziru važnega, razsežnega mestnega parka. Zanj se hvalevredno briga MLO.

Park v Sežani. ob hiši številka 1.

je razmeroma dobro obvarovan, vendar je potreben zakonite zaščite. V osnutku zaščitne odločbe so primerna navodila in predpisi.

Park v Sežani pri poslopju hišna številka 145

v bližini kolodvora. Ta park je zanemarjen, poti so neurejene, ruševine visokega obzidja niso popravljene. Staro eksotično, za pridobivanje semen zelo važno drevje je precej poškodovano. MLO bo skušal park spraviti v boljše stanje.

Dva parka na Rafutu pri Gorici

Eden pripada splošnemu ljudskemu premoženju. Je deloma zanemarjen. Potreben je zaščite in ureditve po izdelanem predlogu Referata za varstvo prirode. Drugi park je zasebna last. Drži se prvega. Oba sta močno trpela med osvobodilnimi boji. Tudi za ta park so predvideni zaščitni ukrepi.

V obeh parkih so stare, posebno redke in znamenite eksote, ki niso le v okras kraja, temveč tudi važne za produkcijo semen, potrebnih za pogozdovanje po okoliškem krasu.

Park na Kromberku

obdaja Kromberški, na vzvišenem prostoru stoječi grad. Zaščita je predlagana zaradi zanimivih drevesnih vrst, ki so v tem parku.

Drevesni park Ženek pri Polzeli.

je tč. v upravi Otroškega doma Vere Šlander. Park je lepo zaraščen s starim drevjem domačih in tujih vrst. Treba ga je varovati in je bila predvidena primerna zaščita.

Drevored starih rdečih hrastov in platan in majhen park ob dvorcu na Rocnem pod Šmarno goro oziroma Grmado so vredni, da se ohranijo. Posebno važni so stari rdeči hrasti, ki dajejo semenje, ki se porablja v gozdnih drevesnicah za vzgojo sadik.

Drevoredi in mali parkovni predeli na Brdu pri Lukovici naj se ohranijo v spomin na bivšega lastnika posestva, pisatelja Janka Kersnika.

Znameniti *drevesni park v Mokricah*, ki v svoji prvotni razsežnosti ni več ohranjen, je predviden v zaščito. Zaščita je potrebna in nujna, ker se upravni organi prevečkrat menjavajo in bi jih bilo vezati na predpise, ki jih vsebuje osnutek za zaščitno odločbo.

Sedanja površina tega angleškega parka znaša 18.53 ha. Od te površine odpada 7.24 ha na gozd.

Po travnatih zelenicah stoje skupine starih domačih in tujih dreves okrog 70 vrst, všteti lepotično grmovje. V zaščito privzeti gozdi tvorijo zaledje parka.

Drevesni park v Viltušu ob Dravi je razmeroma dobro ohranjen. Stara eksotična drevesa lepo uspevajo. Predlagana je bila zaščitna odločba.

Na posestvu *Poborski dvor* blizu Hoč je drevesni park, ki je dobro obvarovan. Pač pa je drevored malolistnih lip ob dolgi dovozni cesti do graščine močno poškodovan po neobzirnih nabiralcih lipovega cvetja. Oboje je predvideno, da se zaščiti.

Širok *zeleni gozdni pas okrog glavnega mesta Ljubljane* v korist hitro razvijajočega se mesta, naj se zavaruje v toliko, da samovoljne sečnje ne bodo dopustne, pa tudi ne samovoljne krčitve gozdov zaradi zazidave.

Meja pasu je — v glavnih obrisih — ta-le:

Od Vikerč okoli Šmarne gore, dalje po grebenih Rašice na železniško progo, po tej proti Trzinu in dalje do železniškega mostu čez potok Stebovšak. Po tem potoku navzdol in pri radiopostaji na glavno cesto ter po tej cesti do mostu čez Savo pri Sv. Jakobu. Ob Savi do Podgrada, ki je na desnem bregu Ljubljanice, dalje po potoku Besnici navzgor, pozneje čez gozdnata brda na Sostro, od tod na Podmolnik in do Škofljice. Potem okrog Babne gorice in Grmeza na Barju do Črne vasi, od tam na Dobrovo, Šujico, Gaberje do Žirovnika in dalje na Osredok in Grabce. Pod Sv. Katarino v dolino za hribom Ravnikom in na Babni dol, po cesti do Seničice in dalje do glavne ceste, po tej proti vzhodu do jezu na Savi, preko jezu na Vikrče. — V osnutku za zaščitno odločbo je meja podrobneje opisana.

V zaščitni pas sta vključena Šišenski hrib in Rožnik, za katera so bile svojčas predvidene po Referatu za varstvo prirode posebne zaščitne odmere, ki sedaj odpadejo.

Osnutki za zaščitne odločbe so bili predloženi na pristojno mesto tudi za nekatera znamenitejša posamezna drevesa, tako za staro *tiso v Solčavi*, in še starejšo *tiso v Stranjab pod Nanosom* in za *kačjo smreko na Koševniku* ob cesti med Idrijo in Črnim vrhom.

Za naravni obelisk *Iglo v Solčavi* je predvidena zaščita, da se obvaruje pri morebitnem razširjanju ceste, ki pelje iz Luč proti Solčavi.

Redka favna.

V Uradnem listu LRS št. 26/158—1950 je izšla odločba o lovopustu, s katero je Minister za gozdarstvo od 1. oktobra dalje vse leto zaščiten redke lovne živali.

Zaščito redkih nelovnih živali pa smo predvideli po republiškem zakonu o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti iz l. 1948. Po tem zakonu naj se zaščitijo te-le živali: Belorepi orel, črna štorčija, želva sklednica, vsi jamski členonožci in mehkužci, človeška ribica, hrošč planinski kozliček in orjaški krešič ter metulj apolon.

III.

Sestavljeni so osnutki za nekatere, zaščite potrebne objekte, pa osnutki še niso predloženi v potrditev, ker še niso podali svoje izjave razni zavodi, ustanove, oblastva in zasebniki, katerim so bili osnutki poslani na vpogled. Taki objekti so:

Bohinjska kotlina.

Bohinjsko jezero štejemo med najlepše bisere Slovenije. Stremeti je, da se ohrani v svoji prrodni lepoti. To velja tudi za jezerska obrežja ter za bližnje in dalnje okolje.

Posebno pažnjo je posvetiti gradnjam v tem predelu ter preprečiti breznačrtno zazidavo okoli jezera. Paziti je tudi na to, da se ne postavljajo zgradbe poljubnih slogov na poljubnih mestih. To velja sicer tudi za vso ostalo Bohinjsko kotlino.

Sečnje naj bodo na gozdnatih pobočjih Bohinjske kotline le prebiralne, previdno izvedene. Najbolje bo, da vsako pristojnemu oblastvu prijavljeno sečnjo odkaže gozdarski organ. Sečnje v golo naj se ne dopuščajo.

Taborenje je dovoljeno samo na določenih mestih. Kričanje in navijanje gramofonov in preglasnega radia ni dopustno.

Dočim se skoro vsa oblastva in vprašane ustanove strinjajo z zasnovano zaščito, od lokalnih faktorjev kljub ponovnemu pozivu ni bilo odziva.

Zasnova o zaščiti zanimivega predela ob potoku *Mostnici in planine Voje* je zadela na odpor samo zaradi vprašanja, ki je v zvezi z morebitno omejitvijo sečenj v dolini in po njenih obronkih. S posredovanjem bo treba vskladiti vsevrstne interese, da bo mogoče pristopiti k zaščiti te prikupne planinske kotline in pa znamenitih »rečnih mlinov«, ki so naravna tvorba potoka Mostnice. Zabraniti bo tudi samovoljne zazidave v podolju planine z vilami, vekendi, elektrarnami itd.

Gozdni kompleks *Panovec pri Gorici*, ki je v upravi državnih gozdarskih ustanov, je predviden v zavarovanje. Saj je posebna krajevna znamenitost, poleg tega pa tudi velevažen študijski objekt za gozdarska znanstvena raziskovanja, katerim služi že sedemdeset let.

Prva svetovna vojna in tej sledeča doba sta povzročili premočno izrabo tega, 394 ha obsegajočega gozda, ki leži v topli zoni Castanetuma. Treba ga bo preurediti in dopolniti z nasadi specialnih lesnih vrst po navodilih Gozdarskega instituta Slovenije, ki ima v Panovcu svojo lastno raziskovalno postajo.

Gradnje poslopij in novih cest naj se brez predhodnega pristanka in ocenitve Zavoda za spomeniško varstvo in drugih poklicanih faktorjev ne dopuščajo.

Park v Rimskih Toplicah

je znan po svoji razsežnosti, lepih drevesnih nasadih in tratah ter prijetnih parkovnih gozdih z lepo razpeljanimi potmi za šetanje.

Za zavarovanje parka, ki je v upravi neke zdravstvene ustanove, je izdelan primeren osnutek, ki čaka na dopolnitev, ker bo uprava posestva pridobila verjetno k sedanjim še vsa tista zemljišča, ki jih je imel bivši lastnik.

Drevesni parki ob graščinah v Prekmurju, ki so v tej krajini posebna redkost in znamenitost, in sicer:

V Murski Soboti. Park je v svojem večjem delu zanemarjen, trata ob potih pohojena, pomandrana. O negovanju lepotičnega grmičja in živih meja ni sledu. Velik del parka se uporablja za ekserciranje ter je poteptan;

v Rakičanu in Beltincih. Skoro isto stanje brez negovanja, vendar za spoznanje boljše nego v Murski Soboti. Nekaj eksotičnih dreves je hudo poškodovanih, oskubljenih izza dobe okupacije in neposredno po njej. V zaščitnih osnutkih se priporočajo odmere za zboljšanje sedanjega stanja;

drevesni park v Tišini je v dobri upravi Raziskovalne postaje Gozdarskega instituta, nameščene v hiši pred parkom. Kljub temu naj se park zaščiti po pripravljenem osnutku.

V drevesnem parku *v Turnišču pri Ptujju*, ki ga upravlja Ravnateljstvo republiške kobilarne, je treba odpraviti samo nekatere nedostatke, kar je tudi predvideno v zasnovani zaščitni odločbi.

Vrtni park v Štanjelu je zanemarjen in se bo moralo poskrbeti, da se spravi v boljše stanje. Nastaviti bo treba paznika v neposredni bližini. O tem se vrše pregovori.

Mali vrtni park v Komnu potrebuje samo moralne zaščite oziroma opore ter navajanja poklicanih k primerni paznji.

Grad Ribemberk in drevesna vegetacija ob njem. Grad, stoječ visoko nad naseljem, je bil med vojnimi operacijami osvobodilnih bojev deloma porušen in požgan. Okrog gradu je razno drevje in grmovje z nekaterimi krajevno značilnimi vrstami. Zaradi zaščite je sestavljen odgovarjajoči osnutek.

IV.

V načrtu je zaščita nadaljnjih prirodnih znamenitosti in krajevnih posebnosti. Od teh naj naštejemo nekatere, kakor so:

Drevesni park ob Ormoški graščini.

Ker so se ustanove, ki jim je bilo poverjeno upravljanje in izkoriščanje posestva Ormoške graščine, večkrat menjale, se ni za ureditev zanemarjenega parka nič storilo. Tudi se niso zabranile razne poškodbe drevja, niti se ni popravila razpadajoča ograja ob parku oziroma ob cesti v mesto.

Park je važen zaradi velikega števila starih, lepo razvitih eksot, neposredne bližine mestnega centra in železniške postaje.

Stremljenje gre za tem, da se graščinsko poslopje in park preneseta v stalno upravo ustanove, ki bi se brigala za obadva. V to bi bil poklican MLO v Ormožu.

Mali drevesni park v Pivoli. V parku so lepo razvite stare eksote. Park, ki leži na vzhodnem vznožju Pohorja, je potreben boljše nege in primerne zaščite.

Glede zavarovanja zdraviliškega parka na Straži nad Blejskim jezerom, so že več let v teku poizvedbe in pogajanja.

Pristopiti bo k zaščiti angleškega parka s starimi drevesnimi skupinami v Ravnah pri Guštanju, koder so bile do sedaj razne ovire, ki so otežkočale uspešno zaščito.

Zanemarjeni drevesni park sredi Vipave in okolje izvirkov Vipavščice. Treba bo napraviti red, prostore očistiti, nadaljnje poškodbe zabraniti, nato pa oba objekta zaščititi z odgovarjajočimi predpisi.

Gorski predel »Bela« v Kamniški Bistrici naj se zavaruje kot prirodni rezervat tako, da se tam ne bo več izkoriščal ne les ne lov. Ozemlje, ki obsega kakih 400 ha, je močno razčlenjeno in skalovito. V spodnjem delu so varovalni gozdovi, po višjih legah pa je gorsko rušje, v najvišjih pa same gole pečine. Planinska flora naj se v Beli čim bolj zavaruje. Izmed živali so tod najvažnejše divje koze, ki naj uživajo poleg vse ostale lovne in nelovne favne stalno varstvo.

Proučiti bo vprašanje zaščite Matkovega kota v Savinjskih Alpah, Hudičevega boršta na Zaplati v Karavankah, nekaterih predelov Iškega Vintgarja, botanično zanimive soteske okoli hriba Bončarja, gorskih barij na Pokljuki, Jelovici in na Pohorju, gozdnega okolja v bližini graščine v Gornji Lendavi, parkov ob graščinah Mokeronog, Šrajbarjev turn, Preddvor in nekaterih manjših parkovnih nasadov, kakor so v Žovneku pri Braslovčah, ob dvorcu v Grimšicah pri Bledu itd.

Izmed podzemskih jam bi bilo treba zavarovati poleg jamske favne tudi zemljišča pred vhodom v jamo, in sicer najprej okolje Škocjanske jame pri Divači, Predjame, Taborske jame pri Ponovi vasi in Križne jame pri Ložu.

V okolju teh jam naj se zavaruje gozdna vegetacija pred nepremišljenim izkoriščanjem, gradnje poslopij in drugih naprav pa naj bodo vezane na pristanek Zavoda za spomeniško vrstvo — kar se lokacije in gradbenega sloga tiče.

V načrtu so poizvedbe za zaščito Dantejeve jame pri Tolminu ter soteske ob potoku Zalašici, nadalje Ledene jame (Paradane) v Trnovskem gozdu ter mediteranskega drevja ob ribogojnici v Kobaridu.

Pripravlja se zaščita znamenitih vaških in drugih krajevno značilnih lip, posameznih lepo razvitih starih dreves raznih vrst, domačih in eksotičnih, na pr. 70-letnega sestoja duglazije na Pečovniku pri Celju, močnih domačih kostanjev, maklenov, hrastov, platan, mamutovcev, tulipanovcev in dr., v kolikor stoje izven parkov in gozdov.

Referat za varstvo prirode si prizadeva, da se storijo primerni ukrepi proti onečiščenju rek in potokov, kar bi bilo tudi v korist ribarstvu. Neki predeli Save in Savinje so vsled spuščanja premogovega prahu v vodo popolnoma umazani in temnorjave barve. — V njih je zatrta makro- in mikrofavna. Potok Paka je skoro črne barve od odpadnih voda, ki prihajajo iz tovarne usnja. Tudi Sora in Drava sta mestoma skaljeni.

Prizadete ustanove kljub dani pobudi niso ničesar ukrenile.

Dobrodošli so predlogi o potrebi zavarovanja objektov, ki v tem poročilu niso naštet. Dostavijo naj se Zavodu za spomeniško varstvo LRS. Predlogi naj bodo primerno utemeljeni in opremljeni kolikor možno s podatki, kakor so: opis objekta, lokacija, katastrski podatki, lastništvo, potrebne odmere proti poškodbam itd.

Šivic Anton

Naši muzeji v letu 1950

POSAVSKI MUZEJ BREŽICE

1. Personalno stanje: upravnik Stiplovšek Franjo, kustos Stiplovšek Iva, hišnik Novak Karel.
2. Inventarizacija se izvaja po novem pravilniku, ki smo ga prejeli od Ministrstva za znanost in kulturo. Težave, ki nastopajo pri inventariziranju, so v tem, da prevzeti seznam ni vseboval vseh točnih navedb, katere moramo sedaj naknadno ugotavljati.
3. Nove pridobitve v tekočem letu so predmeti iz narodopisja in precej gradiva NOB Kozjanskega odreda.
4. Razstavnimi prostori se izpopolnjujejo s pridobljenimi predmeti. Preuredila se je zbirka urbarjev. Pomanjkanje prostorov pa ne dovoljuje širše in natančnejše ureditve. Prav tako nam primanjkuje primeren prostor za depo.
5. Posebnih restavracijskih del tekom leta ni bilo, izvzemši novih oken in zasteklitve na hodniku.
6. Znanstvenih objav ni bilo in tudi raziskavanj ni bilo.
7. Ljudsko prosvetno delo je temeljilo na široki popularizaciji muzeja (šole, sindikati, JA, gostje iz Čateških toplic, SKUD iz Samobora, Etnološki seminar ljubljanske univerze in študentje umetnostne zgodovine).
F. S.

MESTNI MUZEJ CELJE

1. Personalno stanje (skupno število 7): Stupica Anton, ravnatelj; Dr. Bratanič Rudolf, kustos za arheologijo; Terčak Stane, arhivar; Ščuka Ljubica, administratorica; Vravnik Franc, preparator; Vravnik Jožica, hišnica in čistilka; Kovač Mihael, muzejski mizar.
2. Inventarizacija (skupno štev. 8400): a) numizmatična zbirka ca. 6000 kom.; b) NOB-gradivo ca. 1400 kom.; c) priročna muzejska knjižnica 1006 zvezkov.
3. Pridobitve: a) arheološko izkopavanje na Sadnikovem vrtu v Celju (ca. 2000 inv. štev.); b) 5 umetnin (2 Jakopiča, Pohod XIV. divizije, Jakčev ciklus, 1 gotska tabla, vrnjena iz Gradca, Napornik: Kajuhov relief, 2 fajansi — libojska keramika); c) komplet ČZN.
4. Reorganizacija razstav in depojev: a) preselitev arhiva iz I. nadstropja v pritličje, ureditev laboratorija, foto-temnice, shrambe za material, muzejskega stranišča, studia za arheologa; b) upravnih prostorov, ureditev stropa za muzejsko galerijo ter oddelek NOB. (Obnova: generalno prekritje celotne strehe, pozidava zapadne stene.)
5. Restavracija: Gotska tabla (Sv. Peter), delo prof. Richter-Binnersthal v Gradcu. Čiščenje oljnih slik po prof. Elzi Piščančevi, čiščenje orožja in brona.
6. Znanstvene objave in terensko raziskovanje: Arheološko izkopavanje pod vodstvom Akademije na Sadnikovem vrtu v Celju; rimski objekt: rimski tempel. Arheološko publikacijo pripravlja prof. K. Klemenc, vodja izkopavanj, predvidoma izide v l. 1951.
7. Ljudsko prosvetno delo: Številna vodstva po muzejskih zbirkah, obisk nad 5000 v tekočem letu, strokovnih vodstev nad 100 za šole in skupinske obiske. Predavanja o celjskih muzejskih zbirkah za študente ljubljanske univerze (Umetnostni zgod. seminar, etnografski seminar, historični seminar univerze v Zagrebu). Predaval ravnatelj muzeja.
A. S.

MESTNI MUZEJ V LJUBLJANI

Na svoji seji z dne 13. marca 1935 je ljubljanski občinski svet sklenil ustanoviti mestni muzej, ki naj bi se uredil v nalašč v ta namen od banske uprave kupljenem nekdanjem Auerspergovem »grofovskem dvorcu« v Gosposki ulici št. 15. V tehnično primerno preurejenih prostorih II. nadstropja te palače so ob 20-letnici tako imenovane ljubljanske deklaracije dne 15. septembra 1937 odprli novi muzej. Ker nova ustanova takrat ni razpolagala z lastnim strokovnim osebjem in zadostnim primernim razstavnim inventarjem, zato je priskočil na pomoč predvsem Narodni muzej s svojim gradivom, ki naj bi nazorno predočevalo življenjsko

okolje imovitega meščanstva v raznih zgodovinskih razdobjih, posebno v kolikor se kaže v pohištvu, slikah, keramičnih in kovinskih izdelkih, ki so mu služili v njegovi vsakdanji rabi.

Mestni muzej v Ljubljani (ki se uradno tako imenuje od 1. januarja 1950 namesto nekaj časa običajnega naslova »Mestni in vojnogodovinski muzej v Ljubljani«) si je za nadaljnji cilj postavil nalogo, da prikaže celokupni zgodovinski, politični, upravni, socialni, gospodarski in kulturni razvoj mesta in njegovega prebivalstva bodisi na osnovi izvirnega ohranjenega razstavnega gradiva bodisi na podlagi odlihtov, posnetkov, slik, tlorisov, načrtov, zemljevidov, grafikonov in potrebnih spremnih opisov, ki pa morajo temeljiti na dognanih specialnega znanstvenega študija po arhivih in strokovni literaturi.

Za tako razširitev muzeja z izrazito in izključno ljubljanskim gradivom so bili predvsem potrebni novi razstavni prostori. Delno so se ti pridobili v I. nadstropju muzejske zgradbe (trakt ob Salendrovi ulici) z izselitvijo Poverjeništvu za znanost in kulturo MLO (v začetku meseca novembra 1950). Toda ti prostori bodo zadostovali komaj za postavitev gradiva za prikaz geološko-petrografske in morfološke strukture mestnega ozemlja ter mostiščarske, rimsko-emonske in zgodnjerednjeveške kulture. Neobhodno potrebno je zato, da se z izselitvijo Slovanske knjižnice pridobijo še vse ostale ubikacije I. nadstropja krila ob Gosposki ulici, z izselitvijo garaž in strank v pritličju pa potrebni upravni in skladiščni prostori.

S tekočim proračunskim letom je prevzel univ. asist. Fr. Stare mesto honorarnega kustosa-asistenta za arheološki oddelek Mestnega muzeja, s 1. aprilom 1950 je nastopil Angelos Baš službo asistenta-pripravnika za oddelek zgodovine srednjega in novega veka. Dne 18. septembra je podpisanec prevzel posle Mestnega muzeja od ravnatelja dr. Fr. Šijanca,

Muzejska uprava se je zavzemala, da bi se pri MLO ustanovil poseben spomeniški referat in je ob sistemizaciji potrebnih službenih delovnih mest stavila tudi predlog za postavitev spomeniškega konservatorja s tehniško in umetnostno-zgodovinsko predizobrazbo.

Zaradi priprav za otvoritev novih že prej omenjenih trajnih muzejskih oddelkov se je morala opustiti misel na občasno muzejsko razstavo v l. 1950 (razstava »Ljubljansko barje« je trajala od decembra 1949 do januarja 1950), zlasti še, ker se je v muzejskih prostorih ob 150-letnici Prešernovega rojstva v zvezi z drugimi znanstvenimi ustanovami priredila, posebna spominska razstava.

Izdelal se je kataster mestnih umetnostnih in zgodovinskih spomenikov ter spomenikov NOB, v muzeju samem pa se je pričelo s katalogizacijo eksponatov; nova inventarna knjiga, ki bo nadomestila doslej na posameznih polah raztresene podatke, obsega rubrike, kakor so bile sprejete na posvetovanjih in izkušnjah drugih muzejev. Konservator Fr. Podrekar je očistil, restavriral in konserviral iz muzejske zbirke 20 ljubljanskih zgodovinskih in topografskih slik ter 4 slike, ki so razobešene po posameznih mestnih uradih. Nekaj kosov popravila potrebnega stilnega pohištva je restavriral mizar.

Iz fed. zbirnega centra je muzej prejel več komadov pohištva iz različnih stilnih period, z nakupom pa pozlačene rokokojske garniture in pletene biedermeirske košarice. Topografska zbirka se je pomnožila z akvarelom »Tivolija«, portretna pa s kolorirano fotografijo A. Aškerc. Centralna lekarna je muzeju odstopila bronast lekarniški možnar iz l. 1719 ter znamenje oz. kazalo lekarne »Pri zlatem jelenu«, vojnogodovinski oddelek je m. dr. pomnožil svoj inventar z železno blagajno iz napoleonskih vojsk. Od uprave Križank je prejel muzej dva poznogotska kipa (M. B. in sv. Janez pod križem), dr. L. Treo je podaril nekaj arheoloških predmetov iz hallstattske in rimske dobe ter nekaj fragmentov srednjeveške keramike, v Mengšu vzdano žensko glavo (kamen 17. stol.) je muzej odkupil za svoje zbirke, ker je ljubljanske provenience, kot depot pa je bilo v razstavne namene prepuščeno orodje čevljarkega mojstra (iz l. 1824).

Konservatorsko-restavratorskih del na Navju ni bilo mogoče izvršiti zaradi pomanjkanja gradiva in delovne sile; iz istih razlogov tudi ni bilo mogoče nadaljevati z l. 1949 pričetimi zavarovalnimi deli emonskega (rimskega) zidu na Mirju, pač pa so se izvršila ohranitvena dela v partizanski tiskarni Truga-Jama v Mostah. Arheološka terenska raziskovanja so bila napravljena ob Gregorčičevi ulici, na dvorišču SAZU, na Mirju ter storjena predдела za vpis najdišč dosedanjih arheoloških predmetov v katastrske mape za južni sektor Ljubljane. Zaradi pomanjkanja delovne sile se predvidena terenska izkopavanja na Št. Jakobskem trgu in pobočju grajskega hriba ob Karlovški cesti niso mogla izvršiti. V narodnem

muzeju je bilo pregledano gradivo, ki se tiče Ljubljane in ki bi prišlo v poštev za spopolnitev in dokončno ureditev mestnih muzejskih zbirk. V vojnogodovinskem oddelku se je nadaljevalo z inventariziranjem strokovne literature; zaradi tehničnih ovir, zlasti zaradi zaposlitve restavratorja tov. J. Vertina pri drugih delih (lutkovno gledališče, Triglav-film, razne razstave n. pr. »Ljubljana v borbi« itd.) pa to delo ni moglo popolnoma uspeti.

Kar se tiče literarno znanstvenega dela je dr. Fr. Šijanec pripravil za objavo v Kroniki slov. mest 1.) svoj referat o problematiki Mestnega muzeja, ki ga je imel ob II. zasedanju Muzejskega sveta Slovenije meseca maja 1950, 2. rokopis Umetnostni spomeniki Ljubljane za objavo v Vodniku za mesto Ljubljano, 3. Mestni muzej v Ljubljani pripravlja nove oddelke (ob muzejski razstavi Ljubljanskega barja; Tovariš V, št. 52), 4. Spomeniško varstvo v LRS od 1945 do 1948 (v tisku za Bulletin spomen. varstva FLRJ, Beograd 1950), 5. Konservacija Mislejevega portala (Tovariš V, št. 40), 6. Mislejev spomeniški portal (Varstvo spomenikov II, št. 3—4), 7. Lepote in znamenitosti ljubljanskega stavbarstva v preteklosti (Tovariš V, št. 17), 8. Posavski muzej v Brežicah (Tovariš, 1950, str. 125). Od ljudsko prosvetnega dela pridejo v poštev razni drugi članki v dnevnem tisku ter muzejska vodstva z razlaganjem v zbirkah. Asistent A. Baš je iz področja muzeologije pisal o Varstvu kulturnih spomenikov (Mladinska revija V, str 2235 s.), o Mestnem muzeju v Ljubljani (Slov. Poročevalec, dne 11. V. 1950) ter o vprašanju naših muzejev (Nova obzorja, 1950, str. 539 s.).

V letu 1950 je do 12. decembra posetilo zbirke Mestnega muzeja skupno 5741 obiskovalcev; od teh odpade na redne, posamezne obiskovalce ob posetnih dnevih (torkih, četrtek in nedeljah) 3691, na skupinske (šole, društva itd.) pa 2050 obiskovalcev. Spominsko razstavo ob 150 letnici Prešernovega rojstva si je ogledalo 2905 obiskovalcev. Dr. J. M.

PRIRODOSLOVNI MUZEJ V LJUBLJANI

(Podrobno poročilo bo objavljeno v Vestniku Prirodoslovnega muzeja)

Skupaj z arheološkim in etnografskim muzejem je tudi Prirodoslovni muzej v muzejski stavbi na Prešernovi cesti 24.

Prirodoslovni muzej ima štiri glavne oddelke:

Mineraloški — petrografski oddelek

Geološki — paleontološki oddelek

Botanični oddelek in

Zoološki oddelek. Slednji se deli na:

oddelek za splošno zoologijo

oddelek za entomologijo in

oddelek za ornitologijo (to je

Ornitološki zavod v Stožicah pri Ljubljani, ki je bil kot poseben ornitološki oddelek s 1. januarjem 1950 priključen Prirodoslovnemu muzeju v Ljubljani).

Zbirke Prirodoslovnega muzeja so v I. nadstropju in obsegajo dvorane I, IX, X, XI in XIII, herbarijsko dvorano, ki je istočasno tudi pisarna in delavni prostor za kustosa in honorarne znanstvene sodelavce, in pol hodnika. Preparatorski laboratorij je v kleti. Depoji so deloma v I. nadstropju, deloma na podstrešju; strokovna knjižnica se nahaja v sobi ravnatelja.

1. *Personalno stanje.* V Prirodoslovnem muzeju je zaposlenih 14 oseb, t. j. pet oseb muzejsko konzervatorske stroke, tri administrativno (pomožne) stroke, pet honorarnih oseb in ena brezplačna moč.

a) *Muzej, Prešernova 24*

Ravnatelj-muzeolog: dr. Angela Piskernik

Kustos: dr. Budnar-Lipoglavšek Ana

Preparator: Barbič Franc

Administrativna manipulantka: Brenčič-Prosenc Marija

Pomožna služiteljica I. razreda: Škufca Marija

Honorarni sodelavci:

Za splošno zoologijo: dr. Bevk Stanko, prosvetni inšpektor v pok.

Za botaniko: dr. Pajnič Edvard, državni pravnik v pok.

Za entomologijo: Gspan Alfonz, višji finančni nadsvetnik v pok. in Brelih Savo, študent biologije, pom. asistent

Za pisarno: Stok Neva (nadomešča obolelo administrativno manipulantko Brenčič Marijo).

b) *Ornitološki zavod v Stožicah pri Ljubljani:*

Asistent-vodja: Ponebšek Božidar

Preparator: Breskvar Leopold

Administrativni manipulant: Šmuc Alojz

Brezplačna moč: Dovč Janez

2. *Inventarizacija, kartotečni popisi, obročkanje ptic.*

a) V poslovnem letu je bilo inventariziranih: 100 filmov pod inv. šte. 964—1064, 13 nagačenih ptic pod inv. šte. 1800—1813, 9 prepariranih sesalcev pod inv. šte. 532—540, 2 alkoholna preparata pod inv. št. 322—323, 158 ptičjih mehov pod inv. šte. 365—523, 17 prepariranih eksotičnih živali pod inv. šte. 1—17.

b) Kartotečni listi so bili spisani za entomološke primere Slovenije iz zapiskov dr. Jos. Müllerja, E. Pretnerja, Jamskega društva, Depolija, prof. Jan Roubala in dr. Wradscha ter iz zbirke Bianchija.

Nadalje so bili spisani kartotečni listi za 31 fasciklov dr. Dolšakovega herbarija.

c) Obročkanih je bilo 1826, a registriranih 62 ptic.

3. *Pridobitve.* Tekom leta 1950 je Prirodoslovni muzej pridobil: 959 kom. raznih prirodoslovnih predmetov iz zbirke Klaverjeve družbe (od Narodne imovine), 3 paleontološke primerke s Primorskega (Matičev) zbirko rastlin s Snežnika, Kanina in Matajurja (prof. Planina, dr. A. Brilej, E. Pretner), ter rastline in žuželke z ekskurzij muzejskih uslužbencev. Nadalje 10 fotoposnetkov iz alpineta v Trenti, 21 fotoposnetkov o poteku prepariranja belega srnjaka, 20 fotoposnetkov o poteku prepariranja damjaka, 2 fotoposnetka gamsa z rogom na nogi, 1 fotoposnetek bogomoljke, 1 fotoposnetek srnjaka, 1 fotoposnetek merjasca in 6 fotoposnetkov Ljubljanskega barja. Muzej je nakupil 60 knjig, večinoma prirodoslovne vsebine.

4. *Reorganizacija razstav, depojev.*

Preurejen je bil depo paleontološke zbirke. Organizirana je bila zbirka ravnokrilcev, urejena je bila zbirka brzcev, v delu je zbirka ušic.

Končana je bila nova nomenklatura ptic.

5. *Restavracija, desinfekcija, čiščenje, pregledi.*

a) *Restavrirano* je bilo 17 eksotičnih živali iz Jezuitskega muzeja (od Narodne imovine), ki so zdaj razstavljene v muzeju: Bengalski tiger, dva azijska šakala, himalajska lisica, dve azijski kuni, sivi mungo, azijska cibetovka, poletuša, zebu ali grbavi vol, pisani varan, rumenolisasti varan, nilski krokodil, udav, dve podganarici, jesur ali himalajski modras. Nadalje so bili restavrirani vsi alkoholni preparati ter neobičajni primerki žuželk iz Ferd. Schmidtove zbirke.

b) *Desinficirane in očiščene* so bile v celoti zbirke rib, ptic in sesalcev, eksotičnih hroščev in kljunatih žuželk (iz Jezuitskega muzeja), dr. Staudacherjeva zbirka hroščev in ostalih žuželk, Vrančičeva zbirka eksotičnih metuljev in razstavljena šolska zbirka žuželk.

c) *Pregledane* so bile: Stussinerjeva zbirka žuželk ter Dobovškova in I. Hafnerjeva zbirka metuljev.

6. *Znanstvene objave in terenska raziskovanja.*

a) *Znanstvene objave:* Dr. Bevk »Vretenčarji Slovenije«, Uvod, I. Ribe, II. Krkoni (v rokopisu).

Dr. Budnar: Botanični vrt »Julijana« v Trenti. Vestnik zavoda za zaščito 1950; Godzarski vestnik (v tisku), Paleobotanična raziskovanja na Pokljuki (objavi Vestnik Prirodoslovnega muzeja).

Dr. Piskernik: Škocjanska kotlina, Vestnik zavoda 1950.

Šafarjeva zbirka mahov (objavi Vestnik Prirodoslovnega muzeja).

Poročilo muzejskih uslužbencev o terenskih raziskovanjih in ekskurzijah (v rokopisu).

b) *Ekskurzije oziroma terenska raziskovanja*. Ravnateljstvo je organiziralo od maja do decembra 29 ekskurzij, ki so trajale skupno 114 dni (posameznih ekskurzij se je udeležilo tudi po več uslužbencev). Na petih ekskurzijah se je zbiral rastlinski material za izpopolnitev Dolšakovega herbarija v muzeju, na dveh zoološki predmeti za nadomestitev izločenih eksponatov, na treh material za entomološke zbirke in izpopolnitev entomološke kartoteke, na štirih pa so ornitologi študirali ornitološke prilike v Sloveniji. Največ ekskurzij in sicer 11 je bilo podvzetih v svrhu zbiranja sadik za alpinet »Julijana« v Trenti, ki ga ima Prirodoslovni muzej v svoji upravi. Zaradi slabega vremena v zgodnji pomladi se je prva ekskurzija mogla izvršiti šele v drugi polovici maja.

Muzej je imel za leto 1950 v načrtu paleobotanična raziskovanja poključkih barij; ker ni mogel dobiti v pomoč študentov univerze, je vrtnanje na barju izostalo, pač pa so se vršila predhodna raziskovanja, ob katerih se je določila barska recentna flora in so se določila mesta, na katerih se bo v letu 1951 vrvalo. Podvzete so bile v to svrho štiri ekskurzije in so trajale 12 in pol dni.

Pregled ekskurzij po osebi in času:

Barbič 6 ekskurzij 33 in pol dni, Breljih 1 ekskurzija 4 dni, Budnar 9 ekskurzij 39 in pol dni, Gspan 2 ekskurziji 11 dni, Pajnič 3 ekskurzije 7 dni, Piskernik 6 ekskurzij 33 dni, Škufca 1 ekskurzija 5 dni, Breskvar 1 ekskurzija 4 dni, Podnebšek 3 ekskurzije 16 dni, Šmuč 3 ekskurzije 14 dni. — Uslužbenci so bili na terenu 166 dni.

7. *Ljudsko prosvetno delo* (vodstvo po zbirkah, predavanja):

Vodstva: Tekom leta 1950 je bilo po zbirkah Prirodoslovnega muzeja šest specialnih in 14 splošnih vodstev. Specialna vodstva, ki so jim prisostvovali zastopniki Ministrstva za znanost in kulturo in direktorji ljubljanskih muzejev, so imeli namen, da se v končni debati najdejo smernice, po katerih bi bila vodstva po zbirkah najbolj sodobna in najbolj uspešna. Taka specialna vodstva po eni sami zbirki bi bila zelo priporočljiva posebno za dijake srednjih šol, ko bi si po predelani snovi kakega poglavja iz mineralogije, zoologije itd. pod vodstvom svojega profesorja — prirodoslovca ali pa muzejskega strokovnjaka ogledali številne razstavke in si na ta način vtisnili snov v spomin.

Splošna vodstva se po večini niso omejila samo na ogled prirodoslovnih zbirk, ampak tudi etnografskih in arheoloških. Hiba takega vodstva je v tem, da se obiskovalec z očmi komaj bežno dotakne eksponatov in da nikakor ne more dobiti prave slike o bogastvu in važnosti muzejskih zbirk.

Predavanja. Poljudnoznanstvenih predavanj, ki so bila namenjena obiskovalcem muzeja in tudi širšim ljudskim množicam, je bilo 11. Predavanja so bila deloma v muzeju, deloma v Radiu, deloma drugod. Predavali so: dr. Bevk: O plemenitvi in nosečnosti divjadi (muzej) — Breljih Savo: Življenje v lesu (muzej) — Budolf Branko: Oblika ribjega telesa pove, v kateri vodni plasti riba živi (muzej) — Dr. Pajnič: Fenološki pogoji za alpsko in kraško rastlinstvo na višinah nad 1500 m in v nižinah (muzej) — Alpsko-kraški botanični vrtovi (muzej) — Šmuc Lojze: Iz življenja ptic (muzej) — Dr. Piskernik: Ustvarjanje in čuvanje prirodoslovnih zbirk (tečaj za srednješolske profesorje) — Zaščitene rastline. Tri predavanja (Radio) — Nageljnovе žbice ali klinčki (Radio).

Članki: Poljudno znanstvenih člankov je bilo spisanih in večinoma tudi objavljenih 20. Dr. Bevk: O plemenitvi in nosečnosti. Lovec 1950 — Telesna različnost pri srnjadi. Lovec 1950 — O ribjem spanju. Ribič 1950 — Kako ribe vidijo. Ribič 1950 — Ribje posebnosti. Ribič 1950 — Ocena knjige »Naš lov«, Lovec (v tisku) — Ocena knjige »Lovski učbenik«, Lovec (v tisku) — Dr. Budnar: Prirodoslovni muzej v Ljubljani, Proteus 1949-50 — Cvetni prah v usedlinah. Proteus 1949-50 — Ali je kosmulja planinska rastlina. Proteus 1949-50 — Kako se razmnožuje gumovec, Proteus 1949-50. — Dr. Pajnič: Rastlinstvo naših morskih krajev, Proteus 1950-51 — Dr. Piskernik: Zaščiteni park v Sežani, Proteus 1949-50 — Victoria in indijski lotos. Proteus 1949-50 — Nageljnovе žbice ali klinčki. Proteus 1949-50 — Ko cvetijo trave. Proteus 1949-50 — Vražji grmiček. Proteus 1949-50 — Solzice Prežihovega Voranca. Proteus 1949-50.

Dr. Angela Piskernik

SLOVENSKI TEHNIŠKI MUZEJ

Iz delovanja pripravljalnega odbora

Zamisel ustanovitve slovenskega tehniškega muzeja se je morda spočetka zdela marsikomu smela in tvegana. Ob prvem vtisu so bili mnogi mnenja, da smo Slovenci premajhni in naša domovina preozka, da bi se mogli na tehničnem polju vzporejati z velikimi narodi, ki imajo visoko razvito tehnično produkcijo in ki razpolagajo z močnejšimi viri surovin za predelavo. Zdelo se je tudi, da iz zgodovine našega tehničnega razvoja v preteklosti ne bomo imeli mnogo interesantnega pokazati. Toda za prvo leto, odkar obstoja pri Ministrstvu za znanost in kulturo pripravljalni odbor za slovenski tehniški muzej, se je pokazalo, kako je za vzgojo tehnične miselnosti važno in potrebno, da se je končno pričelo z zbiranjem gradiva in dokumentov o slovenski tehnični delavnosti.

Sama sestava pripravljalnega odbora je bila uspešna in posrečena. V njem so povezani predstavniki tehnične visoke šole in organizacije inženirjev in tehnikov s predstavniki Zavoda za varstvo spomenikov, naših vodilnih muzejskih zavodov ter Ministrstva za znanost in kulturo. S tem so bili dani vsi predpogoji za uspešno koordinacijo pripravljalnih del in organizacijo zbiranja tehničnega gradiva. Pripravljalni odbor je šel z vneto na delo in usmeril svoje delovanje v prvi vrsti na ugotavljanje, registracijo in evidenco spomenikov tehnične zgodovine na področju LRS. *To delo je obsežno in polje povsem neobdelano.*

Železniki — stari plavž obnavljajo
(Foto Zadnikar)

Sledovi rudarjenja od najstarejših dob pa do pričetka železnic so še danes vidni na stotinah raznih krajev, kjer pričajo zapuščeni rovi in jame, da se je tam nekdaj pridobivala ruda. Cele stroke industrijskih podjetij, ki so bile nekdaj na slovenskih tleh močno razvite, so izumrle in obstojajo o njih le še redki ohranjeni spomeniki. Da omenimo samo pohorsko steklarstvo, kjer je nekdaj obstojalo kakih 15 tovarn stekla, ki so poznale visoko tehniko, izdelavo svetlega in barvnega stekla, brušenja in dekoriranja steklarskih izdelkov in ki so imele kljub slabim potom in težko dostopni legi razvit izvoz po celem Sredozemlju, Levanti in Egiptu. Poleg razvite železarske industrije in fužinarstva smo imeli tekom zadnjih dveh stoletij 6 cinkarn v raznih krajih Slovenije, rudokope bakra, star opapirno, tekstilno pa tudi kemično industrijo, ki tvorijo neizpodbiten dokaz visoke tehnike nekdanje industrijske proizvodnje. Epohalna iznajdba feromangana v jeseniških železarnah v sedemdesetih letih preteklega stoletja je zaslovela po celem svetu in naše železarne so razpošiljale svoje proizvode po vseh kontinentih na najoddaljenejša tržišča severne in južne Amerike ter daljnega vzhoda.

Vojna je mnogo znamenitosti slovenskega tehniškega dela uničila. Okupator je odnesel najizbranejše znamenite predmete iz naših industrijskih centrov, arhive in načrte ter

porušil mnoge tehnične posebnosti. Vse to danes zbiranje gradiva o zgodovini slovenske tehnike zelo otežuje. Okupator je odnesel na primer skoro celo zbirko ročno kovanih izdelkov kovinarskih zbirk v Kropi, zbirko starih fužinarskih znamenitosti, ki se je nahajala pri železarni na Muti in ki je bila namenjena, da postane krajevni muzej pohorskih fužin. Kljub temu, da bo treba velik del gradiva obnoviti in rekonstruirati, pripravljalni odbor ni okleval in izgubil poguma.

Svojo delavnost je usmeril na to, da se osnujejo povsod, kjer je bila, razvita industrijska delavnost in kjer ima svojo staro tradicijo, *krajevni muzeji*, katerih naloga je, da zbirajo vse, kar je povezano z zgodovino tehniške aktivnosti dotičnega kraja in okolja. Taki centri so bili že sami po sebi podani. Med njimi je v prvi vrsti tradicionalno *kovaštvo in žebjarstvo v Kropi in Kamni gorici*. Tudi odtod je bil okupator odnesel najlepše vzorce izdelkov umetnega kovaštva ter pustil komaj tretjino zbranih predmetov, k čemu trenutno niso privlačili. Po vojni pa je zaradi raznih gradbenih akcij in regulacij pretiła nevarnost, da izginejo *zadnji slovití »vígenci«, svojstvene naprave* naših žebjarjev pod Jelovco, v katerih so skozi stoletja cele generacije od zore do mraka služile težak kruh s kovanjem žeb-ljev. Pripravljalni odbor se je zavzel za to, da se sestavi skupni odbor za Kropo in Kamno gorico in da se *obnovijo zbirke ter osnuje v Kropi muzej umetnega kovaštva*. Z gmotno podporo pripravljalnega odbora za tehniški muzej je bilo omogočeno, da se v vsakem obeh navedenih krajeh restavrira, zaščiti in ohrani po en *vígenc kot tehniški spomenik*, ki bo omogočal vsakokratno obnovo kovanja železa in žeb-ljev tako, kakor se je vršilo pred sto leti. Tekom enega leta je s sodelovanjem krajevnih oblasti in kovinarjev uspelo, da se obnovi in izpopolni med vojno izropana zbirka in formira kovaški muzej. Kroparski muzej je že danes znamenita atrakcija kakor Kropa sama, ki je v celoti ohranila svojo pristnost železarskega središča in katero z interesom obiskuje vedno večje število domačih in inozemskih turistov.

Po prizadevanju in s posredovanjem pripravljalnega odbora za tehniški muzej, je bil v *Jesenovcu pri Železnikih obnovljen, restavriran in konzerviran edini še obstoječi plavž*, ki je bil poprej že v razpadajočem stanju in delno zasut. Tudi v železnikih je formiran po iniciativi pripravljalnega odbora krajevni zbirni center, ki sedaj sestavlja in obnavlja vse, kar je povezano z zgodovino železarstva v sorški dolini. Obnova plavža je bila znamenit dogodek posebno za stare fužinarje, ki so se kot veterani dela spominjali prošlih dni svojih naporov ob plavžu.

Tretja najaktivnejša postojanka pa je že po sami naravi postal *zbirni urad železarskega muzeja na Jesenicah*, ki je bil ustanovljen na pobudo centralnega odbora za tehniški muzej. Že sam jeseniški ambijent in celo njegovo okolje je poln zgodovinskih spomenikov razvoja železarstva na vznožju Stola in Begunjsčice. Z jeseniško železarno je nerazdružno povezana zgodovina fužin na Javorniku, v Radovni, Boh. Bistrici, Stari Fužini in Mojstrani. Smisel za zgodovino tehnike našega gorenjskega železarstva in vnema, da bi se zbralo in ohranilo vse, kar se danes še rešiti da in česar niso odnesli tujci, je omogočila, da so se formirale številne ekipe, ki sedaj raziskujejo od rudnikov v savskih jamah pa do Jelovce in Triglavskega pogorja, kjer so nekdanj domačini zbirali in kopali železno rudo. Doslej je že *zbrano okoli 90 listin in arhivalij in nad 1200 zgodovinskih predmetov*, ki so zaenkrat nameščeni, dokler ne bo adaptirana muzejska zgradba, v prostorih stare šole na Jesenicah. Za *letnošnjo prvomajsko proslavo* se namerava *priređiti razstavo zbranega gradiva*.

V formiranju pa so še nadaljnji krajevni muzeji. Predvsem za tehnično visoko razviti *industrijski del slovenske Koroške*, ki bo imel svoj sedež v *Guštanju* in v katerem bo zbrana krajevna zgodovina guštanjskih jeklarn in nekdanj velikih prevaljskih železarn, kjer so že leta 1838 valjali železniške tračnice, ki so jih po čolnih pošiljali po Dravi do Maribora. Obenem bo v tem krajevnem tehniškem muzeju zbrano vse, kar je zanimivega iz področja rudarstva, topilništva in strojništva v mežiški dolini, okrog Dravograda in v Mislinjah.

Posebno pažnjo pa posveča pripravljalni odbor *formiranju rudarskega muzeja v Idriji*, ki predstavlja najstarejši naš živeči rudnik živega srebra, ki je nedavno praznoval 450-letnico svojega obstoja. Naprave idrijskega rudnika, posebno svojevrstne konstrukcije vodnih črpalk, topilniških peči za ekstrakcijo rud in njih predelavo so *tehnične raritete*, ki zaslužijo,

da se ohranijo kot tehnični spomeniki. Pa tudi tu je treba pričeti povsem z novega, ker je bilo med italijansko okupacijo odnešeno iz idrijskih zbirk mnogo maket in vzorcev, katerih obnova bo zahtevala dokaj časa.

Končno formira pripravljalni odbor sedaj krajevni železarski muzej tudi za nekdanje *dolenjske železarne na Dvoru pri Žužemberku*, kjer so še ohranjene zgradbe nekdanje livarne, strojne delavnice ter ostanki velikega plavža, ki je ugasnil leta 1891. Zgodovina dvorske železarne je zelo bogata in spomeniki njenih izdelkov so še danes razširjeni po vseh krajih ne samo Slovenije, marveč tudi daleč po Primorski in Furlaniji.

Pripravljalni odbor za tehniški muzej polaga veliko važnost na to, da *ostanejo ti svojevrstnih tehniški spomeniki*, ki imajo za svoj ambijent, v katerem so nastali, svojo posebno značilnost in pomen ter smatra, da bi bilo skrajno pogrešno, ako bi se iz njega iztrgali in prenašali drugam. Ti krajevni tehniški muzeji bodo in ostanejo sestavni deli in oporišča slovenskega tehniškega muzeja, ki se bo formiral v Ljubljani.

Smoter in namen centralnega tehniškega muzeja, katerega realizacija spada v drugo etapo del pripravljalnega odbora, pa je bistveno različen od nalog, ki pripadajo krajevnim muzejem. Namen centralnega tehniškega muzeja bo, da prikaže proizvodne procese in sicer prvenstveno v pedagoške svrhe, da ponazori in plastično prikaže tehniko produkcijskega dela, obenem pa da zbere pod svojim okriljem vse one tehnične znamenitosti, ki zaradi svojega obsega v krajevnih muzejih ne morejo najti mesta. Namen centralnega muzeja je, da prikaže vso raznovrstnost n. pr. razvoja pogonskih naprav, kakor so obstojale in se razvijale v naših krajih od primitivnih tipov lesenih in železnih vodnih koles pa vse do turbin, parnih strojev, turbogeneratorjev in eksplozivnih motorjev, dalje razvoj tehnike črpalnih in dvigalnih naprav v naših rudnikih, razvoj elektrifikacije in industrije elektrotehničnih proizvodov, obstoječe vrste naše kemične veleindustrije, razvoj predelave tekstilij od domačih surovin, ki smo jih v davni predelovali na kolovratih in ročnih statvah do modernih avtomatov in barvotiska ter aperture tekstilnih proizvodov. Poleg zgodovine domačega papirništva in grafične industrije pa bo predvsem posvečal svojo pažnjo zbirkam vsega, kar je v zvezi z našim gozdnim gospodarstvom in mehanično ter kemično predelavo lesa in končno razvoj tehnike v kmetijstvu ter vseh komercialnih panogah poljedelske proizvodnje in živinoreje.

Že improvizirana razstava ob priliki proslave stoletnice prihoda prvega vlaka v Ljubljano septembra 1949 je dala naslutiti, kako bogato je gradivo, ki se nanaša na gradbeno tehniko železnic, cest in vodnih stavb ter telekomunikacij v naših krajih. Tudi ta sevéda v izpopolnjeni in sistematično urejeni obliki bo sestavni del centralnega muzeja, na katerem dela pripravljalni odbor z vso vztrajnostjo.

Dr. I. M.

ZEMLJEPISNI MUZEJ SLOVENIJE

Zemljepisni muzej Slovenije, ki je bil ustanovljen l. 1946., je imel do septembra 1950 zaposlenega kustosa (Leban Vladimir) in kartografa (Potočnik Adalbert). Ker je razvoj ustanove zahteval, da pride za hitrejši kartografski prikaz še ena moč, je bila ta nastavljena, toda v svojstvu nižjega knjigovodje, v resnici pa vrši izključno samo kartografsko delo (Bohinjec Metka). Nominelni ravnatelj ustanove je univ. prof. dr. Melik Anton. Predmeti (reliefi, karte, globusi itd.), so inventarizirani. Največje pridobitve materiala so bile v letih 1947—1949, dočim je bil kasnejši dotok veliko manjši. V kartografski delavnici se je v letošnjem letu izdelal relief Ljubljanskega barja in Ptujkega polja, obenem pa se je izvršila restavracija večjih predmetov, zlasti globusov. Zaradi absolutno neodgovarjajočih prostorov predmeti ne morejo biti razstavljeni, ampak so zaenkrat deponirani. V zvezi z znanstvenim delom ustanove moramo omeniti raziskavanja na Nanosu, o čemer je izšla razprava v letošnjem Geografskem vestniku. Sedaj je v obdelavi geografski prikaz razvoja Celja, ki bo publiciran v prihodnjem letu. Člani ustanove so imeli v teku leta več poljudno znanstvenih predavanj iz geografskega področja, napisani pa so bili tudi poljudni članki. Omeniti moramo tudi, da je izdelal kartograf tov. Potočnik A. v svojem prostem času več reliefov, maket in kart za različne ustanove.

V. L.

POKRAJINSKI MUZEJ V MARIBORU

Delovni kolektiv Pokrajinskega muzeja v Mariboru šteje osem članov in sicer ravnatelj, arhivarja, preparatorja, dva pomožna administrativna manipulant, dva pomožna uslužbenca I. in hišnico.

Zaradi nujnih del in maloštevilnega kolektiva je bilo v preteklem letu do 1. decembra inventariziranih samo 1366 muzealij, znanstvenih kartotek pa sestavljenih 3926. Pri 172 muzealijah je bila inventarizacija izpopolnjena z novimi dognanji. Celotno število inventariziranih predmetov znaša sedaj 11649; inventarizirane so doslej vse zbirke razen arheološke in prirodopisne, časa pa nas še inventarizacija predmetov v skladiščih.

Muzej je naročen na pet revij, pridobil pa si je za knjižnico še 25 knjig. Iz narodno-osvobodilne vojne si je pridobil 2 prestreljeni porciji, 1 žlico, 1 čevljev, 1 srajco, 1 opasač, 1 ovratno ruto ter nekaj municije — vse last borcev padlega Pohorskega bataljona, nadalje brzostrkelo, pištolo, municijsko torbico borcev NOB na Kobanskem, končno 1 operacijsko mizo in 2 opori za zlomljene ude iz bolnišnice Pavček na Pohorju. Arheološka zbirka je izpopolnjena z neolitsko sekuro in motiko, umetnostno-zgodovinska pa z manjšo oljnato sliko Marije iz 18. stol., s Sagadinovo oljnato sliko »Prekmurska domačija«, bronastim kipom Rudolfa Maistra (delo Nikolaja Pirnata) in kipom Lojzeta Šušmelja »Žrtvam dela« s pokopališča v Rušah. Prirodopisna zbirka si je pridobila 18 okamenin izpod Plača in 32 mineralov z vzhodnega Pohorja. Za tehnološko zbirko je bil pridobljen kovan svečnik, 2 pokopališčna stebra (kovana) za obešanje svetilk, elisa in armaturna deska zasebnega letala v Mariboru. Numizmatična zbirka si je pridobila 94 kovancev različnih držav in dob. Izmed ostalih predmetov so bili še pridobljeni: 1 bidermajerski kolovrat, 1 amfora iz 19. stol., 1 žepna ura, 1 empirska peč, 1 linška avba, uvezena z zlatom, 1 žepna ura, 1 kladivo ubijalca, 1 uradniška sablja, 1 handžar, 1 ključ, 1 zaključni kamni nad vrati hiše z letnico 1764, 1 možnar za streljanje, 34 bankovcev, nekaj fotografij in 4 zemljevidi iz konca 18. in srede 19. stoletja.

Glavna skrb je bila v preteklem letu posvečena odpravi hišne gobe v viteški dvorani, kjer je ogrožala freske in stukaturo, ter sami obnovi dvorane. Delo, ki je trajalo sedem mesecev in ki je bilo pri njem poleg najetih zidarjev, tesarjev, pleskarjev in restavratorjev skoraj stalno zaposlenih pet članov kolektiva, je bilo končano 2. decembra, tako da je bila dvorana v prisotnosti zastopnikov ljudske oblasti in predstavnikov mariborskega kulturnega življenja slovesno odprta 3. decembra. — Poleg tega je muzej izvršil glavna pripravljalna dela za ustanovitev galerije kot posebnega svojega oddelka. Stavba za to je pridobljena, obenem je bilo konserviranih že tudi 410 oljnatih slik, 6 pa restavriranih. Šele, ko bo umetnostnozgodovinska zbirka prišla v nove prostore, bo možno izvršiti delno reorganizacijo razstav in skladišč. — Nadalje je bila v preteklem letu natančno pregledana celotna naravoslovna zbirka zaradi zavarovanja pred muzejnikom, pri čemer je bilo konserviranih 219 ptičev, 40 sesalcev ter 24 škatel hroščev in metuljev. Izmed ostalih predmetov je bilo še konserviranih 83 pušk, 2 sablji, 1 maketa in vsi na novo pridobljeni predmeti iz NOB.

V znanstvenem delu Pokrajinski muzej najtesneje sodeluje z zgodovinskim društvom, ki organizira terenska raziskovanja predvsem glede zgodovine NOB, gospodarske in umetnostne zgodovine ter pregleda in opisov domov velikih mož. Ekipe so pregledale vas Gorišnico, kjer so nabrale gradivo za njeno gospodarsko zgodovino, s ponovnim obiskom so izpopolnile gradivo zgodovine Črešnjevca pri Slov. Bistrici, preštudirale teren Guštanj—Kotlje, kjer so posebno pozornost posvetile spominom na Prežihovega Voranca, nabrale precej gradiva iz umetnostne zgodovine in zgodovine NOB. Končno je bila posebna ekipa poslana na Šarhovo dom, kjer je nabrala gradivo o delovanju partizanov nad Rušami. Ekipa, ki raziskuje domove velikih mož, je obiskala dvakrat Vrazovo in Miklošičev dom ter pripravila vse potrebno, da se bo že v zgodnji pomladi začelo z obnovo Vrazove rojstne hiše. — Zaradi izpopolnitve mineraloške zbirke je bil na vzhodno Pohorje po nalogu muzeja odposlan geolog, ki je nabral tam 32 značilnih mineralov.

Muzej tesno sodeluje z ljudsko oblastjo in ji na njeno zahtevo zbira znanstveno gradivo in sestavlja referate s področja zgodovine. Tako je bil s podrobno obrazložbo sestavljen predlog za poimenovanje 40 novih mariborskih ulic, za Plansko komisijo pa je bil redigiran pregled komunalne dejavnosti mesta Maribora od srede 19. stol. dalje.

Do konca novembra 1950 je obiskalo naš muzej 13.945 oseb. Ekskurzij z vodstvom in razlago je bilo 195. — Pri ljudsko-prosvetnem delu sodelujemo s predavanji na Ljudski univerzi, v Zvezi kulturnih in znanstvenih delavcev ter v Radiu Maribor s področja zgodovinarstva, muzejstva in spomeniškega varstva. V preteklem letu so se vršila sledeča predavanja: v treh predavanjih smo obravnavali zgodovino fevdalizma na naših tleh, potem se je vršilo predavanje o gospodarskih in političnih razmerah v severovzhodni Sloveniji od 1880 do 1918, o zgodovini pohorskih glažut (Radio Maribor), ter končno o problematiki našega muzeja. O spomeniškem varstvu smo imeli sledeča predavanja: Spomeniki NOB in njih zavarovanje (Radio Maribor), Kulturni spomeniki v Mariboru in njih zavarovanje (v Zvezi kulturnih in znanstvenih delavcev), v četrtem letniku učiteljskega in na učiteljskem tečaju pa smo predavali o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti. Pokrajinski muzej se je dogovoril zaradi popularizacije našega muzeja z ravnateljstvom Radia Maribor glede stalnih štirinajstdnevnih oddaj z naslovom »Četrte ure v mariborskem muzeju«; v teh predavanjih, ki jih je bilo doslej pet, tolmačimo eksponate, obenem pa očrtujemo tudi dobo, iz katere izvirajo. B. T.

MESTNI MUZEJ V PTUJU

Mestni muzej v Ptujju ima za seboj sedeminpetdeset let plodonosnega dela in zavzema danes med našimi muzeji odlično mesto. Naša ljudska oblast se je v polni meri zavedla velikega pomena ptujskega muzeja in mu nudila vsestransko pomoč za njegov razvoj.

Delo v muzeju je usmerjeno v dva dela: v muzejsko in v zaščito kulturnih spomenikov. Prvi del obsega arheološki, kulturno zgodovinski, vinarški oddelek in stalno razstavo narodnoosvobodilne borbe ptujskega okraja. — V območje drugega dela spadajo: zaščita srednjeveškega Ptujja, arheološki teren na gradu, dva mitreja ter cerkvena in fevdalna arhitektura ptujskega okraja.

V muzeju so sedaj zaposleni: tričlanski upravni svet, asistent za kulturno zgodovino, eden za etnografijo, nižji arhivar, dva laboranta, dva oskrbnika in dve snažilki. Muzej ima tudi svojo stalno delovno ekipo, ki se sestoji iz zidarja, dveh delavcev in mizarja.

V tem letu je muzej inventariziral 108 novopridobljenih novcev, 1178 prazgodovinskih in rimskih fragmentov, 482 dokumentov iz narodnoosvobodilne borbe, 2056 kulturnozgodovinskih predmetov, 1396 fotografij, 416 akvarelov in oljnatih slik ter inventariziral knjigo muzejske knjižnice.

Muzej si je pridobil v tem letu prav lepe in številne zgodovinske spomenike, in sicer rimske fragmente, renesančne in baročne kulturnozgodovinske predmete in slike. Med slednjimi moramo omeniti gotsko sliko flamske madone, ki so jo med okupacijo poslali v restavracijo v Avstrijo. Stalna razstava narodnoosvobodilne borbe se je tudi pomnožila z novimi važnimi dokumenti.

V Poslopju arheološkega oddelka — v stari kapeli — je bila letos urejena razstava, ki prikazuje ljudsko praznovrstvo in pobožnjaštvo. V bivšem samostanskem refektoriju je bila urejena razstava gotske plastike in slikarije. Izvršila se je tudi reorganizacija vinarskega oddelka ter otvoritev kazamat pod grajskim dvoriščem.

Muzej je uspešno deloval tudi pri zaščiti kulturnih spomenikov v Ptujju samem in izven njega. Muzej, s sodelovanjem Zgodovinskega društva je letos izpolnil zadano nalogo, pregledal je vse zgodovinske stavbe v Ptujju, ki so pod zaščito zakona. Potrebna popravila pri teh stavbah izvršuje že Mestni ljudski odbor.

V Ljutomeru je ekipa ptujskega muzeja restavriral dva baročna portala pred cerkvijo.

Največje zaščitno delo pa je izvršil muzej v Ptujju samem z zaščito ruševin minoritske cerkve. Cerkev je bila leta 1945 bombardirana in tako uničena ena najlepših cerkvenih arhitektur v Sloveniji. Zaščito ruševin je muzej izvršil po navodilih Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov Slovenije.

Uprava je v poletnem času organizirala etnografsko ekipo za zbiranje etnografskih predmetov in narodnega blaga. Ekipa je to delo izvršila prav uspešno.

Muzej je izvršil nekaj manjših arheoloških del na terenu, pregledal arheološki teren na Pohorju v Smartnem in na Vičavi pri Ptujju. Večja arheološka dela je izvršila v okolici

Ptuja, v Turnišču, na Zg. Bregu in v Vičavi arheološka sekcija SAZU pri čemer ji je pomagal muzej.

Vse zbirke muzeja je obiskalo 181 skupin s 17.486 obiskovalci. Obiskovalce je najbolj zanimal kulturnozgodovinski oddelek na gradu. F. G.

MUZEJ V ŠKOFJI LOKI

Največja skrb je bila posvečena evidenci zbranega muzejskega in arhivarskega gradiva. Z nastavitvijo nove honorarne uslužbenke, diplomirane zgodovinarke, ki je nastopila svoje mesto letošnjo pomlad, je uprava započeto delo pospešeno razvila. Tako so popisane muzealije vseh 14 razstavnih in 3 prostorov, ki služijo trenutno kot depoji. Evidentirana je tudi večina arhivarskega materiala. Opravljeno dejanje je smatrati kot podlago za bodočo intencionalizacijo, ki jo je treba voditi po letos izdanih predpisih. Dokončno sta urejena okupacijski in narodno-osvobodilni arhiv.

Večji del arhiva in knjižnice namerava uprava preseliti v nekdanjo verando, ki bo po nekaterih potrebnih zidarskih delih pri obokih sposobna nuditi miren kotiček študentom in znanstvenikom pri iskanju podatkov za seminarske naloge in znanstvene razprave.

V zavarovanje tega prostora smo nabavili kovano okensko mrežo za vse tri oboke (ki naj bi služili v bodoče oknom).

Skladišča — depoji v bivših podih so zavarovana z lesenim opažem, tam, kjer so bila izpostavljena neugodnim vremenskim pogojem.

V zvezi z nastalo potrebo po razstavi čipkarske in sitarske zbirke sta deloma preurejeni obe sobi s predmeti kmečke materialne kulture in izpraznjena stolpna soba. V slednji so našli novo razstavno mesto predmeti kmečkega kuhinjskega orodja in posode.

Nekaj sprememb je bil deležen tudi hodnik, kjer prevladujejo spomini na dobo fevdalne gospode in pa pohištvena kultura visoškega gradu. Od tu sta bili umaknjeni vitrini z zbirko arheoloških izkopenin iz Loke same in njene bližnje okolice ter zbirka pergamentov in drugih listin, ki zadevajo lastninske pravice in druge meščanske zadeve. Obe zbirki sta bili preneseni v sobo Loke in okraja. Iz tega prostora pa so bile po sili potreb umaknjene foto slike loškega društvenega življenja iz dobe najbližje preteklosti ter skupina razglednic raznih krajev in vasi z loškega ozemlja.

V popravilo je bilo izročeno kolesje nekdanje puštalske stolpne ure. Tako popravljen mehanizem naj bi bil zopet nameščen v grajskem stolpu in meril čas na obnovljenih ploščah. S tem bo grad pridobil na mikavnosti.

Pridobili smo 354 novih predmetov: za zbirko etnografije 96, zgodovine in arhiva 52, numizmatike 56, knjižnice 5, prirodoslovja 18, orožja 2, raznih drugih predmetov pa 3, in končno za zbirko NOB 122 predmetov. Med pomembnejšimi pridobitvami omenjamo: oljnato sliko freisinškega škofa Johanesa Franciskusa, dve pregrinjali za visoški Kalanovi postelji, nato zvon s škofjeloškega gradu z letnico 1664. Prirodoslovna zbirka se je v glavnem povečala z albino srno, dvema modrasoma in vidro. Narodopisna zbirka pa z votivnimi konjički iz Sore, slikami na steklo iz Godešiča, klobučarskimi izdelki in končno s sitarskimi statvami iz Stražišča. Ob priliki pridobitve stavev je bil opravljen zapis o vsem poteku sitarskega dela in imenovanju posameznih delov.

Muzejska uprava zaenkrat še ne razpolaga s tolikimi prostori, da bi v njih ustanovila preparatorske in druge delavnice; saj je celo v pomanjkanju depojev. Na tej osnovi nikakor ni možna pristopiti h konzervaciji in restavraciji svojih zbirk.

Vrh tega kliče po razmahu prostorov nujnost nazornega prikaza zgodovinskega razvoja muzejskega področja. To nalogo bomo lahko rešili v poslopju, ki smo ga že imeli pravzaprav v rokah — škofjeloškem gradu. Po svojem karakterju je ta zgradba še najprimernejša za življenje naše ustanove. Muzej bi namreč s svojim poslanstvom še najbolj znal čuvati dominantni zgodovinski spomenik, ker bi živel v njem.

Kot je začetkoma omenjeno, se je uprava omejila bolj na evidentiranje zbirk, to je notranje delo, zato ji ni preostajalo dovolj časa za smotrno terensko raziskovanje, razen z izjemo nekaj kratkih obiskov Poljanske in Selške doline s ciljem zbiranja etnografskih predmetov.

K. P.

Med knjigami in revijami

Österreichische Zeitschrift für Denkmalpflege, IV. Jahrgang 1950, Heft 1—6.

Od vseh spomeniških publikacij, ki izhajajo po skoraj vseh evropskih državah in drugod po svetu, imamo vpogled le v avstrijsko glasilo, ki izhaja pod naslovom »Österreichische Zeitschrift für Denkmalpflege« in ga izdaja Institut für Österreichische Kunstforschung des Bundesdenkmalamtes. Ker je naše spomeniško gradivo močno sorodno avstrijskemu, saj imata skupne korenine v okviru zapadno- in srednje-evropske umetnosti, nas družijo tudi podobni varstveni posegi, ki jih z zanimanjem spremljamo.

Kot nadaljevanje dobro znanih »Mitteilungen der Zentralkommission für Denkmalpflege in Wien«, glasila Spomeniškega urada za bivšo Avstrijo, v čigar območje so spadale tudi slovenske pokrajine in v katerem najdemo prve prispevke tedanjih konservatorjev o slovenskih spomenikih, posebno s področja umetnosti in arheologije, izdaja sedanji »Zvezni spomeniški urad na Dunaju« že četrto leto po vojni svoj Časopis za spomeniško varstvo. Letno izidejo tri dvojne številke večjega formata na finem chamois papirju z mnogimi ilustracijami.

Ker je v drugi svetovni vojni kakor skoraj vso Evropo tudi Slovenijo obšla vojna vihra in prinesla s seboj nekulturno razdejanje kulturnih spomenikov, smo se z ostalimi evropskimi narodi tudi Slovenci znašli pred odgovorno in na splošno kaj težavno nalogo: čimprej od kulturnih spomenikov odvrniti posledice vojne in jih tako ohraniti za nadaljnja stoletja. Ker pa je spomeniško varstvo pri nas še razmeroma mlado, brez zadostnih izkušenj in tudi naša prva generacija umetnostnih zgodovinarjev in konservatorjev v svoji, čeprav dolgoletni praksi, še doslej ni bila postavljena pred tako težke naloge, kakršne se vsak dan znova kopičijo pred nami, se moramo pač opirati tudi na izkušnje, ki jih imajo v tem pogledu najnaprednejši narodi zapadne Evrope, Italijani, Francozi, Avstrijci in Nemci. Ko človek pregleduje njihove uspehe na področju spomeniškega varstva v zadnjih povojnih letih in jih primerja z našimi, si more želeti le to, da bi naši napredni spomeniški zakonodajci čimprej sledili tudi praktični in uspešni spomeniški posegi. S tem bi bila rešitev naše spomeniške posesti zagotovljena.

Avstrijski časopis za spomeniško varstvo prinaša vrsto člankov o sodobnem reševanju spomeniških vprašanj doma in v tujini. Med njimi bomo opozorili le na tiste članke, katerih problematika je podobna naši in ki podajajo take rešitve, ki bi jih tudi pri nas lahko s pridom uporabili.

V prvem zvezku obravnava *Ferdinando Forlati* restavracijo stavbe Palazzo dei Trecento v Trevisu, poškodovane med bombnim napadom leta 1944. Zrušeno je bilo skoraj vse prvo nadstropje z lepimi trojnimi okni in zunanje stene močno nagnjene navzven. Ker je šlo za romansko stavbo iz prvih let 13. stoletja, v kateri se je odigral velik del zgodovine te severne italijanske province, je bilo vsekakor nujno potrebno stavbo ohraniti. Tu se je z vso doslednostjo uveljavilo sodobno načelo spomeniškega varstva: spraviti stavbo v stanje pred porušenjem. To se pravi ohraniti vse, kar ni uničeno, ostalo pa nadomestiti po možnosti s starim ali pa tudi novim gradivom v prvotni obliki in pri tem ohraniti dokumentarnost, to je vidno označiti mejo med pristnim in dodanim. »Na ta način je ohranjena oblika in izgled stavbe predvsem za lajka, ki ima tudi svoje pravice, dočim bo strokovnjak in bodoči raziskovalec vedno lahko ločil dodane dele od onih, ki so ušli uničenju.«

Najtežji problem pri vsem tem je bila izravnava nagnjenih navpičnih zidov, ki jih je bilo treba spraviti v prvotno lego. Šlo je za to, da se vsa nagnjena stena dobro zavaruje z lesenim opažem tako, da bo tvorila trdno celoto, ki se bo potem s pomočjo nanjo pritrjenih močnih železnih vezi okrog določene vrtilne osi z natezanjem uravnala v navpičen položaj. Da stvar ni bila lahka, si lahko mislimo, saj je bila 22 m visoka in 574 ton težka stena nagnjena od navpičnice za 78 cm. Vrtilna os je bila napravljena v višini prtljičnih arkad tako, da so na notranji strani vodoravno izsekali steno v obliki klina, ki se je ob izravnavi zidu zaprl. Ko je bila ta najtežja operacija uspešno izvršena, so vrtilno os in vse ostale razpoke pod močnim pritiskom zalili s cementom. Ta postopek, ki je bil prvič uporabljen leta 1935 pri reševanju močno razpokanega stolpa »degli Anzianti« v Padovi, se je tudi tu izkazal za zelo uspešnega. Pri tem se uporablja tekočina, sestavljena iz cementa in po teži enake

količine vode. Ta mešanica se pod pritiskom vbrizgava v razrahljane in ogrožene dele zidovja, ki smo ga prej dobro izmili z vodo. Ko se tako z injekcijami ojačen zid osuši, je njegova trdnost celo še večja od odpornosti zdravega zidu. Na ta način je sodobnim spomeniškim metodam uspelo ohranjevati stare arhitekture, ne da bi jim bilo potrebno dodajati nove oporne zidove ali kakršne koli zunanje ojačitve, ki kázijo izraz spomenika, za katerega nam v prvi vrsti gre.

Pri pravkar opisanem postopku smo se nekoliko dlje zamudili prav zato, ker je vsa teža tudi našega zanimanja po vojni in seveda tudi težav pri tem prav na reševanju arhitekturnih spomenikov, ki so bili med vojno najbolj prizadeti in ki vsi pričakujejo od nas podobnih varstvenih posegov, kakor smo enega pravkar opisali; poleg tega pa seveda strehe, ki naj jih obvaruje pred nadaljnjim propadanjem in razkrajanjem zaradi atmosferske vlage. Spomnimo se ob tem samo najbolj bolečih točk naše spomeniške posesti in tudi spomeniškega varstva, Kostanjevice, ptujskih minoritov in skoraj vseh dolenjskih gradov, ki bi jim po poprej opisanih naprednih načelih in praksi lahko ohranili umetnosti in pričevanja polna življenja.

Naslednji članek izpod peresa *Petra Baldassa* opisuje poznogotski kip sv. Krištofa iz dunajske stolnice sv. Štefana, ki doslej umetnostnozgodovinsko ni bil še podrobneje opredeljen. Ob razstavi »Stolnica sv. Štefana« leta 1948, na kateri sta se po naključju znašla drug ob drugem sv. Krištof in nagrobnik cesarja Friderika III., delo Nikolaja Gerhaerta van Leyden, je bilo mogoče po stilnih sorodnostih ugotoviti, da je tudi prva umetnina delo istega avtorja. Ob tem se mi ne zdi odveč pripomniti, na kar večkrat pozabljam, da namreč spomenik, posebno premični, ni na vsakem mestu sposoben za podrobnejši študij in da šele primerno okolje ustvari pogoje za to. Zanimiva pa je tudi druga piščeva misel, da moramo spomenik, če ga hočemo razumeti in doživeti kot si ga je umetnik zamislil, opazovati v tistem pogledu, za katerega je bil ustvarjen in preračunan.

Julius Fleischer objavlja nepoznano delo baročnega kiparja B. F. Molla, bogato okrašeno svinčeno krsto iz 60-ih let 18. stoletja v frančiškanski grobnici v Güssingu (Burgenland), bogat izdelek v tej izredno težki, a lahko oblikujoči kovini, saj tehta v celoti okrog 16.000 kg. Pač izreden spomenik, kakršnih naša spomeniška posest ne premore.

V zvezi s podobnimi deli po vojni tudi pri nas (Statenberg, Hrastovec, Maribor) je zanimiv članek *Josefa Zykana* o restavraciji stropnih slikarij italijanskega slikarja sredine 18. stoletja Gregorja Guglielmi na Dunaju. S stališča principov spomeniškega varstva je interesantno, da so ob čiščenju teh slikarij manjkajoče dele enostavno dopolnili, tako n. pr. cele glave posameznih figur, pri čemer so se opirali seveda na verodostojne predloge, da je bila dokumentarnost v ikonografskem oziru popolnoma ohranjena, celota pa je v estetskem pogledu nedvomno pridobila. Prav to plat pa včasih pri spomeniških delih kaj radi zanemarjamo na račun suhoparne dokumentarnosti in večkrat pozabljam, da so umetnostni spomeniki nastali ne na zadnjem mestu zato, da bi obogatili svet z lepoto, ki jo mora tudi znanstveno zainteresirano spomeniško varstvo vedno upoštevati. Morda smo pri nas pri obravnavanju nekaterih letos nanovo odkritih srednjeveških stenskih slikarij v tem pogledu nekoliko grešili, ker smo presuho jemali njihovo dokumentarnost in zanemarili estetski vtis celote, ki je prav pri srednjeveškem slikarstvu v razmerju do dane arhitekture prvenstvene važnosti.

Po ikonografskem opisu slikarij v poedinih dvoranh gradu Schönbrunn, ki je bil ob koncu vojne pri bombardiranju močno poškodovan in starih stropnih slikarij v nekaterih dvoranh sploh ni bilo mogoče rešiti, ponavlja avtor že poprej omenjeno načelo, da je namreč vedno potrebno spomenik obravnavati kot celoto in ne za vsako ceno reševati dokumentarnost fragmentarno ohranjenih delov na škodo celote. Tako so n. pr. v Veliki galeriji tega gradu s težavo sneli s stropa skromne ostanke rokokojske slikarije, pri čemer so jih ovirali dolgi žebli, pribiti na več mestih skozi omet, in te ostanke previdno montirali v apnen omet ter so služili za osnovo rekonstruiranih slikarij, ki jih je bilo treba popolnoma na novo naslikati. Izkazalo se je namreč, da bi velika bela ploskev stropa slabo učinkovala na prostor in ga razbijala prav tako, kakor če bi ga poslikali le z oblaki. Konservatorju torej ni šlo toliko za pristnost Guglielmijeve umetnine kolikor za celotni umetnostni izraz prostora. In tega naj bi arhitektura dobila z novo slikarjo, točno rekonstruirano po prvotni. Za dosego tega so služile ohranjene fotografije, barvne reprodukcije in ohranjeni sneti deli fresk. Po njih so

do zadnje podrobnosti izvršili kartone, barvne skice in nešteto poskusov, kako bi najbolj verno rekonstruirali umetnino italijanskega slikarja. V kolikor niso uspeli v rekonstrukciji umetnine, ki je po svojem bistvu enkratna, pa je z njihovim delom dobila Velika galerija v Schönbrunnu tudi v barvah svoj prvotni prostorninski izraz — zaključuje pisec tega zanimivega članka. Tudi za nas so ta načela dober kažipot v spomeniški praksi in jih bomo poskušali tudi praktično uveljaviti.

Ob koncu prvega zvezka objavlja *Valther Latzke* obsežno in bogato dokumentirano poročilo o proučevanju Schottenkirche na Dunaju, ki velja na splošno za baročno stavbo, a so prav najnovejša raziskavanja dokazala, da so v baročno arhitekturo vključili ostanke prve romanske stavbe iz konca 12. stoletja, katero so izdajali deli stebrov z atiškiimi bazami v »temni zakristiji«. Odstranitev ometa na zunanjsčini je te domneve v celoti podprla. Prispevek, ki se ne tiče toliko spomeniškega varstva, kot znanstvenega proučevanja arhitekturnega spomenika, je zanimiv po metodi del samih, pa tudi zato, ker daje pobudo za podobno proučevanje najstarejše ohranjene srednjeveške arhitekture tudi pri nas.

Temu poročilu sledi še drugo izpod peresa *Riharda Milesija* o novo odkritih stenskih slikarijah iz 15. stoletja na Koroškem. Na novo so odkrili sliko sv. Kristofa v župni cerkvi v Velikovcu iz okrog leta 1480, upodobitev Poklona Treh kraljev v župni cerkvi v Oettingu, ki jo po primerjavi s freskami v Zwickenbergu pri Oberdrauburgu prištevajo italijanski smeri začetka 15. stoletja, nadalje odlomek Poslednje sodbe na notranji strani slavoloka v župni cerkvi Maria Rojach, ki pripada stilno še mehkeemu slogu, vendar v njegovi zakasneli obliki okrog 70-ih let 15. stoletja in končno še eno upodobitev Poslednje sodbe na slavoloku podružne cerkve sv. Jakoba v Wolfsbergu. Ob primerjavi s temi odkritji lahko samo ugotovimo, da nas, kar se tiče srednjeveškega slikarstva in njegovega odkrivanja v zadnjih letih, ni treba biti sram pred sosedi.

V zvezku 3—4 avstrijskega spomeniškega časopisa za leto 1950 objavlja *Jolan Balogh* rezultate leta 1934 započelih izkopavanj v Višegradu na Donavi v nekdanji prestolici ogrskega Matije Korvina, »Kralja Matjaža«. Njegova poletna rezidenca je bila sicer poznana iz sodobnih opisov, vendar so izkopavanja vso stvar bitsveno pojasnila. Odkrili so temelje palač iz 15. stoletja, dočim kaže kapela še za sto let večjo starost. Celota izkopanih stavb pripada stilno pozni gotiki in renesansi, kar se časovno sklada z vladanjem kralja Matjaža. Zanimiva je posebno po prehajanju oblik starega sloga v forme renesanse in po sožitju obeh. Ohranjena letnica 1484 bi bila po primerjanju s pisanimi viri datum ante quem je palača nastajala. Kamnoseški detajli arhitekture govore za italijanske mojstre iz Brunelleschijeve bližine, pa tudi plastični spomeniki so brez direktnih zvez z Italijo (Desiderio da Settignano) popolnoma nerazložljivi. Zaradi vojnih dogodkov so bila izkopavanja leta 1944 prekinjena.

»Spremembe v samostanski cerkvi v Heiligenkreuz« je naslov prispevka, v katerem opisuje *Josef Zykan* na račun boljše uveljavitve arhitekturnega prostora izvedeno preureditev opreme in odstranitev poznejših arhitekturnih dodatkov. Cistercijska cerkev, ki je nastala okrog 1200, je zaradi turških napadov leta 1683 izgubila svojo srednjeveško opremo, ki so jo v naslednjih letih nadomestili s kvalitetnimi baročnimi izdelki, te pa je v drugi polovici prejšnjega stoletja izpodrinil spremenjeni okus, ki se je obrnil proti baroku, a je žal kvaliteto zamenjal z navadnimi mizarskimi izdelki psevdoromanskih in novogotskih oblik — pač zahteva časa, ki spada tudi pri nas med najbolj žalostna obdobja v zgodovini umetnosti. V skladu s sodobnimi načeli spomeniškega varstva je bila velika baročna umetnina, bogato rezljane korne klopi, prenešena s pevskega kora, kamor so jih postavili regotizatorji cerkve in sedaj spet nameščena na svojem mestu v ladji ob južni vrsti slopov. Za odstranjenimi klopni na koro so se pokazali sledovi prvotne romanske in renesančne polihromacije cerkvene notranjsčine, ki jih roka zidarjev ob priliki »štokanja« kamenitih delov pred 60-letji ni dosegla. Romanska polihromacija je slonela na svetlo okrasto obarvanih stenah z rdečimi črtami navidezne strukture zidu, dočim se je renesančna izražala v črno-beli obdelavi in sicer tako, da so bili konstruktivni deli poznoromanske arhitekture črno barvani, ostali deli steu pa belo, kar je dajalo nedvomno močan vtis.

Še pomembnejša sprememba notranjsčine pa je bila popolna odstranitev zidanega pevskega kora, ki ga prvotna cistercijska arhitektura ni poznala in je v leta 1802 povečani obliki zavzemal takšen obseg, da je bila bistveno prizadeta lepa srednjeveška prostornina.

Popolnoma enak položaj je pri naši najpomembnejši romanski stavbi, v samostanski cerkvi v Stični, kjer potlačeni lok dolgega pevskega kora zelo ovira pogled na sicer barokizirano, a še vedno zelo učinkovito prostornino, in med drugimi tudi v bivši samostanski cerkvi v Studenicah pri Poljčanah, kjer bi baročni podaljšek kora lahko brez škode odpadel in bi tako v polni veljavi zaživela lepa zgodnjegotska arhitektura prvotnega nunskega kora (Nonnenchor) iz srede 13. stoletja z istočasnimi freskami. Spomeniško varstvo se mora v takem primeru pač odreči dokumentarnosti za vsako ceno, to je brezpogojni ohranitvi vseh v poznejših dobah izvršenih dodatkov, pa čeprav le-ti niso kvalitetni in škodujejo temu, kar je pri določenem spomeniku najdragocenejše. Da n. pr. pri restavraciji bivše samostanske cerkve v Kostanjevici pred zadnjo vojno, ki je odstranila baročne dodatke in razodela eno naših najpomembnejših arhitektur prehodnega sloga v vsem njenem kamnoseškem bogastvu, ni šlo za kakšno regotizacijo, saj ni bilo nič »gotskega« dodanega, temveč le odkrita njena spomeniška pomembnost, se razume samo po sebi. Prav tako pa tudi ne more biti govora o »regotizaciji« ptujskih minoritskih ruševin, če je bila odstranjena v presbiteriju opečna pregrada, ki smo jo le iz poznanja spomenika pred bombardiranjem lahko spoznali za baročno, dočim je bila v porušeni cerkvi le nepotrebno telo, ki ni bilo ne estetsko in ne konstruktivno v prid dragoceni zgodnjegotski arhitekturi. Primerjanje stanja pred in po njeni odstranitvi je samo dovolj zgovoren dokaz za to.

»Ogrožene spomenike« objavlja revija v posebnem poglavju. Docent dr. *Otto Demus* obravnava v tej številki baročni grad Niederweiden na Spodnjem Avstrijskem, delo slavnega arhitekta Fischerja von Erlach. Iz članka spoznamo, da je tudi v današnji Avstriji spričo popolnoma spremenjenih socialnih razmer od onih, v katerih je ta arhitektura nastajala, večkrat težko računati z ohranitvijo takega spomenika, ker je izgubil svojo funkcijo. V teh in podobnih težavah torej naše spomeniško varstvo ni osamljeno, kar pa seveda k rešitvi naših spomenikov in posebno še gradov prav nič ne pomaga.

Zaradi vojne so postala urbanistična vprašanja v zadnjih letih še prav posebno aktualna. *Gertrude Tripp* razpravlja v tej zvezi o bodočnosti starega Dunaja in ugotavlja, da je zaradi potreb časa staro mesto v svojem obstoju ogroženo in da bi ga nekateri želeli spremeniti v city z novimi stavbami. Ne glede na spomeniške ozire pa se je v gospodarskem pogledu že ponovno pokazalo, da je vzdrževanje obstoječih starih stavb še vedno cenejše od gradnje novih stanovanjskih hiš. Sodobna tehnična sredstva so zmožna z lahkoto asanirati stare mestne predele. Kjer je bombardiranje v starem mestnem jedru porušilo posamezne stavbe, bo konservator odklonil pri novih gradnjah kopiranje starih hiš, pa tudi težnjo, naj se praznine izpolnijo s poljubnimi brezizraznimi modernimi stavbami. Tu naj obvelja srednja pot: novo, kvalitetno stavbo v stavbni liniji, v merah in razmerjih ter v višinah prilagoditi okolici. To načelo naj bi pri nas zlasti uveljavili pri pozidavi novih hiš na porušnem Glavnem trgu v Novem mestu.

Med »Poročili« je obširno omenjena razstava jugoslovanske srednjeveške umetnosti v Parizu. Popolnoma razumljivo je, kakor ugotavlja tudi dr. *Otto Demus*, da so pri Avstrijcih vzbudile posebno zanimanje kopije slovenskih gotskih fresk kot del avstrijskemu in posebno še koroškemu gradivu te vrste najbolj sorodnega umetnostnega področja, čigar pomembnost v vsem poročanju in pisarjenju o pariški razstavi pa tudi na njej sami ni bila pravilno odtehtana. Tudi ni slučaj, da objavlja *Zeitschrift* sliko kopije »Pogubljene device« z Visokega iz leta 1443 (pomotoma je cerkev označena kot župna), ki se po slikarju Janezu Ljubljanskem direktno veže s koroškimi freskami njegovega očeta Friderika in po njih z ostalimi srednjeevropskimi spomeniki. Jugoslovanski zgled kopiranja srednjeveških spomenikov je dal tudi Avstrijcem pobudo za podobno akcijo.

O proučevanju dunajske augušinske cerkve iz XIV. stoletja, posebno še o njeni prvotni fasadi, ki je danes maskirana z novim, enotnim baročnim pročeljem, poroča znani poznavalec kamna *Alois Kieslinger* in končno obravnava *Otto Demus* še vprašanje pokrivala za krstni kamen pri sv. Štefanu, ki so ga nekateri smatrali za streho prižnice. S tem je zaključen drugi zvezek letnika.

Tretji zvezek (5—6) prinaša najprej zanimiv članek (avtor *Franz Graf Wolff-Metternich*) o restavraciji v vojni poškodovane cerkve Apostolov v Kölnu. Ob njem se seznanimo z naprednimi principi spomeniškega varstva, po katerih drugi narodi ohranjujejo svoje kul-

turne spomenike in lahko ponovno ugotovimo, da je ne glede na kakršno koli spomeniško zakonodajo edinole praktičen poseg tisti, ki uspešno zavaruje kulturne spomenike pred nadaljnjim propadanjem. Cerkev Apostolov v Kölnu ob Renu je romanska stavba s tremi konhami na vzhodu iz konca 12. stoletja. Skupaj z ostalimi kölnskimi cerkvami je bila v vojni močno poškodovana in sicer je izgubila vse strehe, večji del obokov in utrpela večje poškodbe na zunanjsčini glavne in severne apside ter v severni stranski ladji. Ker zaradi nezadostnih denarnih sredstev ni bilo mogoče misliti na pozidavo v prvotnem stanju in v pristnem materialu, stavbo pa je bilo potrebno čimprej rešiti in vrniti svojemu namenu, so se odločili za začasno pozidavo manjkajočih delov z opeko na način, ki je estetsko zadovoljiv in ne izključuje poznejše točne rekonstrukcije prvotnega stanja. Tako so z opeko pozidali glavno in severno apside ter galerijo na stolpu nad križiščem, pri čemer so vse kamnoseške detajle poenostavili v opečni tehniki. Ta soliden provizorij bo ostal toliko časa, dokler ga ne bo mogoče nadomestiti s kamnoseško skrbno izdelanimi novimi deli po vzoru ohranjenih, oziroma nove opečne zidove obložiti s kamnom, na kar so že preračunani. Prav ta vojna pa je osvetlila tudi mnoge nejasnosti, kar ji edino lahko štejemo v dobro. Naziranje o popolnoma kamenitih površinah romanske arhitekture v Kölnu, ki je zrastle na podlagi renovacij v prejšnjem stoletju, je bilo zmotno. Prav tako kot so bili grški templji na zunaj do skrajnosti živo poslikani, je bila večinoma tudi romanska arhitektura živo tonirana. Na ometu zidov je bila z barvastimi črtami nakazana struktura domnevne kamnite gradnje, obdelani deli v notranjsčini pa so bili pisano pobarvani. V svoji naravni barvi in strukturi se kamen uveljavi šele z gotiko.

Vsi ti principi, kako ravnati z močno poškodovanimi arhitekturnimi spomeniki, veljajo v polni meri tudi za naše spomenike.

V naslednjem prispevku obravnava *Alfred Schmeller* zapadno fasado romanske cistercijanske cerkve v Heiligenkreuz in na podlagi stilnih kriterijev dokazuje, da je plod dveh stavbnih dob v okviru romanskega sloga: desna polovica iz sredine 12. stoletja, leva z obema portaloma pa sto let mlajša. Izrazita umetnostnozgodovinska študija, ki je podlaga vsakemu spomeniškemu varstvu in zato spada v spomeniško glasilo!

Bogato s štukaturami okrašeno klasicistično palačo Rasumofsky na Dunaju opisuje *Erwin Hainisch*. Stavba in posebno še njena notranja dekoracija spada v čas, ki je v Sloveniji s podobnimi deli kaj slabo zastopan. Štukatura se izraža največ v vencih raznovrstnega cvetja, kar je značilnost dobe in njej sledečega bidermajerja.

Med »Ogroženimi spomeniki« so v tem zvezku opisana slikana okna v Pichlu bei Tragöss na Štajerskem. Njihova ogroženost pa je prav posebne vrste, ker so že nekaj časa »na varnem«. Jeseni leta 1950 so jih namreč neznani poznavalci njihove vrednosti ukradli iz vaške podružnice, da bi jih vnovčili nekje na svetovnem trgu. Namen članka, ki jih podrobno opisuje in prinaša tudi njihove fotografije, je ta, da seznanijo javnost z dragocenim spomenikom iz konca 13. stoletja in tako prispeva k njegovi čimprejšnji izsleditvi.

V obširnem poročilu podaja nato avstrijski zvezni spomeniški urad pregled opravljenega dela v letih 1945—1950. Pri tem daje polno priznanje političnim in cerkvenim oblastem, ki so pomagale ali pa celo same izvrševale razna spomeniška dela, potrebna zaradi vojne in njenih posledic. Poleg večjih gradbenih del na stolnici sv. Štefana na Dunaju in salzburški stolnici so bila izvršena popravila mnogih gradov, dvorcev in palač celo brez bistvenega sodelovanja spomeniškega urada. Restavratorske delavnice so v teh petih letih restavrirale 49 stenskih slikarij, 482 slik na platno, les ali kovino, 233 lesenih in 212 kamnitih plastik. Pri freskah gre za dela na večjih ciklih po gradovih, dočim je med oljnimi slikami predvsem skupina Kremser-Schmidtovih oltarnih podob, ki so namenjene za razstavo leta 1951 v Steinu. Poleg gotske lesene plastike so bili restavrirani reliefi in kipi Giulianijevih kornih klopi v Heiligenkreuzu, med kamnitimi pa zlasti baročna vrtna plastika. Iz 12 strani obsegajočega seznama opravljenih del po krajih je razvidno, da je spomeniška delavnost zajemala v tem času vse avstrijske pokrajine.

S poročili o gotskih fragmentih v Hofburgu v Innsbrucku in o obnovi baročne župne cerkve v Schwechatu, ki po bombardiranju leta 1944 ni dajala nobenega upanja več v ohranitev, je zaključen glavni del spomeniškega glasila za leto 1950.

Zaradi popolnosti naj omenimo še prispevek o konservatorskih delih v Sovjetski zvezi, s katerim seznanja Zeitschrift svoje bralce o spomeniškem varstvu v tej deželi in poroča o dveh tamošnjih publikacijah s tega področja.

Iz ocen knjig izvemo, da je izšla leta 1950 izpod peresa Richarda Milesija bogato ilustrirana monografija o Marku Pernhartu, koroškem Slovencu in slikarju obširnih gorskih panoram sredine 19. stoletja, čigar dela hrani tudi Narodna galerija v Ljubljani.

Pregled avstrijskega »Varstva spomenikov« za leto 1950 lahko zaključimo z željo, da bi se mu naše »Varstvo spomenikov« po vsebini in opremi čimbolj približalo in da bi kmalu lahko pričalo o podobnih uspehih spomeniškega varstva tudi pri nas, o kakršnih beremo v avstrijskem spomeniškem glasilu.

Zadnikar Marijan

Hoffmann Hans — Kläui Paul, Die Kunstdenkmäler des Kantons Zürich. Band V: Die Stadt Zürich, zweiter Teil. Basel 1949. 8°. 512 str. + 374 slik + 1 priloga.

Društvo za švicarsko umetnostno zgodovino (Gesellschaft für schweizerische Kunstgeschichte), naslednik švicarskega društva za ohranitev historičnih spomenikov je s pričujočim delom izdalo dvainvajseti zvezek švicarske umetnostnozgodovinske topografije, ki je obenem peti zvezek topografije spomenikov v kantonu in drugi v mestu Zürich.

Estetsko, tehnično in strokovno zelo dovršena izdaja je zanimiva za nas zaradi organizacije dela na spomeniški topografiji in zaradi redakcije gradiva samega.

Gradivo, ki ga je začel pripravljati že umrli Konrad Escher sta zbrala avtorja v ozkem sodelovanju umetnostnih zgodovinarjev, arhivarjev in gradbenikov, tako da je knjiga delovni zaključek vseh činiteljev, ki morajo biti v kulturni državi povezani s spomeniškim varstvom.

Vsebinsko je knjiga strnila v posamezna poglavja enotno zrasle mestne predele, v teh zopet posamezne ulice po njih historični socialni strukturi in v ulicah posamezne spomeniške stavbe, ki so prikazane tudi v zemljepisnih urbanističnih kartah. Stavbe so opisane v svojem zgodovinskem nastajanju in izpreminjanju, s posestniki ter v zunanosti in notranosti. V zvezi s tem je ugotovljen stilni značaj trgov, ulic, parkov, stavb v celoti in posameznostih ter inventarizirana vsa stanovanjska likovna umetnost in umetna obrt. Inventarizacija vsebuje tako topografijo mestnih predelov, tlorise in prereze stavb; posamezne sestavne dele stavb kakor arkade, okna, okenske stebre, hišne in vrtno portale, balkone, vodnjake, reliefe, vrtno paviljone, vrtno plastiko, stopnišča in stopnice, obrtna znamenja, grbe, obloge, pomole, lesena in železna vrata ali ključavnice; v notranosti pa slike in kipe, peči, kamine, volnene, platnene in papirne tapete, gobeline, chinoiserije, štukature, stropne obeske, stropne in namizne lestence, rogovje, pohištvo vseh časov in vseh vrst, ure, keramiko, steklo, kositer, možnarje ter knjižne vezave. Vsebinsko združuje tako topografija vse vedutske, gradbene in opremne historične vrednote v enotnosti likovne umetnosti in umetne obrti, ki vprav sestavljata pojem umetnostnega spomenika.

Organizirano kolektivno pripravljanje gradiva za umetnostno topografijo pod odgovorno strokovno redakcijo in enotno umetnostno pojmovanje likovno umetnostnega ter umetno obrtnega spomenika zamoreta biti poučna tudi za nas, ki iščemo najprimernejšo pripravljalno obliko tako za metodo in sistem spomeniške topografije kakor za njeno operativno izvedbo.

Franjo Baš

»*Technical Studies*« je strokovni četrtletnik, ki je izhajal od leta 1932 do leta 1942 pod okriljem Harvardske univerze. Namenjen je bil muzejskotehnični, zlasti restavratorski stroki. Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani ima 32 zvezkov. Vsebina teh je tukaj podana v slovenskih prevodih naslovov posameznih prispevkov. — Zavod za spomeniško varstvo namerava nekatere od teh prispevkov prevesti v slovenščino za interno uporabo v naših muzejskih in galerijskih ustanovah. Poleg originalnih prispevkov ima vsak zvezek tudi recenzijo strokovne literature, tako da nudijo »*Technical Studies*« precej popolno sliko stanja restavratorske in preparatorske stroke pred drugo vojno. — Naslednik se obeta v strokovni reviji, ki jo namerava izdajati »Mednarodni zavod za vzdrževanje muzejskih predmetov«.

Pregled vsebine.

I. letnik. — I. zvezek.

- H. J. Plenderleith, Pripombe k načinu preiskave slik na lesu (str. 1)
D. V. Thompson Jr., »De Clarea« tkzv. »Anonymus Bernensis« (str. 9)
R. J. Gettens, Priprava za odzemanje drobnih vzorcev barvnih plasti (z injekcijsko iglo, za mikroskopiranje) (str. 20)
W. Suhr, Sestavljen panel za razluščene slike na lesu (str. 29)

II. zvezek.

- R. J. Gettens, Začasno poročilo o merjenju prodiranja vlage skozi zaščitne prevleke (ugotovitev, da najmanj propušča čebelni vosek) (str. 63)
D. V. Thompson, »De Clarea«, nadaljevanje (str. 69)
G. L. Stout, Restavriranje portreta iz Fayuma (iz 1. do 3. stoletja pred n. š.) (str. 82)

III. zvezek.

- R. J. Gettens, Mineralizacija, elektrolitska obdelava in röntgenska preiskava bakra in bronca iz Nuzija — Irak (str. 119)
W. B. van Ingen, Pripombe k fungicidni obdelavi sliki v Kanalski coni (Panama) (str. 143)

IV. zvezek.

- G. L. Stout, Študija metode v flamski sliki (str. 181)
G. Lyman, Papir kot osnova za oljno slikarjijo (str. 207)

II. letnik. — IV. zvezek.

- J. Macintyre, Ureditev stalnega zračnega režima v razstavi Mantegnovih kartonov (str. 171)
R. J. Gettens, Oprema za mikrokemično preiskavo slik in drugih umetnin (str. 185)
R. L. Lyon, Infrardeči žarki in preiskava slik (str. 203)
A. P. Laurie, Preiskava zlata na mavcu mask mumificiranih bikov (str. 213)
R. A. Lyon, Komentarji k rantoalaži (str. 217)

III. letnik. — I. zvezek.

- H. Ruhemann, Poročilo o restavriranju neke holandske slike (str. 3)
H. Williams, Začetki jedkanja (str. 16)
W. Ostwald, Razvoj barvne teorije od Newtona dalje (str. 19)
R. J. Gettens, Nekaj opazovanj zrcalnih površin orientalskih bronastih zrcal (str. 29)
G. L. Stout, M. H. Horowitz, Poizkusi z lepili za papir (str. 38)

IV. zvezek.

- D. W. Ross, O risanju (str. 187)
A. P. Laurie, Mikroskopska preiskava površine slike (str. 198)
— Muzejsko poročilo o stanju slik (standardi) (str. 200)
— Novi oddelek in laboratorij za znanstvene raziskave, Courtauld Inst. of Art, London (str. 217)
R. P. Johnson, »Compositiones ad Tingenda« (str. 220)

IV. letnik. — I. zvezek.

- H. N. Lee, Ustaljene metode za preiskavo papirja (str. 3)
R. J. Gettens, Polimeriziran vinilacetat in sorodne spojine v restavriranju umetnin (str. 15)
D. V. Thompson Jr. »Liber Magistri Petri... de Coloribus faciendis« (str. 28)
W. J. Clarke, H. E. Ives, Veziva in topila, ki so v rabi pri odstranjevanju starega firneža od slik (str. 34)
— Uporaba polimeriziranega vinilacetata za slikanje (str. 36)

II. zvezek.

- H. W. Williams Jr., Nemška razprava iz 16. stoletja »Von Stahel und Eysen« (str. 63)
H. N. Lee, Preizkušene metode za preiskavo papirja (str. 93)
A. P. Laurie, Novi fizikalni laboratorij v National Gallery, London (str. 107)
— Problemi v zvezi z zaščito in čiščenjem slik (str. 109).
D. Rosen, Obdelava robov poslikanih platen (str. 111)
G. L. Stout, Likalnik za rantoalažo (str. 113)

III. zvezek.

- M. Marshall, Termitska nevarnost (str. 127)
W. Ostwald, Ikonoskopske študije (str. 135)
A. P. Laurie, Porumenitev lanenega olja (str. 145)
G. L. Stout, Predhodna kontrola topljivosti firneževe prevleke (str. 147)
Predsednik Internacionalne komisije za ikonografijo, Metoda katalogiziranja umetnin (str. 162)

IV. zvezek.

- J. G. Rawlings, Študije za kolorimetrično preiskavo slik (str. 179)
C. D. Clarke, Navodila za ulivanje in odlivanje voščeni reprodukcij (str. 187)
R. J. Gettens, G. L. Stout, Mikroskop v rutinski preiskavi slik (str. 207)
P. D. Ritchie, Preiskava nekaterih keramičnih barv iz preddinastične dobe (str. 234)

V. letnik. — I. zvezek.

- E. Dow, Vezivo enkaustičnih slikarij (str. 3)
R. J. Gettens, Napravljanje presekov skozi plasti barv (str. 18)
— Opis slikarskega materiala — osnove (str. 23) (to delo, ki se pojavlja tukaj v nadaljevanjih, je izšlo pozneje kot knjiga z naslovom *Painting Materials*, in je v posesti Muzejske knjižnice)

II. zvezek.

- H. Maryon, Spajkanje in varjenje v bronasti in zgodnji železni dobi (str. 75)
S. Cursiter, Uravnavanje zraka v omarah in okvirjih (str. 109)
S. Keck, Postopek za čiščenje tiskov (str. 118)

III. zvezek.

- W. Theobald, Zlatarski postopki v Teofilovi »Sheduli« (str. 139)
J. G. Rawlings, Kolorimetrična preiskava slik, II. (str. 150)
S. Cursiter, A. M. de Wild, Rantoaliranje slik (str. 157)
S. R. Jones, P. D. Ritchie, Röntgenska določitev *Lycus Lavrae* in situ (str. 179)
— Priprava mikroskopskih vzorcev za razpošiljanje (str. 182)

IV. zvezek.

- D. Leechman, Domačinska slikarija na kanadski zapadni obali (str. 203)
P. D. Ritchie, Spektografske študije starega stekla (str. 209)
S. Raranasivan, Stenska slikarija ... metodična preiskava (str. 221)
G. L. Stout, H. F. Cross »Lastnosti prevlek« (str. 241)

VI. letnik. — I. zvezek.

- M. C. Bradley Jr., Andrea Pozzo in njegova perspektiva (str. 3)
A. P. Laurie, Voščeni portreti iz Fayuma (str. 17)
H. W. Williams Jr., Romneyeva paleta (str. 19)
H. P. Burtch, Fotografiranje krivih popisanih površin (str. 24)
— Podatki o slikarskem materialu — nadaljevanje (str. 23)

II. zvezek.

- D. Rosen, H. Marceau, Študija o uporabi fotografije pri identifikaciji slik (str. 75)
A. K. Coomaraswamy, Časovni faktor v indijskih zidnih slikarijah (str. 106)
H. P. Burtch, Fotografiranje pokvarjenih odtisov (str. 109)
— Podatki o slikarskem materialu — nadaljevanje (str. 111)

III. zvezek.

- M. Farmsworth, P. D. Ritchie, Spektografske študije stekla 18. dinastije (str. 155)
S. Cursiter, S. M. de Wild, Pripomba k rantoaliranju (str. 174)
F. I. G. Rawlings, Optične lastnosti nekaterih običajnih prevlek (firnežev) (str. 180)
C. L. Burdick, Stari voščeni nosilec barv (str. 183)
R. J. Gettens, Materiali stenskih slikarij v Bamiyanu, Afganistan (str. 186)
E. R. Caley, Metoda za odstranjevanje svinca iz elektrolita za čiščenje starih bronov (str. 194)

VII. letnik. — I. zvezek.

- A. Lucas, Vstavljene oči v starem Egiptu, Mezopotamiji in Indiji (str. 3)
G. L. Stout, M. Pease, Primer luščenja barve (str. 33)

III. zvezek.

- C. G. Fink, A. H. Kopp, Opazovanje, ki se tiče staroegiptskega kulta boginje Bastet (kosti v bronu) (str. 111)
N. F. Barnes, Spektrofotometrična študija umetniških pigmentov (str. 120)
M. C. Bradley Jr., Akademsko zrelišče (o slikarskih problemih) (str. 139)
H. W. Williams Jr., Angleški recept za emajl (str. 156)
G. L. Stout, Splošne opazke o stanju slik — kratek pregled za namene registriranja (str. 159)

VIII. letnik. — I. zvezek.

- H. Saxl, Histologija pergamenta (str. 3)
H. W. Williams Jr., Mountovo »Pogajanje za konja« (str. 11)
— Podatki o slikarskem materialu — nadaljevanje (str. 12)

II. zvezek.

- F. J. G. Rawlins, Evidenca: njen značaj in mesto v znanstveni preiskavi slik (str. 75)
S. Paramasivan, Zidne slikarije v jamskem templju (Juž. Indija) — metodična raziskava (str. 82)
E. Packard, Čiščenje babilonske pisalne tablice (str. 90)
Ewans, Farnsworth, Brown, Stout, Prikazovanje radioaktivnosti v umetninah (str. 98)

III. zvezek.

- R. D. Buck, G. L. Stout, Original in poznejše doslikave na slikah (str. 123)
E. R. Caley, Analiza materiala stare fajanse iz Antijohije (str. 151)

IX. letnik. — I. zvezek.

- F. J. G. Rawlins, Tintometrična kompenzacija umetniških pigmentov (str. 3)
S. Keck, Prenos majhne ikone na nosilec iz vinilne smole (str. 11)
M. Farnsworth, Čiščenje bronov s kalijevim metafosfatom (str. 21)
— Splošni podatki o slikarskem materialu — nadaljevanje (str. 25)

II. zvezek.

- P. Duell, R. J. Gettens, Metoda slikanja v klasični dobi (str. 75)
C. K. Keck, H. W. Williams, Zapisnik slikarskega začetnika Francoza iz srede 18. stoletja (str. 105)
R. J. Gettens, Prepariranje topljivih snovi — poliranih z metilmetakrilatom (str. 113)
— Pripomba o pomenu Rembrandtove tehnike (str. 116)

III. zvezek.

- R. I. Gettens, M. Pease, G. L. Stout, Problem razvoja plesni na slikah (str. 127)
S. Keck, Uporaba infrardeče fotografije pri proučevanju slikarske tehnike (str. 145)
F. Schmid, Svojevrstni slučaj Thamasa Bradwella (str. 153)
W. Todd, Vakuumski postopek za konserviranje kosti in podobnega materiala (str. 161)
— O japonskem slikanju s svinčnim monoksidom (str. 165)

IV. zvezek.

- R. W. Johnston, Direktno ulivanje figur (nadaljevanje članka o direktnem ulivanju v T. S. VIII. letnik. — IV. zvezek, ki ga trenutno nimamo) (str. 191)
F. I. G. Rawlins, Kolorimetrično proučevanje slik III. (str. 207)
— Podatki o slikarskem materialu — nadaljevanje (str. 221)

X. letnik. — I. zvezek.

- G. L. Stout, Slikarski prijem čopiča (str. 3)
R. J. Gettens, F. W. Sterner, Kemična skladnost pigmentov v oljnatih slikah (str. 18)
N. S. Trivas, Dva Liotardova recepta (str. 29)
H. W. Williams Jr., Nekaj opazovanj na slikah W. S. Mounta (str. 33)
F. I. G. Rawlins, G. L. Stout, Kratke metode za opisovanje slik (za inventarizacijo itd) (str. 37)

II. zvezek.

- F. I. G. Rawlins, Reologija slik (str. 59) (o premikanju delcev v sliki sami)
H. Ruhemann, Shema za analizo slikarske tehnike (str. 73)
G. L. Stout, Postopek z okvarjenimi slikami (str. 99)

III. zvezek.

- J. J. Rorimer, Restavrirane skulpture s cerkve v Parthenayu (12. stol.) (str. 123)
R. Mayer, Nekaj pripomb o tkalcih platna v 19. stol. (str. 131)
R. G. Rosegrant, Problemi in postopek obalenja (pakiranja) (str. 138)
F. J. G. Rawlins, Nadaljnji doprinos o slikarskem prijemu čopiča (str. 157)
G. L. Stout, Zaščita slik v vojnem času (str. 161)

IV. zvezek.

- P. Duell, R. J. Gettens, Pregled problema egejskih zidnih slikarij (str. 179)
F. J. G. Rawlins, Cosimo Turo, Madona z otrokom na prestolu — »Gestalt« — študija (str. 224)
— Zaključne pripombe h kolorimetričnemu proučevanju slik (str. 230)
Seznam vsebine po avtorjih za vse letnike od I. do X. je objavljen v tem zaključnem zvezku na str. 241.

Rudolf Berce

L'amour de l'art — 30. letnik *Revue d'art*. V znani francoski reviji, katere ena zadnjih števil letnika 1950 je posvečena Italiji z uvodnikom Emile Malea, je za spomeniško varstvo najzanimivejši članek Francesca Pellatija, ki obravnava obnovo v vojni porušeni arhitekturnih spomenikov v Italiji. Ker so spomeniškovarstvena vprašanja prav s tega področja tudi pri nas še vedno najvažnejša in obenem zvezana z največjimi težavami, prinašamo članek z naslovom »Vstajenje spomenikov« v celoti. Takole pravi:

»Neizmerni požar, ki je pet let pustošil skoraj vse evropske dežele in spremenil toliko duhovnih vrednot, je s svojim žalostnim pohodom prinašal tudi uničenje mnogim zgodovinskim in umetnostnim spomenikom. Takrat bi bilo težko verjeti, da bo moč državnikov in posebno še kulturnih mož kmalu obvladala divjo silo in da bodo v tako kratkem času tolike krvave rane zaceljene. Italija je bila med najbolj prizadetimi deželami. Bila je priča, kako so stotine njenih zgodovinskih spomenikov in čudovitih umetnin propadale.

Danes so že skoraj vse nagrmadene ruševine znova oživele in število obnovljenih nas morda bolj prevzame kakor število spomenikov, ki so še v razvalinah. Še pred koncem vojne so se mrzlično lotili njihove obnove. Nadaljevala se je tudi v naslednjih štirih letih in še vedno traja z vsem poletom in navdušenjem, ki je občudovanja vredno, če upoštevamo skromna denarna sredstva, ki jih je Italija imela na razpolago za velika obnovitvena dela. Toda ni bilo samo gospodarsko vprašanje, ki ga je bilo potrebno reševati, morda je bila še kočljivejša tehnična plat obnove.

Popolnoma upoštevajoč potrebe vsakega spomenika posebej, ki je zahteval tudi svojo posebno obravnavo, so bila za to veliko obnovitveno delo potrebna popolnoma jasna in točno določena osnovna načela. Kot dedinja slavne umetnostne preteklosti Italija nikakor ni mogla pristati na nespametno misel naj popolnoma poruši razvaline in poškodovane stavbe in naj na njihovem mestu postavi nove. Razen v nekaterih izjemnih primerih (kakor n. pr. pri lesenem Bassanovem mostu na Brenti, ki je bil v prvotni obliki že večkrat obnovljen) in zaradi že tolikokrat potrjenih načel umetnostne pristnosti, Italija nikakor ni mogla obnavljati razrušenih ali na pol podrtih spomenikov točno kjer in kakršni so bili, ustvarjajoč pri tem zveste kopije, ki bi bile umetnostno prav tako slabe kakor tiste, ki so bile v modi pred pol stoletja. Še manj pa se je smela odločiti za to, da se te priče preteklosti z zelenjem spremene v romantične razvaline — rešitev, ki je dopustna le takrat, kadar imamo opravka z že stari razvalinami, zgovornimi pričami mrtve civilizacije, ali pa le v izjemnem slučaju, kakor pri opatiji San Galgano v sienski pokrajini. Treba je bilo torej najti kaj boljšega in izhodišče je bilo to, da ostanemo zvesti svojemu staremu načelu, ki je v tem, da *ohranjujemo* spomenike in da jih ne postavljamo v prejšnje stanje.

Prvi nujni poseg je bil zavarovanje poškodovanih ali ogroženih zidov pogosto na kaj preprost način, z vezmi, z vlivanjem cementa, ki naj nadomesti uničeno opeko in les. Toda včasih ta preprosta sredstva niso zadoščala in se je bilo treba poslužiti smejših načinov. Posebno dva sta med njimi značilna: prvi je v tem, da se poškodovano zidovje kamen za kamnom razstavi, ko smo ga poprej točno premerili in fotografsko fiksirali ter skrbno proučili konstrukcijo in s številkami označili vsak sestavni del ter da se končno znova pozida iz starega materiala na utrjenih ohranjenih delih. Najlepše in najnazornejše je bil ta tehnični

postopek izvršen v cerkvi Malatesta v Riminiju, kjer je Albertijeva arhitektura tako spet dobila svoj prvotni izraz. Podobno so postopali pri popolnoma podrtih zidovih: ko so bili vsi deli še na tleh, jih ni bilo težko spoznati in izbrati, jih oštevilčiti in potem spet znova sestaviti. In še drug način, morda še pogumnejši, je bil izveden n. pr. na palači iz 14. stol. v Trevisu in v cerkvi Eremitani v Padovi. Pri obeh stavbah so bili ogromni zidovi zaradi bombardiranja močno nagnjeni. Najprej jih je bilo treba izravnati v prvotno lego, ko so jih poprej podprli z velikimi oporami. Spravljanje v prvotni položaj je trajalo dolgo časa, pri čemer so uporabili premišljen sistem vezi, opor in klinov, skrbno proučen in preštudiran tako, da bodo zidovi, ko bodo spet na svojem mestu, lahko nosili vse breme strehe.

Vendar pa ojačenje starih konstrukcij samo še ne rešuje vprašanja celotne restavracije, če nočemo seveda, kot smo že poprej rekli, ohraniti spomenika le kot ruševino. Čaka nas še ureditev celote in dopolnitev, da bodo stavbe dobile pravi videz in svojo funkcijo. Prav tu pa se je treba znebiti predsodkov in okorelosti. Vsak primer moramo obravnavati posebej in njegova rešitev močno zavisi odkušenj in tenkočutnosti restavradorja. V delu, ki so ga restavradorji opravili v zadnjih petih letih, smo se morali predvsem ogibati dveh nevarnosti: po eni strani samovoljnosti, to se pravi uvajanja izmišljenih elementov, v objekte, ki jih obnavljamo in po drugi neskladnosti, to se pravi slabega odnosa novih delov do starih in ohranjenih. Da bi se izognili dvema nevarnostima, so naši restavradorji, ko so bili popolnoma prepričani, da v njihovem delu ni samovoljnosti, pričeli pazljivo dopolnjevati manjkajoče dele po prvotni predlogi. Pa tudi pri takem dodajanju so se točno držali načela, da je treba razlikovati nove dele od starih tako, da bodo novi kot taki takoj spoznavni in ne bodo delali videza pristnosti. Ta razlikovanja so bila seveda dosežena na najrazličnejše načine, bodisi z obliko gradnje, bodisi z materialom, ali pa z obarvanjem, toda vedno tako, da je mogoče točno razločiti različna gradiva. Tam pa, kjer to ni bilo mogoče, so bili dodatki postavljeni na popolnoma novih osnovah, toda skrbno pretehtani, da s svojo neutralnostjo in brezstilnostjo ne motijo harmonije celote.

Tu se seveda ne moremo spuščati v podrobnosti, toda za boljše razumevanje naj povemo še to, da je pred kratkim izšla debela knjiga z naslovom: *La ricostruzione del patrimonio artistico italiano*, ki jo je izdal Svet za likovno umetnost in jo izročil kot poklon italijanske delegacije udeležencem V. zasedanja generalne skupščine UNESCO. Nadaljnje zanimive študije vsebuje knjiga: *Petdeset v vojni poškodovanih italijanskih spomenikov*, Rim 1947, kakor tudi različne izdaje *Spomeniških zavodov* v letih 1944—1950. Posebno so značilne publikacije Benetk, Ancone, Ogleja in Palerma in slika, ki si jo lahko ustvarimo s pomočjo vseh knjig in člankov o med vojno razrušenih ter po zaslugi strastnega in res učinkovitega dela naših Zavodov restavriranih zgodovinskih spomenikov, je več kot zgovorna. Na stotine je v vsaki pokrajini spomenikov, ki predstavljajo najbolj različne arhitekturne tipe od najstarejših časov do danes. Pričnimo kar z najstarejšo dobo, kjer stoje na začetku naše vrste jame Balzi Rossi pri Ventimigli, ki so morda najstarejši spomenik iz evropske prazgodovine. Najslavnejša jama Barma Grande je bila v dnu in v najstarejših plasteh razrušena, toda s potrpežljivim delom bo obnovljena v predvojnem stanju. Iz antike imamo slavno svetišče Fortuna Primigenia v Palestrini, kjer so bombe razbile novejšo zgornje dele in odkrile do tedaj še nepoznane dele ter nam razodele obsežno celotno zgradbo. Med ostalimi rimskimi spomeniki je tudi nekaj poškodovanih pompejskih hiš. Dolg je seznam spomenikov srednjega veka, renesanse in poznejših dob. Včasih pa so sovražne bombe povzročile tudi odkritja, tako n. pr. v Firenci, kjer smo obžalovali porušeni most Sta. Trinité, Columbario, del hodnika Pitti in predvsem skupino hiš okrog Ponte Vecchia. V teh ruševinah je prišla na dan med porušeni starimi hišami skupina srednjeveških stolpov v vsej svoji monumentalnosti. Ker so bili skozi stoletja deloma zakriti, jih je sedaj potrebno vskladiti z okolico, kar pa je težak problem, ki ga pravkar rešujemo.

Zavarovanju v posebnih zakloniščih, ki so v vojni odlično izpolnila svojo nalogo, sledi obsežno delo na urejanju ogromnega umetnostnega premoženja. Poškodovana dela so bila restavrirana, muzejske zbirke večinoma znova odprte in urejene po njihovih tehničnih zahtevah, dela pa so nameščena po najsodobnejših muzeoloških načelih. Občudovanja vredne zbirke, ki se postopoma odpirajo po raznih italijanskih mestih, so presenečenje in veselje za številne obiskovalce našega polotoka.

Članek spremljajo številne prepričevalne slike.

Direktor Centralnega restavratorskega instituta v Rimu, Cesare Brandi, obravnava v članku z naslovom: Načela za restavracijo umetnin, principe sodobne italijanske restavratorske prakse. Od obeh danes veljavnih metod restavracije, katerih prvo bi mogli imenovati totalitarno, ker se smatra za znanstveno ter strogo odklanja vsako estetsko ocenjevanje in obravnava vsa dela enako, druga pa je bolj umirjenega značaja, smatra vsako sliko za poseben primer in odmerja posege po njenem stanju in izgledu, ko je delo kritično ocenila, se ovtor odločno zavzema za slednjo. V svojem članku poudarja, da ne smemo pri restavriranju nikdar pozabiti, da imamo opravka z umetninami, ki so obenem zgodovinska dejstva. Restavrator lahko obnovi le stvarno stran umetnine, umetnikovo stvariteljsko delo pa je nenadomestljivo. Tudi vsi X in drugi različni žarki še ne opravijo restavracije, ki je prepuščena sposobnosti restavratorja, od katerega pa ne smemo pričakovati čarovniških dejanj.

Sledijo članki o delu na antični arheologiji v Italiji (Albert Grenier), o mojstrovinah italijanske srednjeveške plastike (Enzo Carli), o umetnostnih razstavah v zadnjih petih letih v Italiji (Fernanda Wittgens), o problemih sodobnega urbanizma (Mario Zocca), o težnjah sodobne umetnosti (Raymond Cogniat) in drobne zanimivosti iz sodobnega italijanskega, kulturnega življenja.

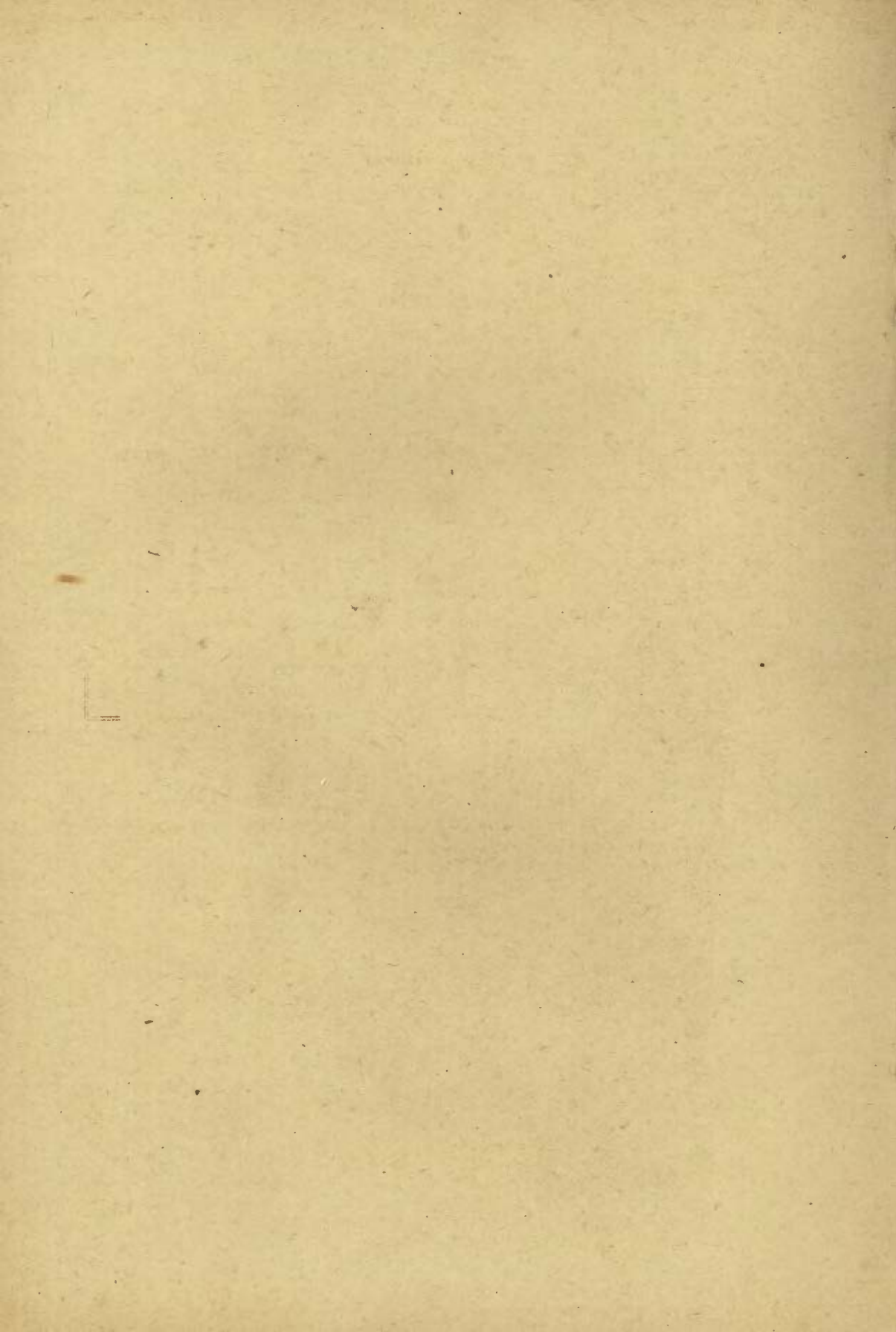
Naravnost osupne nas izredno veliko število novih umetnostnih knjig po vojni, katerih pregled zaključuje revijo.

Marijan Zadnikar

ARHEOLOŠKI SPOMENIKI NA KOROŠKEM PO 1945

Kroniko arheološkega spomeniškega delovanja na Koroškem prinaša glasilo tamkajšnjega Zgodovinskega društva *Carinthia I*. Rezultati so razvidni iz vrhov tega dela: prvi je objava kopalniškega okraja v Virunu (*Der Bäderbezirk von Virunum*. Unter Mitwirkung von Hedwig Kenner herausgegeben von Camilo Praschniker. 243 strani, 222 slik, 4 table v barvah in 6 prilog. Dunaj 1947. Založba M. Rohrer) z obdelavo predvsem gradiva iz celovškega deželnege muzeja, ki ga je izkopal v letih 1897—1908 E. Nowotny; drugi pa je 140. letnik *Carinthia I*. za 1950, ki je posvečen spominu 1. oktobra 1950 umrlega direktorja avstrijskega arheološkega instituta C. Praschnikerja. Prva publikacija je primer za znanstveno obravnavanje spomenikov v muzejski upravi, druga pa za predhodno poročanje o tekočem terenskem in muzejskem spomeništvu, ki vključuje tudi problematiko spomeniškega varstva. Metodo izkopavanja, ponazorjevanje in tolmačenje izkopenin spoznamo zlasti iz dveh prispevkov R. Eggerja o Šenturški gori (*Der Ulrichsberg*. Ein heiliger Berg Kärntens. Str. 29—78) in o Šentlenski gori (*Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1949*. Mit Beiträgen von H. Veters, W. Görlich, G. Mossler, H. Kenner, G. Khevenhüller, J. W. Amschler, F. Walliser, W. Placht und H. Dolenz. Str. 433—510), ki sta opremljena s številnimi ponazorili. Konservatorja bodo na Šentlenski gori zanimala zaščitna dela, ki so izvedena v kombinaciji zaščitne stavbe nad izkopenim arheološkim kompleksom z rekonstrukcijo; to naj ohranjuje tloris in celotno preglednost ter omogoča razstavo izkopenin na najdišču. G. Mossler (*Stand und Aufgaben der Bodendenkmalpflege in Kärnten*. Str. 79—82) poroča o obnovi arheološke poročevalske službe po mreži zaupnikov, od katerih imajo trije pooblastilo tudi za izkopavanja. Od 1945 so se izkopavanja in restavriranja vršila na devetih krajih. Arheološki terenski spomeniki so trije: Teurnia (rimsko zidovje), Krnski grad (posest z rimski vilo in ostanki karolinške pfalce) in Vabnje vas (keltsko-rimsko cisterna). V pripravi je raziskovanje stavb na koleh na Hodiškem jezeru, inventarizacija in katalogizacija vseh arheoloških najdb v javni in privatni posesti ter predlog za preučevanje podzemeljskih jam, ki se doslej na Koroškem še ni vršilo. Široko javnost seznanja z razvojem avstrijske spomeniške zakonodaje S. Hartwagner (*Schutz den Bodenaltertümern!* Str. 511—14), opozarja na nujnost takojšnjih prijav o najdbah — avstrijski spomeniški zakon iz 1923 predpisuje po § 3. prijave najkasneje drugi dan — ter potrebo po prijavi podrobno utemeljuje. Arheološko spomeniško varstvo vodi Avstrijski arheološki institut, vse delo pa se vrši v povezavi arheološkega instituta z deželnim muzejem, Zgodovinskim društvom za Koroško, deželnim spomeniškim uradom in deželno vlado.

Franjo Baš

OBVESTILO

Vsem, ki so doslej prejeli naše glasilo in vsem novim naročnikom sporočamo, da počenši s tem zvezkom »Varstvo spomenikov« ne bo več brezplačno. Vsaka dvojna številka stane

Din 80.—.